

Teorija **in** **P**raksa

Iz vsebine:

STANE KAVČIČ
Polom neke politike

LADO RUPNIK
Kredit in njegove meje

RADO MIKLIČ
Urejanje delovnih razmerij

KOMUNISTI IN NAŠ ČAS

8-9

LJUBLJANA V SEPTEMBRU 1966:

Teorija in praksa — revija za družbena vprašanja
Izdaja Visoka šola za politične vede v Ljubljani

Urejuje uredniški odbor :

**Roman Albreht, Vlado Benko, Adolf Bibič, Stane Kav-
čič, Dragana Kraigher, Sergej Kraigher, Stane Kranjc,
Boris Majer, Lev Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter,
Rino Simoneti, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir
Tanko, Joža Vilfan, Boris Ziherl**

GLAVNI UREDNIK :

Stane KAVČIČ

ODGOVORNI UREDNIK :

Stane KRANJC

Tehnični urednik: Janez KOROŠEC, lektor: Mojca MOČNIK,
oprema: ing. arch. Branko SIMČIČ

UREDNIŠTVO :

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 10 39, 31 13 77

UPRAVA :

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 13 77 int. 232

**Letno izide 12 številik. Celoletna naročnina 30 N din (3000 starih dinarjev),
polletna 15 N din (1500 dinarjev), posamezen izvod 3 N din (300 dinarjev)**

Cena te številke 4,5 N din (450 dinarjev)

Za tujino dvojna cena

Tekoči račun 504-603-13

Visoka šola za polit. vede — za revijo »Teorija in praksa«

Tiska CP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna, Breg 12—14

Rokopisov ne vračamo

Teorija in Praksa

Letnik III. 1966 št. 8-9 revija za družbena vprašanja

VSEBINA

STANE KAVČIČ: Polom neke politike	1107
LADO RUPNIK: Kredit in njegove meje	1114
RADO MIKLIC: Urejanje delovnih razmerij	1132
NIKO TOŠ: Problemi študija sociologije	1148
ANTON ZUN: Teorija elite in demokracija	1163

KOMUNISTI IN NAŠ ČAS:

STANE KRANJC: Odgovornost nas vseh	1171
MARJAN TAVČAR: Komunisti o sebi	1172
MARJAN OROŽEN: Mladi v Zvezi komunistov	1189

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

IVAN KRISTAN: Osebna odgovornost in ostavka	1193
A. JAN: Morala »vernih«?	1203
JANEZ SINKOVEC: Sodniki porotniki	1206
ANA KRANJC-ČUKOVA: Psihosocialno ozračje v podjetju	1214
JANEZ ŠKULJ: Financiranje družbenih potreb	1219

SOCIALISTICNA MISEL PO SVETU:

J. H. WESTERGAARD: Razredna razčlenjenost v kapitalizmu izobilja (Mitologija in stvarnost)	1227
--	------

MEDNARODNI ODNOSI:

SONJA DAPČEVIČ-OREŠCANIN: Politika Kitajske v Aziji	1241
MILAN VELJASEVIČ: Vzroki krize v Indoneziji	1260

ZNANOST IN DRUŽBA:

ZYGMUNT BAUMAN: Kultura in vzgoja	1273
-----------------------------------	------

PRIKAZI, RECENZIJ:

MIRKO STIPLOVSEK: Znanstveno posvetovanje o OF	1286
DUSAN DOLINAR: Jugoslavija in gospodarski razvoj dežel v razvoju	1292
JOSIP VIDMAR: Misli (Jože Pogačnik)	1304
VID PEČJAK: Poglavja iz psihologije (Borut Sali)	1310
PAOLO LEON: Hipoteze o razvoju kapitalističnega gospodarstva (Marija Ambrožič-Počkar)	1314
Beleške o tujih revijah	1319
BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV	1324

CONTENTS

STANE KAVČIČ: Failure of a Certain Policy	1107
LADO RUPNIK: Credit and its Limits	1114
RADO MIKLIČ: Regulation of Labour Relationships	1132
NIKO TOŠ: Problems of the Study of Sociology	1148
ANTON ŽUN: Theory of Elite and Democracy	1163

THE COMMUNISTS AND OUR TIME:

STANE KRANJC: Responsibility of all	1171
MARJAN TAVČAR: Communists about Themselves	1172
MARJAN OROŽEN: Youth in League of Communists	1189

GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:

IVAN KRISTAN: Personal Responsibility and Resignation	1195
A. JAN: Morality of »Believers«?	1203
JANEZ ŠINKOVEC: Jury	1206
ANA KRANJC-ČUKOVA: Psycho-social Atmosphere in Firms	1214
JANEZ ŠKULJ: Financing of Social Needs	1219

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

J. H. WESTERGAARD: Class Division in the Capitalism of Affluence (Mythology and Reality)	1227
--	------

INTERNATIONAL RELATIONS:

SONJA DAPČEVIC-OREŠCANIN: Chinese Policy in Asia	1241
MILAN VELJASEVIČ: Causes of the Crisis in Indonesia	1260

SCIENCE AND SOCIETY:

ZYGMUNT BAUMAN: Culture and Education	1273
---------------------------------------	------

REVIEWS, NOTES

Notes on Foreign Reviews	1319
--------------------------	------

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES

	1324
--	------

СОДЕРЖАНИЕ

СТАНЕ КАВЧИЧ: Провал одной политики	1107
ЛАДО РУПНИК: Кредит и его границы	1114
РАДО МИКЛИЧ: Регулирование трудовых отношений	1132
НИКО ТОШ: Проблемы изучения социологии	1148
АНТОН ЖУН: Теория элиты и демократия	1163

КОММУНИСТИ И НАШЕ ВРЕМЯ:

СТАНЕ КРАНЬЦ: Ответственность нас всех	1171
МАРЯН ТАВЧАР: Коммунисти о себе	1172
МАРЯН ОРОЖЕН: Молодые в Союзе коммунистов	1189

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ КОММЕНТАРИЙ:

ИВАН КРИСТАН: Личная ответственность и отставка	1195
А. ЯН: Мораль »верующих«?	1203
ЯНЕЗ ШИНКОВЕЦ: Присяжные заседатели	1206
АНА КРАНЬЦ-ЧУКОВА: Психологически-социальная обстановка на предприятии	1214
ЯНЕЗ ШКУЛЬ: Финансирование общественных потребностей	1219

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:

И. Х. ВЕСТЕРГААРД: Классовые разделения в капитализме изобилия. (Мифология и действительность)	1227
--	------

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

СОНЯ ДАПЧЕВИЧ-ОРЕЩАНИН: Политика Китая в Азии	1241
МИЛАН ВЕЛЯШЕВИЧ: Причины кризиса в Индонезии	1260

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

ЗИГМУНТ БАУМАН: Культура и воспитание	1273
---------------------------------------	------

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ

По страницам иностранных журналов	1319
-----------------------------------	------

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ

	1324
--	------

Polom neke politike

Vsekakor je obdobje, ki je minilo od IV. plenuma, dosti prekratko, da bi že lahko v celoti ocenili njegov pomen tako za sedanost kakor tudi za prihodnost. Ne glede na to pa vendar že lahko rečemo, da so IV. plenum in njegovi sklepi eden izmed tistih in tako pomembnih dogodkov v družbenem razvoju in graditvi socializma v Jugoslaviji, ki so vedno obeleževali neka prelomna obdobja in dali Zvezi komunistov in celotni družbi novih spodbud in zagonov. In taka prelomna obdobja niso bila nikoli samo in predvsem stvar posameznikov ali oseb, čeprav se je ob njih vselej pokazala veličina enih — Tita — pa zablode, zmote in napake in tudi tragika drugih.

Po VIII. kongresu je bilo jasno, da se za nas začenja novo obdobje. Reforma je prvi korak, toda dovolj pomemben, da je vse osnovne družbene dejavnike postavil na preizkušnjo. Ali iti s časom naprej ali pa se ustaviti in ga ovirati — tako se je glasila in se glasi alternativa dneva! Spričo tega ni pomembno videti samo početje in zadržanje posameznika. Pomembno in potrebno je videti tudi tista politična načela, navade, odnose, logiko, moralo, miselnost, zavest in družbeno, komunistično bit ali tisti del biti, ki vleče nazaj, ki je objektivno preživet in presežen. Predvsem ob takih prelomnih obdobjih moramo videti, kako delujejo zakoni družbenega razvoja v novo nastalih razmerah, kako in ob katerih vprašanjih lahko dialektika diferencira, zaostruje in konfrontira družbeno zavest in njene gibalne sile. Vprašati se moramo, katere in kakšne so pomanjkljivosti in politične zmote in napake, ki so pognale včerajšnje borce za napredek z odra

družbenih dogajanj, in verjetno vse nas, ki smo jih poznali in delali z njimi, navdale z obžalovanjem, nje pa z obupom in jih osamile. Taka čimbolj stvarna analiza je hkrati tudi najbolj humano dejanje, ker nam pomaga spoznati nevarnost stagnacije in nas navaja k razmišljanju, usmerjenemu v prihodnost in k novim spoznanjem.

Ljudje so z intuitivno politično zavestjo takoj doumeli — in tega niso mogli, želeli ali hoteli doumeti nekateri, ki bi morali to storiti po službeni dolžnosti — da na brionskem plenumu ni šlo samo za status in delovanje Udbe oziroma nekega števila kadrov v Udbi. To, kar se lahko imenuje udbovsko in prisluškovalno početje in ki tudi zasluži vso potrebno pozornost, obsodbo in še druge ukrepe, je vendar v jedru posledica nečesa drugega. Vse to početje je posledica neke politične koncepcije, namreč koncepcije, ki ni od včeraj in ki tudi ni samo plod nekih subjektivnih kombinacij in zamisli, temveč ima tudi svoje socialnoekonomsko zaledje v relationi nerazvitosti in zaostalosti naše družbe. Zaradi ekonomskih, kulturnih, zgodovinskih in drugih razlik, v katerih žive v Jugoslaviji narodi in narodnosti ter delovni ljudje, tudi stopnja politične zavesti ni popolnoma enaka oziroma vedno in povsod istovetna. Raznolikosti so tu in normalno je, da imajo tudi svoj politični odraz in izraz. Vsi vemo, da so obstajala in da bodo še obstajala glede posameznih političnih rešitev, gospodarskih in državnih ukrepov različna mnenja. To je tako rekoč v nekem smislu neizogibno spričo heterogenosti in objektivnih nesorazmerij, s katerimi se še vedno srečujemo v vsakdanjem delovanju. In ker je to objektivno tako, je tembolj važno, da imajo subjektivne sile, predvsem pa komunisti, takšen medsebojni odnos in tako metodo razpletanja družbenih protislovij, ki omogoča, da v odprtih in demokratičnih razpravah prihajajo do veljave najbolj napredne težnje množic in da se uveljavljajo tista stališča, ki bodo za delovne ljudi najbolj koristna. Pri vsem tem pa je normalno, da nove in najbolj napredne zasnove ne morejo že čez noč postati stvarnost in osebno spoznanje vseh. Te zasnove in spoznanja prodirajo počasi. Tu prej, tam kasneje. Uveljavljajo se v boju s starimi nazori in tako, da se odpravljajo vzroki — ekonomski, kulturni, splošno politični — ki jih povzročajo. To pomeni, da morajo biti najbolj napredna, demokratična in samoupravljalvska hotenja obzirna in demokratična tudi do tistih političnih stališč in mnenj, ki so izraz nižje stopnje v doseženem razvoju in socialistični zavesti. Dokler namreč kaka politična stališča izražajo objektivne interese, potrebe in težnje množic, je treba

ta dejstva upoštevati, računati z njimi v celotnem kontekstu naše politike. Potruditi se moramo za ustrezen dialog z njimi, in to tudi takrat, ko izražajo stopnjo zavesti in interese manj razvitega okolja. Samo ob tem spoznanju je možno graditi bratstvo in enotnost narodov in narodnosti Jugoslavije, ekonomsko in tudi drugače pomagati manj razvitim in na ta način utrjevati enakopravnost in razumevanje med njimi. In mislim, da prav naša revolucija in povojna graditev socializma dokazujeta, da je generalna politika ZK Jugoslavije vedno znala upoštevati ta dejstva in ustvarjala tako široko osnovo našega družbenega razvoja, da so tudi manj razviti narodi, narodnosti, republike, okolja in področja spoznali, odkrili in uresničevali svoje neposredne interese v okviru naše splošne politike. Mislim, da se je prav v tej politiki in strategiji vedno kazala Titova genialnost.

Zdelo se mi je potrebno opozoriti na ta splošno znana dejstva zaradi tega, ker postane v njihovi luči pravi smisel politike in metod, ki so doživele polom na zadnjem plenumu, še bolj nazoren in razumljiv. Smisel te politike je namreč boj za oblast. Če ne bi bilo tako — če bi ta politika predstavljala resnične interese ali potrebe delovnih ljudi, bi jih povedala že prej ali pa vsaj na plenumu. Toda vemo, da se ni zgodilo nič takega. In to ni naključje, ampak nujen rezultat napačnih in ljudskim množicam nepotrebnih računov. Že bežen pogled v našo politično preteklost in sedanost namreč takoj pokaže, da se ni treba nikomur, ki želi predstavljati ali braniti interese kateregakoli okolja, katerekoli nacije ali kateregakoli področja, zatekati v polilegalo ali celo v ilegalo in uporabljati ukrepe in metode, ki so tuji ne samo našim temeljnim načelom družbene ureditve, ampak tudi najbolj elementarnim načelom človeškega sožitja in odnosov med sodelavci. Šele takrat, ko se kdo odmakne od resničnih interesov množic, ko pozabi na naloge, ki mu jih nalaga mandat ljudstva, in ko postanejo njegovi osebni cilji poglavitni smoter njegovega delovanja, šele takrat mu ne zadoščajo več vse množične javne tribune političnega delovanja in se mora zato spustiti v podzemlje. Naše družbene izkušnje pa nas uče, da vsakogar, ki želi boriti se za svojo osebno oblast, ki hoče podrediti splošna družbena načela in koristi svojemu prestižu in ambicijam, naš družbeni sistem in razvoj prej ali slej potisneta v out ali celo v ilegalo. Četrty plenum je moral obravnavati tak primer (žal celo) na tej ravni; samoupravna praksa jih obravnava vsak dan na raznih ravneh.

Splošna družbena zavest in zlasti samoupravljanje je namreč že dolgo tako stopnjo, da ni mogoče osebne kombinacije kogarkoli istovetiti z resničnimi interesi ljudskih množic. V tem pogledu ljudske množice ne poznajo nobenih avtoritet in nobena zasluga v preteklosti ni bianko menica, na katero bi bilo možno izdajati nepotrebne ali celo škodljive račune sedanjosti. In pri vsem tem še tako spretna taktika in precizno politično manevriranje nič ne pomagata. Naš družbeni razvoj je postal tako dinamičen in kljub raznim kompromisom in ovinkom tako dosleden, da vsakršna konservativna težnja kakor tudi osebna nesposobnost, neustvarjalnost in zastoj slej ko prej, v večjem ali manjšem obsegu, na najnižji ali najvišji ravni, pride v navzkrižje z osnovnimi zakonitostmi naše družbe in z njenim osnovnim moralno-političnim kapitalom. To je prvi nauk brionskega plenuma, ki si ga kaže zapomniti. Drugi nauk pa je tale: vsekakor je potrebno preiti od besed k dejanjem. Ni namreč mogoče naprej in naprej manevrirati med načeli in vsakdanjim delovanjem. Premalo je samo sklicevati se na splošna načela naše družbene ureditve, na samoupravljanje, na demokracijo in tako dalje, če tem pozivom ne sledi ustrezno delovanje. Če se tako dela in politično tako živi — potem pride do neke formalne enotnosti, ki pa, bi dejal, je lahko slabša in bolj nevarna kot pa odprta, na dejstvih temelječa in lojalna neenotnost. Kadarkoli nastane takšen položaj, da se pod istimi političnimi gesli in političnimi načrti razumejo različne stvari, branijo različni interesi, je namreč spopad bolj ali manj neizogiben. In ni dvoma, da smo že pred VIII. kongresom kakor tudi na njem in po njem bili priče stanju, ko so se pod istimi političnimi imenovalci razumeli in skrivali različni cilji in interesi. In čim bolj se je osnovna politika VIII. kongresa uresničevala, čim močnejše se je uveljavljal duh nove ustave, delitev po delu in samoupravljanje, tem težavnejše, tako rekoč nemogoče je bilo zastopnikom konservativnih, administrativnih in birokratskih teženj odkrito nastopiti s svojimi načeli in odkrito povedati svoje politične kombinacije. V neprikritem boju bi namreč ta politična prizadevanja bila takoj poražena, pokazala bi se v vsej svoji okostenelosti, dogmatizmu in nesodobnosti. Zato so take politične koncepcije morale priti končno tudi do tega, da so začele kaliti vodo in v kalnem ribariti. Brž ko pa se je to zgodilo, so morale postati zgolj oblastno-politična kombinatorika, ki se je grela na soncu splošnega družbenega napredka in dinamizma, sicer pa kovala v senci svoje lastne misterioznosti velike načrte za prihodnost.

Opozoriti kaže še na eno značilnost takih političnih kombinacij. Nesporno je, da tako buren in skokovit razvoj, kakršnemu smo priče pri nas, neizbežno poraja pri odkrivanju in iskanju novega tudi najrazličnejše ekscese in anomalije. Vendar lahko tudi glede vsega tistega, kar kot negativno spremlja rojstvo novega, obstajata dva politična vidika. Razlika je namreč, ali to negativno v naši vsakdanjosti odkrivamo zato, da bi bil naš razvoj v smislu samoupravljanja, v smislu nadaljnje demokratizacije naše družbe in tudi Zveze komunistov še hitrejši, še burnejši in pogumnejši, ali pa odkrivamo vse to zato, da bi zadržali ta razvoj in z njim nekatere odnose in organizacijska načela in metode dela, ki so se že preživeli. Ni treba posebej dokazovati, da je ustvarjalni, demokratični, dinamični del sil v Zvezi komunistov in v družbi vedno opozarjal in da bo še opozarjal in analiziral razne pomanjkljivosti, deformacije in neumnosti zgolj z namenom zmanjšati jih na najmanjšo mero, zato da bi se naša družba še hitreje razvijala v smeri samoupravljanja. In ni dvoma, da je politična koncepcija, ki je bila razgaljena in potolčena na IV. plenumu, včasih podzavestno, mislim pa, da največkrat zavestno kazala na šibke in nedognane točke in gnojna žarišča naše družbe zato, ker jo je bilo strah silnega tempa razvoja, ki mu ni mogla, hotela in želela slediti in v njem ustvarjalno sodelovati. In namesto da bi tisti, ki jih je začel čas prehitevati in razmere preraščati, razmišljali o tem, kako bi stopili s prizorišča družbenih dogajanj in se umaknili tja, kjer bi bile njihove naloge v skladu z njihovimi sedanjimi sposobnostmi, so ravnali drugače. Razmišljali so, kako bi se obdržali v prvih vrstah. »Vsakomur po njegovih sposobnostih« — to velja v naši družbi očitno za vsa dela in funkcije in za vse ravni, ne samo za tistega ročnega delavca, ki vihti kramp ali lopato. Umakniti se pravočasno, s hvaležnostjo obdan in s slavo ovenčan, je vsekakor bolje in bolj modro dejanje, kot pa prisluškovati drugim ali pa spletati nekaj sebi v prid. Žal kaže, da si tudi ta dokaj preprosta resnica ni mogla drugače kakor po tej poti pridobiti spoštovanje in potrebno naklonjenost.

Konservativna politična prizadevanja imajo pri nas (in tudi drugod) še tole navado: poskušajo se ogrinjati s plaščem varuhov politične morale, partijnosti in stodesetodstotne socialistične zanesljivosti in predanosti. Vse to pa je zelo dvomljive vrednosti. Na Brionih se je namreč razgalila dvojna morala in dvojna partijnost take politike. Ta dvojnost je bila v tem, da je za druge, lahko bi dejali za neposvečene in nepreizkušene imela drugačna merila, drugačna načela in

drugačne moralne norme kot pa za samo sebe. Ob taki politiki in taki dvojni morali so se politična poštenost, tovariška odkritosrčnost, komunistična lojalnost seveda marsikdaj dozdevale skojevska naivnost ali vsaj politična nezrelost. Pač pa je po načelih te politike bila največja modrost in dokaz zrelosti tista politična kombinatorika, ki je znala nastavljalati zanke, govoriti polresnice in vedno in na vsakem mestu gledati na svojega sogovornika in sodelavca (razen svojih) kot na človeka, ki ga je treba nadzorovati in doiniti o njegovi odkritosrčnosti in socialistični predanosti. Postalo je torej nevarno, da bi se politične vrednote in kvalitete gradile na takih dvojnih načelih in na teh modrostih makiavelizma. Težko si je zamisliti, kakšna razočaranja in kakšne preizkušnje in nemara tudi krvavi obračuni bi nas še čakali v prihodnosti, če bi dopustili, da bi se politične, človeške in komunistične vrednote gradile na teh načelih. In ni mogoče preceniti, možno je samo opozoriti na to, da sta prepričanje in občutek, da nekaj takega in podobnega v naši družbi še vedno obstaja, zelo zaviralno vplivala na ustvarjalnost tistih političnih sil in kadrov, ki se nikakor niso hoteli in mogli sprijazniti s takimi »kvalitetami«¹ naše družbe. Najsi so bili pojavi te vrste po svojem številu še tako neznatni, so vendarle kot mōra težili sproščenega, pogumnega, iskrenega in dinamičnega duha ljudskih množic in kadrov. Stalinizem smo premagali v ekonomskih in političnih odnosih; s IV. plenumom so ustvarjene možnosti, da ga premagamo popolnoma tudi v politični morali. Sredstva političnega dela in boja, ki so značilna za razredno družbo in razredne boje, so sicer objektivna nujnost v prvem obdobju graditve socializma, ko je treba obračunavati z njegovimi sovražniki. Toda dosedanje zgodovinske izkušnje v graditvi socializma opozarjajo na nevarnost, da bi se ta sredstva razrednega političnega boja utegnili ukoreniniti kot trajna vrednost in metoda tudi v socialistični družbi sami. In ni naključje, da je prav Zveza komunistov Jugoslavije s Titom na čelu bila tista, ki je tudi v tem pogledu odkrito obračunala, in bo obračunavala s takšnimi birokratsko-etatističnimi deformacijami politikantskega boja za oblast. Četrti plenum je zato gotovo spodbuda za polet svobodnega, lojalnega, demokratičnega duha. Toda ta liberalizacija ni namenjena vsem in vsakomur, kot bi to želeli prikazati in še bolj dočakati nekateri krogi v tujini in tudi pri nas doma. Seveda potrebujemo več sproščenosti, več demokratičnosti, živahnih dialogov predvsem v Zvezi komunistov kakor tudi v množičnih političnih organizacijah in v celotnem samo-

upravnem sistemu. Potrebujemo vse to zato, da bi laže in hitreje uresničevali naše načrte, gospodarsko reformo in krepili vpliv organiziranih in k čedalje večji produktivnosti težjih proizvajalcev; ne potrebujemo pa nobene liberalizacije za tiste, ki vsemu temu nasprotujejo, ne glede na to, kateri so razlogi, da to počenjajo, in h kateri strani neba so obrnjeni.

Pomen plenuma je zato dvojen. Na eni strani je v tem, da je spodnesel tla (milo rečeno) konservativno-dogmatski politiki, obsodil njene cilje in metode delovanja. Dal pa je tudi nove osnove in razširil je obzorja za hitrejšo graditev novih vrednosti in praktično uresničevanje politike samoupravljanja. Normalno je, da je bila doslej teža politične akcije predvsem na prvem smislu in pomenu plenuma. Bila je torej v tem, da se čimbolj razgali, zavrne in obsodi ta politika in take njene metode. Najpomembnejše in v političnem zanimanju kadrov in množic prvo je torej bilo: zlomiti to politiko. Verjetno smo zdaj že na koncu te prve etape in postopoma prehajamo oziroma moramo preiti v drugo obdobje, v ustvarjalno negacijo tudi teh ostankov birokratizma in etatizma, to se pravi, v nadaljnji razvoj, lahko celo rečemo, preporod Zveze komunistov. S tem pa bo tudi dana možnost še bolj odločno in dosledno in na podlagi novih, čeprav bolečih in človeško neradostnih izkušenj uresničevati postavljena načela in jih tudi menjati, če se pokaže, da ne ustrezajo več zahtevam in potrebam naše socialistične družbe.

STANE KAVČIČ

LADO RUPNIK

Kredit in njegove meje

V primerjavi z mnogimi državami na Zahodu je za strukturo financiranja naših podjetij¹ značilna prevladujoča vloga kreditov. Tudi v socialističnih deželah na Vzhodu še vedno prevladuje načelo nevračljivega financiranja investicij in so krediti skoraj nepomemben vir v strukturi financiranja podjetij; pri tem pa o širši uporabi kreditov še vedno razpravljajo dokaj previdno, čeprav se v večini teh držav prav sedaj lotevajo pomembnih sprememb v gospodarskem sistemu. Če torej primerjamo gospodarske sisteme na Zahodu in Vzhodu z našim gospodarskim sistemom, vidimo, da je pri nas kredit poglobitvi finančni vir investicij v podjetjih. Zato lahko dosti bolj upravičeno kot za druga gospodarstva trdimo za naše, da je »kreditno gospodarstvo«.

Kako zelo se struktura financiranja investicij v osnovna in obratna sredstva razlikuje npr. v našem in ameriškem gospodarstvu, je videti iz primerjave, ki je izdelana po približno enaki metodologiji. V l. 1964 je bilo v ZDA financiranih iz lastnih sredstev ameriških kapitalskih družb 73 % vseh investicij v osnovna in obratna sredstva, medtem ko znaša za l. 1965 ta delež 65 %. Delež tujih, tj. pretežno kreditnih virov je bil leta 1964 27 %, l. 1965 pa 35 %. (»Economic Report of the President«, US Government Printing Office, Washington 1966, str. 287.) Nasprotno je znašal l. 1964 delež lastnih virov naših podjetij v investicijah v osnovna in obratna sredstva le 46 %, medtem ko je prišlo dobrih 54 % na razne vrste

¹ Prispevek je napisan na osnovi neobjavljenega koreferata, ki ga je imel avtor na mariborskem posvetovanju o financiranju podjetij, ki ga je priredila VEKS v Mariboru junija 1966.

kreditov. Podobne razlike bi lahko ugotovili tudi, če bi primerjali naše konkretne podatke s podatki za katerokoli drugo zahodno ali vzhodno gospodarstvo.

Tako močan delež kreditov v strukturi financiranja naših podjetij bo po vsej verjetnosti značilnost tudi prihodnjega razdobja, saj se je npr. že v prvih osnutkih za izdelavo družbenega plana razvoja Jugoslavije do l. 1970 računalo, da bo od skupnih bruto gospodarskih investicij v osnovna sredstva prišlo okoli 44,3 % na investicije, ki bodo financirane neposredno iz sredstev podjetij oz. med podjetji združenih sredstev, medtem ko bo 55,7 % vloženih v gospodarstvo s posredovanjem poslovnih bank, družbenih skladov, sredstev družbenopolitičnih skupnosti, tujih kreditov, itd., skratka preko kreditnega načina financiranja (Savezni zavod za priredno planiranje; »Osnovni ekonomsko-politički problemi društvenog plana razvoja Jugoslavije do 1970 godine«, Beograd, 15. november 1965, priloga št. 2).

Zelo različna struktura financiranja investicij podjetij v primerjavi z drugimi gospodarstvi, s katerimi se srečujemo na svetovnem trgu, sodi torej med izrazite posebnosti našega gospodarskega sistema. Ker prevladujoča vloga kredita v strukturi financiranja naših podjetij ni značilna le za preteklo obdobje, ko so večino investicij posredno ali neposredno financirali družbeni skladi, temveč naj bi bil kredit osnovna metoda prelivanja akumulacije tudi v prihodnje, ko bodo z večino investicijskih sredstev razpolagale same delovne organizacije, bi bilo vsekakor koristno, če bi nekoliko podrobneje analizirali zlasti ekonomske posledice takšne strukture financiranja v posameznih razvojnih fazah našega sistema razširjene reprodukcije.

1. Kredit v obdobju investiranja iz družbenih skladov

Razlogov, zaradi katerih je bil delež kreditov v preteklih letih tako visok v strukturi financiranja naših podjetij, ni težko ugotoviti. Na obseg lastnega financiranja investicij v podjetjih so namreč močno pritiskale z ene strani davčne metode, s katerimi je družba koncentrirala akumulacijo podjetij, z druge strani pa tudi osebni dohodki in potrebe skupne porabe. Da pa je ponovna razdelitev akumulacije, ki je bila podjetjem odvzeta z davki ali drugimi prisilnimi ukrepi finančnega sistema, dobila prav značaj kreditnega financiranja, je zasluga predvsem negativnih izkušenj iz obdobja administrativnega upravljanja gospodarstva, ko so se centralizirana sredstva vlagala brez obveznosti vračila pogosto tudi

v objekte dvomljive racionalnosti. Financiranje prek kreditov naj bi torej predvsem pripomoglo k večji racionalnosti v vseh fazah investiranja — od investicijske odločitve, graditve objekta pa do izkoriščanja zgrajenih zmogljivosti. Prepričanje, da samo kredit lahko zagotovi racionalnost v investiranju, ima nedvomno tudi še danes veliko zagovornikov.

Vendar pa izkušnje skoraj petnajstletnega razdobja takega financiranja kažejo, *da je kljub kreditnemu načinu financiranja poglavitni problem našega investiranja še vedno problem racionalnosti naložb*. Prav gotovo bi bile naše izkušnje o nesposobnosti kreditnega načina financiranja, da bi v naših razmerah sam po sebi zagotovil večjo racionalnost investicij, še dosti bolj boleče, kot so zdaj, če ne bi — zlasti v zadnjih osmih letih — prišlo do razmeroma naglega zviševanja cen. Inflacijski pojavi pa so omogočili marsikateri neracionalni investiciji, da je čez nekaj let »splavala«, saj se kljub povišanju cen prvotni kreditni pogoji niso spremenili in je investitor tako lahko izkoristil vse prednosti, ki jih dolžnikom vseh vrst omogoča inflacija.

Če bi se v zvezi s tem nekoliko temeljiteje poglobili v bistvo kreditnih odnosov, ki so bili značilni za obdobje investicijskega kreditiranja gospodarstva iz družbenih investicijskih skladov, bi lahko celo ugotovili, da je že sam kreditni način razdeljevanja sredstev teh skladov vseboval nekatere prvine, ki so preprečevale, da bi bila skrb za racionalnost naložb prva naloga vseh partnerjev v procesu investicijskega kreditiranja. Odnos med skladom in podjetjem, ki naj bi izkoriščalo investicijo, je bil namreč formalno »poslovni«¹ odnos, ki je bil urejen s kreditno pogodbo. Kreditor, tj. sklad, je zahteval razen obveznosti investitorja, da povrne sredstva, še razna formalna jamstva za kakovost programa (npr. oceno revizijske komisije) in za povrnitev odobrenega kredita (jamstva družbenopolitičnih skupnosti). Sklad je bil tako vsaj na videz formalno zavarovan zoper vse rizike, ki bi jih sicer lahko trpel kot investitorjev upnik.

Brž ko pa je bil sklad tako formalno zavarovan, ga nadaljnja usoda investicijskega kredita in kreditirane investicije ni več zanimala. Riziko je navidezno bremenil le investitorja oziroma njegovega poroka. Sklad je bil konec koncev organ družbe s prvenstveno nalogo razdeljevati v imenu družbe njena investicijska sredstva. Z razdelitvijo v obliki kreditiranja, ki je imelo vse formalne značilnosti poslovnega odnosa, pa je lahko sklad prevrgel na partnerje tudi tiste rizike in odgovornosti za racionalnost naložbe, ki bi sicer nujno bremenile tak družbeni organ, če bi družbena sredstva

razdeljeval v obliki dotacij oziroma nevračljivega financiranja.

Da bi lahko sklad izpolnjeval svoje naloge v zvezi z razdeljevanjem družbenih investicijskih sredstev in zadovoljil čimveč investitorjev, je predpisoval marsikdaj tudi take vračilne pogoje za odobrene kredite (roki, udeležbe itd.), za katere je bilo že vnaprej jasno, da jih investitorji ne bodo mogli v redu izpolnjevati. Ti kreditni pogoji so bili pogosto takšni, da bi prej ali slej uničili tudi vsakega takšnega kreditorja, katerega obstoj ni bil odvisen od racionalne naložbe in realnih vračilnih pogojev za sredstva, ki bi jih plasiral v obliki kreditov. Skladi pa niso razdeljevali svojih sredstev, ampak družbena, ki so se zaradi davkov povečevala bolj ali manj neodvisno od racionalnosti naložb in realnih vračilnih pogojev prejšnjih kreditov. Zaradi tega so skladi morali predvsem skrbeti, da je bil postopek razdeljevanja družbenih sredstev vsaj kolikor toliko formalno v redu, vsej drugi problematiki v zvezi s kreditirano investicijo, zlasti pa vprašanjem realnih jamstev in možnih rizikov naložbe, pa niso posvečali posebne pozornosti. Kreditna pogodba z investitorjem in jamstvo njegove družbenopolitične skupnosti jih je v bistvu odvezala vseh teh skrbi in odgovornosti.

Odnosi med družbenimi skladi in investitorji, ki smo jih tu orisali, pa so bili samo formalno poslovni, in sicer zato, ker je šlo dejansko za razdeljevanje posebnih namenskih družbenih sredstev, katerih dodelitev je pomenila v bistvu kljub formalni poslovnosti in kreditnim pogojem še vedno neke vrste družbeno intervencijo in pomoč podjetjem. Zaradi takega značaja teh sredstev in pa zato, ker so posledice neracionalnega investiranja bremenile predvsem družbo kot celoto (nižja stopnja rasti, kot pa bi bila možna, inflacija itd.), v mnogo manjši meri pa investitorja samega oziroma sklad, bi nedvomno morali družbeni skladi — podobno kot pri dotacijah — posvečati veliko večjo pozornost temu, ali so plasirana družbena sredstva racionalno uporabljena, ne pa svojo dejansko odgovornost pred družbo prikrivati s formalnimi poslovnimi odnosi, izvirajočimi iz kreditnih pogodb.

Druga stran v teh kreditnih odnosih, tj. investitorji, pa so prav tako sprejemali svoje obveznosti v specifičnih okoliščinah, za katere je bilo po eni plati značilno večletno nepretrgano zviševanje cen, ki že samo po sebi olajšuje bremena vsem dolžnikom. Po drugi plati pa smo tudi v sistemu poznali celo vrsto raznih družbenih jamstev in intervencij, katerih namen je bil rešiti pred propadom podjetja, ki so zašla v težave (skladi skupnih rezerv, zagotovljeni osebni do-

hodki, diferencialni instrumenti delitve in režima cen, jamstva družbenopolitičnih skupnosti za investicijske kredite, pomoč pri odlaganju anuitet itd.).

Kaj je lahko izgubilo podjetje, ki je neuspešno investiralo ali slabo izkoriščalo zgrajene zmogljivosti in ni moglo izpolnjevati kreditnih pogojev? Delež kreditov v strukturi financiranja je pri večini naših podjetij tako visok (vštevši tudi kredite za obratna sredstva), da morajo združeni upniki zlasti pri večjih podjetjih temeljito premisliti, ali naj se odločijo za likvidacijo in s tem praktično skoraj v celoti odpišejo svoje kredite takemu podjetju ali pa za to, da ga ohranijo z dodatnim sanacijskim kreditom še vedno pri življenju. Če se odločijo za likvidacijo, morajo namreč računati s tem, da osnovnih sredstev takih podjetij praviloma sploh ni mogoče vnovčiti, vnovčitev zalog in druge aktive pa največkrat sicer lahko pokrije stroške likvidacijskega postopka, velik del terjatev upnikov pa ostane nepoplačan.

Preostane sicer še tretja rešitev, in sicer pridružitev takega podjetja k bolj rentabilni organizaciji, ki bi bila pripravljena prevzeti obveznosti propadlega podjetja. Vendar pa je glede na našo zakonodajo, ki dovoljuje ponovno odcepitev, med rentabilnimi podjetji zelo malo interesentov, ki bi bili pripravljeni prostovoljno vlagati svoja sredstva v tako dvomljive posle.

Glede na vse to je zelo veliko možnosti, da *sploh ne pride do likvidacije nerentabilnega podjetja*. Če pa do likvidacije pride, so oškodovani predvsem upniki, kolektiv pa se zaposli bodisi pri drugih podjetjih v bližini ali pa pri organizaciji, ki je bila ustanovljena z osnovnimi sredstvi likvidiranega podjetja.

Če ob vsem tem še upoštevamo, da je zaradi obdavčitve lastnih sredstev podjetja, tj. obresti na poslovni sklad, dejanska cena tujih sredstev, tj. kredita, nižja, kot bi bila sicer, moramo ugotoviti, da *je deloval (in deloma še deluje) v našem sistemu splet okoliščin, ki tudi na strani povpraševanja po kreditu ni vplival v zadostni meri na racionalnost investicijskih odločitev, financiranih s kreditom*.

2. Značilnosti kreditiranja po spremembah v sistemu razširjene reprodukcije

Vsa dosedanja izvajanja so osvetlila v bistvu znana dejstva o številnih pomanjkljivostih v našem dosedanjem sistemu financiranja razširjene reprodukcije. Nedvomno je prav nezadostna racionalnost investicij iz sredstev družbenih skla-

dov, česar ni mogel preprečiti niti kreditni način njihovega financiranja, vplivala v precejšnji meri tudi na odločitev, da v sistemu razširjene reprodukcije dosledneje uveljavimo načelo, da so delovne organizacije same poglavitni nosilci sredstev in odločitev v procesu investiranja. Uveljavitev take koncepcije v sistemu razširjene reprodukcije pa seveda lahko porodi drugo skrajnost v konkretni praksi financiranja investicij, tj. težnjo, da se vsa razpoložljiva investicijska sredstva naložijo v lastno podjetje, ne glede na to, ali so nemara dane ugodnejše možnosti za racionalne naložbe v drugih podjetjih in na drugih območjih. Preprosteje povedano: *gre za vprašanje, kako zagotoviti takšno stopnjo prelivanja družbenega kapitala, s katerim razpolaga posamezno podjetje, da bo kapital naložen res tam, kjer daje, če že ne največje možne učinke, pa vsaj boljše rezultate kot v podjetju, ki ga je ustvarilo.*

O tem so zlasti v zadnjem letu veliko govorili, vendar pa so za zdaj bolj ali manj enotna mnenja le glede tehle vprašanj:

1. tudi v prihodnje se mora vsaj minimalni del investicijskih sredstev, ki je potreben za najpomembnejše objekte infrastrukturnega značaja, še vedno prelivati na podlagi bolj ali manj prisilnih metod zbiranja preko družbenopolitičnih skupnosti (predvsem federacije). Te metode pa so začasne in naj bi jih po l. 1970 tudi za te objekte nadomestile metode prostovoljne koncentracije;

2. mehanizem poslovnih bank naj bi bil glavna struga za prelivanje akumulacije na podlagi poslovnega interesa. Podjetja, ki ustvarjajo akumulacijo, a nimajo investicijskih možnosti, ki bi zagotovile dovolj učinkovito investiranje, naj svoja sredstva oročijo pri poslovnih bankah, ki bodo iz teh sredstev odobravale kredite tistim podjetjem, ki so sposobna zagotoviti racionalne naložbe;

3. del akumulacije naj bi se prelival tudi neposredno med podjetji, torej mimo poslovnih bank, in sicer na podlagi raznih skupnih naložb, skupnega kreditiranja proizvodnje surovin, trgovine, kooperantov itd. Vendar pa bi tudi te naložbe imele v bistvu še vedno značaj kreditnega načina financiranja, vse druge možne metode pa je treba poprej še temeljito proučiti;

4. stabilnost gospodarskih gibanj in gospodarskega sistema je nujni pogoj, brez katerega tudi predvideni sistem razširjene reprodukcije ne bi mogel uspešno delovati (prim.: Sekretariat za informativnu službu Savezne skupštine; »Na-

crt društvenog plana razvoja Jugoslavije do 1970. godine«, »Prosveta«, Beograd 1966, str. 38 in 56—60).

Iz teh načel in pa iz spredaj navedenih razmerij o predvidenem deležu lastnih investicij podjetij in kreditiranih naložb v skupnih bruto gospodarskih investicijah v osnovna sredstva do l. 1970 (44,3 % : 55,7 %) je videti, da bo po sedanjih predvidevanjih *tudi v prihodnjem razdobju kredit pogloblitna metoda za prelivanje akumulacije*, s katero naj bi bila zagotovljena potrebna stopnja racionalnosti naložb v gospodarstvu. To je tudi razumljivo, saj je kredit kot metoda za prelivanje akumulacije dobil ustrezno potrditev celo v ustavi, ki v 11. in 29. členu določa, da se delovnim organizacijam zagotavljajo za razširitev njihove materialne osnove poleg sredstev, ki so jih ustvarile s svojim delom, tudi druga družbena sredstva v skladu z enotnimi načeli kreditnega sistema ter da imajo ob enakih pogojih, določenih v zveznem zakonu, pravico dobivati kredite pri bankah.

Ker pa smo spredaj prikazali precej pomanjkljivosti kreditnega načina financiranja, ki so prišle do veljave v obdobju financiranja investicij preko družbenih skladov, se vsiljujejo vprašanja, kako bo deloval kredit kot pogloblitni instrument sistema financiranja razširjene reprodukcije v stabilnem gospodarstvu in v okoliščinah, ko bodo pretežno večino kreditov odobravale poslovne banke oziroma sama podjetja. To pa so organizacije, pri katerih je ekonomske interes pri kreditiranju precej močnejši, kot je bil pri družbenih skladih; saj je njihov poslovni uspeh, če ne celo obstoj, odvisen od racionalnosti kreditnega plasmaja. Z drugimi besedami: gre za vprašanja, ki zadevajo samo bistvo kredita kot instrumenta urejenega finančnega sistema, ne glede na razne posebne okoliščine, ki so v preteklih letih povzročile, da investicijski krediti v našem sistemu financiranja niso toliko vplivali na večjo racionalnost investicij, kot smo prvotno pripisovali tej metodi financiranja.

Predvsem je treba v zvezi s tem ugotoviti, *da tudi v prihodnje kreditni način financiranja sam po sebi še ne bo mogel zagotoviti, da bi bile investicije, ki bodo zgrajene s kreditom, že a priori najbolj racionalne v narodnogospodarskem smislu*. Kreditorju, zlasti še poslovni banki, je namreč prva skrb varnost sredstev, ki jih je posodil dolžniku. Namen, za katerega se kredit porabi, in način, kako je porabljen, je za upnika pomemben samo toliko, kolikor bi lahko ogrozil varnost plasmaja. To pa se lahko zgodi samo tedaj, če izvira iz kredita pretežni del kapitala ali pa sploh ves kapital, s katerim posluje investitor. Če pa si je upnik za-

gotovil realno jamstvo za kredit (jamstvo finančno res močne organizacije ali kakšno drugo realno poroštvo, ki jih v številnih inačicah pozna sodobni finančni sistem — od hipoteke in lombarda do zastavitve vrednostnih papirjev itd.), je celo vprašanje individualne racionalnosti tiste investicije, ki je bila zgrajena s kreditom, za upnika skoraj povsem nepomembno. Še toliko manj pa se bo seveda upnik ukvarjal s tem, da bi presodil, ali je investicija racionalna v narodno-gospodarskem smislu. Četudi je ta investicija neracionalna, bo upnik v vsakem primeru poplačan, njegovi materialni interesi pa ne bodo prizadeti.

Kreditni odnos je pač takšen poslovni odnos, v katerem dolžnik oziroma njegov porok prevzame obveznost, da bodo sposojena sredstva pravočasno vrnjena, v kaj jih bo naložil in kako jih bo izkoristil, pa je v urejenem finančnem sistemu praviloma odvisno zgolj od njegove lastne odločitve, saj kot dolžnik trpi tudi celotni riziko morebitne neracionalne naložbe. Če bi to misel razvili do konca, bi vsekakor morali poudariti, da ima v takih razmerah kredit navsezadnje tudi svojo fiksno ceno, tj. obresti, s katero dolžnik v celoti »kupi in plača« takšno pravico do uporabe tujih sredstev v svojem poslovanju. Donos kreditirane investicije, ki je večji kot obresti, povečuje samo *dolžnikov* dohodek, manjši ga zmanjšuje. Nasprotno pa se kreditorjev dohodek zaradi tega prav nič ne spreminja. Kredit ni dotacija, pri kateri lahko donator zahteva, kje in kako naj se porabi dobljena dotacija in pri kateri bremeni praktično ves riziko za neracionalno porabo tistega, ki je dotacijo odobril.

Če analiziramo kreditni odnos s stališča podjetja, ki je kredit najelo, moramo ugotoviti, da je bistvo uporabe kredita (kot kredit je v tej zvezi mišljen investicijski kredit, pri katerem se plačujejo obresti in odplačuje glavnica v obliki rednih občasnih odplačil v fiksnih vsotah) v tem, da vnaša v poslovanje podjetja *fiksno obveznost*, ki je docela neodvisna od obsega in uspešnosti poslovanja. Medtem ko celo v urejenih splošnih gospodarskih razmerah vpliva na dohodek podjetja cela vrsta dejavnikov, ki jih podjetje ne more vseh predvideti niti vplivati nanje (v tem je riziko vsakega gospodarskega poslovanja), pa pomeni najetje kredita fiksno obveznost, ki jo mora podjetje izpolnjevati ne glede na višino dejansko doseženega dohodka. Uporaba nekoliko višjega kredita bo npr. v kapitalističnem podjetju, ki je last delničarjev, ob slabšem finančnem uspehu, kot so ga pričakovali, povzročila, da bodo usahnile dividende, ali pa bo kredit celo treba odplačati iz neto premoženja podjetja, tj. iz sredstev,

ki bi bila sicer ob likvidaciji razdeljena med delničarje. Če se najame kredit, se torej riziko delničarjev še poveča, riziko pa je tem večji, čim višji je najeti kredit v primerjavi z njihovimi lastnimi sredstvi, ki so jih vložili v podjetje. Prav v tem pa je nedvomno tudi eden izmed razlogov za razmeroma nizek delež kreditnih virov v finančni strukturi podjetij na Zahodu.

Vso fogost kreditnega načina financiranja in iz tega izvirajočih fiksnih odplačil je mogoče najlažje dokazati s preprostim anuitetnim računom.

Če bi npr. računali, da znaša odplačilna doba kredita 10 let (takšna je bila povprečna odplačilna doba vseh novejših investicijskih kreditov v SR Sloveniji že l. 1965 — prim.: Gospodarska zbornica SRS: »Dolgoročno kreditiranje in odplačevanje anuitet v slovenskem gospodarstvu«, Ljubljana, oktobra 1964, str. 12), obrestna mera pa 7 %, bi morala investicija, ki je bila kreditirana s takimi pogoji, zagotoviti letno rentabilnost najmanj v višini 14,2 %. Taka rentabilnost pa je nedvomno zelo velika, čeprav sta bila oba kreditna pogoja vzeta v višini, ki bi jo zlasti pri najnovejših kreditih iz bančnih sredstev lahko ocenili za zelo ugodno, saj so dejanski vračilni roki praviloma krajši od 10 let, obresti pa največkrat določene z najvišjo dopustno stopnjo, tj. 8 %. Prav gotovo je razmeroma malo popolnoma novih naložb, ki bi lahko konstantno zagotavljale tolikšno rentabilnost, da bi bile sposobne *samostojno* izpolnjevati takšne fiksne kreditne pogoje. To velja še toliko bolj tedaj, kadar so splošne gospodarske razmere stabilne in so podjetja prisiljena večji del svoje proizvodnje sprostiti na svetovnem trgu. Prav to pa vsekakor želimo doseči v naslednji etapi našega razvoja.

Če pa npr. najame kredit s takimi pogoji investitor, ki že ima lastni kapital (recimo 50 % od predvidene naložbe), obremenjuje seveda fiksna obveznost, izvirajoča iz kredita, donos *celotnega* kapitala, tako lastnega kot kreditiranega; zaradi tega bo investitor sposoben vračati kredit tudi v primeru, če znaša njegova skupna rentabilnost le 8 %. Pri tem pa bo takšno podjetje še vedno vsaj nekoliko *prožno v svojih prodajnih cenah*, saj fiksne obveznosti, izvirajoče iz kredita, niso izčrpale vseh njegovih sredstev, namenjenih za sklade. Čim višje so fiksne obveznosti podjetja glede na doseženi dohodek, toliko težje se prilagodi spremenjenim razmeram na trgu, in narobe. Zlasti za tista podjetja, ki se srečujejo z mednarodno konkurenco, je prožnost glede cen marsikdaj odločilnega pomena, če hočejo uspešno nastopiti na

tujih trgov ali pa obdržati že dosežene položaje. To velja še posebno za konkurenco na zahodnih trgih, kjer se naša podjetja srečujejo s konkurenti tako z Vzhoda kot z Zahoda. Takim konkurentom namreč njihova struktura financiranja vsaj začasno dopušča bistveno večjo prožnost pri cenah, saj so zaradi nižjega deleža kreditov in drugačnega sistema obdavčenja dosti manj obremenjeni s fiksnimi obveznostmi kot pa naše povprečno podjetje.

Po drugi strani pa je nedvomno tudi za kreditorja zanimivejše podjetje, ki ima manjši delež kreditov v svoji finančni strukturi. Takšno podjetje je sposobno pri dani rentabilnosti ponuditi ugodnejše kreditne pogoje. Tudi riziko kredita je neprimerno manjši, saj je jamstvo, da bo kreditna pogodba izpolnjena, donos celotnega investitorjevega kapitala, ne pa samo uspeh kreditirane investicije. V normalnih razmerah kreditiranja se pač noben kreditor ne bi spuščal v posle s podjetjem, pri katerem znaša delež kreditov v finančni strukturi 70 ali 80 %. To načelo pa skušamo pri nas dosledno uveljaviti le pri kreditiranju potrošnikov, ne pa tudi pri kreditiranju podjetij. Številne naše poslovne banke so namreč v prejšnjih letih na podlagi predpisov o kreditni politiki in bančnem sistemu, ki so vezali podjetje le na eno samo banko, odobrile posameznim podjetjem tako visoke kredite (zlasti za obratna sredstva), da jim sedaj ne preostane nič drugega kot neprestano odobravati dodatna sredstva in ohranjovati pri življenju takega dolžnika. Vsak resnejši poseg celo za postopno vrnitev kreditov pri takih podjetjih bi namreč nujno pripeljal do finančnega poloma podjetja, s tem pa tudi banko v zelo resne težave. Vendar pa ni nobene dvoma, da bodo v bolj urejenem finančnem sistemu tudi pri nas prezadolžena podjetja vse teže prihajala do dodatnih kreditov, saj ne bodo sposobna kreditorjem ponuditi zadovoljive varnosti niti privoliti v običajne kreditne pogoje, ki jih bodo lahko ponudila manj zadolžena podjetja.

Že iz teh nekaj ugotovitev je mogoče povzeti, da *kredit v urejenih razmerah finančnega in gospodarskega sistema ne more biti vesplošni in edini instrument financiranja*, ki bi zagotavljal v vseh primerih kar najboljše smer prelivanja akumulacije. Razen vpeljanih podjetij z ugodno finančno strukturo je namreč še cela vrsta dejavnosti, organizacij in investicijskih možnosti, ki jih kratko malo ne bo mogoče obremeniti s tako visokimi fiksnimi obveznostmi, kot bi izhajale iz kreditov, ki bi se odobravali ob pogojih, kakršni bi bili sprejemljivi za poslovni interes bank in drugih potencialnih kreditorjev.

3. *Nekatere investicije terjajo prožnejše metode financiranja*

Čeprav je novi sistem razširjene reprodukcije šele začel delovati, lahko torej že zdaj ugotovimo, da samo s kreditiranjem — še zlasti takšnim, ki temelji na običajnih bančnih vračilnih pogojih — ne bo mogoče zagotoviti racionalnega investiranja in ustrezne stopnje razvoja cele vrste gospodarskih področij. Omenimo naj poglobitni skupini takih naložb.

Po eni strani gre za vrsto infrastrukturnih naložb, pri katerih bo morala družba tudi v prihodnje v taki ali drugačni obliki zagotavljati oziroma vanje usmerjati sredstva, da bi lahko dosegle potrebno stopnjo razvoja. Zaradi kapitalne intenzivnosti teh naložb in cen njihovih storitev, ki se nikoli ne bodo mogle popolnoma svobodno oblikovati, namreč take zmogljivosti praktično ne prenesejo običajnih kreditnih pogojev. O problematiki financiranja investicij, namenjenih za razvoj, je bilo že razmeroma veliko razprav in jih na tem mestu ne bi kazalo ponavljati. Nekatere posebne rešitve na tem področju so že predvidene tudi v srednjeročnem družbenem planu in bodo veljale do l. 1970.

Po drugi strani pa gre za vrsto sicer čisto poslovnih investicij, pri katerih pa iz takih ali drugačnih razlogov (npr. prezadolženosti investitorja, precejšnjega rizika, ki ga pa ni pripravljen prevzeti samo investitor, zelo velike vsote potrebnih sredstev, nezadostne poslovne sposobnosti investitorja itd.) kreditni način financiranja ne bi prišel v poštev. Take naložbe pa bi nedvomno bilo mogoče realizirati, če bi uporabili razne bolj prožne metode financiranja, ki so značilne za *finančno integracijo*. V končni posledici gre za investicije, pri katerih bodisi imetnik sredstev, bodisi investitor v sami kreditni pogodbi ne vidita zadostnega jamstva, da bo nameravani posel tudi uspešen in racionalen. Kljub temu pa bi bila partnerja pripravljena realizirati takšno investicijo, in sicer tako, da bi skupno — vendar pa brez formalne fuzije obeh organizacij — prevzela nase riziko in si po prejšnjem sporazumu tudi razdelila donos take naložbe, seveda v drugačnih razmerjih, kot jih lahko zagotovijo običajni kreditni pogoji. Če bi dovolj realistično ocenjevali položaj v našem investiranju, bi nedvomno morali ugotoviti, da je takšnih investicijskih možnosti razmeroma veliko v praksi, vendar pa ostajajo docela neizkoriščene.

Financiranje poslovnih investicij te vrste je namreč za zdaj v našem sistemu še vedno docela neurejeno. Celo sedanje razprave o prožnejših metodah pri financiranju nekaterih in-

vesticij so marsikdaj močno pod vplivom prepričanja, da našemu sistemu najbolj ustreza kreditni način financiranja, kadar gre za takšne poslovne odnose med formalno samostojnimi podjetji. Zagovorniki takega mnenja tudi poudarjajo, da je možno ob kreditnem odnosu skleniti še razne dodatne dogovore (npr. o ustrezni dolgoročni politiki cen v medsebojnih odnosih), kar naj bi popolnoma zadovoljilo ekonomske interese imetnika sredstev, ki je pripravljen investirati v drugo podjetje. Kadar pa tak mehanizem ne bi mogel popolnoma zadovoljiti poslovnih interesov vseh partnerjev, naj bi se odločili tudi za formalno fuzijo in svoje finančne probleme reševali po načelih internega financiranja v okviru tako integriranega podjetja.

Dostikrat je zato v teh razpravah tudi slišati kot nekakšen refren mnenje, da že sedanji sistem in sedanji konkretni predpisi v bistvu omogočajo različne oblike finančne integracije med podjetji, tako da si ne bi bilo treba izmišljati nove zakonodaje, temveč je treba le spodbuditi večjo pripravljenost podjetij za prelivanje investicijskih sredstev v druga podjetja in na druga območja. Po teh mnenjih je toga poslovna politika podjetij poglavitna ovira, da že v okviru sedanjih predpisov nismo dosegli večje mobilnosti kapitala podjetij.

Vendar pa lahko nekoliko podrobnejša analiza dosedanjega odnosa družbe do te problematike kaj kmalu pokaže, da je *bila družba vse prej kot naklonjena raznim prožnejšim metodam pri financiranju investicij med podjetji*, torej metodam, ki bi skušale omiliti togost kreditnega načina financiranja. To je možno ugotoviti na podlagi vrste določb veljavne zakonodaje, ki v bistvu pomenijo konkretizacijo družbenega odnosa do teh vprašanj. Najbolj določno pa je ta politika izražena v zakonu o podjetjih, ki ureja ustanavljanje novih podjetij, katerim je *ustanovitelj že po zakonu dolžan zagotoviti sredstva* za ustanovitev in začetek poslovanja. Pri ustanavljanju novih podjetij gre torej že po zakonu za dokaj tipično obliko investiranja sredstev enega podjetja v drugo podjetje. Zato je toliko bolj zanimivo, kako zakon ureja medsebojne odnose obeh podjetij in še zlasti, kako so zavarovani interesi tistega podjetja, ki nastopa kot imetnik sredstev.

V zakonu je določeno, da ustanovitelj podjetja ne sme z nobenim svojim aktom omejevati pravic podjetja, ki ga je ustanovil. S tako ustanovljenim podjetjem sicer njegov ustanovitelj lahko sklene pogodbo, da bo novo podjetje predvsem ustanovitelja oskrbovalo s surovinami, polproiz-

vodi ali izdelanim blagom, prodajalo njegovo blago ali pa zanj opravljalo razne storitve. Vendar pa je taka pogodba lahko sklenjena največ za pet let, pozneje pa se lahko sporazumno podaljša še za največ pet let. Pri tem pa *pogoji take pogodbe ne smejo biti za novo podjetje manj ugodni od tržnih pogojev ob dobavi blaga oziroma storitev.*

To pa seveda pomeni, da ustanovitelj praktično nima nobenih posebnih pravic do novega podjetja, pa čeprav je vanj vložil lastna sredstva. Ustanovitelj je v docela enakem položaju kot vsi drugi poslovni partnerji novega podjetja, ki z ustanovitvijo podjetja in zagotovitvijo sredstev za njegovo poslovanje niso imeli nobene zveze. Če npr. takšni poslovni partnerji pozneje ponudijo novemu podjetju višje cene za njegovo blago in storitve, mora na takšne pogoje pristati tudi ustanovitelj, saj lahko po določbah zakona novo podjetje zahteva od gospodarskega sodišča, da se prvotna pogodba razdre ali spremeni, *če je mnenja, da dosega ustanovitelj z izpolnjevanjem pogodbe materialno korist, ki ne temelji na delu ali spravlja novo podjetje v neenakopravne poslovne odnose.*

Zaščita novega podjetja — uporabnika ustanoviteljevega kapitala, je torej zelo velika, od njegove dobre volje in upoštevanja ustanoviteljevih potreb je namreč odvisno, ali bo prvotna pogodba veljala vsaj pet let ali ne. Tudi morebitni sporazumi o ugodnejših cenah oziroma drugih ugodnejših pogojih, zaradi katerih je bil ustanovitelj ekonomsko zainteresiran za to, da je svoj kapital naložil v novo podjetje, so v bistvu protizakoniti in jih novo podjetje lahko vsak čas razdre, če le najde kakšnega drugega poslovnega partnerja, ki je pripravljen ponuditi višje cene ali druge ugodnejše pogoje. S takšno zakonsko ureditvijo teh odnosov, ki temelji na prepričanju, da je treba dosledno varovati interese in samostojnost uporabnika ustanoviteljevega kapitala, *so dejansko ustanoviteljeve pravice in funkcije omejene zgolj na čiste kreditne funkcije*, saj je ustanovitelj dejansko v enakem položaju kot vsak drug kreditor. Ker pa je družba vsaj doslej tako enostransko urejala problematiko prelivanja kapitala med podjetji in varovala le »dolžnika«, ne pa tudi »upnika«, se seveda ne smemo čuditi, zakaj skuša večina podjetij vložiti ves razpoložljivi kapital v povečanje lastnih zmogljivosti, pa čeprav take naložbe niso vselej najbolj racionalne niti s stališča samega podjetja, kaj šele v narodno-gospodarskem pogledu.

Čeprav druge oblike finančne integracije — predvsem med že obstoječimi podjetji — v zakonodaji niso tako po-

drobno obdelane kot ustanovljanje novih podjetij, pa velja splošno načelo, da je v teh odnosih *dopustno le kreditiranje*, pri čemer pa seveda uporabnik tujih sredstev ne sme biti z ničimer prizadet v svoji poslovni samostojnosti. Nekatera podjetja in druge organizacije sicer že uporabljajo tudi razne druge oblike skupnega investiranja oz. financiranja (npr. preko bank ali še zlasti posojanje osnovnih sredstev proti nesorazmerno visoki zakupnini, ki v bistvu že pomeni delitev dohodka, čeprav v fiksnih zneskih). Vendar pa je za vse takšne posle značilno, da so v bistvu v nasprotju z družbeno priznanimi načeli o kreditnem odnosu kot temeljni dopustni obliki finančnih odnosov med podjetji in še posebej imetnikom sredstev ne zagotavljajo potrebne pravne varnosti in stabilnosti teh razmerij za dlje časa. *Prav varnost in stabilnost v takih razmerjih pa je vsekakor nujni pogoj za dolgoročno usmeritev podjetij v takšne posle.* Če torej res želimo pospešiti prelivanje kapitala med podjetji, bo vsekakor treba popolnoma realistično oceniti prave ekonomske interese podjetij, ki razpolagajo z investicijskimi sredstvi, dopustiti razen kreditiranja še razne druge oblike finančnih odnosov med podjetji in vsaj temeljna načela teh odnosov urediti z zakonodajo, ki bo morala na primeren način varovati tudi imetnika sredstev in ne le njihovega uporabnika. S tem pa bi nedvomno vnesli v razvoj našega sistema razširjene reprodukcije mehanizem, ki lahko mnogo prispeva k večji racionalnosti in ekonomski učinkovitosti našega investiranja.

4. Poslovne banke in njihova vloga v investiranju

Vrzeli, ki jo v našem sistemu investiranja povzroča neurejena finančna integracija med podjetji, ne bo moglo odpraviti niti kreditiranje preko mehanizma poslovnih bank, pa čeprav se računa, da bo v prihodnjem razdobju prevzelo pomembno vlogo v prelivanju akumulacije na poslovni osnovi. Poslovne banke imajo namreč v finančnem sistemu čisto specifične in v bistvu omejene funkcije, glede katerih pa je še vedno dosti nerazumevanja.

V zvezi s celo vrsto nasprotujočih si mnenj o sedANJI in prihodnji vlogi poslovnih bank v sistemu razširjene reprodukcije, se nujno zastavlja vprašanje, *v čem je ekonomsko bistvo funkcij poslovne banke*, kakršne je načrtal novi zakon o bankah in kreditnih poslih, v katerem je še posebej močno poudarjena odvisnost in povezanost poslovanja banke z interesi njenih komitentov. Po mojem mnenju je treba v odgovoru na to vprašanje predvsem ugotoviti, da je pogla-

vitna značilnost vsake poslovne banke — tudi naše — da *posluje* (tj. obrača, trguje, gospodari) *predvsem s tujimi sredstvi*, tj. s sredstvi svojih deponentov.

Prav ta značilnost bančnega poslovanja pa nedvomno narekuje tudi sklep, da *je prva naloga vsake banke ohraniti integriteto deponiranih sredstev in sproti izpolnjevati zahteve komitentov glede razpolaganja sredstev, ki so deponirana v banki*. Vendar pa v očeh povprečnega bančnega komitenta — zlasti iz vrst podjetij — takšno varstvo njegovih interesov samo po sebi še nič ne prispeva k poslovni privlačnosti banke, saj tak komitent niti ne pomisli na možnost, da bi katerakoli banka sploh lahko zašla v takšen položaj, da bi bila ogrožena varnost njegovih depozitov pri banki. Zato mora poslovna banka komitentu nuditi več kot le zgolj varno deponiranje njegovih denarnih sredstev. *Banka bi po njegovem morala biti tudi sposobna zadovoljiti vse ali vsaj večino njegovih potreb po dodatnih kreditih*, ki jih potrebuje za normalni potek oziroma za razmah svoje proizvodnje oziroma poslovanja.

Ta zahteva je vsaj v naših razmerah za komitente s področja gospodarstva največjega pomena; za komitente je v bistvu dosti pomembnejša kakor zahteva, naj bo banka visoko rentabilna in tako sposobna zagotoviti komitentu visoke dodatne obresti oziroma »dividende« na sredstva, vložena pri banki. To pa hkrati pomeni, da se v svoji poslovni politiki banka nujno srečuje z dilemo, kako zadovoljiti interese svojih komitentov po dodatnih kreditih, ne da bi pri zadovoljevanju posameznega komitenta oziroma vseh komitentov kot celote zašla v položaj, ko ne bi bila več sposobna izpolnjevati svojih prvenstvenih nalog, tj. nalog glede stalne likvidnosti in popolne varnosti deponiranih sredstev.

V praksi se bo torej vsaka banka srečevala z dilemo, ki jo pogosto omenjajo tudi v sedanjih razpravah kot vprašanje, ali je banka »servis« ali pa »poslovni partner« gospodarstva. Po mojem mnenju mora biti banka servis nasproti svojim deponentom, ker pa je servis v teh odnosih, nikakor ne more biti servis svojih komitentov tudi na področju odobravanja kreditov, ampak mora biti v teh odnosih edino le enakopravni poslovni partner, ki *odobrava take kredite in tistim komitentom, kot ji to narekujejo zahteve glede njene stalne likvidnosti in popolne varnosti deponiranih sredstev*. Čeprav komitenti ustanavljajo in upravljajo banko, jim glede na to takšna njihova vloga v bančnem sistemu še ne more dati nobenih pravic in zagotovil, da bodo vsi njihovi

kreditni zahtevki nasproti banki tudi avtomatično izpolnjeni in s tem njihove kreditne potrebe tudi v celoti zadovoljene.

Ker pa mora banka po drugi strani skrbeti, da je večina deponiranih sredstev njenih komitentov stalno plasirana v obrestovanih naložbah, saj le tako lahko ustvarja tudi dohodek, in ker mora banka skrbeti, da so kreditne potrebe njenih komitentov zadovoljene vsaj v določenem obsegu, in sicer ne samo zaradi njihovega vpliva v upravljanju banke, ampak tudi zato, ker lahko banka le tako obdrži komitenta in njegova sredstva kot podlago za svoje poslovanje, *mora vsaka banka težiti k razmeroma visoki mobilnosti svojih plasmajev*. Pri tem gre za dvojno mobilnost: za mobilnost v času (tj. za odobravanje kreditov z razmeroma kratkimi vračilnimi roki) ter za mobilnost, ki jo bančna literatura označuje kot »diverzifikacijo« *plasmajev* (tj. odobravanje kreditov večjemu številu različnih komitentov, a v razmeroma nizkih zneskih za posameznega komitenta). Le tako lahko banka, ne da bi bil njen riziko kot celota prevelik, tudi zadovoljuje kreditne potrebe številnih svojih komitentov, pri tem pa vendarle ohrani zadovoljivo stopnjo likvidnosti in dosega tudi ustrezno stopnjo rentabilnosti.

Čeprav pomeni uveljavitev novega zakona o bankah resničen in nedvomen napredek pri uveljavljanju ekonomskih zakonitosti v našem sistemu razširjene reprodukcije, pa se je hkrati treba zavedati, da *bodo banke prav zaradi svoje poslovnosti v prihodnje dejansko sposobne financirati le del poslovnih naložb v gospodarstvu*. Politika bank pri odobravanju investicijskih kreditov je namreč skoraj popolnoma odvisna od sredstev njihovih komitentov ter njihove pripravljenosti, da za ustrezno obdobje odložijo porabo svojih investicijskih sredstev in prepuste poslovnim bankam razpolaganje z njimi. Ker pa komitenti — zlasti iz vrst podjetij — kljub obrestim, ki jih prejemajo od banke za deponirana sredstva, praviloma niso pripravljeni odlagati realizacije svojih investicijskih načrtov v nedogled (menim pa, da niso pripravljeni čakati dalj kot pet let), po preteku te dobe pa navadno računajo ne samo na sprostitev svojih sredstev, ampak tudi na dodatni kredit banke za izvedbo svojega programa, je zahteva glede mobilnosti bančnih plasmajev v takih razmerah še toliko pomembnejša.

Cele vrste naložb, pri katerih mora biti vračilni rok daljši kot npr. 10 let, nadalje naložb, za katere je treba zagotoviti tako visoka sredstva, da bi že posamezni objekt izčrpal npr. četrtno ali petino kreditnega potenciala posamezne banke, prav tako pa tudi naložb, katerih investitorji

so že zdaj hudo zadolženi in podobno, vsekakor v prihodnje ne bo mogoče realizirati z investicijskimi krediti iz bančnih sredstev. Čim prej se bomo sprijaznili z dejstvom, da so banke ustanove za prelivanje predvsem kratkoročnega in srednjeročnega kapitala in da je bančni kredit praviloma lahko le dopolnilni vir financiranja cele vrste naložb, toliko manj bo v prihodnje razočaranj in pretresov v procesu našega investiranja. Za vse tiste naložbe, ki jih ne bo mogoče realizirati z bančnim kreditiranjem, pa bo seveda treba iskati drugačnih metod in mehanizmov za njihovo financiranje, saj jih ni mogoče kar povprek in vnaprej oceniti za neracionalne in ekonomsko neutemeljene zgolj zaradi tega, ker jih banke niso sposobne ali pripravljene kreditirati ob pogojih, ki bi bili sprejemljivi tako za banke kot tudi za investitorja. Ker z večino investicijskih sredstev razpolagajo podjetja in ker smo se zavestno odrekli prisilnih metod koncentracije teh sredstev, lahko iščemo izhod samo v tako razviti finančni integraciji med podjetji, da bodo imetniki sredstev pripravljeni zaradi *svojega ekonomskega interesa* vlagati sredstva v naložbe, ki so bolj učinkovite in racionalne od njihovih lastnih investicijskih možnosti. *Finančna integracija med podjetji je torej nujni sestavni del razvitega finančnega sistema* tudi zato, ker same poslovne banke s svojim investicijskim kreditiranjem ne morejo obvladati celotnega procesa investiranja.

5. Sklep

Na podlagi vseh teh razglabljanj o dejanski vlogi kredita v bodočem financiranju podjetij je treba ugotoviti, da bomo morali razen dokaj togega načina kreditnega financiranja, ki tudi v urejenem finančnem sistemu in stabilnem gospodarstvu alocira riziko in odgovornost za uspeh kreditirane investicije zelo enostransko, vse bolj spodbujati druge prožnejše metode finančne integracije, ki jih v številnih in drugih poznajo in uporabljajo finančni sistemi razvitih držav. Za to bi se v celoti pridružil smernicam, ki so bile nakazane že v predlogu družbenega plana razvoja Jugoslavije do leta 1970, in po katerih bo treba: »... v cilju, da se ustvari materialni interes za razne oblike skupnih naložb delovnih organizacij, zagotoviti s spremembami v sistemu, da se sredstva, ki jih bodo delovne organizacije vlagale na osnovi skupnega dogovora, ne smejo odtujevati od organizacije, ki jih je ustvarila, in da bodo vlagatelji razen normalnih obresti lahko ustvarjali tudi določeno udeležbo v delitvi dohodka,

ki se doseže z uporabo njihovih sredstev. Tako dosežena sredstva bodo sestavni del dohodka delovne organizacije... Čeprav so te smernice dobile v končnem besedilu plana nekoliko manj določno obliko, pa bo po mojem mnenju za racionalnost in uspešnost našega bodočega investiranja odločilnega pomena, če bodo te smernice čimprej prenehale biti deklaracija, če bodo dobile ustrezno konkretizacijo v zakonodaji in postale redna poslovna praksa naših podjetij. Le s prožnimi metodami prelivanja kapitala bo mogoča tudi pri nas takšna stopnja koncentracije v proizvodnji, kakršno narokuje sodobni razvoj povsod v svetu.

RADO MIKLIČ

Urejanje delovnih razmerij

V delovnih organizacijah so še do pred nekaj meseci obravnavali normativno urejanje medsebojnih delovnih razmerij »kot manj pomembno nalogo, ki jo je mogoče brez škode odlagati zaradi drugih, gospodarsko pomembnejših nalog« (Vlado Vodopivec: »Normativno urejanje in delovna razmerja«, »Teorija in praksa«, št. 4/1966, str. 620 in nasl.). To je razmišljanja vredna ugotovitev, h kateri velja dodati še ugotovitev inštituta za javno upravo in delovna razmerja v Ljubljani, da je pravno praznino, ki je nastala, ko je temeljni zakon o delovnih razmerjih razveljavil zakon iz leta 1957, s svojimi začasnimi sklepi izpolnilo kvečjemu 65% industrijskih gospodarskih organizacij; precejšnje število pa je bilo tudi takšnih organizacij, ki v mesecih, potem ko je začel veljati novi zakon, niso imele za potrebno, da bi z začasnimi sklepi uredile nekatera vprašanja medsebojnih delovnih razmerij (Analiza začasnih sklepov gospodarskih organizacij industrije in rudarstva SRS o delovnih razmerjih; Ljubljana, 1965, str. 142). V tej analizi je tudi ugotovljeno, da vsebujejočasni sklepi zelo malo premišljenih normativnih rešitev; večidel ali povzemajo ali podaljšujejo pravni režim starega zakona ali pa prepisujejo novi zakon (1. c., str. 155). Isti inštitut je nekaj podobnega ugotovil že prej v svoji raziskavi »Analiza delovnih razmerij v statutih delovnih organizacij industrije in rudarstva SRS«; ta analiza je namreč pokazala, da v statutih prevladujejo deklarativne in načelne določbe o delovnih razmerjih, večinoma povzete po ustavnih določbah. Kaže, da marsikje urejanje medsebojnih delovnih razmerij pojmujejo še preveč formalistično, predvsem kot zadosti-

tev zakonu, da pa ne upoštevajo dovolj prave vrednosti urejanja teh razmerij. Utemeljeno je vprašanje, kje so vzroki za takšne pojave, zakaj še ni prodrlo spoznanje, da »še tako nujne in neodložljive organizacijske in ekonomske rešitve ne morejo sanirati proizvodnje, če ostanejo temeljni odnosi med delovnimi ljudmi neurejeni« (Vodopivec, l. c.). To so seveda vprašanja, ki terjajo ekonomske, sociološke, psihološke in pravne analitično-sintetične obdelave. Pričujoči prispevek je zato kvečjemu le opozorilo na pretežno družbenoekonomsko stran tega problema.

I

Pojavi, ki nastajajo pri urejanju medsebojnih delovnih razmerij s splošnimi akti, opozarjajo predvsem, da pojmujejo marsikje ta razmerja kot pretežno pravno in deloma še socialno zadevo. A vendar mora v gospodarsko organizacijo izoblikovano združeno delo, organizirano po načelih samoupravljanja, potekati v tako urejanih medsebojnih odnosih, da pri kar najboljši izrabi delovnih sredstev omogoča človeku, da se uveljavlja in razvija kot celovita osebnost. Člani delovne skupnosti se sicer smotrno, zavestno, stalno in organizirano ukvarjajo z določeno vrsto gospodarske dejavnosti, da bi dosegali gospodarske uspehe tako v svojo osebno korist kot hkrati v korist svoje skupnosti in družbe. Toda čeprav so gospodarski uspehi poglaviti smoter njihove dejavnosti, mora ta dejavnost vendarle potekati tako, da sodelovanje pri tem zagotavlja človeku tudi osebno zadovoljstvo in osebni napredek, ki mu ga lahko daje ustvarjalno delo v odnosih, kjer ni več služječega dela drugemu, v katerih postaja delo »samouresničevanje delavca kot svobodne osebnosti.«

Zato morajo biti ti odnosi urejeni tako, da se pri delu in z delom lahko oblikuje, sprošča in uveljavlja ustvarjalnost in osebnost delavca, ki se zavestno vključi v delovno skupnost, da bi s svojimi poklicnimi nagnjenji in sposobnostmi ne samo delal, zgolj zaradi zaslužka, temveč, da bi hkrati sodeloval pri uresničevanju nalog te skupnosti, ki jih hoče in mora poznati.

Urejati medsebojna delovna razmerja pomeni namreč — posegati v enega izmed poglavitnih pogojev za sprostitev in uveljavitev takega interesa delovnega človeka v gospodarski organizaciji. Izkušnje in izsledki ekonomskih in socioloških raziskav tudi pri nas opozarjajo, da neurejenost teh odnosov duši delavčev interes; povzroča namreč raz-

mere, v katerih človek občuti svoje delo še vedno kot pretežno službeče delo, ki mu je predvsem vir sredstev za preživljanje, podlaga za plačo, da uporabimo pojem, značilen za mezдне odnose, mezдно miselnost.

Neurejene razmere puščajo delavce v negotovosti, z občutkom, da so prepuščeni samovoljnim odločitvam bodisi posameznikov, bodisi kolektivnih organov. Takšni pojavi, ki merijo na oblast in podrejenost, so pereči družbenoekonomski in sociološki problemi za delovne organizacije, a tudi za družbo, ki hoče kot »samoupravna družba hierarhično komandni in tayloristični princip nadomestiti z delovnim dogovorom« (Javoršek: »Kriteriji razrednosti v razvitih družbah«, »Sodobnost«, št. 11/1964, str. 1123). Hromijo razvoj družbenih odnosov, v kakršnih se delovni človek lahko osvobaja kakršnegakoli izkoriščanja in samovolje (glej npr. 32. člen ustave SFRJ) in ki so razlog, da se ohranja ali obnavlja mezдна mentaliteta, nepravilno upošteva in ocenjuje vloga sproščenega človeka.

Ko je posebna skupina pri zavodu SRS za produktivnost dela pripravljala analizo o produktivnosti dela v Sloveniji od 1952 do 1962, je med drugim ugotovila, da so se učinki modernejše tehnologije izgubili zaradi neustrezne organizacije dela in da bi lahko napredovali dosti hitreje, če bi spremenili »miselnosti in koncepte ter dejavnost posameznikov in delovnih skupnosti prav glede vloge in pomena, ki ga ima subjektivni faktor.« To pa pomeni med drugim zlasti — urejenost medsebojnih delovnih razmerij, urejenost delavčevega statusa, ki ga označujemo za samoupravnega.

Med dejavniki, ki neposredno vplivajo na produktivnost dela, postaja človek toliko pomembnejši in odločilnejši, kolikor bolj napredujejo specializacija, mehanizacija, avtomatizacija proizvodnega in tehnološkega procesa. V razvitih kapitalističnih deželah so človek in tako imenovani »medosebni odnosi« (ali kratko »subjektivni faktorji poslovne uspešnosti«) čedalje bolj v središču pozornosti ne samo iz razredno-političnih razlogov (varovanje »socialnega miru«), temveč jih nič manj ne navajajo k temu prizadevanja za nenehno rast produktivnosti dela, ekonomičnosti, za kar najboljšo izrabo drugih visoko produktivnih tehničnih zmogljivosti. Strokovnjaki s področja sociologije in psihologije dela ugotavljajo, da »človek noče, da se z njim ravna kot s strojem, temveč da hoče sodelovati pri skupni nalogi« in »da želi poznati smisel in rezultate svojega dela v celoti« (glej npr. J. A. C. Brown: »Socialna psihologija v podjetju«;

N. R. F. Maier: »Industrijska psihologija«, Georges Friedman: »Où va le travail humain«, str. 83, i. sl.). Toda te ugotovitve v bistvu niso nič novega. Samo potrjujejo, kar je marksistična znanstvena misel o alienaciji odkrila že zdavnaj. Kljub temu so omembe vredne: vnovič dokazujejo, da visoko razvita tehnična civilizacija lahko daje ustrezno produktivnost dela in poslovne rezultate le, če je pri tem »človeški faktor« upoštevan kot odločilni in če so ustvarjene razmere, da se ta faktor lahko tako tudi dejansko uveljavi.

Subjektivni (ali kot pravijo nekateri »človeški«) faktorji spadajo med ključne dejavnike produktivnosti dela. V nekaterih naših podjetjih z najsodobnejšo tehnično opremo in sodobnimi tehnološkimi postopki ter delovnimi pogoji je produktivnost dela presenetljivo nizka, pa naj jo merijo ali po fizičnem obsegu ali po vrednosti. Raziskave inštituta za sociologijo in filozofijo pri univerzi v Ljubljani so ponovno potrdile, da izključno tehnično, tehnično-ekonomsko ter organizacijsko reševanje problemov ne rešuje produktivnosti dela. Po začasnih uspehih navadno spet zavladata staro stanje ali pa uspešnost celo pojema. Še zanimivejša pa je ugotovitev, da je ob enakih delovnih možnostih v zaostalem, neurejenem okolju kljub modernim strojem učinek tudi za 60% manjši.

V že omenjeni analizi o produktivnosti dela v Sloveniji od 1952 do 1962 je ugotovljeno, da smo v letu 1962 v industriji izkoriščali zmogljivosti, računano po koeficientu izmen, približno z — 58%. Od osmih ur povprečnega delovnega dne pa je bilo v industriji produktivno uporabljenih v letu 1962 le 88%. Med poglavitnimi vzroki takega stanja omenja raziskovalna skupina v svojem elaboratu izrečno tole: »V bistvu se še do sedaj nismo otresli miselnosti, da je mogoče povečati obseg družbene proizvodnje in predvsem produktivnosti dela samo z vlaganji v nova moderna osnovna sredstva. Delovni ljudje pa so pri tem le eden izmed faktorjev, ki omogočajo z delovno disciplino doseganje pričakovanih rezultatov ali jih pa zavirajo zaradi slabe usposobljenosti in nedelavnosti. Takšno pojmovanje o vlogi neposrednih proizvajalcev ovira uveljavljanje novih pogledov na pomen in vrednost subjektivnega elementa v procesu družbene reprodukcije, ki so se izkristalizirali v zadnjih letih in ki so izhajali iz dosežene ravni proizvodnih sil, proizvodnih odnosov ter potreb po hitrejši rasti produktivnosti dela.« (Zavod SRS za gospodarsko planiranje: »Produktivnost dela v SR Sloveniji od leta 1952 do 1962 in projekcija njene rasti do leta 1970«, stran 39.)

Tudi najnovejše analize o večanju družbenega proizvoda v industriji so pokazale, da so na doseženo proizvodnjo vplivali predvsem povečani obseg osnovnih sredstev, večje število zaposlenih ter po letu 1960 tudi boljša opremljenost dela. Nasprotno pa se je vpliv drugih dejavnikov na intenzivnejše izkoriščanje osnovnih faktorjev proizvodnje po letu 1960 celo zmanjšal.

Čim zahtevnejši so pogoji gospodarjenja, čim bolj se čuti vpliv gospodarskih zakonitosti, tem pomembnejši postajajo subjektivni dejavniki in z njimi vse tiste okoliščine, ki nanje delujejo. Očitno prehaja težišče nadaljnjega gospodarskega napredka od na videz drugotnega k dejansko vedno bolj osrednjem kompleksu problemov. Jedro tega kompleksa je delovni človek kot sproščena, vsestransko ustvarjalna osebnost in uveljavitev samoupravnega sistema, ki zagotavlja proces osvobajanja dela ter s tem osvoboditev delavčeve osebnosti. Toda v praksi še vse pre pogosto delamo razlike med »vodenjem« in »upravljanjem«, »upravljanjem« in »samoupravljanjem«, »delavcem-proizvajalcem« in »delavcem-upravljavcem«, »samoupravnimi pravicami« in »pravicami iz delovnega razmerja«, »delovnimi razmerji« in »medosebnimi odnosi« itd. Vse to opozarja, s kolikšnimi težavami poteka proces osvobajanja dela kot preraščanje zgodovinsko pogojenih družbenoekonomskih neenakosti in odvisnosti ljudi pri delu (gl. II. del temeljnih načel ustave SFRJ), s kolikšnimi ovirami najrazličnejše narave se oblikuje enoten, celovit status delovnega človeka kot člana delovne skupnosti.

Ko povzema T. M. Jaroszewski v svoji razpravi »Marksizem in individualnost« (gl. »Teorija in praksa«, št. 12/1964) Marxove filozofske misli o človekovi osebnosti in individualnosti, omenja med drugim tudi tole: »Kajti delavec se bo počutil kot človek na svojem delovnem mestu, svojega dela ne bo imel samo za sredstvo izboljšanja svoje eksistence, temveč tudi za stvarno potrebo, za ustvarjalno delo — med drugim tudi tedaj, ko bo pripuščen k sodelovanju pri odločitvi o najbolj bistvenih vprašanjih svojega podjetja.« Naš sistem samoupravljanja pa je po svojem bistvu več kot sodelovanje.

V skladu z izkušnjami našega družbenega razvoja in znanstvenimi spoznanji torej ustava SFRJ pravilno trdi, da si človek »z osebnim in združenim delom ustvarja pogoje za vsestranski razvoj, svobodno izražanje in varstvo svoje osebnosti ter za uveljavljanje svojega človeškega dostojanstva«. Taki pogoji pa se lahko ustvarjajo predvsem in

najbolj učinkovito prav v samoupravnih delovnih organizacijah, ki so samoupravne prav zato, ker so pravna oblika temeljne asociacije delovnih ljudi (delovna skupnost), ki mora biti zanje značilno prav takšno delo.

Teoretična spoznanja in dognanja, z ustavo uveljavljena načela (zlasti 32. in 59. člen ustave SFRJ) ter praktične izkušnje torej dokazujejo, da ima urejenost medsebojnih delovnih razmerij velik ekonomskopolitičen pomen: pri tej urejenosti gre za položaj poglavitnega agensa gospodarskega in družbenega napredka, gre za takšno sproščenost človekove ustvarjalnosti, ki prinaša delovnemu človeku osebno, moralno in gmočno zadovoljstvo, za kar so v naši družbeni osnovi že dani temeljni pogoji (družbeno lastništvo, družbeno samoupravljanje, osebni dohodek kot oblika osebne participacije v dohodku itd.).

II

Zatorej se upravičeno postavlja vprašanje, zakaj še vedno toliko pomanjkljivosti, formalnosti in enostranosti v urejanju medsebojnih delovnih razmerij v gospodarskih organizacijah, če je ta ureditev res tako pomembna tudi z ekonomskega vidika? Zakaj so v praksi to snov vse pre pogosto obravnavali kot socialno zadevo, kot dejavnost, ki jo nekateri označujejo le kot »skrb za človeka«, torej kot dejavnost, ki spremlja ekonomsko dejavnost samo zato, ker ni ekonomike brez — žive »delovne sile«? Prav tako je znano, da so v svojih prejšnjih pravilnikih o delovnih razmerjih delovne organizacije urejale pretežno isto snov in skoraj v enakem obsegu kot zakon o delovnih razmerjih. Namesto da bi urejali razmerja med svojimi člani, kot nastajajo na podlagi skupnega dela, so urejali razmerja med delavcem in gospodarsko organizacijo. Res je sicer, da prejšnji zakon o delovnih razmerjih ni dajal dovolj pobude, da bi gospodarske organizacije v svojih pravilnikih urejale delovna razmerja kot notranja razmerja, čeprav je bilo že v njem izrecno rečeno, da delavci, uresničujoč ustavno pravico do samouprave, odločajo neposredno in po organih upravljanja o »svojih medosebnih razmerjih, ki izvirajo iz skupnega dela v gospodarski organizaciji«. Vendar je pri tem značilnejše, da sploh niso čutili potrebe, da bi s te bolj ali manj formalne strani prešli na notranje odnose, od katerih so odvisni delovna morala, občutek in zavest delavca, da je resnično enakopraven, soodločujoč in soodgovoren dejavnik v organizaciji delovnega procesa, v obliko-

vanju poslovne politike, v urejanju notranjih odnosov, v notranji delitvi dohodka in v razpolaganju s sredstvi delovne organizacije. Toda hkrati so marsikje razpravljali o tako imenovanih »medosebnih« odnosih; nekateri inštituti so jih proučevali, o njih pisali in jih skušali reševati. Ni naš namen enačiti ta bolj ali manj psihološki pojem s pojmom »medsebojna delovna razmerja«, vendar pa je zanimivo, da so v delovnih razmerjih videli le pravno razmerje med delavcem in gospodarsko organizacijo pa so zato ločeno od njih pričeli iskati in obravnavati »medosebne« odnose kot odnose znotraj organizacije. Urejanju teh odnosov so priznavali velik ekonomski pomen in vpliv na produktivnost dela, delovnih razmerij pa so se lotevali pretežno z vidika zakonske obveznosti. To je vsekakor značilno dogajanje, ki na zanimiv način odkriva, da se neurejenost medsebojnih delovnih razmerij dejansko zelo občuti na ekonomski uspešnosti, ne glede na to, kako ponekod ta razmerja pojmujejo.

Zakaj torej tolikšna ekonomskopolitična pomembnost te urejenosti v delovnih organizacijah ni bila bolj upoštavana, zakaj se ni bolj uveljavila, zakaj tako številni pozivi družbenopolitičnih, zlasti sindikalnih organizacij niso pripomogli, da bi prizadevneje urejali medsebojna delovna razmerja? Zakaj niso bile izkoriščene številne potencialne možnosti, ki jih daje urejenost teh razmerij in omogočajo osnove naše družbene ureditve?

Le obsežna študija bi mogla vsestransko argumentirano in konkretno odgovoriti na ta pereča vprašanja. Na nekatere poglobitve vzroke pa je opozoril že tovariš Tito v svojem referatu na VIII. kongresu ZKJ v decembru 1964, ko je med drugim dejal: »... nadaljnji uspešni razvoj delavskega samoupravljanja ni več odvisen samo od proizvajalcev, zakaj delavsko samoupravljanje je doseglo stopnjo, ko ne bi moglo več še naprej opravljati funkcije, ki mu jo je zaupala družba, če bi delovnim kolektivom še nadalje kratili samostojno razpolaganje s potrebnimi sredstvi za nadaljnji razvoj in razširitev proizvodnje. Z nadaljnjim uspešnim procesom proizvodnje je nezdružljivo ... jemanje skoraj vseh sredstev iz podjetij in nato njihovo razdeljevanje po lastni presoji.« In potem je v nadaljevanju opozoril, da »so dosedanja praksa in uspehi dela delavskega in družbenega samoupravljanja prepričljivo potrdili družbenopolitični in ekonomski pomen odločanja neposrednih proizvajalcev v okviru njihovih delovnih organizacij. To izvira iz neposrednega realnega, materialnega in družbenega interesa vsakega člana kolektiva, da vedno išče najboljše in najracionalnejše re-

šitve za probleme proizvodnje in planiranja, investiranja in produktivnosti dela v svojem podjetju zaradi stalnega povečevanja dohodka in skladov delovne organizacije ter s tem tudi svojih osebnih dohodkov«.

Tudi tovariš Kardelj je v svojem referatu »Družbeno-ekonomske naloge gospodarskega razvoja v prihodnjem obdobju« opozoril na pglavitna pogoja, da bi se delovni ljudje mogli in hoteli prizadevati za večjo produktivnost:

—>prvič, imeti morajo širše materialne možnosti za takšno aktivnost, kot so jih imeli doslej, in

— drugič, biti morajo zainteresirani oziroma dolgoročno stimulirani, da bi dosegli rezultate v tej smeri«.

Te izjave kažejo, da je gospodarski sistem s svojimi preveč administrativnimi in distribucijskimi prvinami zašel v protislovje z osnovami družbenega reda. Delovni ljudje v samoupravnih delovnih organizacijah so ga zato čutili večkrat bolj kot oviro kakor pa oporo in spodbudo za čim boljše gospodarjenje, za razvoj in krepitev takšnih odnosov znotraj delovne skupnosti, ki s smotrno, racionalno izrabo objektivnih in subjektivnih faktorjev omogočajo uspešno delo, poslovanje, gospodarjenje. Vendar pa je prav posebna družbena funkcija gospodarskega sistema, da kar najbolj spodbuja pglavitne nosilce socialističnega gospodarjenja, t.j. samoupravne gospodarske organizacije in njihove delovne skupnosti, da jih podpira pri njihovih gospodarskih prizadevanjih in delovnih naporih, da jim daje trdno oporo v njihovi zapleteni družbeni funkciji, ki od njih terja, da so praktični oblikovalci socialističnih družbenih odnosov.

Med pglavitne pogoje za to pa sodi realizacija načela pogoja, da je dohodek, ki ga prigospodarijo delovne skupnosti, njihov dohodek, s katerim imajo pravico samostojno razpolagati. Pri tem dohodku participirajo družbenopolitične skupnosti po določenih merilih. Le-ta pa morajo hkrati zagotavljati, da ostaja ta participacija v mejah, ki varujejo v praksi preizkušeno načelo, da mora biti udeležba delovne skupnosti pri doseženem dohodku tolikšna, da je ekonomsko interesantna in s tem tudi ekonomsko spodbudna. V takšnem primeru je sam ekonomski položaj delovne skupnosti prav tako spodbuden: odvisen je predvsem od tega, koliko dohodka prigospodarijo in kako. To pa seveda njene člane in njihove organe navaja k temu, da se organizirano ukvarjajo z vsemi faktorji, od katerih zavisi dohodek in z njim njihov ekonomski položaj. Posledica tega je, da se krepí ustvarjalnost, prizadevnost in zainteresiranost članov delovne skupnosti. Zajemanje do-

hodka delovnih skupnosti za kritje družbenih potreb je torej zelo odgovorno, občutljivo družbenoekonomsko in politično opravilo.

Toda, kolikšno je bilo to jemanje dohodka delovnim skupnostim, ki ga je s tolikšno grajo omenil tovariš Tito, in kako je tolikšen obseg postal nezdržljiv ne samo z nadaljnjim uspešnim procesom proizvodnje, temveč predvsem z uveljavljanjem delovnih skupnosti kot samoupravnih, odgovornih in zainteresiranih nosilcev gospodarjenja in gospodarskega napredka sploh, kaže primerjalni račun s tem, koliko od povečanega dohodka, doseženega z višjo produktivnostjo dela, je ostalo delovni organizaciji pri delovanju delitvenih instrumentov npr. v letih 1961 do 1963. Od povečanega dohodka je ostalo gospodarski organizaciji za poslovni sklad okoli 23%, za osebne dohodke pa okoli 33%. Analiza o delovanju instrumentov stare delitve pokaže, da je prihajalo do občutnega neskladja med učinkom, ki ga je gospodarska organizacija dosegla, in med dejanskim dohodkom, ki ji je ostal za sklade in osebne dohodke. Sistem zaje-manja za družbeno akumulacijo je bil tak, da je največ pobiral prav iz tistega dela dohodka, ki je izviral iz večje produktivnosti dela. Odveč je navajati številna opozorila dnevnega tiska in razne ekonomske in finančne analize, ki so bile objavljene v strokovnih razpravah o tem, kako sta npr. takšna delitvena instrumenta, kot sta bila minimalni osebni dohodek (veljaven od 1958 do 1960) in prispevek od izrednega dohodka (od 1961 od 1964), zadevala predvsem gospodarske organizacije z večjo produktivnostjo dela, tako da niti gospodarska organizacija niti člani njene delovne skupnosti niso mogli imeti večje koristi od povečane produktivnosti dela. Zato se tudi ni mogla razviti večja zavzetost za vse dejavnike produktivnosti dela oz. se je ta večidel zanimala le za tehnične dejavnike, ki je za njihovo uvedbo potrebno pravzaprav še najmanj truda.

K temu velja dodati še vsakoletno spreminjanje in prilagajanje instrumentov delitve dohodka med družbeno skupnostjo in podjetji. Kakor koli je že mogoče utemeljevati te pogoste spremembe, je vendarle res, da so ohranjemale administrativne elemente in posege v gospodarskem sistemu, kar je oviralo delovno in poslovno iniciativnost in sproščenost delovnih skupnosti, zlasti pa so povzročale v gospodarskih organizacijah nestabilnost in negotovost glede tega, kakšen bo njihov končni dohodek kot rezultat njihovih delovnih in poslovnih prizadevanj. Prav v tem prilagajanju poslovanja vsakoletnim spremembam v gospodar-

skem sistemu in negotovost, kakšen bo vpliv teh sprememb na doseženi dohodek in na dohodek, s katerim je možno razpolagati, je skrit eden izmed vzrokov, da v gospodarskih organizacijah niso bolj odločno in zavzeto skrbeli za to, da bi kar najbolje uredili in izrabili vse dejavnike produktivnosti dela, za boljšo organizacijo dela, za sodobnejše delovne postopke, za boljše izkoriščanje delovnih priprav in delovnega časa, za spodbudnejšo urejenost notranjih odnosov itd. Večkrat je namreč na raven dohodka bolj vplivala sprememba v posameznih instrumentih, kot pa bi mogli vplivati ukrepi in prizadevanja delovnih skupnosti samih, da bi bolje izrabili notranje (objektivne in subjektivne!) možnosti gospodarjenja. Zato so se marsikje le preradi ukvarjali z raznimi zunanjimi možnostmi gospodarjenja, na svoje notranje možnosti, od katerih so odvisni trajnejši uspehi, pa so bili premalo pozorni. V kakšnih gmotnih razmerah so bile delovne organizacije tedaj, ko naj bi urejale notranje odnose, da bi bili ti čimbolj spodbudni tudi z ekonomskopolitičnega vidika, kažejo tile kratki pregledi, povzeti iz zaključnih računov in ekonomskih analiz za zadnja poslovna leta.

a) V indeksih izkazani podatki o dinamiki družbenega proizvoda, neto-produkta in o dohodku, ki ostane delovnim skupnostim za samostojno razpolaganje, kažejo, kakšne so bile razlike med rastjo družbenega proizvoda (ki je preračunan po stalnih cenah, da je mogoče uporabiti kazalec doseženih poslovnih uspehov), neto-produkta (na katerega vplivajo poleg cen še vsi drugi pogoji gospodarjenja) in dinamiko gibanja sredstev, s katerimi so razpolagali delovni kolektivi:

	1961	1962	1963	1964	1965
	1960	1961	1962	1963	1964
— družbeni proizvod (po stalnih cenah)	108,5	108,3	115,9	115,9	103,6
— neto-produkt	116,0	103,0	133,2	131,9	124,0
— sredstva del. kolektivov	143,0	101,2	134,5	150,7	136,0

Gornji pregled nazorno razkriva, da v preteklih letih niti v okviru gospodarstva ni bilo stimulatивne usklajenosti med doseženimi poslovnimi uspehi in sredstvi, ki so jih imeli delovni kolektivi na razpolago za enostavno in razširjeno reprodukcijo in ki jih lahko štejemo za materialno podlago samoupravnosti in samoupravnega urejanja notranjih odnosov.

Pri takšni družbeni delitvi dohodka samoupavljanje in samoupravni status delovnih organizacij še nista prihajala zadosti do izraza v svojem družbenoekonomskem pomenu, v svoji družbenoekonomski funkciji. Še vedno je namreč prevladovalo načelo, da je najbolj »socialistična« in rentabilna tista akumulacija, ki se odvzema proizvajalcem in nateka v občino, republiko ali federacijo. Zaradi tega so se gospodarske organizacije večkrat brez večje lastne krivde znašle v položaju, v katerem so gospodarile zgolj za »plače«, ekonomsko situacijo pa skušale reševati po poteh, ki bi jih pripeljale do zanje ugodnejših finančno-distribucijskih instrumentov. Pri takšni, do nedavna dokaj pogosti praksi, ki pa je tuja intencijam gospodarske reforme in nezdružljiva s samoupravnim statusom delovnih skupnosti, se človek nehotе spomni Kidričevih besedi, ko je na VI. kongresu ZKJ 1952. leta v analizi značilnosti socialističnih proizvodnih odnosov med drugim dejal:

»Popolnoma je treba pretrgati z lažno marksistično predpostavko, da je socialistično, to je družbeno prisvajanje presežnega dela, samo tisto prisvajanje, ki pomeni popolno odtujevanje presežnega dela neposrednim proizvajalcem... Praksa je nedvomno potrdila, da tista smer in tisti prijemi v graditvi novega gospodarskega sistema, ki utrjujejo in razširjajo pravice neposrednih proizvajalcev, prinašajo hkrati, gledano s čisto ekonomskega vidika, najracionalnejše in najrentabilnejše gospodarjenje in da nasprotno birokratski način in metoda gospodarjenja — kakor hitro se ne pojavljata samo začasno in kot nujna potreba nekega trenutno težavnega ekonomskega položaja — povzročata gospodarsko stagnacijo, vsestransko zmešnjavo, skratka zavirata nadaljnji razvoj materialnih proizvodnih sil.« (Borba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo, CZ, 1952, str. 175.)

V teh izjavah se skriva kasneje še tolikokrat poudarjena resnica, da delovne skupnosti toliko slabše gospodarijo, kolikor bolje se ravna njihov dohodek po finančno-administrativnih ukrepih; če njihov ekonomski položaj oblikujejo bolj administrativna merila kot pa lastna ekonomska prizadevanja, ki zajemajo večino članov delovne skupnosti ter sproščajo njihovo zainteresiranost in prizadevnost.

b) Kakšni so bili odnosi v notranji delitvi in v kakšnem sorazmerju so bili ti odnosi s poslovno uspešnostjo ter z družbeno produktivnostjo dela, kaže tale pregled:

UREJANJE DELOVNIH RAZMERIJ

	1961	1962	1963	1964	1965
	1960	1961	1962	1963	1964
— družbena produktivnost	107,5	98	125	122,5	119
— poprečni nominalni čisti osebni dohodek	118,7	111	120	134,5	136
— poprečni realni osebni dohodek	106,0	98	111	122,1	103
— skladi na delavca	149,1	82	122	175,2	151

Kako pa so vsako leto spreminjajoča se razmerja med poslovno uspešnostjo in sredstvi, ki so ostajala delovnim kolektivom po delitvi dohodka med družbo in podjetji, vplivala na možnosti ekonomsko stimulativne notranje delitve na notranje odnose in in na materialno podlago, kaže tale pregled:

Leto	Sredstva za osebne dohodke	Sredstva za sklade
1961	77,6	22,4
1962	81,5	18,7
1963	81,9	18,1
1964	78,5	21,7
1965	75,2	24,8

Oba pregleda potrjujeta

— da so delovne organizacije svojo notranjo delitev prilagajale vsakokratnim pogojem in da so bile meje za kompleksno in dolgoročno poslovno politiko, ki naj bi bila podlaga za smotrno gospodarjenje, za načrtno rast delovne organizacije in razvoj raznih oblik poslovnega sodelovanja, sorazmerno ozke;

— da so na realizacijo načel delitve po delu neposredno vplivali vsakoletni ekonomskopolitični ukrepi, ki so bili za delovne organizacije večkrat aktualnejši kot pa zahtevnejša, sistematična prizadevanja za takšno notranjo organizacijo in urejenost, ki lahko bistveno pripomoreta k večji poslovni uspešnosti;

— da so bili prav skladi, ki so jih imele delovne skupnosti na voljo — le-ti so predvsem določali materialne okvire za njihovo poslovno sproščenost in ekonomsko zainteresiranost — najbolj izpostavljeni vplivom, ki so, neodvisno od delovnih organizacij, neposredno ali posredno delovali na materialno podlago njihove družbenoekonomske funkcije, zaradi katere jim je priznan status samoupravnosti.

Zlasti pa ti podatki potrjujejo, kako tehtno je bilo Titovo opozorilo, ko je v svojem referatu poudaril, da »delavsko samoupravljanje ne bi moglo več opravljati svoje funkcije, če bi delovnim kolektivom še nadalje kratili samostojno razpolaganje s potrebnimi sredstvi za nadaljnji razvoj«. V takšnih družbenoekonomskih odnosih, kakršni so se oblikovali pod vplivi gospodarskega sistema, v katerem so bili administrativni ukrepi večkrat ekonomsko in finančno učinkovitejši od dela in gospodarskih prizadevanj delovne skupnosti in njenih članov (prim. Urevc: »Marginalije ob delitvi osebnih dohodkov«, »Teorija in praksa«, št. 11 1964, str. 1549), so se ali ohranjali ali reproducirali razni pojavi, značilni za mezдне odnose in pojmovanja, ki se v takih odnosih porajajo. Zaradi pomanjkljive materialne podlage in njene odvisnosti od psevdoekonomskih elementov je imel samoupravni status bolj družbenopolitično obeležje, vtem ko njegov ekonomskopolitični pomen ni mogel priti do pravega izraza. Zato je bila premajhna tudi spodbuda za urejanje medsebojnih delovnih razmerij, čeprav nihče ni zanikal njihovega pomena za rast delovnega človeka kot osveščenega, sproščenega in zavzetega gospodarja, ki ve, za kaj dela in ki tudi neposredno na svojem položaju in na položaju svoje delovne skupnosti občuti, da res gospodari in kako gospodari. V takih odnosih, ki jih je porajal delitveni mehanizem s svojimi finančno-administrativnimi in distribucijskimi posegi, tudi delo in delovni rezultati kljub vsem priznanjem in prizadevanjem le še niso imeli svoje prave odločilne cene. Bilo je zatoj dokaj logično, da so prevladovala stališča, češ da je urejanje delovnih razmerij urejanje odnosov med delovno organizacijo in delavcem, kar pa naj bi sodilo v pristojnost države in njenih organov, in da so osebne dohodke še marsikje kljub očitnemu napredku vendarle urejali bolj kot plačilo za opravljeno delo, manj pa kot ekonomsko interesantno, neposredno osebno udeležbo v ekonomskem, poslovnem rezultatu gospodarjenja.

A omeniti velja še nek pojav, ki je posledica materialnih odnosov in ekonomskega položaja delovnih organizacij, kakršni so v praksi nastajali pod vplivom nekaterih delitvenih instrumentov: delali so namreč in deloma ponekod še delajo razloček med urejenostjo osebnih dohodkov in urejenostjo medsebojnih delovnih razmerij. Takšna ločitev ustreza stališču, da so osebni dohodki izraz samoupravnosti delovnih skupnosti in njihovih članov, delovna razmerja pa naj bi bila le pravni pojav, zgolj pravno razmerje med

delavcem in delovno organizacijo. Od tod tudi precej časa živo teoretično razpravljanje o tem, kje so stične točke in kje razlike med samoupravnim položajem delavca in njegovim delovnim razmerjem, kakor da je delavec kot član delovne skupnosti hkrati v dveh različnih družbenih in pravnih odnosih.

Takšno stališče precej pogosto spremlja enostransko pojmovanje, ko štejemo osebne dohodke za edino uspešno sredstvo za krepitev »stimulativnega« odnosa do dela, za sprostitev osebnega ustvarjalnega zanimanja za poslovne uspehe, probleme in težave gospodarske organizacije. Pri tem je bistveno, kako osebne dohodke pojmuje in kaj so v praksi. Izkušnje in raziskave namreč razveljavljajo preveč poenostavljeno naziranje, češ da je delovni človek, ki dela kot delavec v gospodarstvu, zgolj oseba, kateri so v obliki plače izražene koristi edini in končni smoter delovanja. Takšno pojmovanje je redukcija delovnega človeka na dokaj poenostavljenega mezdne delavca, za katerega je tayloristična teorija trdila, da le za več denarja več in boljše dela.

Sprostitev osebne zainteresiranosti na podlagi »osebnega dohodka« je bila odločilen korak od politično zainteresiranega še k ekonomsko sproščenemu in osebno zainteresiranemu delavcu, ki je v sebi in na svojem položaju združil proizvajalca in upravljavca kot celovito, ustvarjalno osebnost. Osebni dohodek je še vedno in ostaja temeljni materialni interes vsakega delavca, s katerim si le-ta izboljšuje svoje življenjske razmere, toda nikakor ne neodvisno od odnosov, kakršni so v delovni skupnosti.

Treba je namreč podčrtati, da velja omenjena spodbuda samo za — osebne dohodke kot izraz in pojem za status, kakršnega ima oziroma mora imeti delavec v samoupravni delovni skupnosti, v tem osnovnem nosilcu gospodarskega napredka in socialističnega gospodarjenja. V tem prispevku ne bi mogli načenjati bistvenih razločkov med pojmom »plača« in »osebni dohodek«. Vendar ni mogoče mimo tega, da interes za čimvečjo »plačo« ni hkrati interes za čimboljše ekonomski uspeh gospodarske organizacije, kajti »plača« je pojav, značilen za družbeni položaj, v kakršnem je delavec v mezdnem ali najemnem razmerju. Zato je logično, da so tezo, da je »boljša plača najboljša spodbuda za večjo delavčevo prizadevnost in za njegov večji delovni učinek«, sociološka dognanja že pred časom ovrгла. Kajti ta dognanja so tudi pokazala, da je mezdni položaj (katerega odraz

je — plača!) sam nestimulativen za odnos do podjetja, do njegovih problemov.

Zanimive so tudi raziskave, ki jih je pred leti opravil zavod za izobraževanje kadrov in organizacijo dela v Kranju. Pokazale so, da so bila kljub takratnim nizkim plačam marsikje med poglavitnimi, če ne celo poglaviten razlog za fluktuacijo — razmerje med t.i. »nadrejenimi« in »podrejenimi«. V nekem industrijskem podjetju s cca 850 zaposlenimi je kar $\frac{1}{3}$ anketirancev izjavila, da resno misli na odhod iz podjetja samo zaradi neurejenih notranjih odnosov. Tudi naše izkušnje torej potrjujejo, da je »še nekaj pomembnejše od plače in od fizičnih pogojev dela, nekaj, kar dviga učinek neodvisno od vseh zunanjih ukrepov« (J. A. C. Brown: Socialna psihologija v podjetju). Izkušnje so pokazale, da sodi med ta »nekaj« takšen družbeni ter pravno zagotovljen položaj delavca v delovni organizaciji, v katerem le-ta ve, kaj dela, v katerem pozna smoter in rezultate tega dela in v katerem je neposredno deležen rezultatov tega dela. Ta »nekaj« je pravno urejen, praktično uveljavljen ter ekonomsko dovolj učinkovit samoupravni status delavca, urejenost medsebojnih delovnih razmerij, v njihovi celovitosti, ko se delavec počuti varnega in sproščenega pri svojem delu, pri svojih prizadevanjih, ko je njegovo delo in delovno sodelovanje hkrati aktivno sodelovanje pri gospodarjenju ter podlaga za neposredno participacijo v obliki osebnega dohodka pri ekonomskih uspehih oziroma rezultatih tega dela in sodelovanja.

Z urejanjem medsebojnih delovnih razmerij v njihovi celovitosti, kar v bistvu pomeni konkretizacijo samoupravnega družbenega statusa delavca kot člana delovne skupnosti, se namreč posega v vprašanja, ki so bistvenega pomena za njegov položaj, za njegov odnos do dela, do delovne skupnosti, za njegovo osebno in materialno zainteresiranost in zavzetost za delo in napredek »njegove« gospodarske organizacije. Urejati ta razmerja pomeni torej urejati področje, ki je tudi z ekonomskega vidika zelo pomembno in zahtevno: zajema za človeka in z delovno skupnost življenjsko pomembna vprašanja. Da pa ta pomembnost še ni prišla do svojega praktičnega izraza, so bili deloma krivi omenjeni materialni odnosi. V gospodarskem sistemu z delitvenim mehanizmom, v katerem so navadno bili odločilnejši administrativni posegi v ta mehanizem kot pa prava gospodarska prizadevanja, tudi delo in delovni rezultati še niso imeli prave cene, samoupravni status pa še ni mogel uveljaviti vse svoje ekonomske pomembnosti.

Zato tudi na podlagi dela nastajajoča medsebojna razmerja niso bila deležna tolikšne pozornosti, kot jo zaslužijo. V tem je eden izmed vzrokov, da je bilo mogoče njihovo ureditev »brez škode odlagati«.

Ni še bilo torej dovolj možnosti, da bi delovne skupnosti lahko bolj neposredno živo občutile materialne posledice dobre ali površne urejenosti medsebojnih delovnih razmerij. Naj še tako drži, da ta urejenost neposredno vpliva na to, s kolikšno prizadevnostjo si delavci prizadevajo za večjo uspešnost gospodarjenja, moramo le reči, da delovne organizacije še niso bile v ekonomsko tako občutljivem položaju, da bi lahko prišel ta dejavnik do pravega izraza, čeprav se je njegov vpliv občutil v neustrezni izrabi delovnih priprav, delovnega časa, v fluktuaciji, v strokovni strukturi zaposlenih. Ni bilo pravih možnosti, da bi se lahko urejenost medsebojnih delovnih razmerij učinkoviteje uveljavljala tudi kot ekonomskopolitični dejavnik. Gospodarski sistem s svojimi delitvenimi instrumenti je še premalo spodbujal delovne kolektive, da bi izrabili vse dejavnike, ki sinhronizirani vplivajo na produktivnost dela. Zato se ni mogel razviti pravi neposredni interes za tako pomembno področje tudi z ekonomskopolitičnega vidika, pa čeprav so neštetokrat marsikje ugotavljali, kako jim razne neurejenosti na področju delovnih razmerij povzročajo ovire in težave. Vendar te težave niso imele kakšnih večjih ekonomskih posledic, tako kot jim urejenost ni prinašala občutnejših poslovnih uspehov, ki bi bili posledica večje produktivnosti dela.

V novih možnostih gospodarjenja postaja položaj gospodarskih organizacij občutljivejši in vedno bolj odvisen od tega, kako delovna skupnost gospodari, izkorišča in razumno uravnava vse, zlasti tudi subjektivne dejavnike gospodarjenja; v tem dobiva oz. mora dobiti samoupravni položaj delavcev in urejenost medsebojnih delovnih razmerij svojo pravo težo družbenoekonomskega dejavnika s pomenom in vlogo, kot jo dokazujejo teoretična dognanja, o katerih govorijo mnogi naši politični dokumenti in kot jo potrjujejo same izkušnje.

NIKO TOŠ

Problemi študija sociologije

Razvoj poraja probleme ne le v vsakdanjem življenju, v odnosih med ljudmi, skupnostmi in družbami, temveč tudi v znanosti, v znanstvenih disciplinah, še posebej v trenutku, ko se vzpenjajo na raven učnih disciplin visokošolskega študija. Tudi sociologija kot znanstvena disciplina ni imuna: poln je problemov, ki kažejo na njeno prisotnost, spoznavne težnje, razvoj in ki določajo njeno mesto ter vpliv v družbenem življenju in kulturi.¹

Problemi sociologije imajo svetovne razsežnosti, so mednarodni, vendar pa hkrati problemi dane družbe in ljudi v njej, saj nujno izhajajo iz problematike vsake dežele posebej, vsakega naroda posebej in s v tem smislu povezujejo. Problemi naše sociologije so torej predvsem problemi naše družbe in tudi problemi ljudi, iniciatorjev sociologije, družbenih delavcev, sociologov in tistih, ki se izkazujejo za sociologe. Sociologija si pri nas zadnjih pet let pridobiva status učne discipline in univerzitetne študijske stroke. V tem se kaže njena rast in dozorevanje kot discipline je pa to tudi dokaz, kako se uveljavlja njena vloga v družbenem življenju. Seveda pa je to hkrati njen temeljni preizkus. Prizadevanje in dejavnost posameznikov se namreč tako prepletjata v nov množičen poklic, ob tem pa se zastavlja vrsta vprašanj, ki niso zgolj organizacijsko-tehnične narave in ki terjajo poglobljen teoretični in praktični preudarek.

¹ Namen sestavka je prispevati k akciji, ki je potekala v preteklem študijskem letu v okviru Društva slovenskih sociologov v zvezi s stanjem, kakršno vlada zdaj pri nas v sociologiji; pri tem smo povzeli ugotovitve študijske komisije društva in se opirali na javni pogovor o tem vprašanju, ki je bil letos v aprilu.

Temeljno vprašanje zadeva sam pojem sociologije in njene vloge v družbenem življenju, ob tem pa, kakšen je odnos med sociologijo in drugimi družboslovnimi disciplinami in kako se razrešuje v študijskem procesu, ki naj daje specialno izobrazbo sociologa, drugačno, kakor je izobrazba filozofa, zgodovinarja, ekonomista, pravnika, lingvистa itd.; kakšna je torej glede na posebnost stroke funkcija sociologa v družbeni organizaciji dela in kakšne so trenutne in prihodnje potrebe po takem tipu strokovnjaka; kakšne so ob tem zahteve v organizaciji študija — in kakšne so možnosti? Odgovori na ta in podobna vprašanja — naša sociologija jih nakazuje že nekako deset let nazaj — niso popolni in so le deloma sprejeti, pa vendar že akcijsko učinkujejo: v okviru beograjske, zagrebške in ljubljanske univerze delujejo posebni oddelki za študij sociologije, število na njih vpisanih študentov pa že presega dva tisoč; sociologija je postala obvezen učni predmet na večini srednjih šol; izredno pa se je razmahnilo tudi sociološko raziskovanje, ki poteka v okviru socioloških in drugih raziskovalnih institutov in zavodov. Očiten je torej razmah, v njem pa je videti tudi nekakšno omahovanje in navidezno nazadovanje kot izraz nedognanosti odgovorov oziroma njihove delne uveljavljenosti v obstoječi organizaciji družboslovja, še posebej v razvoju sociologije in njeni institucionalizaciji na Slovenskem.

I

Ponavadi pravimo, da je sociologija znanost o družbi. To je seveda dosti preohlapna opredelitev, ki še zdaleč ne dopušča, da bi jo razlikovali od drugih družboslovnih disciplin. Sociologija je znanost, ki proučuje oblike in dejavnosti, v katerih se izraža pisano družbeno življenje ljudi, njihove medsebojne odnose in družbeni razvoj. Predmet sociološkega raziskovanja je torej družba v svojih najkonkretnějšíh in najsplošnejših izrazih, po svoji osnovni usmerjenosti predvsem sistem in organizacija globalne družbe in vzroki njenega spreminjanja. Prav v tem je njeno vsebinsko in metodološko bistvo, ne glede na razlike, ki se kažejo v njenih neenakih vizijah in izhodiščih v opazovanju družbe.

Poglavitni smoter sociologije je torej splošno in sistematično spoznanje o družbenem dogajanju v razjasnjenih *družbenozgodovinskih* razmerah in okvirih oziroma razjasnjevanje družbenozgodovinskih danosti konkretnega družbenega dogajanja. Takšna opredelitev sociologije pa seveda dopušča najrazličnejše ugovore. Predvsem še glede njene vseobsežno-

sti, enciklopedičnosti kot discipline, kar na videz jemlje samostojnost drugim družboslovnim disciplinam; če opazujemo trenutno stanje v razvoju družbenih znanosti, pa odkrijemo tudi neko dvojnost, dvotirnost, ki žene posamezne discipline vsaksebi in v izolacijo. Razvoj sociologije razširja znotraj družboslovja možnosti povezave med disciplinami, hkrati pa seveda zapleta odnose med to in drugimi družboslovnimi disciplinami. Pravo, ekonomija, psihologija, lingvistika in druge discipline pridobijo možnost medsebojnega povezovanja in s tem bistveno razširijo svojo spoznavno prodornost. Enoten smoter znanstvene dejavnosti, namreč *tako* opazovanje posameznih omejenih pojavov oziroma spletov pojavov, dejavnosti, oblik in odnosov, ki omogočajo razjasnjevati jih glede na splošno stanje in strukturo družbe, torej razjasnjevati jih v družbenozgodovinskih okoliščinah, pa večidel še *ni uresničeno*. To se med drugim kaže v razvoju tako imenovanih posebnih sociologij. Te se kot sociološke raziskovalne discipline usmerjajo na ožja področja družbenih pojavov, ki so sicer predmet drugih samostojnih družboslovnih disciplin, prava, ekonomije, zgodovine umetnosti, lingvistike itd. Seveda to ne pomeni, da so obstoječe posebne sociološke discipline zgolj odsev nerazvitosti ustreznih posebnih družboslovnih disciplin. Enotni smoter znanstvene dejavnosti se čedalje bolj uveljavlja, navzven pa se to izraža v njeni »sociologizaciji«. Sociologija dela npr. ohranja svoj raziskovalni smoter tudi po sociologiziranju ustreznih ekonomskih disciplin in ved o organizaciji, sociologija umetnosti pa svojo samostojnost ob sociologizirani zgodovini umetnosti itd. Tak potek v razvoju družboslovja torej ni nekaj naključnega, temveč je izraz dejavnega razvojnega prizadevanja teh disciplin. Spori, ki ob tem nastajajo in ki se na videz kažejo kot spori med disciplinami, pa so po svojem bistvu predvsem institucionalne, subjektivne in druge narave. Vprašanje, ki se ob njem odnosi zapletajo, namreč, kdaj naj se znanstvena dejavnost na nekem omejenem področju izloči tudi v organizacijskem pogledu kot samostojna posebna sociologija in v kakšnih institucionalnih okvirih naj se goji, je vsaj s teoretičnega vidika očitno manj pomembno.

Razvoj posebnih socioloških disciplin in sociologizacija pa nista prodrli na vsa posebna družboslovna področja enako. Razlogov, ki se kažejo tudi v obstoječi znanstveni organizaciji pri nas, tu ne bi posebej razčlenjali, tiste, ki so po naši presoji najpomembnejši, pa vendar lahko navedemo. Družbena praksa se na nekaterih področjih zadovoljuje zgolj z enostavnim, formalnim, instrumentalno-tehničnim, norma-

tivnim in deklarativnim znanjem; raziskovalci oziroma strokovnjaki za nekatera področja niso ustrezno metodološko usposobljeni, da bi svojo raziskavo prenesli tudi v njene sociološke razsežnosti; pogosto pa je »sociologizacija« zgolj oklep okrnele strukture institucij, ki ne dajejo ustreznih znanstvenih dosežkov. Seveda pa je razlogov za tako stanje še več in deloma vpliva nanje tudi omejenost splošnih spoznav sociologije na posameznih področjih in domet njene metodologije, predvsem pa še njena zaprtost za probleme lastne družbe, njena usmerjenost v posnemanje in povzemanje shem in pristopov, ki ne koreninijo v problemih naše družbe in odvrtaajo raziskovalno aktivnost v brezplodna stranpota in drugo.

Ugotovili smo, da so osnovni predmet sociologije globalna družba, globalni družbeni sistemi in strukture. Sociologa pa problemi globalne družbe ne zanimajo zgolj na odmaknjeni, abstraktni ravni, temveč tudi njene aktualne razsežnosti in dejavniki njenega spreminjanja. Sociologija enako pravno vključuje in ocenjuje dejavnike, ki izvirajo iz notranje družbene dinamike in vplivajo na preobrazbo družbene strukture, in dejavnike, katerih izvor je zunaj posamezne družbe, pa vendar lahko bistveno vplivajo na njen sistem, strukturo, notranjo dinamiko ter povzročajo zastoje in odklone v njenem razvoju.² Ravno proučevanje meddružbenih in medsystematskih vplivov — torej proučevanje zunanjih dejavnikov notranjega družbenega razvoja, se je v zadnjem razdobju v sociologiji še posebej razmahnilo.³ Seveda pa je sociologova dejavnost še posebej osredotočena na neposredno izkustveno opazovanje in razjasnjevanje notranjih družbenih dejavnikov. Trdimo lahko, da je spoznavna funkcija sociologije v marsičem odvisna od njene izkustvene raziskovalne učinkovitosti. Razkrivanje globalnih družbenih sistemov in struktur in njihova verifikacija v konkretnem sta namreč nemogoča, če nimamo objektivnega znanja o sestavinah in medsebojni odvisnosti pojavov v konkretni družbi. Predmet sociološkega opazovanja torej ni zgolj globalna družba, saj

² Zunanji dejavnik, ki vpliva na notranjo družbeno organizacijo in maliči ter zavira njen razvoj, je npr. vsiljena vojna in trajen vojaški pritisk od zunaj na neko družbo. Družbi, ki se razvija pod takimi pogoji je vsiljen prevladujoč vojaški značaj njene organizacije, to pa se seveda kaže na vseh področjih družbenega življenja: v odnosih, v dejavnosti in še posebej v proizvodnji, v kulturi, vzgoji itd.

³ Problemi sociologije mednarodnih odnosov in primerjalni problemi politične sociologije prevladujejo v programu IV. mednarodnega kongresa sociologov, ki bo letos v septembru v Evianu, kar nedvomno dokazuje, kako pomembna je danes taka raziskovalna orientacija.

je očitno izkustveno usmerjeno: opazuje odnose, oblike in aktivnosti v konkretni družbi.

Sociološko opazovanje pa se ne ustavlja zgolj pri sestavinah sistema in strukture, na ravni kolektivne organizacije družbe in njenih oblik, temveč prodira prav do *posameznika* kot njene *osnovne sestavine*. Predmet sociologovega zanimanja je torej tudi in predvsem človek, njegov družbeni položaj in vloga v razmerah dane kolektivne družbene organizacije. In ravno v tem se še posebej kaže humana nota sociološkega raziskovanja.

Omejen namen sestavka dovoljuje obrobno obravnavanje in zanemarjanje vrste problemov in momentov v opredeljevanju in prikazovanju razvoja, ki sicer pomembno odsevajo današnje stanje sociologije pri nas in v svetu. Zapletenim in nerešenim disciplinarnim in meddisciplinarnim problemom navkljub je očitno, da je sociologija, še posebej ko gradi na zgodovinskem materializmu kot na vodilu, pridobila na intelektualni ostrini, znanstveni ter družbeni in disciplinarni pomembnosti. Kot disciplina, ki je v sodobni znanosti zavzela samostojno mesto, pa v naših družbenih razmerah še pridobiva na teži. Saj ni le odmik od neživljenjskega teoretiziranja in dogmatizma, niti zgolj empirični raziskovalni program, temveč s svojo novo raziskovalno sposobnostjo postaja pomembno dopolnilo naše samoupravne institucionalne zgradbe. V primerjavi z nekaterimi drugimi znanstvenimi disciplinami in v primerjavi z njeno vlogo v drugih družbenih okvirih se namreč sociologija pri nas razvija v najtesnejši povezavi z našo družbenopolitično ureditvijo in tako postaja eden izmed *tehtnih kazalcev demokratičnosti družbenih odnosov*.

Pozornost za probleme in potrebe človeka, za njegova mnenja in hotenja naj bi v načelu prišla do veljave že v organizacijski strukturi upravljanja, ki je pri nas urejena tako, da priteguje čimveč ljudi. Ker pa je upravljanje vendarle v precejšnji meri omejeno na predstavniško demokracijo, bi bilo napačno domnevati, da nam že sama organizacijska struktura upravljanja zagotavlja tudi res kar največje sodelovanje vseh ljudi. Neposredna demokracija se je namreč v zgodovini pojavila in učinkovito delovala le v sorazmerno ozkih lokalnih političnih sistemih. V visoko industrializirani in urbanizirani, tako imenovani množični družbi pa je mogoče uveljaviti vpliv posameznika v urejanju družbenih zadev le ob uporabi novih sredstev in metod. *Nesmiselno bi bilo govoriti o smotru, ne da bi obenem govorili tudi o modernizaciji metod demokratičnega upravljanja.*

Prav v tem pa je posebnost potencialne vloge sociologije pri nas. Očitno je namreč, da se znanstvenoraziskovalni cilji pri ugotavljanju in pojasnjevanju življenjskih razmer, potreb ljudi in njihovih medsebojnih odnosov v veliki meri prekrivajo s političnimi cilji in zahtevami, ki izhajajo iz demokratičnega upravljanja.

II

Če pogledamo dosednji razvoj sociologije pri nas, vidimo, da se nismo popolnoma zavedali njene vloge. To kaže že sam potek njene institucionalizacije. V povojnem obdobju najdemo zametke sociologije na Slovenskem šele pozno, in sicer najprej kot pedagoško disciplino na pravni in filozofski fakulteti ljubljanske univerze, kmalu pa ob njej tudi prve raziskovalne poizkuse posameznikov, ki se nato povežejo v raziskovalni inštitut za sociologijo. Z dejavnostjo inštituta na področju empiričnega raziskovanja ter z ustanovitvijo samostojne študijske smeri za sociologijo na filozofski fakulteti (oddelek za sociologijo) in visoke šole za politične vede z močno sociološko usmerjenostjo v programu in kadrovske zasedbi, se je sociologija sicer institucionalno uveljavila, tehtnost in dokončnost njene uveljavitve pa je sporna.

Razlogov za to je več. Nerazjasnjenost obče vloge sociologije v družbenem razvoju onemogoča, da bi učinkovito določili in izpolnjevali izobraževalne smotre, programe in organizacijske okvire študija sociologije. K temu je seveda pripomogla njena neuveljavljenost in pomanjkanje sociološke tradicije, pa tudi neformiranost njenih pobudnikov in izobraževalcev. Institucionalna rešitev problema izobraževanja je torej v nekem smislu tudi uvod v težave; študentje so se v začetku v precejšnji meri morali omejiti le na uvodna, splošna in historična znanja. Večletni zaostanek v razvoju sociologije se je namreč najneposredneje kazal ob prenašanju znanja: tam, kjer lastnih raziskovalnih uspehov ni, je pač težko posredovati znanje; značilno za dosednji razvoj naše sociologije je namreč, da je najvrednejše v njej nastajalo izven njenih profesionalnih disciplinarnih okvirov. Z uvajanjem študijskih predmetov in s pravimi raziskavami so se šele porajale posebne sociološke discipline, ki naj bi izpolnile program.

Rešen pa tudi še ni v celoti problem usposobljenih učiteljev in raziskovalcev. Naše prve sociologe smo novačili iz vseh že uveljavljenih družboslovnih strok (iz prava, filozofije, psihologije, ekonomije) in so skoraj vsi usmerjeni predvsem v raziskovalno delo. Tako je npr. na inštitutu za sociologijo

več raziskovalcev, ki vsi opravljajo sociološke raziskave, oddelek za sociologijo na filozofski fakulteti pa šteje le tri redno zaposlene učitelje in asistente. Medtem ko med raziskovalci prevladujejo psihologi, filozofi in pravniki, pa sta dva od treh učiteljev na sociološkem oddelku zgodovinarja. Značilno je, da ima celo visoka šola za politične vede, ki v svojem programu daje sociološkim disciplinam ob politoloških le polovico tiste teže, kot jim jih dajejo na sociološkem oddelku, v svoji sociološki katedri več učiteljev in asistentov, število sodelavcev pa si prizadevajo še povečati. Naj to podoba dopolnimo še s primerjavo s stanjem na socioloških oddelkih beograjske in zagrebške filozofske fakultete, ki delujeta približno enako dolgo. Beograjski oddelek za sociologijo ima kar enajst učiteljev in asistentov za temeljne sociološke predmete, medtem ko dodaten študijski program izpopolnjujejo z gosti; podobno pa je tudi stanje na oddelku za sociologijo zagrebške filozofske fakultete.

Nemogoče je pričakovati, da bi pedagoški proces brez stalnih sodelavcev potekal normalno. Učna enota, ki se kadrovsko ne krepi, nima samostojne razvojne perspektive.

Ko ocenjujemo položaj študija sociologije, seveda ne smemo mimo dosežkov sociološkega oddelka. Prvo stopnjo študija na sociološkem oddelku je doslej⁴ opravilo 68 študentov enopredmetne oziroma A skupine in 41 študentov B skupine, medtem ko je na drugi stopnji diplomiralo 15 sociologov. V lanskem šolskem letu je bilo na oddelku v 2., 3. in 4. letniku še 29 enopredmetnih oziroma študentov A skupine in 43 študentov B skupine. Na novo pa se je vpisalo, vendar le v študijsko skupino B, kar 81 študentov. Ti številčni podatki, predvsem še podatki o lanskem vpisu in o vpisu v preteklih letih, kažejo, da je zanimanje za študij sociologije med dijaki izredno veliko.

Sodelavci oddelka, stalni in zunanji, so si z nekajletnim delom in izvajanjem študijskega programa pridobili izkušnje. Oddelek je zapustila prva skupina diplomantov in med njimi so tudi taki, ki imajo sposobnosti za bodoče učitelje in raziskovalce. Seveda pa ob ocenjevanju dosedanjega dela ne moremo mimo pomanjkljivosti in težav, s katerimi se je boril in se še bori sociološki oddelek. Iz primerjav, ki smo jih navedli, je očitno, da kadrovska zasedba na oddelku ne ustreza: v skoraj šestih letih, kolikor obstaja, mu namreč ni uspelo v celoti izdelati samostojnega študijskega programa niti za

⁴ Podatki o študentih in diplomantih ob koncu novembra 1965.

temeljne niti za dopolnilne predmete — in še posebej velja to za študij na drugi stopnji.

Sociologija se je v zadnjih letih tudi v Sloveniji močno razvila, njene institucionalne oblike pa niso utrjene. To se npr. kaže v trajnih finančnih in organizacijskih težavah inštituta za sociologijo in filozofijo, ki se v obstoječem sistemu financiranja ne more programsko dosledno razvijati, pa se vendarle številčno razrašča; še bolj pa se to kaže ravno ob sociološkem oddelku, ki se ni v taki meri utrdil in zaživel, da bi ga lahko šteli za trajno sestavino študija na filozofski fakulteti. V času, odkar oddelek obstaja, namreč ni bil dovolj kadrovsko-načrtovan in ni mogel ustvariti tesnejše in trajnejše vezi z zunanjimi sodelavci; prepuščal je kadrovsko pobudo inštitutu, ta pa se je ubadal z lastnimi težavami. Tako se je vsa leta dogajalo, da študijski načrt sociologije na drugi stopnji ni bil utrjen, predavanja nekaterih temeljnih predmetov niso potekala v redu ali pa jih sploh ni bilo, oblike neposrednega dela s študenti niso bile uspešne itd. Brez dvoma se tako stanje v oddelku kaže v zmanjšani študijski prizadevnosti študentov, v izredno visokem osipu, v podaljševanju časa študija, verjetno pa tudi v kvaliteti in obsegu pridobljenega znanja. Kako dvomljiva je pedagoška utrditev sociologije, pa kaže tudi sklep o odpravi enopredmetnega in osnovnega študija sociologije v okviru fakultete, ki je ob lanskem jesenskem vpisu mnogim študentom zaprt dostop do študija na tem področju.

Ko ocenjujemo položaj študija sociologije, ne smemo mimo vloge, ki jo ima za razvoj študija raziskovalna dejavnost, ki poteka v okviru inštituta za sociologijo. Raziskovalno in pedagoško delo doslej ni bilo dovolj usklajeno. Neusklajenost med raziskovalnimi dosežki in pedagoškim delom pa je onemogočala učinkovito strokovno uveljavljanje discipline.

V razvoju študija sociologije v zadnjih letih pa je pomembno vlogo odigrala tudi visoka šola za politične vede. Organizacijsko še neutrjenemu sociološkemu oddelku je namreč že po prvem letu obstoja sledila visoka šola s podobnim programom in učnimi smotri. Pedagoško delo na visoki šoli za politične vede je potekalo v začetku sicer ob pomoči učiteljev z univerze, v petem letu delovanja šole pa izpolnjujejo program skoraj v celoti z lastnimi, deloma tudi že habilitiranimi učnimi močmi. Medtem ko ima danes sociološki oddelek tri redne učitelje in asistente, ima visoka šola 31 učiteljev in asistentov. Delež socioloških disciplin v programu je skoraj enak deležu teh disciplin v enopredmetnem študiju sociologije, prevladujoče mesto v programu pa imajo glede na usta-

novne smotre šole politične znanosti, ki so po usmerjenosti, predmetu in metodi močno sorodne s sociologijo in z njo povezane. Del programa na sociološkem oddelku filozofske fakultete že vsa leta poteka ob pomoči učiteljev visoke šole. Razvoj visoke šole pa deloma vpliva tudi na dotok študentov na sociološki oddelek.

Dve sorodni visokošolski instituciji se torej razvijata v očitno različnih razmerah: v heterogeni strukturi filozofske fakultete je sociološki študij samo ena od šestnajstih študijskih smeri — in je torej nujno bolj ali manj ob strani, medtem ko se sociologi zbirajo v glavnem v inštitutu in na visoki šoli za politične vede, ki se, programsko in akcijsko enotnejša, kadrovska in organizacijsko hitro razvija, uveljavlja pa se tudi že s prvimi raziskovalnimi poizkusi na svojem področju.

III

Potrebe po specializiranih družboslovcih in možnosti za njihovo izobraževanje so v slovenskih okvirih omejene. Del razlogov za to, predvsem tiste, ki zadevajo možnost izobraževanja, smo že navedli. Omejitve pa izvirajo tudi iz — doslej v praksi še neraziskanih možnosti glede ustreznega poklicnega zaposlovanja sociologov. Ena poglobitvinih funkcij fakultete oziroma visoke šole je izobraževanje kadrov za množični poklic, organiziranje izobraževanja je družbeno opravičeno le, če zadovoljuje množično potrebo po določenem profilu strokovnjaka.⁵

Odgovor na vprašanje, zakaj je v družbeni organizaciji dela potreben sociolog, in kje je potreben, je odločilnega pomena. Omejili se bomo na to, da bomo le površno prikazali delovno mesto sociologa in premike v poklicni strukturi v delovnih organizacijah in organih družbenopolitičnih skupnosti ob njegovem nastopu. Vstop sociologa v delovno skupnost in njegovo uveljavljanje v njej ne spremeni bistveno delitve dela med strokovnjaki, ki se ukvarjajo s problemi družbenega življenja in odnosov. Sociologovo mesto je namreč v delitvi dela večidel nezasedeno, saj ne izloča nobenega od doslej uveljavljenih strokovnih profilov (pravnik, ekonomista, psihologa), ampak krog že uveljavljenih strokovnjakov izpopolnjuje. Prihod ekonomista je vnesel v delovno organizacijo ekonomsko analizo, sociologov nastop pa naj bi vnašal sociološko analizo odnosov, dejavnosti, potreb, mnenj in hotenj kolektivov, skupin, posameznikov, torej objektivno

⁵ Glej: Dolfe Vogelnik, »Studij sociologije in družbenopolitičnih ved«, »Teorija in praksa«, 1/1966.

znanstveno analizo družbenih dogajanj. Globlje pa bo sociolog posegel edinole v delitev dela med strokovnjaki in nestrokovnjaki. Nujno bo nadomeščal tiste, ki brez ustreznega znanja delujejo v omejenih normativnih okvirih in ki zato niso kos razvijajočemu se samoupravnemu sistemu.

Značilno je, da politološko izobraževanje izpolnjuje podobno potrebo v organizaciji družbe: v organih družbenopolitičnih skupnosti na vseh ravneh, v upravnem, strokovnem aparatu, družbenopolitičnih organizacij in v raznih drugih posebnih službah. Sociolog in politolog se torej v svojem poklicnem delu neizogibno srečujeta, dopolnjujeta, hkrati pa se uveljavljata tudi na področju družboslovnega izobraževanja na strokovnih, srednjih in visokih šolah. Pogoji za izvajanje študija sociologije, čeprav na videz slabši kot v času ustanavljanja oddelka, so v resnici dosti ugodnejši. Imamo prve diplomirane sociologe pa več raziskovalnih izkušenj, več mladih sociologov aspirantov in asistentov na področju pedagoškega in raziskovalnega dela, programske in organizacijske izkušnje, ki jih je dalo petletno delo oddelka za sociologijo in visoke šole za politične vede itd. Sicer so pomanjkljivosti v organizaciji sociologije kot discipline in v izvajanju študija, toda te lahko s preudarnim pretehtavanjem vsega, kar je na tem področju nastalo v zadnjih letih, odpravimo in s tem omogočimo njen nadaljnji zalet.

Ena izmed funkcij visokošolskega študija pa je tudi novačenje najsposobnejših v usmerjen specialistični študij kot priprava za prihodnje samostojno znanstvenoraziskovalno delo. Te možnosti na sociološkem področju še zdaleč niso izrabljene. Problem usmerjenosti študija seveda ne rešimo zgolj s tem, da naštevamo delovna mesta, ki so možna na različnih področjih. Za vse uveljavljene družboslovne poklice je še posebej značilno, da se lahko zaposlijo na najrazličnejših delovnih mestih; to kažejo tudi dosedanje izkušnje v zaposlovanju mladih sociologov.

Na organizacijo in usmeritev študija vpliva predvsem: prvič, dejstvo, da študij sociologije pri nas nujno poteka v omejenih materialnih, organizacijskih in še posebej kadrovskih okvirih in da podrobnejša specializacija že zaradi tega ni mogoča; drugič, glede na majhnost razdrobljenih študijskih skupinic specialistični študij družbeno ne bi bil upravičen; tretjič, glede na izredno hitro kopičenje podatkov in znanja na posameznih področjih že v času študija »specialistično« usmerjen strokovnjak komajda lahko ohrani strokovne lastnosti sociologa, in četrtič, raziskovanja kažejo, da tudi visoko izobraženi strokovnjaki v teku svojega delovnega cikla več-

krat menjajo specialni predmet, področje svojega dela ali celo poklic, specialistična visokošolska izobrazba pa bi tako prehajanje komajda dopuščala. Vse to daje disciplini v njeni pedagoški realizaciji dosti več prostosti, hkrati pa ji nalaga veliko več odgovornosti. Vsi argumenti, ki smo jih našli, pa seveda ne dopuščajo, da bi kratko malo opustili sleherno specializacijo, se odpovedali težnji po prenašanju specialnega znanja in se vrnili na raven poenotenega družboslovnega izobraženca, ki bi si nabral le osnovno in povrhnje znanje uveljavljenih družboslovnih disciplin, predvsem še zaradi pomanjkljivega stika z znanjem o konkretnem družbenem dogajanju na določenem področju življenja, v njihovem historičističnem in normativnem ovojju. Strokovno profiliranje sociologa je torej prva naloga same stroke: da na podlagi raziskovanja družbene organizacije dela določi konkretne vloge in funkcije sociologa v delovnem procesu in izloči zanje potrebno teoretično in metodološko študijsko osnovo. To je nedvomno pomembna naloga, pri kateri komajda lahko išče pomoč zunaj svojega strokovnega kroga, ker potreba po sociologih še ni subjektivna kvaliteta, saj celo potreba po strokovnjakih že uveljavljenih profilov pogosto ne dosega te ravni.⁶

IV

Očitno je, da je dosednji razvoj sociologije potekal vse preveč nesistematično, nenačrtno, brez prave predstave o njeni vlogi v družbenem življenju in torej premalo odgovorno. To kaže še posebej stanje v lanskem študijskem letu, ko se niti formalno ni bilo mogoče vpisati na sociologijo; očitna je razpršenost še vedno maloštevilnih kadrov med več raziskovalnih in pedagoških institucij; raziskovalno in pedagoško delo ni povezano, pedagoški in raziskovalni programi pa se pogosto ponavljajo, v obstoječih organizacijskih okvirih pa so možnosti za povezovanje in koordinacijo omejene; še vedno je nedodelan in neenoten sistem dokumentacije, metoda znanstvenega dela pa je nedognana; v nevarnosti je kontinuiteta sociološke knjižnice⁷ in tako dalje.

⁶ Delovni kolektivi ne čutijo potrebe po sociologu. Načelna pomoč pa nedvomno izvira iz splošne zahteve, ki se v zadnjih letih, še posebej pa v zadnjem času, vse močneje uveljavlja, namreč, da je tudi za družbeno politično odločanje potrebna strokovnost.

⁷ Ta problem je še posebej aktualen. Sociološka knjižnica že od ustanovitve presega okvire, možnosti in potrebe instituta za sociologijo in filozofijo. Ravno v tem je njena posebna vrednost. Dejansko je namreč knjižnica vsa leta

Nujen je torej poseg, ki ne bo zgolj reformističen in ki bo ohranjal dosedanje uspehe in omogočil razvoj sociologije ob drugih družboslovnih disciplinah. Jasno je namreč, da zgolj organizacijska fantazija ne bo prinesla rešitve bistva problema, sedanja organizacijska razdrobljenost pa tudi ne daje dovolj možnosti. Organizacijsko rešitev problema študija sociologije je torej treba vezati na vsebinsko smiselno povezavo sorodnih znanstvenih disciplin, ljudi in institucij. V trenutni situaciji je namreč težnja, da se ustanovi samostojna sociološka šola, iz vseh navedenih razlogov neizpolnjava, neizvedljiva pa tudi iz materialno-finančnih razlogov. Ker v strukturi našega visokega šolstva gojita sociologijo predvsem filozofska fakulteta (v okviru oddelka za sociologijo) in visoka šola za politične vede (katedra za sociologijo), deloma pa tudi pravna fakulteta, se zastavlja vprašanje, v okvir katere od teh ustanov bi bilo glede na kriterije vsebinske integracije znanstvenih disciplin najbolj smotrno uvrstiti temeljni sociološki študij. Ponujajo se različne inačice, rešitve, med njimi pa je nedvomno najtreznejša in najprimernejša tista, ki snuje na povezavi socioloških in politoloških ved novo visokošolsko ustanovo.

Navedimo nekaj razlogov, ki govorijo v prid taki rešitvi:

— sociološke vede so nedvomno najbolj sorodne političnim vedam, saj so razvojno povezane in marsikje neločljive. Tako sociologija kot politologija sta se v svetu sodobne znanosti uveljavili kot posebni disciplini — tudi v visokošolskem izobraževalnem sistemu, kjer pa se pogosto razvijata v istih organizacijskih okvirih. Samostojnega razvoja obeh disciplin pri nas, ki se je že doslej izkristaliziral, seveda s povezovanjem ne bi smeli trgati; organizacijsko povezovanje študija torej ne bi smelo omejevati samostojnega razvoja obeh disciplin, temveč bi moralo omogočiti le učinkovitejše izvajanje pedagoškega programa;

v nazaj bila osrednja študijska knjižnica za družbene vede v Sloveniji z bogatim knjižnim fondom 66.000 enot s področja sociologije, filozofije, politične znanosti in zgodovine delavskega gibanja. V zadnjih letih pa se je stanje močno spremenilo: odvzem skladiščnih in delovnih prostorov organizacijska nestabilnost, neustrezna kadrovska zasedba, predvsem pa še neurejen in omejen dotok sredstev; Vse to vodi v omejevanje prvotnega široko zastavljenega bibliotечnega programa zgolj na področje sociologije. S tem pa je funkcija knjižnice bistveno okrnjena. Nujno bi bilo sociološko knjižnico preosnovati v centralno knjižnico za družbene vede in ji dati vspodbudno gmotno osnovo, tako da bi zopet lahko odigravala vlogo pomembnega dejavnika v znanstvenem in idejnem razvoju pri nas.

— študijski program terja od politologa temeljito sociološko znanje, program sociologa pa temeljito politološko znanje. Povezava sociološkega in politološkega študija je torej naravna in koristna — pa tudi potrebna. To potrjuje tudi dosednji program študija teh disciplin v različnih organizacijskih okvirih;

— v prid organizacijske povezave sociologije in politologije pa govori še vrsta razlogov; možnost ureditve enotne dokumentacije in knjižnice za družbene vede; ugodnejše možnosti za reševanje kadrovskih vprašanj; če bi izvedli organizacijsko močno visokošolsko organizacijo, bi bilo povezovanje pedagoškega in znanstvenoraziskovalnega dela bolj učinkovito in obojestransko plodno; obe disciplini sta v naši kulturi sorazmerno mladi in enako pomembni; premagujeta podobne težave in ovire; sociološka in politična izobrazba pa ustvarjata temelje za dejavno strokovno udeležbo v družbenopolitičnih procesih.

Najustreznejši organizacijski okvir za tako povezavo bi bila fakulteta za sociološke in politične vede v sklopu ljubljanske univerze. Takšna rešitev bi imela koristne posledice za oblikovanje družboslovnih kadrov; ustrezna kadrovska zasedba disciplin bi terjala preudarno ravnanje; razjasnjeni bi morali biti odnosi med sedanjimi in prihodnjimi potrebami na področju družbenih in političnih ved. Do take razjasnitve pa bi najlaže prišli s strokovno razpravo v okviru nove fakultete, na univerzi in v širši javnosti, kjer bi morali odpraviti pglavitne nesporazume o funkciji posameznih znanstvenih disciplin, ki bi jih nova fakulteta gojila. S takšno organizacijsko rešitvijo bi študij sociologije in študij političnih ved pridobila na možnostih in ugledu. Seveda pa so možne tudi druge rešitve.

Študij, organiziran v novi visokošolski ustanovi, bi moral potekati na osnovi združevanja programov obeh disciplin do določene stopnje in na osnovi usmeritvenih programov na višji stopnji. Usmeritveni programi pa bi morali biti izdelani, utemeljeni pa na široki in splošni družboslovni izobraženosti. Izobraževanje v novem okviru bi namreč moralo temeljiti na skupini *skupnih predmetov*: splošna sociologija, splošna metodologija, ob njih pa še metodologija empiričnega raziskovanja in statistika. Na tako osnovo pa bi bili postavljeni *usmeritveni predmeti*, kot npr. posebne sociologije, politološke discipline, demografija in druge, ki bi tvorili usmeritveni program. Glede na to, da je ena od značilnosti visoke šole za politične vede delovanje katedre za novinarstvo in možnost študija novinarske smeri, bi to kazalo ohraniti in prenesti

tudi v nove organizacijske okvire, tako da bi se študij novinarskih predmetov povezoval z eno izmed skupin usmeritvenih predmetov iz programa sociologije ali politologije. Novinarske predmete pa bi seveda lahko poslušali tudi študentje kake druge družboslovne ali prirodozlovne študijske smeri.

*

V prid takšni rešitvi organizacije študija sociologije je potekal omenjeni pogovor letos aprila v okviru Društva sociologov, ki se ga je udeležil najširši krog prizadetih posameznikov in predstavnikov univerzitetnih in drugih institucij. Plodna razprava je navrgla poleg omenjenih še vrsto vprašanj, ugovorov in sugestij, pomembnih za reševanje problema, katerih rešitev bo šele omogočila oziroma opravičila organizacijske posege, ki smo jih opisali. Med drugimi, na primer, ugovor glede samostojnosti politične znanosti⁸ kot discipline, pa pomislek glede povezave sociologije in politologije, ki je izražal subjektivno nerazjasnjenost odnosa med politiko in prakso in politologijo kot znanstveno dejavnostjo in bil zasnovan na napačni oceni o prvenstveno politični in neznanstveni funkciji visoke šole za politične vede kot ene od sestavin bodoče nove visokošolske ustanove. Nedvomno najpomembnejši pa je bil tisti del pogovora, ki je načenjal načelna vprašanja povezave sociologije z drugimi disciplinami in njene institucionalne učinke ter vprašanje koncepta družboslovnih disciplin, še posebej tistih, ki jih povezuje filozofska fakulteta, v okviru univerze in posledic, ki bi se utegnile pokazati zaradi ustanovitve nove visokošolske ustanove za sociologijo in politologijo v sedanji strukturi našega visokega šolstva. Med predlogi naj omenimo predvsem tiste, ki zadevajo način in pogoje — posebej še občutljive kadrovske — ob konstituiranju nove ustanove. Izraženo je bilo soglasje glede tega, naj univerzitetni svet imenuje posebno komisijo, sestavljeno iz predstavnikov prizadetih institucij in sociološkega društva, ki naj bi precenila možnosti in družbeno upravičenost konstituiranja nove ustanove. Bilo pa je tudi nekaj predlogov glede sestave študijskega programa, deleža

⁸ Ugovori zoper samostojne politične vede ne ustrezajo v mednarodni znanstveni skupnosti sprejeti klasifikaciji sodobnega družboslovja — in kar je še pomembnejše, ne ustrezajo objektivnemu dejstvu, da tako sociologija kot politična znanost kljub stičnim problemom obravnavata, vzeto v celoti, vendarle relativno različne dele družbene stvarnosti. O predmetu politične znanosti glej: Jovan Djordjević: *Osnovna pitanja političkih nauka*, Beograd 1960, Nerkez Smailagić: *Problemi nastavnog plana fakulteta političkih nauka*, *Politička misao*, št. 1/1964, str. 114, in članke Adolfa Bibića v *Teoriji in praksi*, letnik 1964 in 1965.

občih, historičnih in posebnih predmetov v njem — ter glede načina njegovega sprejemanja.

Reševanje problema sociologije se je premaknilo z mrtve točke. Pobuda sociološkega društva je delovala na obe neposredno prizadeti instituciji (filozofska fakulteta in visoka šola za politične vede) tako obvezujoče, da sta se dogovorili glede organizacije in razpisa za študij sociologije v tem letu za študente prvega letnika v okviru visoke šole za politične vede, medtem ko študentje tretjega in četrtega letnika in absolventi še vedno študirajo v okviru filozofske fakultete. Obe ustanovi pa sta se dogovorili tudi glede konkretnih možnosti za povezovanje študija sociologije in disciplin iz okvira filozofske fakultete kot A ali B predmetov. S tem pa se seveda razreševanje problema glede organizacije študija sociologije šele začinja.

Dokončna institucionalna in programska utrditev ter ukrepi za ustrezno kadrovske utrditev — to so konkretne naloge prizadetih ustanov, sociologov in sociološkega društva v tem študijskem letu. Upamo, da ne bo izzvenelo kot fraza, če ob koncu izrazimo prepričanje, da je to ena izmed pomembnih nalog naše sociologije v splošni težnji k demokratizaciji družbenih odnosov in vsebinski bogatitvi samoupravljanja.

ANTON ŽUN

Teorija elite in demokracije

Misel, da gre politična oblast elitni manjšini, je pričujoča v družboslovju že od antike dalje. 1. Platonova zasnova idealne države je temeljila na vodilni vlogi posebnega sloja filozofov, ki modro in pravično vladajo.¹ Aristotel je pojmoval kot naravni zakon delitev ljudi na tiste, ki jih je narava obdarila z inteligenco in jih s tem postavila za gospodarje drugim, ki imajo komaj toliko razuma, da lahko dojemajo ukaze vladajočih.² V srednjem veku je v bistvu isto misel izražal Tomaž Akvinski,³ Marsilij Padovanski pa je razločeval med »pars principans« in »pars secundaria«.⁴ V obdobju zgodnjega kapitalizma se je misel o politični eliti pojavila pri Machiavelliju,⁵ pozneje pa še pri Althusiusu.⁶ To misel je Saint-Simon vključil v svoja razmišljanja o razlikah med srednjeveško družbo in družbo 18. stoletja. V srednjeveški družbi je bilo politično vodstvo v rokah vojaških poveljnikov in duhovščine, v novi družbi pa mora biti v rokah »industrijskega razreda«, to je tistih, ki lahko razvijajo znanost in usmerjajo ekonomsko produkcijo.⁷ To skupino je Comte imenoval »znanstvena duhovščina«.⁸

Imenom, ki smo jih omenili, bi lahko pridružili še mnoga druga (Hegel, Fichte, Carlyle, Spengler itd.). Skrat-

1 Država

2 Politika

3 Summa contra Gentiles

4 Defensor pacis

5 Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio

6 Politica methodice digesta

7 Du système industriel

8 Système de la politique positive

ka, v zgodovini družbene misli se je izražala vsakokratna aktualnost pojava elite; teoretično obravnavanje tega pojava je bilo le parcialno in največkrat zgolj fragmentarno.

2. V sodobni meščanski politični teoriji se obravnavanje pojava politične elite navezuje na koncepte, ki so jih oblikovali Mosca, Pareto in Michels; ti se označujejo kot začetniki globalne teorije elite.

Mosca je gradil svoje poglede na pojav elite — nazival jo je »politični razred« (»classe politica«) — na podlagi ugotovitve, da so v zgodovinskem razvoju družbe vsi »politični organizmi« vsebovali »politični razred« in »razred vodenih« (»classe diretta«). »Politični razred« je bil vselej manj številen. Ta razred je monopoliziral oblast in je užival vse prednosti, ki so bile s tem združene. »Politični razred« je opravičeval svojo oblast s »politično formulo« (»la formula politica«), ta pa je »pravni in moralni temelj, ki se nanj v vsaki družbi opira oblast političnega razreda«; to je tisto, »kar se v pravni filozofiji splošno naziva načelo suverenosti«. Omenjeno »formulo« je politično vladajoča skupina »izluščila kot neogibno posledico iz doktrin in verovanj, ki jih je družba splošno priznavala in sprejela«. Tako je na primer v tistih družbah, ki jih je prevevala krščanska ideologija, »politični razred vladal po volji monarha, ta pa je kraljeval po volji božji«, v Združenih državah Amerike pa »oblast vseh zakonodajalcev, sodnikov in uradnikov izvira neposredno ali posredno iz splošne volilne pravice, ki se pojmuje kot izraz suverene ljudske volje«.⁹

Koncept političnega razreda, ki ga je razvil Mosca, vsebuje predvsem naslednje značilnosti: prvič, ta »razred« je organizirana manjšina, ki vodi in usmerja neorganizirano večino; drugič, funkcijo vodenja in usmerjanja opravlja v imenu »politične formule«, ki jo večina priznava; tretjič, politično vladajoča skupina ni zaprta korporacija, marveč je pristopna tudi pripadnikom vladanih množic.

3. Pareto je proučeval problem elite s stališča dejanskega uspeha posameznika v kaki dejavnosti. Elita je »razred, ki ga stestavljajo ljudje z najvišjo oceno na področju svoje dejavnosti«. Prebivalstvo se deli na dva sloja: nižji in višji sloj; višji sloj je elita, ki jo sestavljata dva dela: vladajoči in nevladajoči. Vladajoči prehajajo med nadvladajoče in narobe. Med konkurenčnimi elitnimi manjšinami je nenehen boj, katerega posledica je, da se posamezne

* G. Mosca, *Elementi di scienza politica*, 1896, 5. izdaja, Bari, 1933, pogl. II. in III., str. 78 in nasl.

elitne skupine menjavajo na oblasti. S tem je Pareto oblikoval koncept »kroženja elite« (»circolazione delle élites«, »Kreislaufer der Eliten«). Pareto je družbeni razvoj pojmoval kot razvoj v zaprtem krogu, v katerem poteka le »zamenjava elit«. ¹⁰

4. Michels je nadalje razvil koncept »organizirane manjšine« (Mosca); zanj je »organizacija temeljni vzrok za nadvlado izvoljenih nad volivci, mandatarjev nad mandanti, delegatov nad deleganti«. Drugi vzroki izvirajo iz kolektivne oziroma individualne psihologije. Množice so apatične in negibne, njihova aktivnost je odvisna od pobude posameznikov. Dva faktorja, množičnost in prostornost, jim onemogočata, da bi politične odločitve sprejemale hitro, brez obotavljanja in bistrovidno. Zato so potrebni voditelji, delegati množice; ti množico predstavljajo in ji vsiljujejo svojo voljo. Objektivna tendenca v smeri »najboljše organizacije« zahteva, da imajo voditelji posebne kvalitete (znanje, inteligenco, lokavost ipd.). To jim razvija zavest o lastni vrednosti, kar Michels označuje kot »psihološko metamorfozo voditeljev«. Odslej voditelj ni več zgolj »primus inter pares«, kar je bil na začetni stopnji organizacije družbe. Postopno se oblikuje »vodilna elita«, delegat se spremeni v politika in poklicnega funkcionarja. Zaradi »najboljše organizacije« se porajajo »centralistične tendence«, hkrati pa čedalje bolj prodira »birokratični duh«. Krog voditeljev se zožuje in povsem monopolizira funkcijo oblasti, ki jo izvaja s čedalje bolj razvejanim organizacijskim aparatom. Birokratična organizacija je hkrati vzrok in posledica oligarhičnih tendenc. Organizacija se izenači z oligarhijo, oligarhija pa z organizacijo. Ta »železni zakon oligarhije« izraža Michelsovo pojmovanje problema elitnih manjšin. ¹¹

5. Prva skupna značilnost omenjenih teorij in njihovih temeljnih konceptov o političnem razredu, o kroženju elite in o zakonu oligarhije je ugotovitev, da je manjšina poklicana opravljati politično oblast za vso družbo. Tako vlogo manjšine pojmujejo kot vnaprej dano in fatalno, utemeljujejo pa jo s tem, da je le »politični razred« zmožen interpretirati »politično formulo« (Mosca), da je »elita« družbeno priznana na podlagi »ocene« (Messfale) množice (Pareto), da pelje objektivna tendenca po »najboljši organizaciji«

¹⁰ Pareto, Trattato di sociologia generale, 1916, cit. po nemškem prevodu Allgemeine Soziologie, Tübingen, 1955, str. 222 in nasl.

¹¹ R. Michels, Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie, 1925, str. 421 in nasl.; gl. tudi F. Barbano, Sociologia della politica, 1961, str. 53 in nasl.

do »psihološke metamorfoze voditeljev« (Michels). Ta obravnavanja upoštevajo ekonomsko diferenciacijo med ljudmi, toda samo v tem smislu, da je ekonomski položaj ljudi eden izmed faktorjev, ki pogojujejo oblikovanje elitne manjšine. Mosca se glede tega sklicuje na Saint-Simona in njegovo misel, da sta v vsaki družbi dve oblasti: ena, ki opravlja moralno in intelektualno vodstvo, in druga, ki pomeni materialno vodstvo družbe. »Ti dve oblasti izvršujeta organizirani manjšini, ki združeni oblikujeta vodilni razred, to je tisto, kar bi danes imenovali politični razred.«¹² Na tej podlagi je Pareto razločeval med vladajočim in nevladajočim delom elite; odtod izvira pri nekaterih meščanskih teoretikih razloček med »vodilnim« in »političnim« razredom.¹³ Komulativno upoštevanje ekonomskega faktorja vodi tudi do razločevanja med »močjo« in oblastjo.¹⁴

6. Pri obravnavanju problema elite zadeva nadaljnja skupna ugotovitev element organizacije: v »politični« razred nikakor ne sodijo vsi, ki so organizirani v politični stranki, marveč le manjšinski del. Michels je koncept o »železnem zakonu oligarhije« še posebej vokviril v strukturo politične stranke; zanj je ta struktura izrazito oligarhična. Isto misel, le brez prizvoka fatalnosti, je med drugimi izrazil tudi sodobni meščanski teoretik politične stranke Duverger; poudaril je, da je »notranja struktura političnih strank v bistvu avtoritarna in oligarhična; voditeljev dejansko ne določajo člani, čeprav je tako videti, marveč jih imenuje centralni organ; pri voditeljih se izpričuje tendenca, da se — od članstva izolirani — oblikujejo v vodilni razred, v kasto, ki je več ali manj zaprta vase.«¹⁵ Oligarhična struktura politične stranke vsebuje razne skupine, od katerih pa le tiste pri vrhu sodijo v »politični« razred. Weber je omejnjal te skupine: strankini voditelji, aktivni strankini člani, neaktivni pristaši in praviloma še mecen.¹⁶ S poseb-

¹² G. Mosca, op. cit. str. 412 in nasl.

¹³ Npr. G. Dorso: »Vodilni razred« pomeni organizirano oblast, ki združuje politično, intelektualno in materialno vodstvo družbe ter vsebuje tudi politični razred v pravem pomenu besede; »politični razred« pa je tisti del vodilnega razreda, ki ima strogo politične funkcije in nastopa kot neke vrste izvršilni odbor celotnega vodilnega razreda. (Dittatura, classe politica e classe dirigente, 1949, str. 127.)

¹⁴ Razloček med kategorijama »moč« in »oblast« (»Macht«, »Herrschaft«) je posebno ostro poudaril M. Weber (Wirtschaft und Gesellschaft, 4. izd. 1956, str. 28 ter 541 in nasl.); v skladu s tem je tudi Webrovo pojmovanje družbene strukture (materialno bogastvo, družbeni ugled in družbena moč).

¹⁵ M. Duverger, Les partis politiques, 2. izd. 1954, str. 462.

¹⁶ M. Weber, op. cit. str. 167.

nim poudarkom na stopnjo politične aktivnosti pa je Weber razločeval med poklicnimi politiki (Berufspolitiker), postranskimi politiki (Nebenpolitiker) in priložnostnimi politiki (Gelegenheitspolitiker).¹⁷ S stališča tako razčlenjene strukture sodijo v »politični« razred strankini voditelji kot poklicni politiki in praviloma tudi finančni mecen.

7. Tretja značilnost, ki jo poudarjajo teoretiki elite, je v zvezi s tistim pojavom, ki ga je Pareto nazval »kroženje elite«. Ta pojav se največkrat označuje kot vertikalna mobilnost v strukturi »odprte družbe«, ki se pojmuje kot družba »odprtih razredov« ali družba »brez meja«. Pri tem upoštevajo dve smeri te mobilnosti: proces prelivanja v elitno manjšino tistih, ki so bili prej po svojem položaju, vlogi ipd. zunaj okvira elite, in proces zamenjave elitnih skupin znotraj »političnega razreda« v ožjem pomenu pri neposrednem opravljanju politične oblasti.

Glede na odnos med družbo in njeno politično funkcijo, pojmovano v smislu vodenja osrednjih družbenih zadev, temelji torej »čista teorija elite« na doslej omenjenih konceptih: politično oblast opravlja manjšina;¹⁸ to vlogo ji družba priznava zaradi njenih lastnosti, zlasti intelektualnih, psiholoških in ekonomskih; ta manjšina je oligarhično organizirana, toda neekskluzivna.

8. Vprašanje o odnosu med družbo in politično oblastjo je bistveno vprašanje vsakokratnega političnega sistema; značilnosti v tem odnosu določajo obliko tega sistema. Ob tem vprašanju je treba spregovoriti o funkciji elitne manjšine v demokratičnem političnem sistemu in o navidezem protislovju med teorijo manjšine in meščansko teorijo demokracije.

Poudariti moramo, da je to protislovje dejansko le navidezno. Politične odločitve sprejema manjšina, čeprav ustavnopravno »vsa oblast izhaja iz ljudstva«. Sodobna meščanska politična teorija pojmuje tako dejansko stanje kot pogoj za normalno funkcioniranje demokratičnega sistema. To pomeni, da ta teorija v bistvu ni presegla liberalističnega pojmovanja demokracije. Demokracijo pojmujejo kot vladavino manjšine v imenu večine; »ljudsko oblast« (»pouvoir de peuple«, »Volksherrschaft«) v tistem pomenu, ki sta ga temu pojmu pripisovala Rousseau in Marx, pa označujejo za nedemokratično totalitarnost. »Tistim, ki vedo, da so vladajoči vselej manjšina in da demokracija obstaja zgolj glede

¹⁷ M. Weber, *Politik als Beruf*, 1919, str. 10 in 11.

¹⁸ To teorijo nekateri imenujejo »teorija manjšine« (»Minderheitstheorie«, »teoría minoritaria«).

na določene lastnosti te manjšine, vladavina večine ne more biti kaj drugega kot tiranija. Velike 'demokracije' (s tem izrazom avtor pojmuje anglosaksonske demokracije — op. A. Ž.) so v resnici — glede na svojo strukturo — komplicirani in močni sistemi za obrambo pred večino.¹⁹ Slej ko prej se uveljavlja liberalistična kritika demokratične ljudske oblasti; to oblast pojmujejo kot despotično, izenačujočo in uravnavajočo. Taka oblast skruni in duši individualne svoboščine ter vpeljuje izenačenje in uravnilovko; svoboda pa ni monotona harmonija, marveč različnost in množica raznovrstnosti, svoboda pomeni torej kontrast, boj, selekcijo in konkurenco. Hkrati pa taka oblast enači suverena in vlado; ustvarja iz ljudstva, ki je titular suverenosti, tudi izvrševalca suverenosti. Nasproti tej »centralistični in tiranski demokraciji«, ki temelji na nedeljivosti oblasti, uveljavljajo prevladujoči koncepti meščanske politične teorije: delitev oblasti, prenos dejanske suverenosti od ljudstva na parlament (in torej neodvisnost poslanca od volilnega telesa), ločitev suverenosti od oblasti.²⁰ To pomeni, da ob titularni suverenosti večine obstaja dejanska suverenost manjšine. Tako si je teorija elite utrla pot v meščanske koncepte demokracije; ta pojem je prežela z lastno vsebino.

9. V političnem sistemu liberalne demokracije se politična oblast v ožjem pomenu, to je sfera neposrednega političnega odločevanja, deli na zakonodajno in izvršilno. To oblast opravljata parlament in vlada. Za njun medsebojni odnos je značilna premoč parlamenta. V sodobni meščanski demokraciji, ki formalno slej ko prej temelji na načelu delitve oblasti, pa dozoreva nov proces, katerega značilnost je postopno prehajanje vsebine politične oblasti od parlamenta na izvršilne organe. Glede na načelo reprezentance parlament še vedno pojmujejo kot nekakšen reprezentativen posnetek ljudstva ali — če uporabimo Marxov izraz — kot »ljudstvo v miniaturi«. S tem vzdržujejo fikcijo o ljudski suverenosti, dasiravno je politična oblast dejansko v rokah »političnega razreda«, v čigar okviru se sodobni proces »kroženja« nagiba v smeri od reprezentativnega legislatorja k »izvršilni« birokraciji. Na omenjeno fiktivnost je Kelsen opozoril takole: »Če politični teoretiki označujejo parlament sodobne demokracije kot 'predstavniški' organ navzlic njegovi pravni neodvisnosti od volilnega telesa, če nekateri teoretiki celo trdijo, da je imperativni mandat nujna

¹⁹ B. Maranini, *Miti e realta della democrazia*, 1958, str. 199.

²⁰ Gl. L. Colletti, *Stato di diritto e sovranità popolare*, »Società« 6/1960.

sestavina predstavniške vladavine, tedaj ti teoretiki ne razvijajo znanstvene teorije, marveč le zastopajo politično ideologijo. Naloga te ideologije je, da prikrije dejanski položaj, da vzdržuje iluzijo o tem, da je ljudstvo zakonodajalec, in to navzlic dejstvu, da je funkcija ljudstva, oziroma pravilno — volilnega telesa, dejansko omejena zgolj na oblikovanje zakonodajnega organa.²¹ Tako je vidni meščanski pravniki obračunal z enim izmed temeljnih načel meščanske predstavniške demokracije.

Toda Kelsen s tem pravzaprav ni povedal nič novega. Politični teoretiki, ki jih in abstracto omenja, niti ne »prikrivajo dejanskega položaja«. Omenimo konkretno dva izmed njih, ki sodita celo v različni politični stranki. Teoretik SPD Stammer izraža misel, da »ljudstvo danes v procesih socialnega in političnega odločanja ne more nastopati kot razčlenjena enotnost« in zato demokracija »ni oblast ljudstva, marveč oblast po naročilu in pod nadzorstvom ljudstva«, kajti ljudstvo »v modernem demokratičnem sistemu nastopa kot najvišja prizivna instanca«. Teoretik CSU in sedanjí zunanji minister Zvezne republike Nemčije Schröder pa izrecno poudarja tole: »Moderna demokracija je postala plebiscitarna demokracija, v njej volivci zgolj z aklamacijo potrdijo sklep, ki so ga že drugi sprejeli.«²² Fiktivna narava ljudske suverenosti in ljudske oblasti, pojmovanih celo v liberalističnem smislu, je s tem docela izpričana. Sklicevati se na ljudsko »prizivno instanco« je le platonična deklaracija. Teorija elite je torej postala vsebina prevladujočih meščanskih konceptov demokracije.

10. Kelsenove misli o vlogi volilnega telesa (ljudstva) posegajo v vprašanja o družbenem priznanju elite v smislu »političnega razreda«. Volilno telo ima občasno možnost presoje politične elite. Toda splošna volilna pravica v predstavniški demokraciji še nikakor ne pomeni resnične ljudske oblasti. Za meščansko politično teorijo sta značilna — skladno z njenimi že omenjenimi pogledi na tako oblast — dva elementarna koncepta: prvič, le elita je zmožna razlagati voljo ljudstva; drugič, elita ustvarja ljudstvo kot oblikovalca volje v sferi političnega odločanja in torej tudi v funkciji občasnega presojevalca elite. Oba ta koncepta je Schröder (v obratnem vrstnem redu) izrazil takole: »Demo-

²¹ H. Kelsen, *General Theory of Law and State*, 1945, cit. po srbskohrvatskem prevodu *Opšta teorija prava i države*, 1951, str. 279.

²² O. Stammer, *Das Elitenproblem in der Demokratie*, 1951, str. 26; G. Schröder, *Elitenbildung und soziale Verpflichtung*, 1955, str. 6; glej E. Gottschling *Herrschaft der Elite?*, 1958, str. 55 in nasl.

kratična elita si mora prizadevati, da oblikuje množico, ki bo — navzlic vsem težavam, izvirajočim iz njenega značaja — zrela in zmožna za pravilne politične odločitve... Nato mora skrbeti, da tudi izrazi ravno čut množice.²³ Marksistični kritik Gottschling je prepričljivo opomnil na nevzdržnost teh konceptov. »Dialektika« te »elitarske« miselne strukture se razčlenjuje takole: Teza — samo »elita« je zmožna odločanja, »množica« tega ni sposobna; antiteza — presoje nesposobna »množica« mora izreči sodbo o »eliti«, ker to terja demokracija; sinteza — »elita« mora oblikovati »množico« tako, da bo zmožna presojati isto »elito«, ker ta izraža ravno čut (!) »množice«. Krog je sklenjen!²⁴ Družbena presoja elite izhaja torej iz presoje elite o lastni vrednosti in ustrezni vlogi v družbi (Michels!).

11. Skušali smo opomniti na zgolj navidezno protislovje med teorijo manjšine in meščansko teorijo predstavniške demokracije. Pri tem soočenju smo se oprli predvsem na »klasično« teorijo manjšine (Mosca, Pareto, Michels). Poudariti moramo, da nekateri sodobni teoretiki elite — npr. francoski sociolog R. Aron in ameriška sociologa Parsons in C. W. Mills — v marsičem odstopajo od omenjenih konceptov. Vendar pa se tudi njihova pojmovanja ujemajo v tem, kar je osnovnega pomena za določitev vloge elite v meščanskem demokratičnem sistemu; vsi opozarjajo na nesporno dejstvo, da je politična oblast v rokah manjšine. Ne glede na različne razlage takega stanja in različen odnos do tega pojava ostane ugotovitev, da meščanska demokracija ni nikakršna »vladavina večine« in še celo ne »oblast ljudstva« v pomenu rousseaujevske »splošne volje«, marveč zgolj vladavina manjšine, ki ji njen poseben položaj v družbi omogoča, da nastopa v imenu večine.

²³ G. Schröder, op. cit. str. 11.

²⁴ E. Gottschling, op. cit. str. 55.

Odgovornost nas vseh

Intenzivnost in kvaliteta spreminjanja in revolucioniranja družbe in odnosov v njej je v marsičem odvisna od revolucioniranja usposobljenosti in zavestnega hotenja njenih najnaprednejših sil. Zato je tudi proces reformiranja Zveze komunistov in njenega usposabljanja za naloge v sedanjem času težavna in odgovorna naloga. Ali bo Zveza komunistov v celoti izkoristila učinke politične dejavnosti in ustvarjalne kritične analize IV. plenuma centralnega komiteja ZKJ? Rezultati revolucioniranja in prilagajanja Zveze komunistov zahtevam in možnostim družbe, ki razvija samoupravljanje delovnih ljudi, pa je stvar nas vseh, članov in nečlanov Zveze, tistih, ki se ukvarjajo s teoretično mislijo, in vseh onih, ki s svojimi praktičnimi izkušnjami, kritično zavzetostjo in ustvarjalnim pogumom lahko prispevajo k tem procesom in jih pospešijo. Reorganizacija in razvoj ZKJ ne moreta biti le stvar komisije ali le vodilnih forumov organizacije. Postati morata stvar gibanja kot celote in vsakega njegovega pripadnika. Taka razprava bo lahko dala kar najboljše uspehe, omogočila bo, da bo članstvo resnično postalo subjekt ustvarjanja in uresničevanja idejnih stališč in politike ZK.

Reforma Zveze komunistov pa je seve le del širše družbene reforme, katere pglaviti cilj je, da se samoupravljanje konstituira kot temeljni družbeni odnos. Razprava mora zato podpreči javni kritiki številna popačenja in druge nepravilnosti, ki so v družbi, odkriti njihove vire in tudi nosilce. Demokratična in svobodna razprava, podprta z argumenti in analizami, osvobodjena etikiranja in diskvalificiranja, bo tudi proces obnavljanja idejno-politične enotnosti Zveze komunistov, enotnosti, ki bo izrasla iz ustvarjalne in kritične analize, resničnega boja mnenj in ozračja, v katerem bo imel vsak član občutek, da se njegovo mnenje, predlog ali kritika upošteva in oprednoti. To pa lahko dosežemo le, če se bomo osvobodili prakticizma, birokratsko uradniške miselnosti, hierarhične podrejenosti in nadrejenosti, forumske vsevednosti in zaprtosti, idejne pasivnosti in pritlikavosti, politične liturgije ter podobnih odnosov in navad, ki jih, žal,

ni malo. Proces demokratičnega boja mnenj in diferenciacije naj jasneje loči resnično napredno, resnično demokratično in resnično humano od vsega tistega, kar se pogosto skriva pod temi gesli, v resnici pa se bori le za ohranitev starih birokratsko-hierarhičnih odnosov, različnih oblik privilegijev ter zanikuje samoupravljanje in pravice delovnih ljudi. Večja javnost dela vseh vodstev in organizacij Zveze komunistov, pripravljenost kritično analizirati razmere in odnose v »lastni hiši«, pa bo gotovo močna spodbuda v tej razpravi.

Naravni zaključek takšne razprave pa bi naj bil izredni kongres ZKJ.

Revija želi v naslednjih mesecih v vrsti sestavkov obravnavati vprašanja in različne vidike reorganizacije in razvoja Zveze komunistov. Pričakujemo in želimo, da bi sodelovali vsi, ki jih ta vprašanja zanimajo, jih zavezujejo in ki hočejo tudi na publicističen način prispevati k revolucioniranju družbene vloge Zveze komunistov kot tudi odnosov v njej.

STANE KRANJC

Komunisti o sebi

V določenem smislu študija,¹ o kateri bo govora v tem sestavku, na doslej še dokaj nenavaden način proučuje odnose med komunisti. Anketi se je prerado odrekalo vsakršno vrednost in spoznavno možnost, češ da z njo ni moč preverjati ali »otipavati«¹ teh ali onih »političnih stališč in razpoloženj«² med ljudmi. V ta namen so pač prikladnejše »forumske analize in ocene«, ki jih dajejo posamezniki ali politično avtoritativne skupinice, četudi marsikdaj samo na podlagi svoje »občutljive«³ politične žilice in intuicije. Nikoli ni preveč še in še opominjati ne le na udobnost, ampak tudi na tveganost in izmaličenost takih »političnih ocen terena«⁴.

V tem sestavku ne bo moč prikazati vse študije, ki obravnava vrsto pomembnih vprašanj: mnenja komunistov o

¹ Gre za študijo, ki jo je po naročilu občinskega komiteja ZKS v Novi Gorici izdelal odderek za družbene raziskave pri novogoriški delavski univerzi. Sredi lanskega leta je bilo anketiranih 369 komunistov iz petnajstih večjih podjetij — t. j. kar 75 % vseh komunistov v teh podjetjih ali skoraj petina komunistov v občini. Vprašalnik, ki je obsegal približno petdeset vprašanj z več področij, je bil tako prirejen, da so nanj lahko odgovarjali tudi manj razgledani komunisti. Anketa je — dasi anonimna — doživela živahen odziv med članstvom in je glede tega nedvomno uspela.

odnosih med njihovo osnovno organizacijo in samoupravnimi organi podjetja; v čem vidijo komunisti poglobitve pomanjkljivosti svoje osnovne organizacije; kolikšni so vpliv, aktivnost in znanje komunistov; kakšna je »atmosfera« na sestankih osnovne organizacije; kako komunisti ocenjujejo nagrajevalni sistem, njegovo stimulativnost in morebitna nesorazmerja pri delitvi osebnih dohodkov; kakšen odnos imajo po mnenju komunistov ostali delavci — nekomunisti do osnovne organizacije itd.

Ni odveč, če opomnim na značaj podatkov, ki jih prinaša analiza. Z anketno metodo ni bilo moč — to niti ni bil namen študije — proučiti nekaterih povsem »objektivnih« potez delovanja in vloge OO ZK v podjetju. Tokrat smo z raziskavo želeli poseči v svet ocen, vrednotenj in gledanj komunistov. S tem, da smo pokazali zanimanje za »anatomijo« javnega mnenja in vrednotenj komunistov, pa se še ni bilo treba povsem odreči tudi objektivni vrednosti teh »mnenjskih« podatkov. Svet nazorov, ocen in vrednotenj ljudi je v določenem smislu tudi objektivna danost, ki jo zlasti ne kaže spregledati v političnih analizah. Sfera vrednot in ocen ljudi je konec koncev tak ali drugačen odsev realnega sveta, resničnih družbenih odnosov, v katerih človek živi.

1. Premajhna akcionost komunistov — največji očitek

Kako komunisti ocenjujejo vlogo svoje osnovne organizacije v podjetju in odnose na sestankih komunistov? Eno izmed vprašanj je od anketiranca terjalo, da odkrito opiše vse poglobitve pomanjkljivosti pri delu njegove osnovne organizacije, ki jih on najbolj živo občuti in najpogosteje opaza. Čeprav je bilo vprašanje odprtega tipa, je nanj odgovorilo 475 komunistov, ki so obširno navedli kar 629 raznih kritičnih pripomb in zapažanj, zadevajajočih ta ali oni vidik dela in položaja OO ZK v podjetju. Iz odgovorov je bilo lahko razbrati veliko odkritosrčnosti in kritičnosti.

Po vsebinski analizi vseh teh odgovorov je bilo moč sestaviti naslednjo paletu slabosti, za katerimi bolehajo mnoge naše osnovne organizacije:

Vsebina kritike:

Število kritik

1. Številni komunisti so preveč pasivni, »utrujeni«. Pri mnogih sta plačevanje članarine in obisk partijskih sestankov edini znamenji njihovega članstva in aktivnosti. Na sejah večinoma molčijo. Neresnost, ne-

- odgovornost, nizka partijska zavest, brezbržnost do političnega dela in dela v OO ZK so znamenja njihove apatičnosti. 116
2. OO ZK premalo obravnava iz življenja vzete probleme podjetja. Premalo je seznanjena z življenjem v podjetju, ne spremlja ga ali pa nanj prepočasi reagira — vse to na račun prevelike in neučinkovite načelnosti, neživljenjskosti in formalizma pri delu. 108
3. Sestankov je odločno premalo: le dva do tri na leto. 103
4. Mnogi komunisti imajo pomanjkljivo izobrazbo, premalo so razgledani in le redki se študijsko izpopolnjujejo. Ideološka vzgoja v OO ZK je premalo sistematična, študijskih sestankov je premalo ali pa so prerevni, da bi prispevali kaj bistvenejšega k oblikovanju strokovno in moralno zrelejše idejne podobe komunistov. 43
5. Na sejah je preveč očiten vpliv ljudi, ki v podjetju zasedajo pomembnejša vodilna mesta. »Vodstvena hierarhija« iz podjetja se rada prenaša tudi na sestanke OO ZK, kar poraja lahko le strah pred zamero in posledicami v stilu »da ne zineš katero preveč«. Opaziti je tudi familjarnost in konformizem, ki pa imata svoje vire spet le v hierarhičnosti odnosov. 36
6. Seje OO ZK so neredko slabo pripravljene, včasih le formalno sklicane, zato so rade dolgočasne, utrujajoče in jalove. Sklepov ne uresničujejo. 31
7. Znotraj OO ZK je pogosto vzdušje neodkritosrčnosti in nezaupanja. Križajo se osebni interesi, čutiti je sebičnost in »nefair« odnose med komunisti. 31
8. Partijska disciplina rada hitro opeša; premalo kličemo »na odgovornost«, kaznovalna politika je neustrezna, neučinkovita in včasih pristranska. 30
9. Udeležba na sestankih je slaba. Čutiti je, da niso redki tisti, ki se sestankov izogibajo iz »opravičenih razlogov«. 26
10. OO ZK posveča premajhno skrb novemu kadru. Prešibko je povezana s kolektivom, zlasti z mladino. Krog komunistov je premajhen in preveč zaprt vase. 22
11. Vsa OO ZK ima le neznatni vpliv v našem podjetju. Njene sklepe se rado obide. Vpliv imajo le nekateri posamezni komunisti. 21

Vsebina kritike:

Število kritik

12. Ostale kritike letijo na rovaš neustreznega, pasivnega in neodločnega vodstva OO ZK, na premajhno povezanost OO ZK s samoupravnimi organi podjetja ali pa upoštevajo nekatere objektivne okoliščine, ki otežujejo delo komunistov v osnovni organizaciji. 50

Pomembnosti navedenih pripomb ne kaže tehtati zgolj po številu komunistov, ki so jih dali. Večjo pozornost zasluzi predvsem vsebina teh odgovorov, saj že implicite vsebuje mnogo dilem: ali ni z opisanim stanjem, kakor ga občutijo komunisti, resno načeta progresivnost družbenega poslanstva take OO ZK v podjetju? Ali s tem ne zamira vitalnost in prizadevnost komunistov, da vsakodnevno prispevajo k rasti samoupravljanja in uveljavljanju družbenega človeka? Ali se ni politično, interesno mnenjsko in emocionalno sozvočje, kakršno bi morale vladati v odnosih med komunisti v OO ZK, prevesilo v premalo demokratičen, v premalo sproščen in enakopraven, v premalo moralno identičen in človeško iskren dialog med zagovorniki sicer različnih gledanj na stvari in odnose v kolektivu? Mar se s toleriranjem in brezmočnim zmigovanjem ob takih razmerah v nekaterih OO ZK ne izpostavljam nevarnosti, da postanejo osnovne organizacije zaprte in inertne enklave v sicer bolj odprtem, družbeno in človeško bolj razgibanem samoupravnem presnavljanju v kolektivu? Naj navsezadnje preslišimo mnoge kritične in samokritične glasove komunistov, ki jih grenijo mnogi pojavi, katerim je podlegla OO ZK in oni sami? Ti komunisti ne izražajo le zahteve, da se tako stanje reformira, ampak tudi pripravljenost pomagati pri preoblikovanju odnosov v OO ZK.

2. Sestanek osnovne organizacije v ocenah komunistov

Slabosti osnovnih organizacij se opazneje pokažejo zlasti na njihovih sestankih. Pogosto slišimo od resnih komunistov, ki torej ne veljajo za kritikastre, pikre pripombe na račun sestankov. Ti se v marsikateri OO ZK radi sprevračajo v jalova in posiljena razpravljanja o nepomembnih zadevah, v gol formalizem, medtem ko živi problemi ne pridejo na dnevni red. Ko človek na koncu odhaja s takega sestanka, se mu ne vsiljuje zaman občutek neke praznine, zapravljenega časa, občutek, da je bil tak sestanek zanj nekoristen, odveč, saj ni na njem ničesar novega pridobil ali zvedel.

Na vprašanje, ki je zadevalo omenjeni problem, smo dobili naslednjo procentualno skalo odgovorov:

23 % — na partijskem sestanku se vedno naučim ali zvem kaj koristnega;

46 % — le včasih se mi zdi sestanek koristen;

22 % — skoraj nikoli ničesar ne pridobim; sestanki v taki obliki so zame nekoristni.

Da ni zmeraj vse v redu s sestanki OO ZK po podjetjih, priča nezadovoljstvo dobre petine članstva, ki je na podlagi meril, kot so koristnost, smotrnost in življenjskost, negativno ocenila sestanke, kakršne sklicuje njihova OO ZK. Zanimivo je, da so komunisti — delavci neprimerno ugodneje ocenjevali koristnost sestankov, medtem ko so številni komunisti s srednjo in visoko izobrazbo odkrito povedali, da jim sestanki v taki obliki in s tako vsebino razprav pogostokrat ne povedo idejno ali strokovno kaj novega.

Seznam »senčnih« strani partijskih sestankov po podjetjih se za čudo tesno pokriva s prej naštetimi hibami, ki težijo vso OO ZK:

Odgovorov

1. Sestanki so odločno preredki, s slabo udeležbo in ne tako redko nesklepčni. 142
2. Pasivnost na sestankih, večina prisotnih je tiho, ni odkrite razprave, diskutirajo le eni in isti; komunisti so premalo pripravljeni in neinformirani. 71
3. Sestanki so slabo pripravljeni in vodeni, predolgi so in utrujajoči v svojem »medlem cepetanju na mestu«. 69
4. Premalo obravnavamo probleme podjetja; sestanki so po vsebini nekonkretni, boječe presplošni, s preveč organizacijskimi in premalo vsebinskimi dnevnimi redi. 68
5. Sestanki so premalo učinkoviti, sklepi radi utonejo v pozabo od zadnje do prihodnje seje; sestanki so preveč formalizirani, »višji« opravijo po svoje brez sestanka OO ZK. 68
6. Bojimo se odkrite besede, molčimo, ne povemo si, kar mislimo in kar nas teži. Ozračje v odnosih, ki se spleta na sestankih, je nesproščeno, neodkrito. Preveč je konformizma in premalo samokritičnosti. 46
7. Pomanjkanje in kršenje discipline; preveč mlahava partijska odgovornost nas komunistov. 24
8. Prevladujoč vpliv vodilnih ljudi v podjetju, včasih glasujemo pod nekim pritiskom, ki ga je težko legalno komu dokazati, vendar v resnici lebdi med prisotnimi na sestanku. Iz tega se poraja ravnodušnost, ki jo je težje odpraviti, lažje pa povzročiti. 16

Iz analize zlasti bodejo tiste ugotovitve in mnenja, ki pričajo o dokajšnjem delu idejno in akcijsko »zamrznjenega« članstva v naših OO ZK; nekako tretjini članom ZK ne bi delali krivice, če bi jim, glede na njihovo aktivnost in odnos do vprašanj, ki bi komunista vsekakor morala zanimati, prisodili naziv »formalni komunisti«. Mnogi od njih že leta in leta uspešno vedrijo v naših osnovnih organizacijah; lahko so sicer sila vestni pri opravljanju osnovnih formalnih dolžnostih člana ZK, zato pa tembolj neopazni in idejno inertni v vsakdanjem delovanju.

Čeprav so razlogi, zaradi katerih imamo sedaj opraviti s takimi komunisti »le po izkaznici in imenu«, lahko nadvse različni, pa pomenijo za partijo težak davek, ki ga mora osnovna organizacija pri svojem delu plačevati tako s pojavi oportunizma, idejne negibnosti in konformizma kot z jalo-vostjo prizadevanj, da bi se idejno razgibala. V zavetju zmanjšane aktivnosti OO ZK pa si ti »komunisti« laže ohranjajo svoj nadvse škodljivi »modus vivendi«, katerega duh je moč čutiti v znanih izjavah in rečenicah, kot so: »Nočem se vtikati v politiko«; »Sam puščam druge pri miru, oni pa naj me tudi ne vznemirjajo!«; »Če si lepo tiho, še najboljše shajaš!«; »Za to so drugi, da skrbijo, se vznemirjajo in razmišljajo, mene pa zadeva ne more (ali ne sme) zanimati!«

Na partijskih sestankih je take člane moč hitro opaziti. Tudi ob sicer burni razpravi ne odprejo ust, ne izrečejo svojega mnenja in pripomb. Glasujejo ali povsem neprizadeto ali pa preračunljivo glede na »razmerje sil« in razporeženje na sestanku.

Ugotovitev ankete zato poznavalca razmer niti ne more preveč presenetiti: skoraj tretjina komunistov predstavlja na partijskih sestankih molčeč avditorij. Ob tem je treba pripisati še očitek, da skoraj isti komunisti prodajajo svojo pasivnost tudi v samoupravnih organih in na sestankih ekonomskih enot. Spričo take idejne in akcijske negibnosti tretjine članov osnovne organizacije v podjetju ni težko do kraja speljati razpravljanja o tem, kaj to pomeni za učinkovitost omenjene organizacije v podjetju. — Pomembno je tudi vprašanje, kje tiče razlogi za pasivnost tolikšnega dela komunistov. Čeprav se dejstvo, da se kdo redno oglašja na sestankih s svojim mnenjem, ne more nujno ujemati tudi že z njegovo resnično idejno in akcijsko vrednostjo, pa si je za popolno omrtvičenostjo takega komunista na sestankih še težje predstavljati ustvarjalnega in borbenega komunista.

Vprašanje, zakaj v razpravah na sestankih nikoli tudi sam ne sodeluje, je bilo namenjeno precej več komunistom,

vendar je nanj odgovorilo le 126 anketirancev. Dokaj odkritosrčno so navedli kar 211 »zaviralnih« okoliščin, ki da jih tako ali drugače odvrčajo od tega, da bi na sestankih igrali aktivnejšo vlogo.

Naj kar naštejemo te razloge za molčečnost tretjine komunistov:

Na sestankih sem tiho, ker...	Število razlogov in %
1. sem premalo izobražen in nerazgledan, nisem dovolj seznanjen s stvarmi in ne razumem dovolj obravnavanih vprašanj; nimam daru govora, slabo se izražam in imam občutek manjvrednosti pred šolanimi;	76—36%
2. se bojim posledic, sankcij, zamere; bolje je biti previden in molčati; imam slabe izkušnje, posmehujejo se, ker so navajeni, da molčim . . .	38—18%
3. ne zaleže, četudi bi katero rekel; prezrejo me, moj glas premalo velja; če te nihče ne upošteva, si raje tiho; razočaran sem, saj je brez učinka; nima pomena, samo besedičenje, brez haska; .	30—14%
4. imajo vodilni največji vpliv; »ta šolani« vodijo diskusijo; nimamo vsi enako »težke« besede; obratovodja ostane tudi na partijskem sestanku vodja; vedno diskutira le peščica ljudi, zmeraj eni in isti;	29—14%
5. nimam priložnosti, dnevni redi so predolgi, sestanki so utrudljivi, dolgočasni, preredko se sestajamo; le redko pridem na sestanek; . . .	25—12%
6. že drugi povedo, kar mislim; vprašanje je že kdo drug načel.	13— 6%
Skupaj: 211—100%	

Opraviti imamo torej s spletom okoliščin, ki se pogosto še kumulirajo, katerih učinek pa je na koncu zmeraj isti: pasivizacija tolikšnega dela članov ZK, da resno deformirajo vso vlogo osnovne organizacije v podjetju. Ni po naključju omenjeno na prvem mestu pomanjkljivo znanje, ki ovira mnoge komuniste — delavce, da bi se lahko ustvarjalneje vključili v delo tako osnovne organizacije kot samoupravnih organov. Večinoma so to nekvalificirani in priučeni delavci ter uslužbenci z nižjo izobrazbo. Kako neverjetno nizka je raven teoretičnega znanja teh komunistov, priča že podatek iz študije, da kar 84 (15%) komunistov ni vedelo niti tega, kaj pomenita pojma, kot sta »proizvajalne sile« in »proizvodni

odnosi«. Med priučenimi delavci več kot vsak tretji komunist ne pozna teh pojmov. Ali lahko ti komunisti potem spremljajo delo OO ZK? Ali lahko učinkujejo kot komunisti, ali so lahko vodilna sila? Ali so lahko kos zapletenim družbenim in ekonomskim dogajanjem v podjetju in v družbi? Kako lahko razumejo mnoga idejna presnavljanja in protislovja, s katerimi se srečujejo v življenju? Ali jim je kdo sploh poskušal dati osnovno znanje, jim vzbuditi zanimanje ali jih prisiliti, da bi sprejeli kot življenjsko nujo in dolžnost komunista, da se je treba neprestano učiti? Ali se sami sploh zavedajo svoje nemoči in idejne zakrnelosti? Ali se sami ali kdo drug sprašuje o tem, kaj sploh še pomenijo za osnovno organizacijo: ali res samo še število in nekaj obveznih formalnosti? Ali se »vodilni«, ki so gonilna sila v osnovni organizaciji, sploh zavedajo pomena svoje malomarne ugotovitve, da na to tretjino ne kaže računati, saj da so sami edina zmožna, napredna sila v OO ZK.

Bolj kot pomanjkljivo znanje, ki je zaviralna okoliščina objektivne narave, presenečajo naslednji trije razlogi zadržanosti mnogih komunistov v OO ZK: bojazen pred takimi in drugačnimi sankcijami; malodušje zaradi prepričanja, da bi bilo vsako njihovo osebno angažiranje neupoštevano in jalovo; in končno priznanje, da dajejo razpravljanju v OO ZK odločilen ton prav ljudje, ki igrajo prvo violino že v samem podjetju. Omenjene okoliščine je opazilo sicer manjše število komunistov, vendar so le-te pomembne prav zaradi političnega in sociološkega obeležja. Odkrito opozarjajo na nevarnost, da OO ZK ni imuna pred birokratizacijo odnosov v njej. Nezaupanje, bojazen pred odkrito kritiko, izigravanje in egoistično kalkuliranje oportunistov, kaj se spleča in kaj ne, kot tudi pasivna vdanost v nespremenljivost razmer, vse to so bolezenska znamenja povsem človeške narave, zato pa nič manj nevarna za pionirsko vlogo, ki naj bi jo OO ZK odigrala v družbenem življenju podjetja. Osnovna organizacija, ki jo znotraj razjedajo tovrstni odnosi, tudi navzven ne bo uspela izbojevati boljših in demokratičnejših razmerij.

3. O »razmerju sil« v osnovni organizaciji

Slišati je morda malce nenavadno, če komunist pravi: »Bojim se, da ne rečem katere preveč, ker bi sicer slabo nalletel!« Vendar, sodeč po izjavah, je takšno ozračje v nekaterih osnovnih organizacijah vsakdanji pojav. Znotraj neredkih osnovnih organizacij straši hierarhija s svojimi odnosi oblasti, moči in vpliva, ki jo kaj radi spremljajo grožnje,

pritiske in demagogija. Spodnji členi te hierarhije se temu »upirajo« na več načinov: s popolno podreditvijo in omrtvičenjem, v najslabšem primeru pa gredo vse do pasivne rezistence, ignoriranja in odkrite posamične revolte.

Razumljivo je dejstvo, da je Zveza komunistov po sestavi svojih članov strukturirana organizacija. Vendar pa vplivi te strukturiranosti ne smejo doseči takih oblik in razsežnosti, da bi se posamezne kategorije komunistov morale umakniti v ozadje povsem nevplivne in neupoštevane; da bi se druge kategorije, resda neformalno, zato pa dejansko inavgurirale za skupino, ki ji gre vsa moč in ves vpliv, ki se hoče oklicati za edinega oblikovalca stališč in javnega mnenja v osnovni organizaciji.

Ni prepogumna trditev, da kažejo mnoge osnovne organizacije znamenja take notranje birokratizacije. V analizi je sicer le 67 komunistov eksplicite priznalo, da v njihovi osnovni organizaciji vladata na eni strani strah, previdnost in pasivnost, na drugi pa vpliv peščice, ki pa se ne naslanja zmeraj na znanje in priznано avtoriteto, ampak tudi na grožnjo in izigravanje. Da taka »konstelacija sil« v OO ZK resno ogroža njene osnovne idejne in politične temelje, ni treba posebej poudarjati. Poraja se tiho nezadovoljstvo, prikrito nestrinjanje, apriorno kritikastrstvo in boječ ali sebičen konformizem. Da je tako, potrjuje prerez javnega mnenja anketiranih komunistov o tem, ali se kdaj dogaja, da komunisti med seboj kritično pretresajo razne probleme, ki sodijo tudi na sestanek partijske organizacije, vendar pa si tega na sestanku OO ZK ne upajo povedati. 287 ali kar polovica komunistov iz petnajstih podjetij je pritrdila mnenju, da se to zelo pogosto dogaja z mnogimi komunisti. Le 17% jih je menilo, da so taki primeri redki.

Javno mnenje večine komunistov se torej nagiblje k prepričanju, da njihova osnovna organizacija z odnosi, kakršni vladajo znotraj nje, ni zmeraj najugodnejši kraj za razčiščevanje raznih vprašanj, za kritiko raznih nepravilnosti, za sočenje in poenotenje gledišč, ki se morda razhajajo. Tako mnenje tolikšnega dela članov ne le da povsem izolira tisto peščico, ki obvladuje osnovno organizacijo s svojim vplivom, marveč grozi, da se boj mnenj med komunisti prenese iz organizacije na povsem zgrešen način. Ustvarjajo se tabori zakotnih kritikantov in skupinice dobromislečih kritikov, iz katerih pa tako dušenje iniciative znotraj OO ZK vztrajno ustvarja razočarane in nihilistično razpoložene ljudi. Taki pojavi »divje« kritike niso nikoli koristili, v vrstah komunistov pa zgubijo še zadnjo upravičenost.

Na mnogih mestih v študiji smo naleteli na problem koncentracije vpliva pri vodilnih posameznikih ali skupinicah. Domala v vseh primerih je bila z vodilnimi položaji, ki jih posamezni komunisti opravljajo v podjetju, povezana tudi njihova »vodstvena« vloga v osnovni organizaciji. Ta okoliščina je sicer povsem naravna in sama po sebi še ne pomeni zla. Zaskrbljenost povzroča šele tedaj, če postane pravilo z le malo izjemami. Prenašanje hierarhije vodstva podjetja v odnose znotraj osnovnih organizacij, hkrati ko se samoupravnim, demokratičnejšim odnosom zapirajo vrata, pa je birokratska lastnost, kateri podlega marsikatera naša osnovna organizacija v podjetjih.

Pri proučevanju funkcioniranja osnovnih organizacij ZK ne smemo obstati samo pri ugotovljeni socialni strukturi komunistov. Znotraj organizacije se oblikujejo lahko tudi neformalne skupine različnega socialnega izvora, ki pa jih družijo podoben položaj pri delu in vodenju podjetja. Ta peščica komunistov lahko ustvarja razpravo na sestanku tako, da jemlje pobudo in vrednost ostalim, pa čeprav samo »nevodilnim« članom ZK. Sestanki ZK se v teh primerih radi sprevržejo iz plemične in demokratične tribune vseh komunistov v podjetju zgolj v instrument, s katerim rokujejo le nekateri posamezniki. Potemtakem ni naključje, da je v anketi kar 65% glasov potrjevalo mnenje, da na sestankih OO ZK v podjetju prevladuje beseda »vodilnih« iz podjetja — od direktorja in drugih vidnejših članov uprave pa do vodij obratov in oddelkov. Le petina komunistov je menila, da se lahko na sestankih uveljavlja vpliv vsakega komunista.

Dejavnosti in usmerjenosti večine osnovnih organizacij dajejo poglobljen, če že ne edini ton komunisti iz uprave podjetja. S tem je resda zagotovljena mnogo lažja koordinacija med OO ZK in upravo, zato pa take razmere pomenijo tudi hudo nevarnost, da se vodstvu OO ZK in podjetja povsem zlijeta. Pri tem pa je največkrat OO ZK tista, ki je izgubila večji ali manjši del svoje samostojnosti in vodilne vloge v podjetju. Zapiranje vseh odločitev, vsega vpliva v omenjene skupine, s stališči katerih se mnenja ostalih članov ZK lahko tudi razhajajo, namreč nevzdržno ekskluzivira značaj partijske organizacije v podjetju.

4. O ugledu komunistov

Komunisti so s svojim delovanjem v podjetju in v vsakdanjem življenju izpostavljeni neprestanemu presojanju ljudi. Ko proučujemo vlogo in vplivnost komunistov v podjetju

in v širši družbi, vprašanje ugleda komunistov med ljudmi radi spregledamo.

Kakšen ugled uživajo komunisti v podjetju, je seveda odvisno od tega, *kakšni so, kaj in kako delajo, kakšna stališča zavzemajo ob posameznih vprašanjih in kakšne odnose imajo do drugih ljudi*. Ugled je torej rezultanta moralno človeških, delovnih in družbenih vlog, ki jih komunist opravlja v podjetju in zunaj njega. Pri presoji, kakšen je kak komunist, se ne upošteva zgolj njegova vloga, ki jo igra v OO ZK, marveč se vrednoti vsa njegova življenjska dejavnost. Preprosti ljudje ne ocenjujejo le posamezen izsek iz osebnosti komunista, marveč vrednotijo vsega človeka. Čim ugodneje in skladneje so pri ljudeh ocenjene vse bistvenejše vloge, ki jih komunist igra v življenju, tem večji ugled bo užival pri njih.

Vprašanje komunistovega ugleda v kolektivu, med ljudmi, je tesno povezano z vprašanjem lika komunista. Vendar pa si v študiji nismo mogli privoščiti, da bi natančneje in znanstveno ustrezneje proučili ta nadvse pomemben vidik vloge komunistov v naši družbi. Kljub temu smo zgolj »za orientacijo«¹ vseeno tvegali vprašanje o tem, kaj komunisti sodijo o sebi, ali kot skupina uživajo večji ugled v kolektivu ali pa, kar zadeva ugled, ni razločka med komunisti in drugimi člani kolektiva.

Komunisti so se torej ocenili, kolikšen ugled jim po njihovem mnenju prisojajo kolektivi.

Dali so naslednje odgovore:

— večina komunistov uživa v kolektivu večji ugled	41— 7 %
— približno polovica komunistov uživa večji ugled	50— 9 %
— le nekateri posamezni komunisti uživajo večji ugled	158—28 %
— ni razlik glede ugleda med komunisti in nekommunisti	290—51 %
— brez odgovora	30— 5 %

S k u p a j : 569—100 %

Pričakovati je bilo, da bodo komunisti dali tako oceno svojega ugleda med kolektivom, iz katere bo moč razbrati ugotovitev, da komunisti na splošno uživajo večji ugled kot

ostali člani kolektiva. Vendar dobljeni rezultati, izraz mnenj šeststo komunistov, niso povsem v prid gornji hipotezi. Le 16% anketirancev sodi, da komunisti nasploh ali da vsaj polovica komunistov uživa večji ugled v kolektivu kot nečlani.

Ta dokaj črnogleda ocena lastnega ugleda sicer še ne pove dovolj o resničnem ugledu komunistov. Vendar je zanimiva že kot mnenje komunistov samih o sebi. Sicer pa vseeno velja, da samo članstvo v ZK človeku še ne more zagotoviti tudi večjega ugleda pri ljudeh, posebno še, če član sploh ne zasluži, da je v ZK. Ugled človeka se ne oblikuje že s samo formalno pripadnostjo h kaki organizaciji, čeravno so njen program in cilji važno, a ne zadostno spričevalo. Ugled si mora komunist priboriti na podlagi svojega dela, prizadevanj in pozitivnih delovnih in značajskih lastnosti. Ugled je vrednost, ki jo ima komunist v očeh okolice. To vrednoto lahko prizna samostojno samo družba, ljudje. Ni je pa moč vsiliti.

Vsekakor bi kazalo vprašanju ugleda komunistov posvečati več praktične in teoretične pozornosti, saj je tesno povezano z učinkovitostjo in prepričljivostjo delovanja komunistov v vsaki družbeni okolici.

V študiji nas je tudi zanimalo, kaj sodijo komunisti o drugih članih v svojih OO ZK. Vemo, da so v marsikateri OO ZK ljudje, ki zaradi različnih razlogov ne zaslužijo, da bi bili še člani ZK. Zlasti še zato utegne biti njihova nadaljna »vedritev« v ZK škodljiva za OO ZK. S svojim slabim zgledom namreč mečejo neugodno luč na vso OO ZK, ki take člane še trpi v svoji sredi. Taki ljudje so ali slabi delavci ali goje komunistu neprimerne odnose do drugih ali pa so po značaju, v zasebnem življenju ali kako drugače razvrednoteni v očeh delavcev — nekomunistov. Taki člani občutno otežujejo uveljavljanje pozitivnega vpliva vse OO ZK. V teh primerih gre za pojav neke vrste psihološkega transfera, ko ljudje radi celoto (OO ZK) ocenjujejo po posameznostih (nekateri slabi komunisti).

Vsakega anketiranca smo zaprosili, naj navede približno število članov svoje OO ZK (če taki člani so), za katere sodi, da ne zaslužijo, da so še v vrstah komunistov. Ne glede na to, da se pri tako zastavljenem vprašanju nismo mogli izogniti verjetno sila različnim kriterijem in gledanjem, pa dobljeni rezultati v celoti le lahko vsaj simptomatično dajejo slutiti, kakšno je tovrstno stanje v proučevanih OO ZK.

Dobili smo naslednje odgovore:

Število slabih članov:	Število (%) mnenj:	
do 5 slabih članov v OO ZK	129	23 %
od 6 do 10 članov	50	9 %
od 11 do 20 članov	34	6 %
od 21 do 30 članov	16	3 %
31 in več slabih članov	19	3 %
v OO ZK ni slabih članov	217	38 %
odgovora se je vzdržal	104	18 %
Skupaj:		569 100 %

Odkrito rečeno, dobljeni odgovori so nas nemalo začudili, saj je kar 248 (44%) anketiranih komunistov menilo, da je v njihovi OO ZK manjše ali večje število članov, ki po njihovi oceni ne sodijo v ZK. Večina je navajala, da je takih članov ZK največ do deset. Značilno je tudi, da se 18% anketirancev ni želelo opredeliti, češ da je vprašanje preveč kočljive narave, s čimer so posredno dali vedeti, da sicer priznavajo, da taki »neustrezni člani« so, da pa tega ne kaže na glas izjavljati.

Velja pa napisati, da je velika večina (92%) tistih komunistov, ki so omenjali slabe člane v svoji OO ZK, sodila, da omenjeni člani občutno zmanjšujejo ugled in vpliv vse osnovne organizacije. To so podatki, ki mečejo dokaj slabo luč na našo kadrovsko in kaznovalno politiko v mnogih OO ZK. Izigravanje kriterijev, ki jim mora komunist ustrezati, torej ni tako izjemno redek pojav.

Rezultati študije so po posameznih podjetjih pokazali sila različno podobo stanja v osnovnih organizacijah. Analiza rezultatov ankete je bila napravljena za vsako OO ZK posebej, tako da je bilo moč presoditi, katero organizacijo so komunisti na splošno ocenili ugodneje, katero pa slabše. Tako je na primer število »ožigosanih« članov ZK v štirih podjetjih sorazmerno za trikrat preseglo število slabih komunistov v najboljših dveh OO ZK. Zgovorno je tudi dejstvo, da se dobljene ocene osnovnih organizacij skorajda povsem ujemajo s stopnjo razvitosti samoupravljanja v teh podjetjih. V podjetjih, kjer se je samoupravljanje močneje uveljavilo kot drugod, smo zasledili ugodnejše razmere tudi v partijskih organizacijah. To dejstvo potrjuje mnenje, da Zveza komunistov ne sme postati zaprta organizacija, če hoče še naprej ostati najnaprednejša, od ljudi sprejeta vodilna sila v podjetju. Kjer so se osnovne organizacije preveč konservirale, kjer so njihova vodstva s predsodki gledala na potrebo

po vnašanju bolj samoupravnih načel in razpoloženj tudi v partijsko organizacijo, tam smo naleteli na pogoste in ostre kritike članstva.

5. Nekateri razlogi odklanjanja vstopa v ZK

Kadrovska politika v ZK je zadnje čase pogosto predmet razprav, zato ne bo neprimerno, če se seznanimo z nekaterimi zanimivejšimi ugotovitvami študije, zadevajočimi ravno kadrovanje. Slišati je opozorila, da se delavci v sorazmerno premajhnem številu vključujejo v vrste ZK, kar lahko ogrozi reprezentančnost strukture te organizacije. Srečujemo mnogo primerov, ko dobri, zaslužni in napredni delavci, ki bi zaslužili sprejem v ZK, odklanjajo z najrazličnejšimi motivi vstop v ZK.

V raziskavi smo vsaj do določene mere želeli proučiti okoliščine in razloge, zaradi katerih nočejo ali ne morejo vstopiti v ZK ljudje, ki bi sicer to glede na svoje človeške, delovne in nazorske kvalitete povsem zaslužili. Postavili smo vprašanje: »Verjetno med svojimi sodelavci pobliže poznate vsaj dva sodelavca, ki bi po vašem mnenju zaslužila, da bi bila sprejeta v ZK, vendar pa tega nočeta. Ali vsaj približno veste, zaradi katerih razlogov se izogibata stopiti v ZK?«

Na vprašanje je odgovorilo kar tri četrť anketiranih komunistov, ki so dali 1085 sodb o tem, zakaj eden ali oba poznana človeka odklanjata sprejem v ZK. Tako smo dobili vrstni red najpomembnejših razlogov, ki po mnenju komunistov odvrčajo preprostejše ljudi, da bi vstopili v ZK:

Razlogi odklanjanja vstopa v ZK	Število	(%) odgovorov
1. Visoka članarina	292	27 %
2. Razni verski zadržki	249	23 %
3. Noče sprejemati dolžnosti in partijske discipline	210	19,5 %
4. Pozna nekatere komuniste v podjetju, ki so slabi delavci, ki so ljudje brez ugleda, kar meče slabo luč na vse komuniste v podjetju	203	19 %
5. Komunisti nimajo (več) nobenih prednosti v podjetju, ne morejo (več) v vsem ukazovati in sami odločati	80	7,5 %
6. Ne strinja se s temeljnimi načeli ZK	26	2 %
7. Ostali razlogi (zavračanje, lagodnost, lahko je vseeno delaven in napreden ipd.)	25	2 %
S k u p a j :	1085	100 %

Čeprav na videz neresni in površinski, pa so naštetih razlogi dovolj soglasno izrečeni, zato jim kaže posvetiti večjo pozornost. Vsekakor preseneča »primer« *članarine*, ki po mnenju komunistov marsikoga odvrne, da bi vstopil v ZK. Prav verjetno je v tem podatku tudi precej lastnega mnenja komunistov samih. Na odprto zadnje vprašanje so namreč mnogi takole napisali: »Zdi se mi, da ste premalo spraševali o članarini!« »Marsikdo bi vstopil v ZK, če bi ne bila tolikšna članarina«. »Članarina preplaši marsikaterega preprostejšega delavca, da ne gre v ZK« ipd.

Čeprav bi bilo napak, da bi vprašanje članarine predimenzionirali, vendar pa ga tudi ne smemo povsem omalovaževati. Proučiti bi bilo treba predvsem to, zakaj članarina — sodeč po mnenju komunistov — sploh igra tolikšno vlogo, saj bi morala biti vendarle samo postranska okoliščina pri pripravljenosti delavca-kandidata, da vstopi v ZK.

Precej lažje je razložiti »verske zadržke«, ki so jih anketiranci omenjali v skoraj četrtini primerov. Le malo komunistov je s tem mislilo na kandidata, ki je sam veren, pa zato noče v ZK. Večinoma je šlo le za primere, ko kandidat sam sicer ne veruje (več), vendar pa živi v družbeni okolici, ki je verna. Zaradi obzira do staršev, do žene, zaradi javnega mnenja sosedu, vaščanov se noče izpostavljati nevarnosti, da bi se tej okolici zameril, izneveril in odtujil. Njegov »ateizem« je pogosto le z navado pridobljena skepsa do vere ali cerkve. Ni pa to osveščen, razumsko in čustveno osvojen marksistični pogled na svet. Zaradi tega tudi zlahka klone v konformnost z versko okolico svoje družine, sosedu ali vasi. »Zaradi ljubega miru v hiši« se raje odpove sprejemu v ZK; čeravno sam ni religiozen, pa njegov neke vrste indiferentni ateizem dopušča ideološko lojalnost do verskega pogleda na svet.

Nadvse pomemben in zaskrbljenost vzbujajoč je naslednji zaviralni moment, ki je bil omenjen v petini primerov. *Nepripravljenost sprejeti disciplino in dolžnost*, ki jih komunistu nalaga članstvo v ZK, ostati »zunaj« in biti »nevezan«, ne da bi se s tem odrekel naprednim idejam in prizadevanjem, je pojav, ki ga ne srečamo samo med delavstvom, ampak v precejšnji meri tudi pri mladih intelektualcih. Zelo verjetno pa gre za izveden razlog, ki korenini v primarnejših vzrokih odklanjanja članstva. Tovrstna politična udobnost in nezaupljivost delavcev do svoje OO ZK se ne poraja samo zaradi njihovih morebitnih izkrivljenih predstav o tem, kakšna da je partijska disciplina. Včasih prav poznavanje dejansko slabih razmer v osnovni organizaciji in primerjava s

tem, kakršne bi morale biti, odbija takega zunanjšega opazovalca — kandidata. Spet primer več, kako daljnosežno škodljiv je lahko ugled slabo uveljavljene partijske organizacije v podjetju.

Kako so delavci, ki sicer zadoščajo pogojem za sprejem v ZK, občutljivi za razmere v OO ZK, v katero naj bi bili sprejeti, priča kar 203 v anketi izraženih mnenj. Slab zgled, ki ga dajejo nekateri komunisti, majhen ugled, ki ga imajo nekatere osnovne organizacije v kolektivu, vse to ustvarja neugoden vtis pri nekomunistih. Ni čudno, če »morajo še temeljito razmisliti«, preden se odločijo za vstop v tako neugledno ali celo razvrednoteno osnovno organizacijo. Zlasti še, ker preprosti ljudje pogosto ne ločijo posameznikov in njihovega delovanja od vse organizacije in njene načelne, napredne vsebine.

Čeprav je le 80 odstotkov omenjalo nekak »osebni, politični utilitarizem«, ki naj bi ga nekoč omogočala včlanjenost v partijo, ki pa je sedaj odpadel in s tem odbil »politične koristolovce«, se vseeno z nekaj mislimi pomudimo ob teh trditvah. Verjetno je zrno resnice v tem, da partijska izkaznica danes človeka ne legitimira več že a priori kot dobrega »našega« zavednega in delovnega človeka, ki ga je treba varovati, mu zaupati, mu pomagati in politično podpreti. Tudi delovanje in vplivanje komunistov v novih družbenih razmerah ne poteka več s pomočjo direktiv, raznih političnih pritiskov, neposrednega nadzora in intervencij, kar vse je godilo nekaterim pragmatistom in tehnokratom v osnovnih organizacijah.

Vodilna vloga ZK v samoupravnem sistemu se ne kaže več v neposrednem boju »na barikadah«, to je v otipljivem operativnem družbenem intervencionizmu, marveč pod precej težjimi pogoji prepričevanja, dogovarjanja, načelnega usmerjanja, pri čemer večja demokratičnost in samoupravnost odnosov ne sme biti ovira, ampak spodbuda za učinkovitejše, uspešnejše delo ZK. Razumljivo je, da so te nove okoliščine povsem nevarljive za tiste, ki so iskali s članstvom v ZK kakorkoli svoje koristi.

Pri sprejemanju v ZK pa je treba upoštevati tudi osnovno organizacijo samo, kako si le-ta prizadeva spremljati delo ljudi, ki bi zaslužili sprejem v ZK. Imamo tudi take primere, ko posamezni delavci zadoščajo pogojem za sprejem v ZK in bi tudi sami želeli biti sprejeti, vendar ni nikogar, ki bi jih predlagal za sprejem v OO ZK. Včasih slišimo, kako vodstvo OO ZK in njihove kadrovske komisije tožijo, češ da v

njihovem kolektivu ni več nikogar, ki bi ga bilo moč sprejeti v OO ZK. Zato smo vprašali komuniste, ali poznajo koga, ki bi zaslužil in tudi sam želel postati član ZK, vendar je doslej ostal še »zunaj«.

Vsak četrti anketiranec je potrdil, da v kolektivu pozna ljudi, ki bi bili po njegovem dobri komunisti. Čeprav so bili pri tej izbiri uporabljeni bržkone različni kriteriji, pa so komunisti navedli kar 90 imen sodelavcev, s katerimi bi kazalo »delati« in jih kasneje vključiti v OO ZK. Opozorili so tudi na razloge, zakaj ti delavci doslej niso bili sprejeti. Večina — 33 odgovorov — je sodila, da se OO ZK premalo briga za sprejem novih članov in sprejema kampanjsko. Sedem kritik leti na rovaš nezaupljivosti do mladih delavcev, češ da še niso zreli, da so še novinci v podjetju ipd. Omenjali so tudi primere »prevelike birokracije, formalizma in zavlačevanja« pri sprejemu ali primere, ko se preveč vztraja na »daljni preteklosti« človeka, čeprav se je le-ta spremenil in poboljšal.

Skratka: če le količkaj damo na te izjave, potem kaže, da se marsikatera OO ZK, ki se stara, izumira ali spreminja v klub ljudi iz uprave, tudi sama obsoja s tako zaprto kadrovske politiko.

Skozi vso analizo smo imeli priložnost opazovati, kako so komunisti sila različno ocenjevali razmere in pojave v svojem podjetju in v OO ZK. Ta različnost vrednot, gledanj, kritičnosti se je največkrat manifestirala kot odkrit boj mnenj med komunisti. V nekaterih primerih pa je prevzela tudi obliko prikritih, javno neizraženih nesoglasij, ki so navidezno enotnost, kohezivnost skupine (v tem primeru komunistov) dejansko razkrajala v interesno in vrednostno močno heterogeno skupino.

Različnost gledanj največkrat korenini v različnosti položaja, ki ga posamezne kategorije zaposlenih imajo v družbeni strukturi podjetja. Kako komunisti vrednotijo in kritično ocenjujejo, koliko so pripravljeni in zmožni zavzemati stališča do posameznih problemov, na vse to vpliva vrsta okoliščin. Determinante idejnega, vrednostnega sveta komunistov niso le v njihovem bolj ali manj enotnem ideološkem, svetovnonazorskem izhodišču. Svoj vsakokratni vpliv imajo tudi tiste družbene koordinate, ki določajo položaj človeka v mreži družbenih odnosov v delovni skupnosti kot tudi zunaj nje — v komuni. Družbena aktivnost komunista, njegova splošna izobrazba in razgledanost, njegova strokovna usposobljenost in izkušnost na delovnem mestu, njegov položaj v vodstveni strukturi podjetja, družbeno okolje, v katerem

živi, in družbene skupine, katerim pripada, kot tudi osebna zgodovina in psihološke lastnosti so razen marksistične svetovnonazorske usmerjenosti tudi pomembni činitelji, ki oblikujejo svet ocen, interesov, vrednot in vzorce obnašanja komunistov. Problem, prek katerih različnosti je v OO ZK treba ustvarjati idejno, interesno in akcijsko enotnost komunistov, z gornjimi ugotovitvami nedvomno še zdaleč ne more biti izčrpan. Ne bomo pa mnogo zgrešili, če povemo, da to vprašanje v ZKJ doslej ni bilo deležno večjih teoretičnih in empiričnih proučevanj. Vendar pa je moč marsikatero senčno stran pri delu naših OO ZK, o čemer smo tukaj pisali, najti na »črnem seznamu« napak, pomanjkljivosti, neprilagojenosti, ki jih želimo odpraviti s skorajšnjimi spremembami v delovanju ZKJ.

MARJAN TAVČAR

Mladi v Zvezi komunistov

Razmere, v kateri danes živi in se razvija naša socialistična družba, nalagajo Zvezi komunistov čedalje bolj občutljive naloge. Te naloge bo ZK lahko nedvomno uspešneje opravljala, če se bo v svoji družbeni akciji tudi poslej najtesneje povezovala z mlado generacijo in omogočala, da se bodo njene vrste obnavljale z mladimi ljudmi, ki so dovzetni za napredno in novo (če se jim znamo približati) ter posebno občutljivi in nestrpni glede vsega, kar nas v našem ustvarjalnem pohodu zavira (posebno če smo nosilci tega mi sami).

Izhajajoč iz zgodovinskih izkušenj partije oziroma Zveze komunistov, bi bilo normalno, da bi se tudi danes, v času bitke za cilje gospodarske in družbene reforme, prav mladina najhitreje in v največji meri vključevala v Zvezo komunistov, videč v tem še večje možnosti za zadovoljevanje in uresničevanje svojih in s tem tudi družbenih interesov, idej in teženj.

Čeprav je bilo v letu 1965 sprejetih v članstvo Zveze komunistov Jugoslavije okrog 30.000 mladih ljudi, pa podatki vendarle kažejo, da njihovo število v daljšem časovnem razdobju ne narašča, ampak, nasprotno, naglo upada. Spričo tega je v zadnjem času na raznih razgovorih opaziti

zaskrbljenost glede nadaljnjega razvoja in pomlajevanja Zveze komunistov in slišati zahtevo, da se je treba z vso resnostjo truditi, da odkrijemo vzroke tega pojava, da odgovorimo na vprašanje, kaj je to, kar mladim jemlje voljo, da bi se v večji meri odločali za vstop v Zvezo komunistov kot organizacijo, ki bi jim omogočala globlje politično angažiranje tako v njej sami kakor tudi v družbenem življenju nasploh. Ker nimamo na voljo zanesljivejših in kompleksnejših raziskav, menim, da bi razpravljanje o tem lahko pripomoglo, da bi vsaj posamezne vidike tega vprašanja malo bolj osvetlili in obdelali.

Razprava bi bila koristna tudi zato, ker bi, opiraje se na analize izkušenj iz prakse, verjetno opozorila, kako nujno potrebna je popolnejša znanstvena raziskava. Namen tega prispevka ni odgovoriti na zastavljeno vprašanje niti spuščati se globlje v vzroke in njihove morebitne posledice. Želel bi samo v okviru že obravnavane teme »Mladi in naš čas« opozoriti na izražene težnje, nekatera mnenja in hopoteze in s tem spodbuditi nadaljnjo razpravo.

Tovariš R. Jan je v svojem prispevku v 4. številki zapisal, da so »problemi mladine dejansko problemi vse družbe in tudi njene slabosti so predvsem slabosti družbe kot celote«. Mislim, da bi s tega vidika lahko razpravljali tudi o večjem ali manjšem deležu, večji ali manjši participaciji mladih v Zvezi komunistov. Če so hibe mladih hibe družbe kot celote, potem je tudi vprašanje mladine v Zvezi komunistov predvsem vprašanje Zveze komunistov same — odraz njenega delovanja, njenih uspehov in napak, pa tudi njene usmerjenosti h generaciji mladih, ki dozoreva v samoupravni družbi in demokratičnejših odnosih v njej.

V načelu usmerjenost ni sporna. Zapisana je v vseh pomembnejših dokumentih, sprejetih v zadnjih letih na kongresih in plenumih tako v federaciji kot v republikah. Kljub temu pa življenje kaže, da se stvari razvijajo v nasprotni smeri. Pred petnajstimi leti je bila ZKJ kot celota sorazmerno zelo mlada. V sestavi članstva je bilo 59,8% mladih do 25. leta starosti. Konec 1965. leta jih je bilo samo še 12,6%, v sestavi ZK v delovnih organizacijah v gospodarstvu pa le 10,3%.

Takšni premiki so seveda posledica normalnega »staranja« članstva, vendar s tem ni mogoče vsega pojasniti. Drži namreč, da so bila vrata v ZK mladini zadnja leta dosti bolj zaprta, kot pa so bila v povojnih letih. To pokažejo tudi številke o sprejemanju mladine v članstvo ZKJ.

Leto	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
ZKJ	69.609	86.644	60.129	42.172	16.565	23.419	24.126	30.650
ZKS	3.153	7.822	3.569	1.935	995	1.355	1.217	1.364

Ali izraženo v % od skupnega števila sprejetih:

Leto	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
ZKJ	66	65	62,5	62,5	62,0	59,5	58,5	59,5
ZKS	66,2	60,1	55,9	48,4	54,5	53,2	51,9	55,3

Nižje absolutne številke so deloma posledica tega, da je bilo sprejemanje nasploh manjše; to bi se še dalo razumeti, čeprav je padec z 69.609 na 30.650 (v ZKS — s 3.153 na 1.364) precej občuten. Manj razumljivo je, da se ob tem zmanjšuje tudi relativni delež mladih v številu vseh sprejetih, in sicer od 66 na 59,6 %, v Sloveniji celo od 66,2 na 55,3 %.

Vprašati se je torej treba: ali je današnja mladina manj zrela, kakor je bila generacija iz leta 1958/59, ali pa se ji ne znamo približati? Ali je mladina prejšnjega obdobja čutila večjo potrebo po ZK, kot pa to čuti sedanja generacija? Kako pojasniti to, da prihajajo te težnje do izraza v razdobju »pomlajevanja« kadrov v ZK?

Nekaj mnenj o vzrokih in posledicah

Vzroke, ki jih danes navajajo ob različnih priložnostih in v različnih zvezah, bi po mojem mnenju lahko uvrstili v dve skupini (seveda, kolikor ima takšno razvrščanje sploh kakšen pomen in smisel). V prvo bi uvrstili tiste, ki se pojavljajo v raznih oblikah v Zvezi komunistov sami, v drugo pa širše vzroke, ki se kažejo in pojavljajo kot problemi celotne družbe in katerih pojavne oblike so različne glede na stopnjo splošne razvitosti, ravni razvitosti samoupravljanja in demokratičnih odnosov, splošne in strokovne izobrazbe, kulture itd.

Čeprav sta ti kategoriji vzrokov med seboj povezani in jih mehanično ne gre ločevati, bi se v tem prispevku vendarle poskusili zadržati samo pri prvi kategoriji oziroma pri vzrokih, ki nastajajo in obstajajo v Zvezi komunistov.

Mnoge parcialne raziskave in analize so potrdile, da mladina, lahko bi rekli, v celoti sprejema program Zveze komunistov, njene proklamirane politične cilje kakor tudi način boja in metode za doseganje teh ciljev. To njeno stališče pa doživi vidno preobrazbo takrat ko se sreča s konkretno organizacijo, obremenjeno z mnogimi pomanjkljivostmi, ki jo motijo in odvrčajo. Predvsem in najpogosteje

moti premajhna učinkovitost osnovne organizacije in komunistov pri odpravljanju raznih napak v družbi in pri komunistih, ki so marsikdaj njihovi nosilci, premajhna zavzetost v boju proti raznim birokratskim pojavom in za uresničevanje proklamiranih (programskih in ustavnih) načel v vsakdanjem delu. Kar se tega tiče, imamo na voljo nešteto primerov, vendar bi uporabil samo enega, odgovor mladince iz enega kranjskih delovnih kolektivov. Kaj mi značilno stališče mladega delavca, ki pravi: »Ne želim v Zvezo komunistov, ker med komunisti ni dovolj odgovornosti in prizadevanj za reševanje kritičnih problemov podjetja.« Taki in podobni odgovori resno terjajo, da se prepričamo, ali so neka organizacija ZK in komunisti v njej zreli in sposobni, da dejansko, v svoji delovni organizaciji, v svojem okolju, v praksi uresničujejo družbeno vlogo Zveze komunistov. (Pri tem imam v mislih pojav kot takšen, ne organizacije, na katero se nanaša omenjeni primer.) Eden izmed vzrokov za to je vsekakor v tem, da so marsikje organizacije ZK še vedno bolj obrnjene k upravnemu aparatu namesto k človeku in njegovemu položaju, delovnemu kolektivu in samoupravnim odnosom v njem. Identifikacija (posameznih) organizacij ZK s posameznimi odločitvami, sprejetimi v ožjem krogu, in prepletanje funkcij v Zvezi komunistov z oblastno-upravno-organizatorskimi funkcijami, od delovne organizacije pa do najvišjih organov, vsekakor vpliva na njeno učinkovitost, povezanost z delovnimi ljudmi in hromi njen kritični odnos in odgovornost za reševanje nerešenih vprašanj, ki jih zastavljajo delovni ljudje. Mislim, da bi bilo v zvezi s tem zanimivo malo globlje analizirati, kako in v kakšni meri vpliva na to tudi socialnoekonomska struktura članstva, pa tudi struktura vodstev v ZK.

Na drugem mestu med pomisleki mladih glede vstopa v ZK je največkrat kritika prakticistične, ozko organizacijske, formalistične naravnosti v delovanju posameznih organizacij in njihove enostranske usmerjenosti samo na področje gospodarsko materialnih odnosov, pri čemer zapostavljajo odnose, ki pojmujejo človeka kot vsestransko bitje s potrebami, ki niso samo materialne narave. Dejstvo, da smo v Zvezi komunistov doslej vse preveč zanemarjali moralno-etična vprašanja in se vse premalo ukvarjali z razčiščevanjem in reševanjem idejnih problemov, ki se pojavljajo kot odraz in posledica napak in negativnih pojavov v medsebojnih odnosih, pomanjkljivosti v sistemu delitve po rezultatih dela, je dokaj pripomoglo k temu, da mladi ljudje v dani organizaciji ne vidijo možnosti, da bi izrazili

svoje poglede, stališča, razmišljanja itd. in jih v praksi tudi uresničevali. Ker te možnosti ne vidijo, mnogi, ki niso neprizadeti in ki veliko razmišljajo, ostajajo zunaj ZK, njihove potencialne sposobnosti in revolucionarne ideje pa ostajajo marsikdaj neizkoriščene ali pa se »sproščajo« po-gosto neracionalno, neučinkovito, pa tudi negativno. S tem pa je za ZK izgubljeno mnogo tega, kar označujemo s pojmi: odločnost, polet in smelost, lastnosti, ki so bile in so tudi danes predvsem značilnost mladih ljudi.

Mnogi so mnenja, da bi morali, če hočemo, da bo mladini več do tega, da bi bila sprejeta v ZK, marsikaj spremeniti in izpopolniti v načinu delovanja osnovnih organizacij, pa tudi občinskih in drugih komitejih na višji ravni. Poleg tega, da se preusmerimo k temeljnim idejnim vprašanjem in jih analiziramo, kar naj bi bila osnova za jasnejšo in učinkovitejšo akcijo komunistov, ob krepitevi družbene odgovornosti samoupravnih, upravnih in oblastnih institucij in forumov — in komunistov v njih — bi vse-kakor morali upoštevati tudi to, da mnogi naši sestanki — sestanki zaradi sestanka — niso ravno najbolj privlačna oblika. V naših naporih za sodobnejši modernejši način dela ZK se bo verjetno treba še precej truditi tudi za to, da bi sestanek komunistov res postal »delovni dogovor«, mesto, kjer se krešejo mnenja in potem na tej podlagi izdelajo stališča. Zato pa je potrebno nekaj več kot samo sestaviti in objaviti dnevni red, potem pa razpravljati o vsem mogočem; saj se razidemo z vtisom, da smo sicer dobro kritizirali, da pa pravzaprav ne vemo, zakaj smo se sestali.

Ko smo pred VIII. kongresom razpravljali o statutu, niso bila redka mnenja, da je treba omogočiti, da bodo lahko sprejeti tudi mladi, ki še nimajo 18 let. Ta možnost je v novem statutu dana kot izjema. Pričakovati je torej bilo, da se bodo vrata mladini odprla bolj na široko. Toda pričakovanja se niso uresničila, nasprotno: delež mladih v strukturi novo sprejetih članov je manjši, v tem okviru pa še posebno delež mladine do 20 let (to je mogoče dokazati tudi s tem, da prihaja v JLA na odslužitev roka čedalje manj obveznikov, ki so člani ZK, kakor tudi s tem, da se nenehno krči starostna skupina članstva do 25 let).

Na to vprašanje ni treba gledati samo kot na organizacijski problem, temveč kot na vsebinskega. Takšna naravnost kaže na določeno nerazumevanje in nezaupanje ZK v generacijo, ki v sedanjih razmerah izredno hitro dozoreva. Zdi se mi, da naše organizacije nimajo dovolj pred očmi tega, da je ta doba »nemirnosti« in dozorevanja mla-

dega človeka nadvse pomembna, da ne rečem usodna, za njegovo življenjsko opredelitev. S statističnimi podatki bi bilo mogoče dokazati, da se tisti mladi ljudje, ki so bili sprejeti v ZK ravno v tej dobi, mnogo bolj stanovitno oklepajo organizacije kot oni, ki so bili sprejeti v poznejših letih, potem ko so se (zunaj ZK) že dokončno izoblikovali. Sicer pa nam to dokazujejo zgodovinske izkušnje naše partije pred vojno in med njo, in na teh bi se morali še nadalje učiti. Zategadelj bi se bilo treba poglobiti razen v to, kaj mladino odvrča od tega, da bi vstopila v ZK, malo globlje tudi v vzroke, ki ZK — organizacije ZK — ovirajo, da se pri svojem notranjem utrjevanju danes manj usmerjajo h generaciji mladih. V tem pogledu navajajo zelo različne vzroke. Eden med njimi je, da ZK s tem, ko stari, izgublja stike z mladino oziroma postaja nesposobna za dialog z mladimi, njihovo nestrpnostjo in »revolucionarnimi« zahtevami tako znotraj kakor tudi zunaj Zveze komunistov. Drugi navajajo kot razlog idejno neučinkovitost Zveze mladine, ki je, obremenjena z raznimi formalno-organizacijskimi in drugimi problemi, zapostavila področje moralno-etičnih in družbenih odnosov, ki danes mladino in njena razmišljanja čedalje bolj zaposlujejo. Spet drugi menijo, da se še vedno nismo otresli starih »aktivističnih« meril za ocenjevanje politične zrelosti in angažiranosti mladine, ki se dandanes ne zadovoljuje več samo s sestanki in političnimi predavanji, ampak teži k temu, da bi se izrazila na mnogo širšem področju — posebno v tako imenovanih interesnih dejavnostih, ki (čeprav tega marsikdaj ne mislimo) imajo velik moralno-politični in vzgojni pomen.

Vsi ti (in drugi) problemi dokazujejo, da prihaja čas, ko ni več mogoče samo ugotavljati, da »mladine ni«, da »mladi v ZK ne gredo«, ampak je treba napraviti učinkovitejše korake. Problema bi se kazalo lotiti s sistematično politično in družbeno akcijo (ki pa ne sme biti kampanja), zasnovano na znanstvenih metodah, in s pripomočki, ki naj bi omogočili, da odkrijemo in odpravimo dejanske razloge in vzroke. To pa naj bi ne bila samo naloga vodstvenih organov ZK ali posameznih ustanov, ampak dolgoročnejša orientacija ZK kot celote in s tem vsake organizacije posebej. To tembolj, ker s stališča nadaljnjega razvoja Zveze komunistov in njene vloge v družbi, posebno zdaj, v času naše gospodarske in družbene reforme, postajajo ti problemi vse manj samo organizacijsko, temveč eno izmed bistvenih idejno-političnih vprašanj.

MARJAN OROZEN

Osebna odgovornost in ostavka

V zadnjem času je bilo nekaj primerov, da so vodilni delavci (predvsem direktorji) nekaterih delovnih organizacij podali ostavko oziroma grozili, da bodo dali ostavko. Takšni primeri so bili tudi zunaj delovnih organizacij: z ostavko je grozil predsednik občine, celoten svet za kulturo ipd. Ozadje teh (groženj) ostavk so bila različna gledanja na načelno politiko na določenih področjih, protest zoper obstoječe ovire, ki so preprečevale izpolnjevanje sprejetih nalog ipd.

I

Ob teh ostavkah oziroma grožnjah z ostavkami, ki so izvirale sicer iz različnih razlogov in so imele tudi različne razsežnosti razreševanja, se je pokazalo, da bi bilo koristno organizirati razpravo o ostavki nasploh in jo oceniti kot družben pojav pri nas. Ta potreba je očitna zlasti zato, ker je slišati nekaj preveč enostranskih negativnih vrednotenj ostavke in če bi se tako gledanje razširilo, bi lahko bistveno zavrlo ustvarjanje ustreznega družbenopolitičnega ozračja, v katerem bi ostavka dobila ustrezno družbeno mesto. Prispevek k razpravi in razčiščevanju tega vprašanja je tudi reagiranje občinskega sindikalnega sveta v Kopru in komisije za samoupravljanje pri republiškem svetu sindikatov na nekatere primere ostavk na Koprskem. (Delno so o tem meseca junija in v začetku julija pisale »Primorske novice« in »Delavska enotnost«.)

1. Politična reakcija ob znanih primerih ostavk je lahko pozitivna v dvojnem smislu. Širša obravnava ostavk bo predvsem povzročila, da bo dobila ostavka ustrezno družbeno težo, da bo postala resno in premišljeno dejanje, za katero se posameznik odloči samo ob zares pomembnih vprašanjih, šele v skrajnem primeru, ne pa ob vsaki malenkosti, tako rekoč vsak dan. Na drugi strani pa bo to zajezilo pojav nenačelnega medsebojnega solidariziranja vodilnih delavcev; če zagrozi z odstopom eden, store iz solidarnosti isto še drugi, čeprav sporno vprašanje, zaradi katerega je prvi

zagrozil z ostavko, ni v neposredni zvezi z delovnim področjem in osebno odgovornostjo drugih (vendar tudi ta problem ni tako preprost, če ga ocenjujemo s stališča značilnosti, ki jih ima teamsko delo).

2. Dvome pa vzbuja stališče, ki se pojavlja v razpravi in ki ostavko v bistvu zavrača, češ da ni združljiva s sistemom samoupravljanja. Po tem stališču je edina sprejemljiva ostavka kot prostovoljen umik s položaja zaradi nesposobnosti oziroma zaradi tega, če kdo ni kos nalogam, ali pa iz zdravstvenih razlogov ipd., vsaka druga ostavka pa pomeni negacijo samoupravljanja, češ da ostavka objektivno vselej pomeni pritisk na samoupravne organe in izsiljevanje kolektiva. Nihče nima pravice svojih stališč, pa čeprav so to napredna stališča, uveljavljati in izsiljevati, grozeč, da bo dal ostavko. Takšna ostavka je ocenjena kot izsiljevanje samoupravnih organov in kolektiva, kot nova oblika birokratske samovolje ipd.

Posledica tega stališča bi bilo na eni strani to, da bi bile dejansko politično onemogočene vse ostavke, ki bi nastale na podlagi boja mnenj in različnih gledišč glede reševanja določenih bistvenih vprašanj — imenujmo jo problemsko ostavko — ker se za ostavko, ki ima moralno-politično negativen pečat, ne bo skoraj nihče odločil. Na drugi strani pa bi apriorna moralno-politična diskvalifikacija »problemske« ostavke negativno vplivala na uveljavljanje ostavke sploh, tudi ostavke kot prostovoljnega umika posameznika. To bi namreč zavrlo ustvarjanje ustreznega družbenopolitičnega ozračja, v katerem bi javno mnenje postalo učinkovitejši dejavnik pri krepitevi zavesti o osebni odgovornosti. Vprašanje je torej, *ali smemo ostavko vnaprej moralno-politično opredeliti kot pojav, ki s sistemom samoupravljanja ni združljiv*. Ali niso nasprotno tudi argumenti, ki kažejo, da je treba ostavko smatrati za docela sprejemljiv pojav v sistemu samoupravljanja? Težko bi tudi zanemarili številne sociološke in psihološke vidike, ki ne dopuščajo tako enostranske apriorne obsodbe ostavke.

II

3. Nobenega dvoma ni, da je treba pri obravnavanju ostavke izhajati predvsem iz osebne odgovornosti vsakogar na njegovem delovnem mestu. Na podlagi izhodišč naše ustave je mogoče ugotoviti, da so naša splošna družbena prizadevanja usmerjena k temu, da se okrepi osebna odgovornost in da se le-ta jasneje opredeli v naši družbeni praksi. Vemo,

kakšne so bile naše dosedanje izkušnje: ob določenih napakah skoraj nikoli ni bilo mogoče ugotoviti, kdo je osebno odgovoren zanje, ampak smo se malodane vedno izgovarjali na številne »objektivne« dejavnike in na anonimno kolektivno odgovornost: vsi smo odgovorni za vse. Nova ustava je jasno uzakonila načelo osebne odgovornosti, v praksi pa šele iščemo poti, da bi to načelo učinkovito uresničili. *V tem pogledu je zlasti zelo pomembno izpopolnjevanje statutow delovnih organizacij in izdelava pravilnikov o delovnih razmerjih.*

Toda kot normalen komplementaren sestavni del osebne odgovornosti je ustava predvidela možnost odpovedi funkcije, če kdo ne bi mogel prevzeti osebne odgovornosti za uresničitev nalog, ki so mu zaupane. Zaradi tega je treba možnost ostavke zagotoviti vsakomur. Te možnosti pa dejansko ne bi bilo oz. bi bila zgolj deklarativna, če bi ostavko (in s tem tistega, ki bi jo podal) ovrednotili kot moralno-politično deklasirano metodo pritiska in izsiljevanja.

4. Ena vrsta ostavk so ostavke, ko se posameznik umakne, ker spozna in prizna, da ni kos nalogam, ki jih kaka funkcija oziroma delovno mesto zahteva od njega. V tem primeru je potrebna dokajšnja osebna samokritičnost (ki pa je koristna, če je pravočasna). Seveda pa je pri kom spoznanje, da ni kos nalogam, tudi posledica javne kritike njegovega dela, javne kritike napak na njegovem delovnem področju itd. Ostavk (zlasti pa tudi odstavitev oziroma razrešitev) na tej podlagi smo imeli razmeroma malo, kar po svoje dokazuje, da načelo osebne odgovornosti ni bilo dovolj učinkovito konkretizirano v praksi.

Eden izmed vzrokov za to pa je prav gotovo nerazvito moralno-politično ozračje (doslej tega nismo bili vajeni), nerazvito javno mnenje, ali natančneje, neučinkovitost javnega mnenja, v katerem prihajajo do izraza kritike raznih napak in ki postavlja v ospredje zlasti moralno-politični vidik osebne odgovornosti. Seveda je vprašanje, kaj v danem trenutku pojmuje pod »javnim mnenjem« ter kako ocenjujemo njegove razsežnosti in »specifično težo«, ker so naše metode za natančno in hitro ugotavljanje javnega mnenja pri nas še zelo nerazvite. Zaradi tega je tudi težko izpodbiti subjektivni občutek in trditev mnogih, da kritike in pripombe občanov kot izraz javnega mnenja marsikdaj niso bile upoštevane, ampak je obveljal pregovor: Pes laja, karavana pa gre mimo.

Seveda pa ostavka te vrste, naj bo prostovoljen odstop ali posledica pritiska javnega mnenja — imenujmo jo »sa-

mokritična« ostavka — ne more pomeniti, da je posameznik z odstopom tudi že razrešen osebne odgovornosti za pomanjkljivosti in napake, ki jih je zagrešil. Osebno odgovornost (bodisi moralno, politično, disciplinsko, kazensko itd.) je treba realizirati. Edino na ta način bo »samokritična« ostavka dobila svoje pravo mesto, predvsem pa bo do nje prišlo pravočasno, ne šele potem, ko so se napake že preveč nakopičile.

Med vzroki za prostovoljen umik s položaja pa so razen priznanja, da prizadeti ni bil kos nalogam, lahko tudi drugi osebni razlogi, npr. zdravstveno stanje ipd.

Nadalje so znani primeri, da kdo zagrozi z ostavko, ker ni zadovoljen z delovnimi pogoji, s splošnim vrednotenjem njegovega dela, z osebnimi dohodki itd. Ponavadi se razmere šele takrat uredijo.

5. Razen teh primerov pa je realno pričakovati, da *bo do ostavke prihajalo zlasti v primerih, ko bodo glede pomembnih in načelnih vprašanj obstajali različni koncepti rešitev*. Vsakdo je na svojem delovnem področju osebno odgovoren za strokovnost in kakovost svojega dela. Zaradi tega mora imeti možnost, da v primeru, če samoupravni organ ne bi sprejel njegovih predlogov in zato prizadeti odgovorni delavec ne bi mogel prevzeti osebne odgovornosti za to področje, lahko odstopi, ne da bi bil izpostavljen nevarnosti, da ga bodo vnaprej ožigosali, češ da izsiljuje, da je sovražnik samoupravljanja itd.

Različna stališča se lahko pojavljajo prav na vseh področjih, npr. ob delitvi dohodka, in sicer zaradi različnih konceptov glede razširjene reprodukcije in politike družbenega standarda delavcev; različni koncepti se lahko pojavijo ob vprašanju modernizacije oz. rekonstrukcije podjetja; različne poglede srečamo glede kadrovske politike, politike izobraževanja in sploh glede perspektivnega investiranja v strokovne kadre; različni koncepti se pojavljajo glede nadaljnega razvoja delovne organizacije, glede morebitne preusmeritve predmeta poslovanja; različni so lahko koncepti o organizaciji podjetja, o odnosih med delovnimi enotami, o stopnji samostojnosti delovnih enot in njihovih kompetencah (delitev dohodka na ravni enot ali ne, razpolaganje s skladi na ravni enot ali ne itd.) in podobno.

6. S tem nujno pridemo do vprašanja, ali je te vrste ostavka v nasprotju s samoupravnim sistemom ali ni. Količkor bomo razen kolektivne odgovornosti gojili načelo osebne odgovornosti, bo ostavka neizogiben pojav: kdor bo menil, da zaradi določenih razmer ne more prevzeti osebne odgo-

vornosti na svojem delovnem mestu, bo odstopil oziroma bo najprej navedel, kaj ga ovira pri delu. Če ovire ne bi bile odpravljene, bo prizadeti posameznik zahteval, da se ga bodisi razreši osebnih odgovornosti ali pa je treba računati s tem, da bo odstopil. Kdo drug pa bo odstopil iz protesta, ker se ne strinja z določenimi ukrepi, čeprav to ni neposredno zvezano z njegovo osebno odgovornostjo.

Ostavka oz. grožnja, da bo kdo podal ostavko, tedaj ni nekakšen izjemen pritisk na samoupravne organe, ampak je *le zadnja faza v razpravi o določenih načelnih vprašanjih, o določenih konceptih poslovne politike itd., pomeni do vrhunca zaostren konflikt, boj mnenj, ki pa se s tem reši praviloma pozitivneje, kot pa če se boj mnenj sploh ne bi zaostril*. Ostavka tudi ni tisto, kar edino povzroči pritisk na samoupravne organe, oziroma niso organi upravljanja zgolj zaradi groženj koga, da bo podal ostavko, postavljeni pred dileme. Nasprotno, tako rekoč vsak dan so izpostavljeni številnim dilemam in pritiskom, ki jih porajajo zakonitosti blagovno-tržnega gospodarstva, nestabilnost trga, nevarnost poslovnega rizika itd.

Seveda je treba *pri vsaki odločitvi računati z dvojnimi posledicami*: s posledicami, ki bodo nastale, če bo predlog sprejet, in s posledicami, ki bi nastale, če predloga ne bi sprejeli. Pri raznih vprašanjih, ki so bistvenega pomena za delovno organizacijo, bodisi glede organizacije dela, poslovne politike, delitve dohodka, investicij itd., je tedaj še veliko večjega pomena, da obojne posledice še posebej jasno prikažemo in jih argumentiramo. Zaradi tega je *docela razumljivo, da se ob teh vprašanjih boj mnenj zaostri* in da kdo izmed tistih, ki dela na prizadetem delovnem področju, s katerim je povezana njegova osebna odgovornost, reče, da v takšnih okoliščinah ne bo mogel delati, ker se s takim konceptom ne strinja, in bo raje odstopil.

Res je, da se to pravi groziti, da bo podana ostavka, in tudi je res, da je to pritisk na tiste, ki sprejemajo odločitve. *Toda takšna grožnja ni članov samoupravnega organa v ničemer oropala njihovega samoupravnega statusa, ampak, nasprotno, jih je postavila v položaj, da morajo odločiti o bistvu problema, poznavajoč posledice, bodisi če predlog sprejmejo ali pa ga zavrnejo*. Ker se je zaostril boj mnenj celo z grožnjo ostavke, *so člani samoupravnega organa morali posledice svoje odločitve obravnavati dosti bolj skrbno in z večjim občutkom odgovornosti kot sicer*: poleg drugega je treba pretehtati še to, kakšne posledice bodo nastale, če prizadeti strokovni delavec odstopi.

Seveda ni nujno, da do ostavke tudi res pride; ker je to pravzaprav zadnja faza razprave in se v njej vsi bistveni argumenti še enkrat pretehtajo, pride še do dodatnih pojasnil in utemeljitev, na podlagi katerih se stališča ponavadi zbližajo. Na ta način zaostreni konflikt se torej reši pozitivno: bodisi da prevlada prepričanje, da je obravnavani predlog treba sprejeti, bodisi da zmaga stališče, da predlog ni sprejemljiv in se ostavka sprejme.

V resnici to pomeni krepitev samoupravljanja, ker se ob važnejših in težavnejših dilemah izostruje čut za gospodarjenje, oblikuje zavest o odgovornosti za posledice svojih odločitev itd. Praktična šola samoupravljanja ne predpostavlja idealno usklajenih odnosov, ampak realne odnose z vsemi protislovji, konflikti in dilemami vred. V tem pogledu je zaostritev v boju mnenj tudi z grožnjo ostavke le ena izmed poti za praviloma pozitivno rešitev konflikta.

Nekateri znani primeri ostavk kažejo, da so samoupravni organi oziroma delovni kolektiv kritično ocenili koncept rešitve, ki ga je zagovarjal direktor in ki ga je podprl z grožnjo ostavke. V dveh podjetjih na Primorskem so koncept, ki ga je zagovarjal direktor, zavrnili in sprejeli njegovo ostavko. (Praksa bo pokazala, ali je bila ta odločitev modra. Na vsak način pa je kolektiv zavestno vzel na sebe posledice te praktične šole.)

III

7. Aprioristična moralno-politična obsodba ostavke bi tedaj lahko imela posredno (ker marsikdo ne bo pripravljen zaostriti mnenj o načelnih vprašanjih) resne negativne posledice več vrst. Ustavna pravica do ostavke bi tako lahko postala dokaj dvomljiva, pravzaprav mrtva črka na papirju. Nadalje bi se *posledice kazale ne samo pri razvijanju osebne odgovornosti*, osebne iniciative in osebne izpostavljanja pri obrambi novih konceptov, novih zamisli itd., ampak bi to lahko *povzročilo tudi razraščanje škodljivega konformizma, lagodnosti, brezbriznega odnosa do problemov, svojevrstnega oportunitizma* itd.: češ zakaj bi se izpostavljaj, če ni potrebno, če je drugim prav, bo pa še meni, itd.

Ti pojavi in problemi nam niso neznani in jih bo veliko težje zaježiti, kot pa spodbujati. Nekateri uporabljajo, pričakujoč reelekcijo, prijeme, ki zagotavljajo začasno osebno priljubljenost pri kolektivu (so strpni do raznih pomanjkljivosti pri delu posameznih služb itd.). Cenena priljubljenost sicer ni nekaj trajnega, vendar pa lahko traja nekaj let, preden večji del kolektiva spozna, da božanje samo po dlaki

navzdol, izogibanje ostrim bojem mnenj, izogibanje kritiki napak, izogibanje, da bi kdaj prišlo do izbire med dvema ali pa več različnimi koncepti rešitev itd., dejansko ni vedno v korist kolektiva, ampak mu je prej v škodo, ker beg pred obravnavanjem problemov, pred zaostrovanjem in bojem mnenj povzroči, da podjetje na nekaterih področjih počasneje napreduje, kot bi sicer.

8. Pri tem je vsekakor treba upoštevati tudi osebni značaj prizadetega strokovnega delavca. Eden je nagnjen h konformizmu, noče zaostrovati stališč, je pripravljen takoj prilagoditi se situaciji in svoje predloge umakniti, drugemu pa ni vseeno, kako bo s podjetjem čez leto ali več, in svoja stališča vztrajno brani, tudi tako, da grozi podati ostavko. Ko se bodo pokazale negativne posledice neke odločitve, ko se bodo pokazali slabi poslovni rezultati, ko bodo zaznali recesijo v razvoju podjetja, bo le vsakdo sklepal: nesposoben je bil, ni imel pravih konceptov glede razvoja itd. Le malokdo bo vprašal, ali je do tega prišlo zato, ker ni dovolj vztrajal pri svojih konceptih, ker ni hotel izvajati pritiska, ker si ni upal iti tako daleč, da bi zagrozil podati ostavko. S tega stališča je razumljivo, da mora imeti vsakdo možnost — brez nevarnosti, da bo vnaprej moralno diskvalificiran — da lahko v odločilnem trenutku zagrozi celo, da bo podal ostavko, ker meni, da zaradi osebne odgovornosti in osebnega ugleda, ki ga uživa kot strokovnjak, ne more in ne želi tvegati, da bi prišlo v njegovem delovnem področju do določenih napak itd. In ne samo to! *Osebna poštenost strokovnega delavca do kolektiva terja, da svoje stališče zavzeto in argumentirano brani, da načenja dileme, da se ne umakne takoj, da opozarja na posledice itd. Šele, če se stališča ne zbližajo, tudi res odstopi. To je bolj razumno in za kolektiv bolj koristno, kot pa takoj podati nepreklicno pismo ostavko, ki ne dopušča več nobenih razprav.*

9. Več razlogov torej govori za to, da ostavke *ne bi smeli ocenjevati kot birokratsko metodo pritiska na samoupravne organe, ne bi je smeli kratko malo izenačevati z novo obliko samovolje itd., skratka, jo posplošeno ocenjevati kot pojav, ki s samoupravnim sistemom ni združljivo. Analizirati in oceniti bi jo bilo treba v vsakem posameznem primeru posebej*, in to ne le zunaj delovnih organizacij, ampak zlasti usposobiti za to notranje subjektivne sile v kolektivih. Konkretna analiza bo pokazala, ali gre za povampirjeni birokratizem in za nenačelno grupno solidariziranje ali pa za argumentirano ostavko, ki je posledica različnih stališč glede bistvenih vprašanj. *Torej bi bilo napak, če bi pred ostavko bežali in če*

bi jo načelno odklanjali, češ da je nesprejemljiva metoda pritiska na samoupravne organe, ter da bi bilo nasprotno pametneje našo subjektivno akcijo usmeriti v to, da bodo samoupravni organi in politične organizacije v danem trenutku sposobne trezno analizirati in razširiti konflikt, ki se je zaostрил. Kajti tudi če ostavko moralno-politično obsodimo, protislovja, konflikti in dileme ne bodo odpravljani.

IV

10. Nobenega dvoma ni, da spremljajo ostavke razni negativni pojavi. Med temi so primeri, ko se posamezniki poigravajo z ostavko in grozijo odstopiti tako rekoč ob vsaki malenkosti. Ozadje teh primerov je precenjevanje lastne osebnosti, skonstruiran občutek o nenadomestljivosti ipd. Če v takšnih delovnih organizacijah družbenopolitično delo ni razvito, če so samoupravni organi bolj ali manj formalna fasada (to pa je tudi posledica nedejavnosti družbenopolitičnih organizacij), lahko posameznik s takšno metodo »permanentnih« ostavk tudi nekaj časa uspeva. *Kaj boljše zdravilo zoper takšne pojave bi bilo pripraviti kolektiv do tega, da bi ob prvi priložnosti ostavko sprejel, ne da bi dopustil možnost preklicati jo.*

Nadalje so znani že omenjeni primeri nenačelnega solidariziranja, tj. verižnih ostavk večjega števila vodilnih delavcev; največkrat je to poizkus pritisniti delovni kolektiv ob zid iz same birokratske samovolje, ne pa na osnovi tehtnosti ekonomskih in drugih argumentov. *Kdor nepremišljeno, neargumentirano grozi, da bo podal ostavko, in tega ne podpre z dejstvi, z opozorili o predvidenih posledicah itd., se dejansko lahko dostikrat znajde na poziciji birokratizma; deluje predvsem z logiko birokratske samovolje: ne dopušča nobenega razpravljanja, ne želi razpravljati in navajati novih argumentov, prepričevati ljudi, politično delovati, ampak prestižno in nepopustljivo vztraja pri stališču »ali-ali«.*

Te in še druge negativne pojave bo treba imeti pred očmi, da bi, ko bomo analizirali in ocenjevali konkretne primere ostavk, lahko nanje pravilno in pravočasno reagirali in se takšnim metodam uprli.

11. Seveda se ob problemu ostavk pojavlja še vrsta drugih nerešenih vprašanj. Eno takšnih vprašanj, ki ga bo treba obravnavati, je povezanost ostavke in delovnega razmerja. To vprašanje je pereče v primerih, ko je opravljanje kake funkcije, kake delovne dolžnosti povezano z obstojem delovnega razmerja. Vprašanje je namreč, ali naj ima ostavka na neko

delovno mesto v delovni organizaciji vedno za posledico tudi prenehanje delovnega razmerja ali pa je v določenih primerih mogoče to dvojje ločiti, (npr. če delavec poda ostavko kot vodja neke službe in želi delati na manj odgovornem delovnem mestu). Podobni primeri nastopajo ob reelekciji vodilnih delavcev, če kdo od njih ni ponovno izvoljen na isto delovno mesto.

V

12. *Nedvomno bi bilo treba problem ostavk še veliko bolj poglobljeno in obširneje analizirati, zlasti s socioloških, psiholoških pa tudi formalno pravnih vidikov, da bi lahko bolj zanesljivo zavzemali dokončna stališča glede tega, kako se bo ta institut uveljavljal v naši nadaljnji družbeni praksi. Vsekakor si bo treba prizadevati, da bo ostavka postala resno in premišljeno dejanje, ne pa nepremišljena oblika vsakdanje govorice. Vendar pa se, ob doslej znanih argumentih in spričo navedenih pomislekov, ni mogoče strinjati s stališčem, ki tako imenovano problemsko ostavko (ostavko zaradi različnih konceptov, zaradi različnih gledišč, ostavko iz protesta do posameznih ukrepov ali neurejenih razmer ipd.) vnaprej moralno-politično deklasira, češ da pomeni metodo pritiska ter izsiljevanja in da je v nasprotju s sistemom samoupravljanja. To stališče se mi zdi nesprejemljivo predvsem zato, ker bi zavrlo tako moralno-politična kot tudi formalno-pravna prizadevanja za krepitev načela osebne odgovornosti. Prav od tega pa je v precejšnji meri odvisen uspešen nadaljnji razvoj sistema družbenega samoupravljanja.*

Širša razprava o tem vprašanju bo koristna, ker vprašanje ostavke ni aktualno le na nivoju delovne organizacije in morda občine, ampak na vseh nivojih družbenopolitičnih organov in organizacij.

IVAN KRISTAN

Morala »vernih«?

Katoliška cerkev tudi v Sloveniji preživlja obdobje svoje intenzivne preosnove. Vatikanski koncil je sprožil mnoga nova pa tudi vzpodbudna gibanja v njej. Za Jugoslavijo pomeni tudi podpis protokola z Vatikanom pomemben korak naprej v smeri urejevanja odnosov med cerkvijo in državo, kar bo moralo imeti v svojih konsekvencah tudi vpliv na nekatere aspekte medčloveških odnosov.

Žal moramo ugotoviti, da stanje ni vedno tako, in kot kaže, prav v religioznem tisku ni posebno vzpodbudno.

Verski list »Družina« je v vrsti sestavkov pod naslovom »Fantje iščejo Kristusa« (»Družina« dne 15. januarja, 15. maja in 15. junija) obravnaval psihološke, čustvene in moralne probleme mladih fantov, ki da so rešljivi le tako, da se ti zatečejo v naročje religije. Če snamemo mistično prevleko tega pisanja, obstanemo pred zelo nacionalnim problemom, ki ga pisec obdeluje, namreč: kako pridobivati mlade ljudi za katoliško religiozno miselnost; to je za svojo cerkev.

Do tukaj bi bilo vse v redu in prav. Tako delajo z večjo ali manjšo gorečnostjo vse cerkve na tem svetu; tudi pri nas imajo za to vse zakonske možnosti. Vendar pa mimo take vrste »gorečnosti«, kot preveva te članke v Družini — tisti, ki smo se osvobodili religiozne miselnosti in ne gojimo religioznih čustev — ne moremo, ne da bi se vsaj oglasili.

Pisec se čuti, tako kaže, poklicanega ocenjevati in vrednotiti predvsem moralne ter človeške kvalitete tistih, ki ne verujejo v boga. Ocene polaga v usta mladih iskalcev boga in spreobrnjencev. Te ocene so surove, enostranske in žaljive. To je posploševanje nekaterih slabih človeških lastnosti, tako kot da so te poglobljena značilnost tistih, ki ne verujejo v boga. Pisec niza npr. tudi takele sodbe in izjave o nereligioznih oziroma o razmerah v nereligioznih družinah (tako menda govori mlad fant, ki se je, še ne polnoleten, spreobrnil v katoliško vero):

— »Moj oče ni katoličan, pa tudi za mater moram reči, da nima vere. Lahko boste razumeli, kakšen sem mogel zrasti sredi družine, kjer so bili na vrsti vsakdanji napadi na vero...«

— »Naš dom je bil kot hlev, kjer se živi, žre in uživa...«

— »Živali ne gredo v cerkev. Toda jaz nisem žival...«

— »Vsi drugi imajo Gospoda, kralja neba in zemlje... Sem mar jaz pes?«

Opisi smrti in pogreba nereligioznega fanta v enem izmed nadaljevanj navedenega članka so ogabni in verjetno brez primere v sodobni evropski publicistiki. So odsev docela srednjeveške predpostavke pisca, da je brezbožnost: zločin.

Preberimo:

— »In je umrl kot zver od krogle.«

— »Pogreb je bil brez duhovnika, kot da je bil samomorilec, in z veliko cvetja in razkošnih vencev, kot da je bil bogataš.« Itd.

Take ocene in namigovanja bi še lahko navajali. Čeprav bi bilo vredno obširneje citirati posamezne odstavke, nam prostor tega, žal, ne dopušča. V navedenih številkah jih bo vsakdo našel v celoti.

Vse kaže, da se je nazadnje celo uredništvo »Družine« zavedelo, kako neprimerno je to pisanje. Zato se je, v eni zadnjih števil, s tole notico previdno izgovorilo:

»Več bralcev v pisnih sprašuje, ali uredništvo soglaša z vsemi mislimi, ki so izražene v dnevniku ‚Dekle iz Saxo-bara‘ (podlistek — op. A. J.) in ‚Fantje iščejo Kristusa‘, misleč, da avtor članka polaga svoje misli v namišljene dnevnike. Pojasnujemo, da avtorji teh člankov objavljajo zapiske iz resničnih dnevnikov mladih ljudi, ki so iskali in našli pot h Kristusu. Od njih pa še ne moremo pričakovati zrelih sodb: včasih pretiravajo, včasih poenostavljajo vprašanja, ki so zapletena, včasih tudi koga preostro sodijo (npr. ateiste).

S temi nepravilnimi in pomanjkljivimi sodbami uredništvo ne soglaša. Želimo le čim bolj pristno podati resnično zgodbo.« (»Družina«, 1. 6. 1966).

Nas seveda pravna stran tega pisanja ne zanima (čeprav naknadno izgovarjanje na mladoletne ni kdove kaj pošteno niti hrabro). Vse skupaj pa je močno podobno znani anekdoti: »Sicer imamo svoje stališče, vendar se z njim ne strinjamo«.

Osupli smo spričo poguma, ali boljše predrznosti, s katero nekateri, ki so sami sebe razglasili za moralne, vrednotijo druge. Na straneh »Teorije in prakse« je že bilo (ob Gajškovem procesu) pokazano na nekatere nekulturne tradicije slovenske katoliške cerkvene hierarhije. Pisanje »Družine« pa nas to pot opozarja tudi na globoko nehumano metod, s katerimi se bore za svoj »prostor na soncu«; te so preračunane na prav posebne, nizke nagone ter, izgleda, predpostavljajo nerazvito etično razsodnost svojih bralcev (ali pa jih zavestno poneumljajo, kar bi bilo še huje).

Vprašujemo se, koliko je taka naravnost v skladu z duhom in vsebino koncila. Še dosti manj pa je taka rabota v skladu s socialističnimi pogledi in načeli o odnosih med ljudmi, strpnostjo, medsebojnim spoštovanjem itd.

Seveda smo daleč od tega, da bi vsak tak pojav, tudi ta, ocenili, kot da je lasten miselnosti vseh verujočih ali pa morda vseh duhovnikov. Ni razlogov za taka sklepanja, posebno še, ker je prav narodnoosvobodilna borba pokazala, kako so se tudi verni in tudi duhovniki aktivno opredeljevali proti taki miselnosti in aktivnosti.

Pred kratkim je izšla grozotna kronika o golgoti naše slovenske preteklosti: »Sv. Urh«. Bolj kot skrb za vzgojne probleme v ateističnih družinah bi bila na mestu skrb katoliške cerkve na Slovenskem za prevrednotenje vzrokov za te grozote. Ti vzroki pa so prav gotovo zunaj »pokvarjenosti ateistov«. Zato pričakujemo, da bo »Družina« poskušala razložiti moralo tistih vernikov (?), ki so ta zverinstva počeli ali podpihovali. Od kod so črpali svoj pogum in moč?

Prav slovenskim katoličanom bi bilo treba to moralo razjasniti.

A. JAN

Sodniki porotniki

V 34. členu ustave SFRJ je pravica občana, da odloča v družbenih zadevah kot sodnik porotnik, določena kot pravica družbenega samoupravljanja. S tako opredelitvijo je porota dobila novo vsebino, kakovostno popolnoma drugo kot v prejšnjih družbenih redih.

S tem, da v sodstvu sodeluje tudi porota, je zagotovljeno dvoje ustavnih načel: načelo družbenega samoupravljanja in načelo javnosti delovanja sodišč.

Nekteri menijo, da je porota družbeni cenzor poklicnih sodnikov. Ker so poklicni sodniki voljeni in morajo izpolnjevati zakonite in moralne pogoje za to delo, po teh mnenjih porota torej ni potrebna. Če bi se uveljavila taka stališča, bi to pomenilo krepitev etatističnih prvin sodstva, kar pa je spričo vsebine sodnega dela nesprejemljivo. Sodišča obravnavajo družbena vprašanja, ki so za državljane izredno občutljiva — o osebni svobodi in izjemoma celo o življenju, o obstoju družine, o premoženjskih odnosih, skratka take odnose med ljudmi, ki pogosto posegajo v njihove ustavne pravice. Prepustiti reševanje teh zadev le poklicnim sodnikom bi v resnici pomenilo omejevanje samoupravne pravice delovnih ljudi. V predpisih ni uporabljen ravno posrečen izraz za sodelovanje državljanov pri sojenju, kajti v resnici ne gre za porotnike v smislu zgodovinske tradicije, temveč za enakopravne sodnike, ki soodločajo s poklicnim sodnikom o pravnih in dejanskih vprašanjih. Porota ima torej pri nas vsebinsko popolnoma drugačno nalogo, pomeni družbeno samoupravljanje. Ne gre le za korektiv poklicnega

sodnika, za preprečevanje rutinstva in formalizma (čeprav tudi tega ne smemo podcenjevati), v ospredju je družbeni pojav deetatzacije.

Nekatere oblike deetatzacije državnih sodnih funkcij lahko opazimo tudi v ZSSR, namreč tovariška sodišča, in v ČSSR, kjer imajo krajevna ljudska sodišča, ki so z določenimi omejitvami pristojna za manj pomembna kazniva dejanja. Vendar bi glede teh ustanov, predvsem tovariških sodišč, pritrdil univ. prof. dr. Zlatariču (»Problemi kazenskih sankcij in varstvenih ukrepov«, referat na posvetovanju kriminologov v Ohridu 1966), ki ima pomisleke glede smotrnosti teh sodišč. Po njegovem mnenju se zaradi pritiska neposredne okolice kot reakcije na določen dogodek lahko porodi dvom o objektivnosti teh organov. Težko se osvobodijo notranjih vplivov kolektiva. Razpravljanje povzroča nestrpnost proti obravnavanemu članu v kolektivu, posledica razpravljanja in sankcija pa sta občutni še dalj časa v odnosu do prizadetega. Tako postanejo ukrepi teh sodišč pogosto bolj usodni v nadaljnjem delu prizadetega državljana, kot če bi ga izrekel organ zunaj njegovega kolektiva.

Pri nas so se uveljavili poravnalni sveti, ki pa ne izrekajo sankcij, sklepajo le poravnave. Če ne pride do poravnave, prevzame zadevo na zahtevo stranke sodišče. Poravnalni sveti so nova oblika reševanja sporov med ljudmi in ta oblika je prav zaradi tega, ker ne obstaja državni pritisk, še toliko bolj pomembna v družbenem procesu deetatzacije. Poravnalni sveti uporabljajo posebno obliko družbenega pritiska na prizadete stranke, ki je predvsem moralnega značaja. Njihova dejavnost temelji na uveljavljanju humanih odnosov med ljudmi, poudarja moralo in ugled članov poravnalnega sveta pripomore, da prizadeti spozna svoje nepravilno ravnanje in je tako moč doseči poravnavo. Če upoštevamo, da obravnavajo ti sveti kazniva dejanja, ki se preganjajo z zasebno tožbo, in takšne delikte, za kakršne mora imeti javni tožilec predlog oškodovanca, se pristojnost naših poravnalnih svetov približuje tovariškemu sodišču v ZSSR v pogledu kazenskega prava. Naši poravnalni sveti rešujejo tudi premoženjske spore. Rešitev, da poravnalni sveti urejajo spore s poravnavo, ne pa s sankcijo, je bolj smotrna, dosega večjo »medsebojno solidarnost, izpolnjevanje dolžnosti vsakogar do vseh in vseh do vsakogar« (ustava SFRJ), in kar je najpomembnejše, brez uporabe pritiska države.

Spričo vseh teh razlogov niso ravno razveseljivi statistični podatki, ki kažejo, da ponekod dejavnost poravnalnih

svetov močno pojema. Pojemanje te dejavnosti je moč opaziti predvsem na nekaterih področjih. Razlogi za to so zelo različni. Mnogi poravnalni sveti nimajo rešenih osnovnih gmotnih vprašanj — nimajo denarja za vabila strankam, za pisarniške potrebščine in podobno. Ker gre za družbeni organizem, so sodišča v veliki meri nehala sodelovati s temi sveti, organizacije SZDL pa še niso v celoti prevzele skrbi zanje. Ponekod so pozabili na načela rotacije. Večletno opravljanje teh funkcij postane posameznim članom odvečno in neprijetno. Na vasi želijo imeti za člane poravnalnih svetov ugledne in napredne gospodarje, in ti so ponavadi starejši ljudje. Spričo splošne težnje, da se pritegnejo mlajši ljudje, so ponekod prenačlenjeno pretrgali tradicijo in pritegnili k poravnalnim svetom premlade državljane. Starejši kmečki gospodarji pa ne želijo obravnavati sporov pred mladimi, saj so po njihovem mnenju neizkušeni, ter se raje zatekajo na sodišča. Vse te pomanjkljivosti, finančne, politične in psihološke, je mogoče kaj hitro odpraviti in prav bi bilo, da bi družbene organizacije, predvsem pa krajevne skupnosti, temu posvetile več pozornosti. Opaziti je mogoče celo močnejše težnje, da bi se poravnalni sveti okrepili in njihove pristojnosti razširile. Tako npr. mnogi menijo, naj bi poravnalni sveti tudi sami od sebe vabili zakonce, če postaja njihova družinska skupnost majava, pa vzroki niso tehtni in bi bili lahko prizadeti otroci; da bi vabili starše, če bi opazili premajhno skrb za otroke; opozarjali na sodržavljanke, ki bredejo v alkoholizmu, in podobno.

Kar zadeva družbeno vlogo sodnikov porotnikov, nam je jasno, da se vsa teoretična načela kaj hitro izpridijo, če državljani, izbrani za opravljanje teh funkcij, niso zanje primerni. Z nekaj statističnimi podatki in pridobljenimi izkušnjami bi skušal prikazati negativne pojave v praksi in nakazati nekatere smotrnejše rešitve.

Vseskozi po osvoboditvi je bila struktura zaposlenosti sodnikov porotnikov precej neugodna. Lani je bila takšna: 53,6% uslužbencev, 19,3% delavcev in 10% kmetov. Odstotek delavcev je neugoden, posebno še, če upoštevamo, da izhajajo uslužbenci predvsem iz državne uprave in mnogo manj iz gospodarstva. Taka struktura slabo vpliva na uresničevanje načela javnosti sodišč. Težnja, da bi se s pomočjo sodnikov porotnikov utrjevali socialistična morala in zakonitost v čim širšem obsegu je ob taki strukturi komaj uresničljiva. Zaradi tega, ker so sodelavci večidel uradniki, pa je (do neke meje) dvomljiva uspešnost težnje po debirokratizaciji sodstva. Pritegnitev občanov k sojenju ima tudi

ta namen, da ljudje iz neposrednega življenja vnašajo v sojenje svoje izkušnje, občutek za pravico in podobno. Močno pritegovanje upravnih delavcev, ki so zaradi vsakdanjega dela vajeni administrativnega načina dela, pa kaj hitro povzroči, da se na konkretno zadevo gleda bolj kot na akt, ki ga je pač treba rešiti, ne pa kot na družbeni odnos, kot na reševanje usode prizadetega z vsemi daljnosežnimi posledicami. Ob vprašanju, kašna naj bo poklicna struktura sodnikov porotnikov, se je treba opreti na splošno gospodarsko strukturo področja, ki ga zajema določeno sodišče. Zato je smotrno stališče komisije za volitve in imenovanje skupščine SRS, da skuša najprej doseči zaželeno strukturo sodnikov porotnikov in šele nato razpravlja o predlaganih kandidatih. Nerazumljivo pa je dosedanje stanje, namreč, da imajo tipična delavska središča med porotniki le malo neposrednih proizvajalcev in področja z močno kmetijsko proizvodnjo nobenega kmetovalca.

Ni malo sodnikov, ki menijo, naj bi bila porota pri sodiščih splošne pristojnosti specializirana. Tako naj bi prometne nesreče sodili šoferji ali vozniki amaterji, kmečke spore kmetje, gospodarski kriminal računovodje itd. To težnjo zagovarjajo z domnevo, da bi ti porotniki bolj prizadevno sodelovali, pa tudi s strokovnim znanjem prispevali k boljšemu razčiščevanju posameznih zadev. V veliki meri je to težnjo narekovala dosedanja neprimerna struktura sodnikov porotnikov. Če bi se ravnali po teh mnenjih, bi to pripeljalo do neke vrste cehovskega sojenja, pojavljalo bi se vprašanje nepristranosti in objektivnosti, v nekaterih primerih pa tudi vztrajanje na starih družbenih pojmovanjih, namesto da bi se iskale nove poti v družbenih in premoženjskih odnosih, ali vsaj vprašanje doslednega izvajanja zakonitosti in smeri družbenega razvoja (kmečki spori). Pogavitno vodilo pri izbiri mora biti taka inteligenčna stopnja porotnikov, da so ti sposobni spremljati zadevo in soodločati. V zadevah gospodarskih postopkov niso redki pojavi, da skušajo sodniki porotniki nezakonite pojave omiliti, ker se tako dela tudi v njihovi delovni organizaciji, šoferji zmanjšujejo pomen protipravnega ravnanja voznika, ker so po svoji miselnosti bližji vozniku kot pešču, in podobno.

Delež žena — sodnic porotnic je lani zdrknil na 24,3%, kar je za 5 odstotkov manj kot v letu 1964. Na občinskih forumih je še vedno močna težnja po moških sodnikih porotnikih. V celi vrsti zadev, ki jih obravnavajo sodišča, predvsem s področja rodbinskega prava, so porotnice po-

gosto bolj soustvarjalne ter je zato tak odnos neutemeljen. Pri okrožnih sodiščih, kjer so letos nanovo volili porotnike, je struktura ugodnejša, in sicer zaradi izdelanih stališč komisije republiške skupščine.

Slišati je željo, da bi bilo treba doseči, da bi imeli sodniki porotniki tudi neko formalno izobrazbo. Uveljavitev take zahteve v zakonu bi predstavljalo cenzus, ki ne bi bil v skladu z ustavnimi načeli o enakopravnosti državljanov. Naravnost mučno pa je sodelovati s sodnikom porotnikom, če postane očitno, da ne razume niti osnovnih vprašanj, ki se obravnavajo. Postavljanje cenzusa torej ni sprejemljivo, več kot očitna pa je potreba, da je sodnik porotnik toliko razgledan, da je sposoben spremljati obravnavo in predvsem sposoben samostojno odločati. Prav zato se ob izbiri porotnikov nujno srečamo s težnjo, naj imajo vsaj osnovno izobrazbo. V letu 1964 so imeli sodniki porotniki občinskih sodišč v 0,8 odstotka 1 do 4 razrede osnovne šole, 22,1 odstotka 4 do 7 razredov osnovne šole in 30,6 odstotka dokončano osemletko. Pogosto pa tudi formalna izobrazba ne zadovoljuje. Potrebna je vsekakor osebnostna lastnost, da je sposoben samostojno odločati. Ta sposobnost je posebno pomembna ob daljših procesih, da sodnik ne bi prišel pod vpliv časopisnih poročil, različnih komentarjev ali se pretirano ravnal po mnenju javnega tožilca oziroma obrambe.

Ob tem vprašanju se je treba kritično ozreti tudi na nekatere, sicer redke sodnike, ki štejejo poroto za nekakšno nujno zlo. Taki sodniki pred začetkom obravnave ne seznanjajo sodnikov porotnikov z vsebino zadeve, s pravnimi predpisi, ki prihajajo v poštev, jih ne opozarjajo na stvari, na katere morajo biti posebej pozorni itd. Če začno porotniki sami od sebe zastavljati vprašanja, so nejevoljni, pri posvetovanju takoj povedo svoja stališča, namesto da bi k odločanju pritegnili porotnike. Ob takih sodnikih je navzočnost porotnikov res le formalna in simbolična. Značilno je, da porotniki včasih izjavijo, da s tem ali onim sodnikom ne želijo sodelovati, in te izjave so odraz sodnikovega odnosa do njih. Najpogosteje pa so nezadovoljni s tehniko obravnave, če je ta dolgovezna, močno formalna in brezosebna. Mnenja sodnikov porotnikov o posameznih sodnikih so zanimiva ter se ujemajo z oceno, ki vlada o sodniku tudi v strokovnih krogih. Spričo vseh razlogov, ki smo jih navedli, je torej le treba iskati porotnike med razgledanimi državljani.

Sodniki porotniki opravljajo občutljivo funkcijo. Zato morajo imeti med osebnimi lastnostmi močno poudarjene

moralne odlike. Med te moramo šteti: poštenost, ugled, urejeno osebno življenje, pa tudi to, da kandidat ni bil obsojen za kaznivo dejanje, ki bi ga delalo nevrednega zaupane mu funkcije. Na obravnavah se izjemoma zgodi, da stranke zamikajo moralne kvalitete sodnika porotnika, pogostejši so kasnejši ugovori v zasebnih pogovorih, kar ne vpliva ugodno na ugled sodišča. Najpogostejši so ugovori udeležencev NOB, če je med porotniki po naključju kdo, ki ni sodeloval v NOB ali pa je bilo z njim celo kaj narobe, čeprav je bil po osvoboditvi vseskozi prizadeven delavec. Seveda je razumljivo, da stranka, katere zadevo sodišče obravnava, želi in upravičeno pričakuje, da bodo tisti, ki bodo odločali o njeni zadevi, zgledni državljani. Ni se redko primerilo, da smo bili naravnost osupli, videč, kdo je bil izbran za porotnika (npr. na smrt obsojeni državljan, ki je bil sicer kasneje pomiloščen).

Po zakonu je lahko izvoljen za sodnika porotnika polnoletni državljan. Očitno je v veljavi praksa, da morajo imeti porotniki le večje življenske izkušnje; zato je med porotniki le malo mlajših polnoletnih državljanov. Višja sodišča imajo starejše porotnike, kar je razumljivo, ker obravnavajo težavnejše zadeve. Doslej je bilo med sodniki porotniki precej upokojencev, predvsem iz finančnih razlogov, ker je to za sodišče najceneje, ni namreč potrebno delovni organizaciji nadomestiti njegov osebni dohodek. Napačno bi bilo stališče, da bi nasploh zavračali upokojence. Vendar pa je treba med njimi izbirati le takšne, ki so družbeno dejavni in fizično ter duševno čili. Pred leti je bilo med porotniki nekaj takih, ki zaradi starosti niso mogli slediti bolj zapletenim obravnavam.

Posebno vprašanje je tudi družbena dejavnost sodnikov porotnikov. Dravljani, ki ne sodelujejo v družbenem dogajanju, pač ne pridejo v poštev. Napačno pa je določati prepogosto za porotnike državljane, ki imajo že sicer veliko odgovornih funkcij. Tako se pripeti, da se taki porotniki sojenja dejansko sploh ne morejo udeleževati. Prav zato so sodišča iskala porotnike med upokojenci, ki se radi odzovejo, vendar se spreminjajo skoraj že v poklicne sodnike, kar pa deformira načela. Iz podatkov v letu 1964 izhaja, da so nekateri sodniki porotniki navedli neverjetno število dni sojenja — eden 177 dni (očitno več kot poklicni sodnik), drugi 102 in tretji 91 dni. Za sodnike porotnike ni zakonite omejitve glede tega, kolikokrat so lahko izvoljeni. Zaželeno je, da pritegnemo k sojenju čimveč državljanov in

da bi bila več kot dvakratna izvolitev izjemna. To stališče se počasi uveljavlja; v letu 1960 smo imeli pri občinskih sodiščih 34,8 odstotka sodnikov porotnikov, ki so bili izizvoljeni že tretjič in večkrat, v letu 1964 pa le 19,9 odstotka. Skladno s splošno težnjo, naj se državljani ne obremenjujejo prekomerno s funkcijami, se zmanjšuje tudi število sodnikov porotnikov s 4 ali več funkcijami. V letu 1960 smo imeli takih porotnikov pri sodiščih splošne pristojnosti kar 24 odstotkov, v letu 1964 pa se je ta odstotek znižal na 8.

Na kratko naj omenim, da je vloga sodnikov porotnikov pri gospodarskih sodiščih precej drugačna. Poleg osebnih kvalitet, ki jih morajo imeti sodniki porotniki sodišč splošne pristojnosti, je tam zelo poudarjena strokovnost, pogosto celo specializiranost.

Zvezna in republiška ustava in temeljni zakon o sodiščih določajo, da volijo sodnike in sodnike porotnike ustrezne skupščine družbenopolitičnih skupnosti ali pa neposredno državljani. Republiški zakoni so prepustili volitve vseh sodnikov skupščinam. Iz ustavnih določb moramo sklepati, da mora biti pravica predlaganja sodnikov porotnikov, če nismo sprejeli neposrednih volitev, pristojnost bolj živih družbenih organizmov. Pravico predlagati sodnike porotnike bi morali imeti predvsem zbori volivcev, šele na drugem mestu krajevne skupnosti, odbori SZDL in samoupravni organi delovnih organizacij. Dvomim, da bi bilo utemeljeno prenesti pravico predlagati kandidate na samoupravne organe delovnih organizacij, kajti ustava izrecno govori o volitvah, ki se jih udeležujejo neposredno državljani, poudarjeno je teritorialno načelo, ne pa načelo volitev oziroma predlaganja v delovnih organizacijah.

Drugačna narava porote pri gospodarskih sodiščih narekuje tudi drugačno izbiro. Zato bi morala biti tu pravica predlagati kandidate prepuščena sindikalnim organizacijam in samoupravnim organom v gospodarstvu.

Prenehati pa moramo z načinom, ki je ponekod še v veljavi, namreč da sodnike porotnike izbira ozek krog občinskih funkcionarjev skupaj s predsednikom sodišča. Tako se porotniška služba pač ne more uveljaviti, težko bi tudi trdili, da se s takim postopkom utrjuje pojmovanje družbenega samoupravljanja.

Tudi ni prav, da kandidatov za sodnike porotnike prej ne povprašajo, ali bi bili pripravljeni sprejeti to funkcijo.

Mnogi državljani zaradi preobremenjenosti ali pa zaradi svojega značaja nikakor nočejo sodelovati. Posebno odklanjajo nekateri sodelovanje v kazenskih procesih, pa tudi v občutljivih pravih iz rodbinskega prava. Doslej teh vprašanj pogosto niso obravnavali.

Mnoga izmed načel se torej v vsakdanjem delu kaj lahko izrode. Zato je pravilna izbira državljanov za to funkcijo eno izmed temeljnih vprašanj. Razen tega pa je treba z izbranimi državljani prizadevno delati na sodišču, sicer je nemogoče zahtevati, da bi sodniki porotniki bili enako-pravni s poklicnim sodnikom. Poklicni sodnik je dolžan voditi obravnavo, po svoji vesti in znanju skrbeti, da se zadeva temeljito razčisti, in sodnikom porotnikom jasno razložiti pravna pravila, ki so jih dolžni v danem primeru uporabiti. Sodnik porotnik je s poklicnim sodnikom enako-praven pri odločanju o stvari; da bi to ne bila le teoretična predpostavka, morajo bolj prizadevno usmerjati.

Težavno vprašanje je določati oziroma vabiti sodnike porotnike k obravnavam, kar spada v pristojnost predsednikov sodišč. Predsednik sodišča lahko z izbiro porotnika vpliva na izid kazenskega postopka. Izbere lahko po značaju mile ali stroge porotnike, lahko tudi take, ki so bolj ali manj brezbrizni in nesamostojni, ker čakajo na stališče predsednika senata. Ni primerno vabiti sovaščanov k sojenju zaradi kakega dogodka ali stanja, ker tak človek že ima svoje stališče o stvari ter zato ne zasleduje dokazovanj in ne sklepa le na podlagi izvedenih dokazov. Obremenjen s predsodki, ni neodvisen v polnem pomenu besede, vezan je na stališče okolja, v katerem živi. Tudi porotniki sami ne želijo sodelovati v zadevah iz njihove bližnje okolice, boje se podtikanj prizadetih ali očitkov ožje javnosti. Načini, kako vabijo porotnike, so različni. Verjetno je najbolj utemeljen način, da vabijo sodnike porotnike po vrstnem redu v seznamu ter se tega ne drže le tedaj, če obravnava sodišče zadevo iz bližnje okolice porotnika ali če je podan kak drug zakoniti zadržek. Žal ta red pogosto ne drži, in sicer zaradi pomanjkanja finančnih sredstev, in posebno proti koncu leta vabijo bližnje porotnike, »cenejše«, najpogosteje upokojujence.

Veliko je torej vprašanj, od katerih ureditve je odvisno, ali se bodo sodniki porotniki res uveljavili kot element družbenega samoupravljanja.

JANEZ ŠINKOVEC

Psiho-socialno ozračje v podjetju

Kaj je psiho-socialno ozračje v podjetju

Psiho-socialno ozračje je širok pojem, ki združuje v sebi številne interferentne psihološke in sociološke pojave v danem kolektivu. Pri tem pa ne gre samo za skupek posameznih pojavov, ampak se iz številnih interferenc oblikuje posebna struktura. To je najširša struktura tipičnih stališč, mnenj, odnosov, ki se je razvila v okviru celotnega kolektiva in je vanjo vpleten ves kolektiv. V sebi združuje vse, ki so zaposleni v danem podjetju, in s svojo tipičnostjo odseva v doživljanju in obnašanju posameznikov. Nekateri so pod večjim, drugi pod manjšim vplivom psiho-socialnega ozračja, ki vlada v delovnem kolektivu. Zato pri nekaterih delavcih pogosteje zaznamo obnašanje in stališča, ki so tipična za njihov kolektiv, pri drugih pa redkeje.

Dr. M. Götte pa pravi o psiho-socialnem ozračju v podjetju tole: »Na oblikovanje stališč članov nekega podjetja odločilno vpliva splošno ozadje družbenega življenja v podjetju, h kateremu spadajo hierarhični družbeni odnosi, odnosi, temelječi na naklonjenosti in interesih, ter druge splošne strukture. Posledice tega splošnega oblikovanja je ozračje v podjetju, tj. skupni imenovalac stališč in načinov vedenja članov podjetja, skupni imenovalac, ki se kaže v prevladujočih načinih občevarja in znova učinkuje na le-te s stališči in načini vedenja članov v podjetju ob informalnem urejanju in kontroli.«¹

Psiho-socialno ozračje v podjetju kot širši skupini (ki zaobsega še druge manjše skupine) lahko primerjamo s tem, kar imenujemo v manjših skupinah »moralo skupine«, le da so posamezne skupine ožje formacije kot celoten kolektiv, in zato mnogih dejavnikov, ki vplivajo na psiho-socialno ozračje, pri morali skupine ne zaznamo ali pa vplivajo nanjo v manjši meri (kot npr. vpliv hierarhične strukture, vplivi širšega družbenega okolja na podjetje, obveznosti, ki jih ima podjetje navzven itd.).²

¹ Dr. Martin Götte: »Betriebsklima«, Verlag für Psychologie, C. J. Hogrefe Göttingen.

² Standler: The effects of working for group and individual rewards on the social climate of children's group, J. Genet. Psychol., 1951; Thelen-Whithall. Three frames of reference: The description of climate, Hum. Relat. 1949.

Psiho-socialnega ozračja ne smemo enačiti z medosebnimi odnosi, ker je širše kakor medosebni odnosi, ki so le del ozračja, na katero pa pomembno vplivajo.

Najvažnejše sestavine psiho-socialnega ozračja

Med drugim se tudi v psiho-socialnem ozračju zrcali močna hierarhična struktura v podjetju, v katerem so posamezne strate med seboj zelo ostro ločene. Opazovanja so pokazala, da je povečini posebno malo vezi med vodilnimi in upravo sploh ter proizvodnimi delavci. Ponekod nastaja močno nasprotstvo med posameznimi stratami, in sicer deloma:

a) zato, ker uprava premalo upošteva psiho-socialne probleme, ki nastajajo med delavci, in se ukvarja predvsem z reševanjem problemov, ki zadevajo proizvodnjo, čeprav ne zanikamo, da je za vsako podjetje primarne važnosti proizvodno delo.

Poglejmo nekaj psiho-socialnih problemov, ki bi se jih upravne službe morale dotakniti, oziroma bi jih morali v vsakem podjetju reševati strokovni in vodilni uslužbenci.

— medosebna nesoglasja,

— prestiž posameznih delavcev v isti delovni skupini,

— odnos med starimi in mladimi delavci (stari delavci se pogosto čutijo zapostavljene, ko se primerjajo z mlajšimi, posebno zato, ker je plačevanje po opravljenem delu pustilo ob strani nekatera druga merila, ki so tudi pomembna, če hočemo, da bo osebni dohodek za posameznika spodbuden),

— problem, ki izhaja iz nezadovoljene potrebe po uveljavljanju lastnega mnjenja (predvsem delavci pogosto menijo, da imajo premalo možnosti, da bi povedali svoje mnenje oziroma da bi ga uveljavili) in podobno.

Pomembnosti teh problemov ne upoštevajo dovolj in jih zato ne rešujejo v toliki meri, kot bi bilo potrebno, na psiho-socialno ozračje pa vplivajo izredno negativno.

Drugi dejavnik nasprotstva nastaja zaradi

b) nezadostne obveščenosti in neustaljenega sistema obveščanja med upravo in proizvodnimi delavci.

c) Obenem pa vpliva tudi različni položaj, ki ga ima v kolektivu ena in druga strata. Marsikdaj so za proizvodne delavce v veljavi drugačni kriteriji kakor za upravne službe oziroma vodilne. Različna disciplinska merila za eno in drugo strato ju npr. še bolj ločijo v izolirani vase zaprti skupini v kolektivu.

Ko prelistavamo zapisnike o delu disciplinskih komisij, vidimo, da obravnavajo praviloma le prestopke delavcev, vse

drugo so izjeme. Sprašujemo se, ali je delovna disciplina tistih, ki delajo v upravi, res popolna in brezhibna? Spomnimo se samo na zamude, odhajanje od dela, izostanke.

d) Končno je nasprotstvo med upravo in proizvodnino delavci odvisno tudi od širših zunanjih družbenih vplivov. Splošno pojmovanje umskega dela in ostro ločevanje umskega dela od proizvodnega, ki je razširjeno v naših splošno družbenih pogledih, se zrcali tudi pri delavcih. Često imajo delavci premalo splošne izobrazbe, da bi take poglede lahko kritično sprejemali; zato jih pogosto sprejemajo a priori take, kot so. Iz njih pa se rodi nepravilno ocenjevanje (podcenjevanje) funkcije uprave in vodilnih služb, ki jih imajo v vsakem kolektivu, ker se pač organski del celotnega podjetja. In dalje, iz tega izhaja zavračanje vsakršnega administrativnega aparata v podjetju, potrebnega ali nepotrebnega, ustreznega ali neustreznega.

Zunanji vplivi, ki spodbujajo nasprotstvo med proizvodnimi delavci in upravnimi službami, so splošnega značaja, ne opazimo jih samo v eni ali dveh tovarnah, vplivajo pa zelo negativno na psiho-socialno ozračje in posredno tudi na proizvodnjo. Učinke tega vpliva bi se dalo izboljšati delno s širjenjem ustrezne izobrazbe med delavci in z izboljšanjem formalnih poti, po katerih bi delavce seznanjali z delom uprave v podjetju.

Na psiho-socialno ozračje v podjetju pomembno vpliva funkcioniranje sistema samoupravljanja. Velikokrat ga kalijo nerazjasnjeni pojmi o vlogi delavskega samoupravljanja, o vlogi strokovnih in vodilnih služb, ki bi morala biti še posebno poudarjena in izdelana prav v sistemu samoupravljanja, in to povzroča potem nerazporejenost pri delavcih. Vendar samo izdelani pojmi o samoupravljanju, ki naj bodo jasni večini ljudem v naši praksi, še niso dovolj. Potegovati se moramo za to, da se koncepti tudi izvajajo in realizirajo.

a) Samo grobo vulgarno pojmovanje delovanja samoupravnih organov je dejansko nemogoče, ljudje pa pogosto za njim teže. Vulgarno pojmovanje samoupravljanja se izraža v mišljenju, naj delavec odloča o vsem in vedno, v začetovanju vseh pozitivnih elementov stare organizacije dela, v mišljenju, da strokovne in vodilne službe v podjetju niso več potrebne itd. Zelo pogosto ga srečamo pri nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcih. Zato pride do negativnih interferenc na psiho-socialno ozračje, kar bi se pa dalo omejiti, če bi koncept samoupravljanja članom kolektiva jasneje prikazali in pojasnili.

b) Drugi negativni vplivi na psiho-socialno ozračje v zvezi z delavskim samoupravljanjem nastajajo predvsem takrat, ko je delovanje samoupravnih organov neustrezno npr.:

— če se zavira iniciativnost delavcev, ki so v organih delavskega samoupravljanja;

— če se sprejemajo odločitve pod vplivom formalnih avtoritet;

— če se zadeve neažurno rešujejo (predvsem tiste, ki prihajajo iz vrst delavcev);

— če skušajo na samoupravne organe vplivati institucije zunaj podjetja, ki jih pa člani kolektiva izrecno odklanjajo itd.

Na splošno ljudje že čutijo potrebo po samoupravljanju, kjer pa ta potreba ni tudi zadovoljena, se lahko zgodi, da se zaposleni zatekajo v neformalne skupine in v njih izražajo svoje težave in skušajo priti do rešitev.

Eden izmed pogojev za učinkovito delo samoupravnih organov bi bil zagotoviti ustrezno strukturo samoupravnih organov, in to glede na več značilnosti članov: kvalifikacijo (izobrazbo), starost, položaj v podjetju, splošno prizadevnost posameznika itd. Zavedamo pa se, da je ustrezna struktura samoupravnih organov samo eden od številnih pogojev, da nastane tudi zaželen porazdelitev vpliva v danem kolektivu. Zgodi se lahko npr. tole: čeprav bi bili v delavskih svetih pretežno delavci, še ni dokaz, da bi tudi odločali s stališča delavcev. Podrejeni, ki je za nekaj ur postavljen v enakopravni položaj s svojim mojstrom, bo tudi takrat mislil na njegovo mnenje in ga upošteval, ker je sicer, ko ni več v tej situaciji, spet odvisen od njega.

Empirično bi bilo treba ugotoviti, kakšna struktura delavskih svetov bi bila najuspešnejša. Kakšna je najugodnejša struktura svetov glede na doseganje ciljev, ki jih ima lahko podjetje: gospodarska in poslovna uspešnost, ki naj jo spremlja subjektivni občutek zadovoljstva ob delu? Na to mi danes še ne znamo odgovoriti, ker nimamo empirično preizkušenih podatkov.

Opazovanja so pokazala, da so na sejah delavskih svetov ponekod pomembne razlike med intenzivnostjo prizadevnosti vodilnih delavcev. To je tudi sicer že znano. Mlačnost utegne izvirati iz prenizke stopnje znanja delavcev, vpliva avtoritet, oblike neposrednega vodenja (avtokratsko ali demokratsko), odvisnosti napredovanja od predpostavljenih, dejanske povezanosti med DS in kolektivom itd.

Mlačnost pri vodilnih bi lahko imela drugačne vzroke, ker je tudi njihovo odločanje drugače determinirano. Najpogosteje se za tem skrivajo oslabei motivacijski mehanizmi, zmanjšana osebna iniciativnost, delovna ustvarjalnost, premajhna odgovornost do dela ipd.

Poglavitna zavora, da bi se plodneje razvijala prizadevnost nevodilnih, bi poleg drugega bil tudi občutek neenakosti, zasnovanje socialne diferenciranosti med člani DS in zunaj tega organa glede na to, v kateri strati so po položaju, o čemer pa smo že prej pisali.

Ne bi se spuščali v razpravljanje o tem, koliko je taka diferenciacija upravičena, res pa je, da bi utegnili nastati negativni vplivi, posebno na področju, kjer se šele goji mlada in neizkušena (brez tradicije) samoupravna dejavnost pri delavcih, ki zanika ob vsakem, objektivnem in subjektivnem, motečem jo vplivu. Težko je pripraviti nekoga, ki ni bil naučen odločati in dejavno posegati v okolje, da spregovori.

Poleg razlike v stopnji prizadevnosti vodilnih in nevodilnih članov v DS obstaja med prizadevnostjo enih in drugih še druga razlika. Ponavadi je prizadevnost pri vodilnih porazdeljena enakomerno na vse člane. Za malo vodilnih članov bi lahko dejali, da so kot člani samoupravnih organov pasivni. Med člani-delavci pa je predvsem nekaj dejavnih članov, ki so jedro delavcev v razpravah. To so ponavadi vedno isti člani, poleg drugih, ki so nedejavni ali pa le prav malo dejavni.

Vertikalna porazdelitev vpliva in psiho-socialno ozračje

V podjetjih je v veljavi vertikalna porazdelitev vpliva. Poteka lahko navzgor, tj. vpliv poteka od proizvajalcev na mojstre, srednje in višje vodilne kadre, ali pa navzdol, kjer se vpliv prenaša od nadrejenih na podrejene. Nobena zgolj enosmerna porazdelitev vpliva ni opravičena. Odvisna je od oblike vodenja. Težimo za vertikalno, obojestransko porazdelitev vpliva, ki naj temelji predvsem na strokovnosti. Možno je, da potekajo vplivi v podjetju tudi horizontalno (na istem nivoju hierarhične strukture podjetja kot v primeru prekinitve dela, enotnega nastopanja delavcev v določeni akciji itd.), vendar so ti vplivi neformalni.

Ne bomo tu govorili o vplivu, ki naj ga ima pri odločitvah strokovnjak, ki je neko odločitev obširno strokovno obrazložil in utemeljil, ni pa vsilil svojega mnenja. Zaradi večjega strokovnega znanja pomaga pri odločanju drugim

članom delavskega sveta. To je *najugodnejša porazdelitev* *opliva*, ki je tudi v sistemu delavskega samoupravljanja potrebna in upravičena. Vključuje vpliv navzdol, od nadrejenih na podrejene, ko odločajo tudi delavci. Neka porazdelitev vpliva vedno obstaja in tudi mora obstajati.

Popačena pa je porazdelitev vpliva takrat, ko poteka vpliv odločanja izključno po položaju in po vrsti dela oziroma po funkcijah. To je neustrezna porazdelitev vpliva, ki povzroča negativne posledice pri neposrednih proizvajalcih in jo je treba zato kritično presojati. Izredno negativno vpliva na psiho-socialno ozračje v podjetju.

Del psiho-socialnega ozračja je zadovoljstvo pri delu, ki ga občutijo posamezniki. Pogosto opazimo, da so nezadovoljni predvsem zaradi premajhne gmotne spodbude in večino problemov jim v zvezi s tem povzroča višina osebnih dohodkov. Veliko manj pozornosti kakor osebnim dohodkom posvečajo delavci medosebnim odnosom. V zvezi z odnosi so še najbolj občutljivi glede razumevanja na relaciji mojster—delavec in jo tudi najbolj kritično jemljejo.

Vprašanje zadovoljiti gmotne potrebe delavcev je zamotano, če pa bi bilo rešeno, bi nadvse pozitivno vplivalo na psiho-socialno ozračje v podjetju.

Kakšno je socialno ozračje v podjetju, boljše ali slabše, nam pokaže marsikaj, med drugim tudi obseg fluktuacije in odsotnost. Po neki teoriji fluktuacija in odsotnost v podjetjih, kjer je psiho-socialno ozračje izrazito negativno ali pa nezoblikovano (vzrok je lahko razbitost kolektiva), večja, kot je normalno.

ANA KRANJC-ČUKOVA

Financiranje družbenih potreb

Za sedANJI sistem financiranja družbenih potreb veljajo predvsem naslednje ugotovitve:

V razvoju je sistem samoupravnega urejanja odnosov na posameznih področjih in takemu razvoju sledi tudi finačni sistem, ki zagotavlja materialna sredstva za financiranje posameznih dejavnosti.

Kljub takšni poglavitni usmeritvi predstavljajo zlasti občinski proračuni za sedaj še nekak omnibus za vse nujne in tudi manj nujne potrebe.

Marsikatera postavka ostaja v proračunih po zakonu inercije, večkrat gre pa tudi za nesistemske rešitve in za odločitve, ki jim botrujejo vplivni predstavniki posameznih področij.

V tem sestavku bi se dotaknil predvsem proračunske potrošnje, opomniti pa je treba tudi na povezavo z ostalimi oblikami splošne potrošnje, na investicijske naložbe v gospodarstvu in na stanovanjsko graditev.

Nekatera področja negospodarskih dejavnosti so za družbo tako pomembna, da jim le-ta posveča posebno skrb z razvijanjem in poglobljanjem samoupravnih odnosov in z zagotovitvijo materialnih sredstev.

Že od sprejetja nove ustave sem občine ne definiramo kot temeljno političnoteritorialno enoto in kot družbeno-ekonomsko skupnost, ampak kot družbeno politično skupnost, v kateri se povezujejo in usklajujejo interesi občanov, združenih v asonacijah proizvajalcev, v družbeno političnih organizacijah, v krajevnih skupnostih in v drugih samoupravnih skupnostih ter v vseh ostalih oblikah našega samoupravnega mehanizma. Občina sedaj nima več operativnih nalog na področju gospodarstva. Na tem področju ji ostaja predvsem še skrb za nadaljnje poglobljanje sistema samoupravnih odnosov in krepitev vloge proizvajalcev, ki sami neposredno sklepajo o rezultatih svojega dela.

Podobno kot se dosledneje uveljavlja in krepi samoupravljanje v gospodarstvu, se polagoma, a nezadržno rušijo ostanki bolj ali manj administrativnega sistema in proračunskega etatizma tudi na negospodarskem področju, zlasti na področju družbenih služb.

Občani se po posameznih področjih združujejo v samoupravne skupnosti, kjer v okviru zakonito določenih pravic in dolžnosti samostojno urejajo vsa ustrezna vprašanja. Dolej so se sistemi samoupravnih odnosov že izoblikovali na področju socialnega zavarovanja (zdravstveno, invalidsko in pokojninsko zavarovanje), zaposlovanja, zavarovalstva, v teku so razprave o ustanovitvi izobraževalnih skupnosti itd. Za vse te samoupravne skupnosti je značilno, da gre za združevanje v širših okvirih, ki daleč presegajo meje ene občine.

V zadnjem času se je v delovnih organizacijah bolj uveljavilo zbiranje sredstev za posamezne skupne potrebe, kot so npr.: financiranje strokovnega šolstva, graditev šol, mostov, cest, bolnišnic in podobnih objektov.

O takšnem zbiranju sredstev je slišati različna, včasih diametralno nasprotna stališča. Nekateri zagovarjajo cen-

tralizacijo sredstev, drugim ni všeč način, tretji se ne strinjajo z namenom in podobno.

Verjetno je najbolj pravilno stališče tistih delovnih organizacij, ki menijo, da pomeni tako zbiranje sredstev samoupravni dogovor za financiranje konkretnih potreb. Treba bi bilo spremeniti sedanjo prakso, da se pogovarjamo predvsem z direktorji, in za posamezne skupne probleme neposredno zainteresirati organe upravljanja in proizvajalce. Samo takšen način zbiranja sredstev bo zaostрил vprašanje odgovornosti za dosledno izpolnjevanje samoupravnega dogovora.

Tak način zbiranja sredstev prinaša neprimerno večje zagotovilo, da bodo združena sredstva uporabljena za določen objekt ali drugo skupno potrebo, ki ustreza skupnim potrebam občanov — proizvajalcev, kot če bi sredstva zbirali po administrativni poti.

Z rednimi sredstvi družbenopolitičnih skupnosti bi bilo treba financirati temeljne — ustavne naloge (predvsem osnovne dejavnosti), z združenimi sredstvi delovnih organizacij pa predvsem graditev raznih objektov gospodarske in družbeno infrastrukturne in dopolnilne dejavnosti.

Finančni sistem zagotavlja delitev materialnih sredstev za splošne družbene potrebe s tem, da parcialni deli tega sistema pokrivajo posamezna področja splošne potrošnje.

V takšnem sistemu pa se proračuni ne pojavljajo kot skupna blagajna za vse, ampak predstavljajo le del sistema za zagotavljanje sredstev za splošne družbene potrebe, predvsem za potrebe, ki so povezane z dejavnostjo državnih organov.

Proračunskega omnibusa seveda ni mogoče raztovoriti naenkrat, ampak so v posameznih primerih potrebne sistemske rešitve s spremenjenimi predpisi.

Proračunska potrošnja na posameznih področjih

Sedaj gre večji del proračunskih sredstev za dejavnost družbenih služb, med katere sodijo: šolstvo, zdravstvo, kulturna dejavnost in družbeno varstvo.

Drugo, veliko področje, ki ga vsaj deloma financiramo iz proračunov, je komunalna dejavnost (kolektivna komunalna potrošnja).

Pomembno mesto zavzema dejavnost državnih organov. Dejavnost državnih organov v širšem smislu obsega razen osnovne dejavnosti (upravne in strokovne zadeve) še gospo-

darske posege in del negospodarskih in gospodarskih investicij.

Proračuni predvidevajo tudi del sredstev za dejavnost krajevnih skupnosti in za del družbenopolitičnih organizacij in društev.

Financiranje šolstva prav sedaj urejajo s posebnimi predpisi.

Samoupravni odnosi in samoupravni vpliv vseh faktorjev, ki so zainteresirani za napredek vzgoje in izobraževanja, bodo zagotovljeni v okviru regionalnih izobraževalnih skupnosti in republiške izobraževalne skupnosti. Finančni sistem sledi spremembam v samoupravnem sistemu tako, da za vzgojo in izobraževanje namenja lastne vire sredstev, in sicer del prispevkov od osebnih dohodkov ter del prometnega davka.

Za financiranje šolstva namenjena sredstva se oddeľujejo od proračunov in postajajo ena izmed oblik splošne potrošnje.

Za finančni sistem velja — podobno kot za pravni sistem — da je nadgradnja obstoječih družbenoekonomskih odnosov. Pri nas dajemo ob tem poseben poudarek odnosom v samoupravnem sistemu. Za finančni sistem velja še posebej, da sodi pravni sistem v njegovo infrastrukturo. Glede na navedeno tudi materialnih problemov šolstva ni mogoče urejati samo s finančnimi posegi. Vprašanje šolstva je treba rešiti z ustreznimi političnimi in samoupravnimi odločitvami, kar zadeva program, mrežo šol, profil kadrov, ki jih šole dajejo, in podobno.

Določene šole in ustanove, ki se ukvarjajo z vzgojo in izobraževanjem, predstavljajo le dopolnilno dejavnost. Uporablja jih sorazmerno majhen krog. (To so predvsem razne glasbene šole itd.) Vsaj del sredstev za takšno dopolnilno izobraževanje naj bi prispevali neposredni uporabniki. Ta del naj bi rasel sorazmerno z dviganjem osebnega standarda občanov.

Osnutek zakona o financiranju vzgoje in izobraževanja predvideva kot dohodke izobraževalnih skupnosti proračunska sredstva. Tako puščamo staremu sistemu odprta zadnja vrata.

Dosledno bi bilo treba uveljaviti načelo, da pokriva proračun samo del splošne potrošnje, in to tisti del, ki ni urejen z avtonomnimi sistemi financiranja oz. kjer je potrebno neposrednejše poseganje državnih organov v družbeno dogajanje.

Sama globalna delitev narodnega dohodka je takšna, da proračuni ne morejo predstavljati dopolnilnih sredstev za tista področja splošne potrošnje, ki imajo svoje vire financiranja. Sistem, v katerem bi proračuni predstavljali dopolnilna oz. rezervna sredstva za posamezna področja splošne potrošnje, bi ohranjal proračunski etatizem in zmanjševal odgovornost in vlogo samoupravnih organov v samoupravnih skupnostih posameznih področij.

To, kar glede proračunskih sredstev velja za šolstvo, bi veljalo tudi za vsa ostala področja splošne potrošnje. Tu je treba omeniti predvsem zdravstvo, v katerem obstoječi predpisi proračunom še vedno nalagajo določene naloge. Ne da se zanikati, da je preventivna dejavnost integralni del vse zdravstvene dejavnosti in da bi bilo z gledišča funkcionalne delitve dela najustreznejše, da že samoupravna skupnost v zdravstvu skrbi tudi za preventivno dejavnost. V primeri s sredstvi zdravstvenega zavarovanja proračunska sredstva za zdravstvo ne predstavljajo velikih vsot, zato gre tu predvsem za načelne rešitve.

Na področju kulture bo le treba storiti premik v smeri večje neposredne udeležbe uporabnikov kulturnih dobrin. Hkrati z večanjem deleža osebnih dohodkov v strukturi narodnega dohodka naj se večja delež neposrednih uporabnikov pri financiranju kulturnih dobrin. Taka usmeritev bi imela za posledico večjo selekcijo potreb tudi na tem področju. Občani bi s plačevanjem vrednotili kulturne storitve. Seveda bi ne bilo primerno komercializirati kulture. Večanje prispevka uporabnikov bi postavilo pred kulturne institucije zahtevo, da potrebe po družbenih sredstvih še posebej utemeljijo. Jasno je, da tega prehoda ni mogoče napraviti naenkrat, ampak v daljšem razdobju.

Množična telesna kultura naj najde svoje mesto tudi v programu šolstva. Prizadevati si bo treba, da se za telesno kulturo namenjena sredstva uporabijo predvsem za množično športno dejavnost, ki pomeni našemu delovnemu človeku rekreacijo, vsej družbi pa pomemben prispevek pri izboljševanju zdravstvenega stanja občanov in tudi pri dviganju produktivnosti.

Ko so zbori volivcev v Ljubljani razpravljali o proračunih, so imeli precej pomislekov pri dodelitvi sredstev za nogomet.

Ugotavljamo veliko razdrobljenost sredstev za telesno kulturo, hkrati pa tudi, da veliki športni objekti niso vzdrževani s skrbjo dobrega gospodarja. Vsaj v Ljubljani naj bi izročili vse večje športne objekte (razen tistih pri šolah)

v upravljanje posebni specializirani delovni organizaciji, ki bi ji dodelili tudi ustrezna denarna sredstva. Tako bi bilo mogoče bolj smotrno usklajati in usmerjati delo športnih vzgojiteljev, ki bi bili v delovnem razmerju s to delovno organizacijo, in razvijati množično športno aktivnost.

V proračunih zavzemajo precejšnjo postavko izdatki za kolektivno komunalno potrošnjo.

Individualno komunalno potrošnjo financiramo s plačilom neposrednega individualnega uporabnika. Za tarife cen individualne komunalne potrošnje (voda, plin itd.) v večini primerov velja, da praviloma ne omogočajo priliva sredstev, potrebnih za razširjeno reprodukcijo.

Drugače je s kolektivno komunalno potrošnjo, v kateri individualni potrošnik ni znan.

Investicijska sredstva za to obliko potrošnje smo doslej zagotavljali deloma iz komunalnega prispevka, deloma iz cestnih skladov, deloma iz proračunov, včasih tudi iz vodnih skladov in na podobne načine.

Financiranje kolektivne komunalne potrošnje (naložbe v infrastrukturo in tekoče komunalno vzdrževanje), naj bi zajemalo iz ustreznih namenskih sredstev, kot sta prispevek za uporabo mestnega zemljišča in prispevek za urejanje mestnega zemljišča.

Za gradnje, rekonstrukcije in tekoče vzdrževanje cest naj bi prispevali uporabniki cest, in sicer s taksami, ki jih plačujemo ob registraciji motornih vozil, še bolj pa z družbenimi dajatvami pri ceni goriva.

Ne samo v prid financam, ampak tudi v okrepitev prometne varnosti bi bilo zvišanje denarnih kazni za prometne prekrške.

Vse družbene dajatve, ki jih vsebuje bruto prodajna cena goriva, naj bi uporabili za potrebe cest. Zato bi bilo treba gorivu postaviti ustrezne cene.

Ob večji selektivnosti proračunskih potreb bi bilo mogoče marsikaj prihraniti tudi pri sredstvih za delo državnih organov. Spremenjena vloga občine ustvarja pogoje za znižanje števila zaposlenih v raznih plansko analitičnih službah. Usmerjenost večjega števila analitikov in vodilnih uslužbencev v razdeljevanje proračunskih sredstev je s svoje strani utemeljevala proračunski etatizem in miselnost, da je poglavitna naloga občine razdeljevanje proračunskih sredstev.

Negospodarske investicije pod pogoji reforme polagoma izginjajo iz proračunov. Za posamezna področja, ki so zrasla iz okrilja proračunov, so z lastnimi viri dohodkov za-

gotovljena tudi sredstva za investicijska vlaganja. Za kolektivno komunalno potrošnjo bodo investicijska sredstva zagotovljena z namenskimi viri dohodkov. V proračunih seveda še dalje ostajajo sredstva za anuitete od posojil za razna vlaganja v negospodarsko infrastrukturo.

V prihodnje bo treba voditi času primernejšo politiko, ko bodo družbenopolitične skupnosti dajale poročstva gospodarskim organizacijam. Zlasti pri kreditiranju gospodarskim organizacijam imajo dajalci kreditov razne druge možnosti, da zavarujejo posojilo. Enako velja tudi za ostale delovne organizacije, zato bi le-tem poročstev načelno ne dajali. Družbenopolitična skupnost bi dajala poročstvo samo skladom, ki jih je sama ustanovila, in to do višine, določene z vsakoletnim splošnim aktom (proračun).

Kljub temu, da se posamezna področja otrešajo proračunskega sistema, bi družbenopolitične skupnosti s politiko regresiranja obresti lahko bistveno vplivala na razvoj posameznih dejavnosti oz. na vlaganje v infrastrukturo po posameznih dejavnostih.

Tako bi pospeševala vlaganja v objekte in naprave individualne komunalne potrošnje, v zdravstvo, socialno varstvo, v gradnjo cest in podobno. Možnosti za taka vlaganja ni presojati samo iz sedanjega položaja, ko odpravljamo posledice prejšnje prezadolženosti. Ob dosedanji stopnji vlaganj v sklade (samo v občini Lj. Center je bilo v letu 1965 vloženih v sklade preko 26 milijard S din ob dobrih 100 milijardah narodnega dohodka) bo v nekaj letih dovolj družbenega kapitala, ki bo iskal najdonosnejši plasma.

Na podlagi povedanega bi bilo mogoče skleniti naslednje:

— Uvajajo in uveljavljajo se oblike samouprave po posameznih področjih in — kot materialna baza takšnem razvoju samouprave — avtonomni dohodki za posamezna področja.

— Nekatere družbene potrebe, kot npr. komunalna dejavnost, naj bi se financirale iz ustreznih namenskih sredstev.

— Ob upoštevanju gornjih tendenc bo ostalo v neposredni skrbi skupščine vedno manj področij, ki bodo potrebovala proračunska sredstva.

— Dosledneje bo treba izvajati selekcijo splošnih družbenih potreb na vseh področjih, torej tudi v proračunih.

— Dosledneje bo treba uveljavljati načelo, da naj ob povečani udeležbi osebnih dohodkov v strukturi narodnega

dohodka za nekatere namene več prispevajo neposredni uporabniki.

— Proračunska sredstva ne morejo rabiti kot dopolnilna ali rezervna sredstva področjem, ki so se že izvila iz proračunskega okrilja.

— Tudi proračunska sredstva, ki so namenjena za stimuliranje vlaganj na posameznih področjih, se vključujejo v enoten sistem doslednega uveljavljanja ekonomskih odnosov na posameznih področjih.

— Ob racionalni uporabi sredstev za vse oblike splošne potrošnje našega gospodarstva ne bo treba obremenjevati z visokimi družbenimi dajatvami, zaradi česar se bo lažje vključilo v mednarodno delitev dela in s tem prispevalo znaten delež k našemu napredku.

JANEZ ŠKULJ

J. H. WESTERGAARD

Razredna razčlenjenost v kapitalizmu izobilja

(Mitologija in stvarnost)

O d zgodnjih petdesetih let odmeva v zahodnih družbenih komentarjih trditev, da se razredna struktura kapitalizma razkraja. Etikete, ki jih pridevajo »novemu« družbenemu redu — »država blaginje«, »družba izobilja«, postkapitalizem itd. — so postale klišeji. Njihova različnost in nenatančnost opozarjata na nezanesljivost diagnoze in prognoze. Tudi vrednotenja se zelo razlikujejo: reakcije segajo od zmagoslavja do potrnosti. Toda sami opisi položaja imajo marsikaj skupnega: trditev, da stari izvori razrednega konflikta usihajo ali da postajajo nepomembni; da se zahodne družbe prelivajo v kalupe srednjega razreda; da so takšne razvojne težnje znamenje »konca ideologije«. Takšne predstave so po svoje prepojene z nekakšnim prizvokom družbene gibljivosti, ki vzbuja vtis, kot da zanikuje nekdanje oznake kapitalizma.*

Toda v vsem tem razpravljanju je ugibanje zavzelo mesto dokaza, postulat pa mesto razumnega argumenta. Zato je brez dvoma dosti razlogov, da vnoveč proučimo modne interpretacije kapitalizma sredine dvajsetega stoletja in njegovo domnevno razkrajajočo se razredno strukturo, interpretacije, kot so bile posebej formulirane v Britaniji in v Združenih državah.

* To je del za »Teorijo in prakso« prirejene razprave, ki je bila, z različnima naslovoma, objavljena najprej v *New Left Review* (London), julij-avgust 1964, kasneje pa v nekoliko spremenjeni obliki tudi v zborniku P. Andersona in R. Blackburna *Towards Socialism*, London, Collins (Fontana Library), 1965. Argumenti, na katerih temelji ta pregled pojavov v razredni strukturi — pretežno v Britaniji in v Združenih državah — so zasnovani na precej obširni literaturi in raziskavah. Ker je prostor preveč omejen, da bi lahko navedli vsaj ustrezne glavne vire in vsaj pomembnejša razmišljanja o tej temi, se je zdelo primernejše izpustiti vso navedeno literaturo, kot pa našteti nekaj po naključju izbranih virov. Bralec, ki ga ta tema zanima tudi v podrobnostih, bo našel natančnejše vire v verziji prispevka, objavljeni v *Towards Socialism*. — Nekatere nadaljnje politične posledice socialne strukture sodobnega kapitalizma bo avtor obdelal v posebnem prispevku.

Te interpretacije temeljijo na dveh domnevah. Prva je, da se pglavitne neenakosti zgodnjega kapitalizma zmanjšujejo. Druga: da radikalno nasprotovanje obstoječemu postopoma slabi, vzporedno s tem, ko novi način življenja in nove aspiracije zaničujejo ali sekajo stare razredno vezane horizonte in lojalnosti. Bistvene neenakosti se zmanjšujejo, tako zatrujejo, z nenehnim prerazpodeljevanjem bogatstva in večanjem ekonomske varnosti; s čedalje večjo pomembnostjo srednjerazrednih poklicev; s tem, da se čedalje bolj oži neenakost glede priložnosti za individualno kariero; s čedalje večjo razpršitvijo moči. Kolikor pa ostane moč še koncentrirana, ne izhaja to več iz privatne lastnine, ampak iz kontrole nad birokratskimi organizacijami — tako nad javnimi kot zasebnimi — v katerih je moč ločena od bogastva. Tako se dve bistveni razsežnosti neenakosti nič več ne prekrivata. Kolikor pa še obstoje neenakosti v možnostih glede bogastva, zdravja, varnosti in individualnega napredovanja, izgubljajo te razlike značaj pomembnega vira konfliktov, ker se njihovi učinki vzporedno z rastočo življenjsko ravni in razširjenimi državljan-skimi pravicami čedalje bolj omejujejo na čedalje ožje področje življenja. Špekulacije o kulturnih in političnih posledicah teh sprememb se osredotočajo na manualni delavski razred, katerega homogenost in specifični značaj, tako zatrujejo, se čedalje bolj izgubljata. Med ročnimi delavci, pravi ena izmed interpretacij, so razredno zavest spodrinile preokupacije s statusom: nekdanja enotnost interesov se je razbila spričo čedalje večje občutljivosti za razlike socialnega prestiža in stila življenja. Na drugi strani pa nekateri opozarjajo, da se delavčeve aspiracije čedalje bolj zožujejo na dom in neposredno družino, pri čemer da prevladuje skrb za gmotne dosežke, ki nima dosti opraviti niti z rituali statusa niti z ideološko usmeritvijo razreda. V obeh različicah je lojalnost do sveta dela zamenjala lojalnost do ožjega družinskega kroga; perspektivo delovnega trga so nadomestile perspektive potrošniškega trga; vero v kolektivno akcijo je nadomestilo zaupanje v individualne dosežke za varnost družine; skratka, domneva se, da etos, ki je bil tradicionalno značilen za srednji razred, čedalje bolj prodira zelo globoko med ročne delavce. Povrh tega, tako včasih trdijo, prihajajo v ospredje nove ločilnice v kulturnih razlikah in političnih napetostih, ki nimajo nobene zveze z nekdanjimi: na primer med starimi in mladimi; med »voditelji« in med »množicami«, ne glede na družbeni položaj; med starimi, upokojenimi, in ljudmi s fiksnimi dohodki na eni strani in takšnimi, ki imajo nestalne dohodke — delodajalci in delojemalci v enaki meri — na drugi strani; med ljudmi v njihovi vlogi proizvajalcev in (nekoliko shizofrenično) njihovo vlogo kot potrošnikov; med strokovnjakom in med »človekom organizacije« tako v zasebni kot javni administraciji.

Bistvo teh argumentov nam je znano; toda veliko manj vemo o tem, koliko je v njih resnice in zmote, dejstev in spekulacije, verodostojnosti in neverodostojnosti.

1. Neenakosti v bogastvu

V svoji najpreprostejši obliki trdi »postkapitalistična« teza, da se nenehno zmanjšujejo neenakosti v dohodkih in bogastvu. Posebno, tako poudarjajo, so dohodki zelo izrazito težili k srednji ravni od konca tridesetih let. To trditev lahko spodbijamo iz dveh razlogov. Prvi, ki velja vsaj deloma, je, da zmanjšanje v merjeni neenakosti dohodkov odseva povečano uporabo prijemov, kako se izogniti davčni obveznosti. Takšni prijemi spreminjajo realne osebne dohodke v oblike, ki niso podvržene normalnim stopnjam davka na dohodek — in ki se ne prikazujejo kot dohodek v običajnih informacijskih virih. Ker so, razumljivo, takšni prijemi bolj dosegljivi za tiste s sorazmerno visokimi dohodki, zlasti pa za privatni business, je pač čisti rezultat takšen, da se v običajnih podatkih podcenjuje neenakost dohodkov. Dejansko je nekaj poskusov prirediti podatke o dohodkih tako, da bi se bilo mogoče izogniti davčni obveznosti, pokazalo, da gre za dokaj milejšo redistribucijo dohodka, kot se ponavadi domneva — in še ta je v grobem ali izključno omejena na štirideseta leta.

Drugi ugovor se nanaša na pravkar omenjeno okolnost. Tudi brez davčnih oprostitev je zmanjšanje neenakosti dohodkov, kot ga lahko zasledimo v britanskih in ameriških analizah, v grobem pojav druge svetovne vojne in let neposredno okrog nje. Znamenja kakršnega koli doslednega oženja razlik v dohodkih v desetletjih pred tem so blede in nezanesljiva; in petdeseta leta pričajo o rahlem nazadovanju v porazdelitvi dejanskega dohodka v smeri večje neenakosti, kot je bila značilna za štirideseta leta. Redukcije v neenakosti dohodkov, ki je do njih prišlo, so torej omejene in v bistvu posledica posebnih zahtev vojnega gospodarstva in politike v času vojne ali tik pred njo oziroma tik po njej.

Nekaj dejavnikov je, ki bi spričo njih utegnili pričakovati, da bodo povzročili dolgoročneje težnje po izenačevanju dohodkov: spremembe v strukturi poklicev; zmanjšane razlike v dohodkih glede na različno spretnost, spol in starost; in čedalje večja uporaba progresivnih stopenj davka na dohodek. Toda kar se tiče zadnjega, je treba reči, da redistribucijske učinke omejujejo še vedno pomembne oblike neprogresivnega obdavčevanja in prijemi, s katerimi se izognejo obdavčenju. Še več, če izvzamemo štirideseta leta, se zdi, da redistribucijski učinki teh dejavnikov niso zadoščali, da bi premagali druge dolgoročne dejavnike, ki so delovali v nasprotni smeri: med temi je treba upoštevati večji delež starih in upokojenih ljudi v celotnem prebivalstvu, povezan z dejstvom, da — vsaj v Britaniji — dohodki upokojenih ljudi, odvisnih od javne podpore, niso sledili splošnemu povečanju dohodka. To bi utegnilo koga napotiti k temu, da bi mislil, da je nastal premik v naravi dohodkovnih neenakosti — od razlik med razredj in poklici k razlikam med starostnimi skupinami. Toda takšna razlaga bi bila napačna. Revščina v starosti ni splošen pojav upokojenih, ampak tistih, ki kot upokojenci nimajo niti lastnine niti privatne pokojnine, da bi se

oprli nanjo. Revščina — v sodobnem pomenu — je postopoma prehajala na dno delavskega razreda in nižjega srednjega razreda; vendar pa je slej ko prej problem teh razredov.

Neenakost v dohodkih se tako ohranja deloma zaradi različne dostopnosti k obrobnim beneficijem (ki so pogosto javno dotirani) in neobdavčenih virov dohodka. Stare razlike se odvajajo v novo obliko, ki ustreza korporativni ekonomiji sredine dvajsetega stoletja. Toda lastninska pravica je še naprej močan, neposreden vir neenakosti dohodkov. In porazdelitev privatne lastnine ostane še naprej očitno neenaka. Cenijo, da sta bili v Britaniji ob koncu petdesetih let dve petini vse privatne lastnine v rokah komaj enega odstotka odraslega prebivalstva, štiri petine pa v rokah komaj desetih odstotkov. Koncentracija je dosegla še večjo skrajnost petdeset let pred tem; toda kolikor je prišlo do difuzije, se je ta samo obrobno dotaknila velike večine prebivalstva. Pravna lastnina privatno korporiranega businessa je posebno visoko koncentrirana, štiri petine vsega kapitala delničarjev so v rokah komaj enega odstotka odraslega prebivalstva in skoraj ves ostanek v rokah preostalih devetih ali desetih odstotkov. Zdi se, da koncentracija privatne lastnine v Združenih državah ne seže do takih skrajnih meja, vendar je še vedno zelo izrazita. Sredi petdesetih let je en odstotek odraslega prebivalstva imel v svojih rokah četrtno vse privatne lastnine. Vrh tega tudi ameriške številke prav nič ne kažejo, da bi neenakost v razpodelitvi lastnine kakorkoli dosledno pojemala, če jih opazujemo v časovni razsežnosti; in kljub rahli večji razpršenosti delnic ubira koncentracija privatne pravne lastnine privatnih poslovnih korporacijah isto pot kot v Britaniji.

Tako torej nimamo opraviti z nepretrganim trendom v smeri izenačevanja dohodkov in široke razpršitve lastnine. S tem seveda nočemo reči, da se značaj ekonomske razčlenitve kapitalizma ni prav nič spremenil. Mnogo milejši značaj gospodarskega cikla po tridesetih letih je ublažil negotovost življenja delavskega razreda — čeprav je ročni delavec še vedno bolj kot drugi izpostavljen tveganju, ki ga prinašata skrajšani delovni čas in obilje, in čeprav se je nezaposlenost v zadnjem desetletju povečala, posebno v Združenih državah. Razmah splošnih družbenih služb — dasi se njihov redistributivni učinek na splošno preceňuje — je sprostil osebne dohodke za izdatke na drugih področjih. Tudi če je tako, pa takšna razširitev »državljskih pravic« ni bila niti avtomatičen niti nepretrgan proces. V novejši zgodovini Britanije in Združenih držav je značilen pojav tridesetih in štiridesetih let. V petdesetih letih se je ta politika le neznatno razširila ali pa je ostala tam, kjer je bila: v Britaniji je pravzaprav opaziti celo nazadovanje v nekaterih pogledih, medtem ko so v Združenih državah ukrepi, uvedeni predvsem v razdobju New deala, prepustili obsežna področja temeljne družbene varnosti ali ne-varnosti, posebno zdravstvo in stanovanjsko politiko, bolj ali manj nebrzdani igri tržnih sil, lastninskih interesov in privatni dobrodelnosti.

Omilitve neenakosti z razširitvijo državljskih pravic in ekonomske varnosti je bila tako odvisna od uveljavitve »radikalne zavesti«. Splošna življenjska raven se je, razumljivo, tudi izboljšala kot posledica sil bolj kontinuiranega in manj neposredno politično opredeljenega značaja: dolgoročni rastoči trend v produktivnosti; in razmah vzorca maloštevilne družine, ki je omejila nekatere tradicionalne fluktuacije v ekonomskem položaju družine delavskega razreda.

Skratka, neenakosti v dohodku in lastnini so se le neznatno zmanjšale. Toda te ostajajo na področju izdatkov, ki se čedalje bolj oddaljujejo od čistega življenjskega minimuma, in v razmerah, ko na splošno raste povprečje realnih dohodkov. Zato utegnejo trajajoče oblike neenakosti postopoma dobiti različen pomen. Očitnost ekonomske neenakosti se utegne zmanjšati, ker jo zatemnjuje in jo bo zatemnjevalo preteklo in verjetno prihodnje izboljševanje splošne življenjske ravni. Prikrita lahko ostane tudi, če začno njeni učinki delovati v življenju vedno kasneje. Prizadetost se lahko zmanjša ali pa spremeni svoj značaj, če se neenakost bolj nanaša na življenjske »okrase« kot na bistvene življenjske dobrine, od katerih je odvisen človekov obstoj.

Trditve v tem smislu vsebujejo nekatere bolj premišljene teze o »postkapitalizmu«. Le-te ne trdijo, da se je spremenila ekonomska struktura razredov, ampak da so se spremenile razmere, ki so bistvene za oblikovanje razredne zavesti: niso se torej zmanjšale neenakosti, ampak njihovi »odsevi«. Toda v tem premiku poudarka so vsebovane domneve, ki niso niti same po sebi očitne niti marsikdaj niso zadosti argumentirane. Osrednja takšna domneva je premisa, da bo tisto, kar ima kak opazovalec za »okras«, tudi na splošno sprejeto kot takšno. Toda »standardi« življenja, v smislu predstav o tem, kaj je tolerantna ali razumna življenjska raven, niso stalni, ampak težijo za tem, da bi rastli bolj ali manj vzporedno z dejansko življenjsko ravni. Logika teze o »postkapitalizmu« zahteva, naj bi to bilo rajši »manj« kot »bolj«. Ta teza vsebuje domnevo, da gre vzpon v dejanski življenjski ravni na splošno v korak z vzponom pričakovanj, ki jih ljudje goje; ali pa, da noben presežek »pričakovanj« nad »ravni« ne bo zadosten, da bi porodil politični radikalizem in industrijsko bojevitost. Zares, zdi se, da ta teza domneva, da noben presežek »pričakovanj« ne bo sprožil potencialov socialnega protesta, ampak samo pobudo za višji individualni napor v mejah obstoječega ekonomskega in političnega reda — torej le pobudo za učinkovit konformizem.

Takšne domneve pa morajo seveda biti izrecne in konkretno dokazane. Politični trendi v zahodnem svetu po drugi svetovni vojni niso dokaz, da držijo. Tudi ne moremo vzeti za dokaz številne študije in impresionistična zapažanja, ki so poudarila povečane materialne aspiracije in to, da delavci prevzemajo življenjske standarde »srednjega razreda«. Predstava, da delavci nekako »lovijo« vrednote in orientacije srednjega razreda, brž ko prevzamejo potrošne navade, ki so bile prej mogoče samo za pri-

padnike srednjega razreda, je skrajno naivna. Proces, v katerem postajajo včerajšnji predmeti razkošja nujna potreba današnjega dne — ki jim pa spet sledijo novi predmeti razkošja — je dolgoročen; njegovega konca sploh ne vidimo. Toda ta proces lahko spreminja svoj značaj — vendar ne neizogibno v smeri, ki jo nakazujejo modni komentarji. Verjetno je namreč, da ljudje čedalje bolj štejejo današnje predmete razkošja za nujne življenjske potrebščine — in to ne za jutrišnji dan niti ne za oddaljeno prihodnost — ampak tudi za današnji dan; da prerogative enega razreda čedalje bolj postajajo pravica, ki jo zahtevajo vsi; skratka, da se stopnja vzpona pričakovanj hitreje zvišuje, kot pa stopnja rasti dejanske življenjske ravni. Povprečne standarde aspiracij lahko čedalje bolj določajo tiste ravni, ki jih dejansko edina dosega uspešna manjšina. Današnja kapitalistična ekonomija pravzaprav zahteva takšen trajni pritisk na potrošnjo, kot kaj radi poudarjajo branilci sodobne reklame.

Če je vse to res, potem moramo ugotoviti, da se razredna struktura prav gotovo spreminja. Značaj posameznih razredov kot »quasi skupnosti«, kot deloma ločenih subkultur, ki ima vsak izmed njih značilne in različne standarde in aspiracije, se rahlja in se bo rahljal. Provincialne, na tradicije vezane omejitve pričakovanj in zahtev v delavskem razredu bo postopoma zamenjal splošni, »srednjerazredni« kriterij materialnih dosežkov. Čeprav to ni nov pojav, je zelo verjetna sodobna pospešitev tega procesa izredno pomembna. Apologeti sodobnega kapitalizma to dostikrat priznajo, vendar pa ne znajo iz tega povzeti sprejemljivih sklepov. Kajti medtem ko se splošni »srednjerazredni« kriterij kontinuirano razmahuje, je raven materialnih dosežkov, ki jo predpisuje, trajno zunaj dosega večine prebivalstva. Neodjenljive ekonomske neenakosti lahko ohranjajo notranjo napetost med smotri in objektivnimi možnostmi, da jih dosežemo. Ali se bo ta napetost izrazila v političnem radikalizmu ali pa bo našla drugačne pojavne oblike, je posebno vprašanje. Toda jasno je, da smo vsaj v tem pogledu daleč od tega, da bi možnost za razredni konflikt pojenjala, ampak se utegne, nasprotno, še povečati.

2. Neenakosti glede priložnosti

V modnih komentarjih opazamo stalni refren, da postajajo zahodne družbe čedalje bolj »gibljive«. Trdijo, da se ekonomske in druge razlike med socialnimi sloji vse bolj zabrisujejo in da je gibanje med sloji bolj pogosto kot nekoč, priložnost za takšno gibanje bolj enako razdeljena. Homogenost, posebni značaj in dedni karakter delavskega razreda slabijo — tako zatrjujejo — ker posamezniki čedalje bolj dobivajo, ne pa dedujejo, svoj razredni položaj; in ker beloovratniška dela odpirajo nove poti za socialno gibljivost navzgor.

Dejstva jasno nasprotujejo nekaterim formulacijam te teze, glede drugih pa se zbuja resni dvomi. Prvič, zdi se, da se splošna neenakost glede priložnosti za družbeni vzpon in padec

v Britaniji in Združenih državah v tem stoletju ni zmanjšala in ravno tako ne v večini zahodnih dežel, za katere so nam na voljo podatki. V primerjavi, na primer, s sinom strokovnjaka ali poslovnega človeka so možnosti sina ročnega delavca, da doseže status strokovnjaka ali sploh delo srednjega razreda, ostale prav takšne, kot so bile na prelomu stoletja. Še več, podatki o tem, kako je razporejena priložnost za izobrazbo v sodobni Britaniji, in o trendih v socialni mobilnosti po drugi svetovni vojni v Združenih državah ne obetajo, da bi v prihodnosti prišlo do odločilnih sprememb.

Drugič: lahko bi seveda kdo ugovarjal, da relativne neenakosti v priložnostih pomenijo manj kot *absolutne* možnosti za napredovanje: recimo absolutna možnost, ki jo ima sin delavskega razreda, da se vzpne iz razreda, v katerem začel svoje življenje. Če spremembe v strukturi poklicev (ali druge spremembe) bistveno povečajo takšne absolutne možnosti mobilnosti navzgor — čeprav te spremembe povečajo perspektive za kariero tudi med tistimi, ki so se rodili bolj proti vrhu socialne lestvice — bi to zmanjšalo stopnjo, do katere je delavski razred, in se zdi, da je, trajen in deden. Dejansko bi se lahko zdelo, da trendi v strukturi poklicev opravičujejo takšno pričakovanje. Toda njihov čisti učinek na socialno mobilnost navzgor je bil skrajno obrobni. Nobenega znamenja ni, da bi se možnost splezati po socialni lestvici navzgor bistveno razširila.

Zahodne kapitalistične družbe niso »zaprte« družbe — niti Britanija niti Združene države — kljub starim stereotipom. Toda stvar je v tem, da te industrijske družbe, kljub temu da so delno »odprte«, niso postale bolj odprte v tem stoletju. Dejavniki, ki bi od njih utegnili pričakovati, da bodo sčasoma spremenili stopnjo gibljivosti, so bili bodisi nepomembni po svojih učinkih ali pa so drug drugega izključevali. Na primer, priložnosti za izobrazbo so se razširile. Toda razširile so se tako, da je to bilo v precejšnji meri v prid vsem razredom. Izobrazbene kvalifikacije, ki se ponavadi zahtevajo na določeni točki poklicne lestvice, so se kratkomalo dvignile. Res je, da se zdi, da so se nekoliko zmanjšale neenakosti v priložnostih za izobrazbo. Toda to se je zgodilo — kar se tiče Britanije v zelo počasnem trendu, ki se ni kdo ve kaj pospešil po drugi svetovni vojni — v bolj omejenem obsegu, kot se običajno domneva; in je bilo, razen tega, skoraj popolnoma nevtralizirano s kratkimi omejitvami družbene gibljivosti na področjih, ki so zunaj izobrazbenega sistema. Kajti s profesionalizacijo, birokratizacijo in avtomatizacijo dela je imenovanje na delovna mesta na srednjem in višjem delu poklicne lestvice postalo bolj odvisno od šolskih in univerzitetnih kvalifikacij kot od osebnih lastnosti in izkušenj, pridobljenih pri delu. Družbena gibljivost ni večja, pač pa je omejena bolj na eno samo fazo življenjskega ciklusa. Če naj bo posameznik socialno mobilen, mora to biti v letih, ko se formalno izobražuje: potem ko nastopi svojo delovno kariero, se možnosti za napredovanje ali nazadovanje ožijo. Položaj odraslega ročnega delavca — in

zdaj tudi rutinskega uradniškega delavca — postane bolj, ne manj stalen.

Lahko bi kdo ugovarjal, da ta premik v značaju socialne mobilnosti utegne vendarle spremeniti človeško zaznavanje možnosti za napredovanje. Mobilnost postane institucionalizirani proces, ki mu je prilagojen izobraževalni sistem.

Priložnosti za kariero je mogoče bolje predvidevati. »Kotolci«, zveze in sreča štejejo manj. Zaradi tega se utegne zdeti, da so možnosti, da se vzpnemo na socialni lestvici, večje, čeprav v resnici niso; neuspeh utegne biti sprejet bolj vdano, če je rezultat »fair« selekcije. Toda ta trditev je dvoumna. Neuspeh utegne biti toliko težje sprejemljiv, kolikor bolj bi pomenilo to, da se z njim sprijazniš, priznanje svoje intelektualne »inferiornosti«. Še več, prav institucionalizacija izobrazbe kot poti k uspehu zelo verjetno poveča pričakovanja do točke, na kateri bodo prišla v konflikt s še vedno obstoječimi omejitvami priložnosti. Popolnoma utemeljeni razlogi so, da verjamemo, da se zahteve po izobrazbi širijo precej proti dnu socialne lestvice. To je pravzaprav logična reakcija na čedalje večjo pomembnost formalne izobrazbe: ker postanejo želje po lastnem napredovanju pri odraslem delavcu še bolj nerealne, se njegove aspiracije osredotočijo na otroke. Tukaj imamo drug primer, kako slabijo nekdanje kulturne razlike med razredi. Toda prav v tolikšni meri, v kakršni delavci vedno bolj delijo »srednjerazredne« aspiracije glede izobrazbe in kariere svojih otrok, prav v tolikšni meri morajo še vedno obstoječe neenakosti glede priložnosti za izobrazbo rezultirati v splošni frustraciji teh aspiracij. Takšno frustracijo je še težje trpeti, ker je obsodba tako staršev kot otrok na stalen nižji status bolj dokončna in nespremenljiva, kot je bila nekoč.

Moč različnih dejavnikov, ki so v teh procesih zaobseženi, ni znana. In oblike, v katerih se utegnejo izraziti frustrirane aspiracije, so nejasne. Vendar pa je tudi na tem področju možnost, da se bo socialni protest krepil, vsaj toliko verjetna kot nasprotna možnost, da bo pojenjal. Sodobni kapitalizem poraja napetost med čedalje bolj razširjenimi aspiracijami in med priložnostmi, ki zaradi same narave razredne strukture ostanejo omejene in neenako porazdeljene.

3. Spremembe v strukturi poklicev

Delež beloovratniških poklicev se je v tem stoletju večal. Komentatorji so marsikdaj pretiravali glede obsega in implikacij tega trenda. Težili so na primer k temu, da ne bi pripisali pravega pomena dejstvu, da je bila v tem procesu struktura moške delovne sile veliko manj prizadeta kot ženska delovna sila. Vendar pa je res, da je prišlo do zmanjšanja nekvalificiranega in priložnostnega dela in do povečanja polkvalificiranega ročnega dela in različnih vrst kvalificiranega dela. Še več, ne samo da se bo beloovratniški trend nadaljeval v prihodnje, temveč bo avtomatizacija v industriji povzročila, da se bo število kvalificiranih de-

lavcev in tehnikov zelo povečalo. Takšne perspektive je pozdravil širok krog ljudi kot nov vir kapitalistične družbene stabilnosti: kot krepitev središča namesto »polarizacije«.

Toda tudi tukaj je dovolj razlogov, da dvomimo o tako samozadovoljno navdušeni interpretaciji. Razmerje med dvema trendoma — med avtomatizacijo in čedalje večjim povpraševanjem po tehnični ekspertizi ter še vedno uveljavljajočo se mehanizacijo starega tipa z njeno čedalje večjo zahtevo po polkvalificiranih delavcih — je še vedno negotovo in utegne ostati takšno še nekaj časa. Verjetno je, da bo uvajanje avtomatizacije počasno in neenakomerno potekalo. Odločilni kriterij pri tem bo seveda dobičkonosnost, ne pa samo zadovoljevanje potreb po delu z »razširitvijo možnosti zaposlitve«. Ker kapitalistični ekonomski sistem omogoča le malo mehanizmov za delitev dobičkov in izgub, bo odpor zoper avtomatizacijo precejšen. Ni dvoma, da se bo odpor delavcev večal, če se bo razširil ameriški vzorec zadnjih let, kjer obstaja paradoks, da je stopnja brezposelnosti kljub ekonomski prosperiteti še vedno visoka. Tukaj nastopi za delavsko gibanje nova nevarnost; da se nekvalificirani delavci in delavci v propadajočih industrijah, ki jih najbolj prizadene tehnološka brezposelnost, ločijo od delavcev, katerih delo ima visoko ceno na spreminjajočem se trgu. Toda ker napredka avtomatizacije ni mogoče natančno načrtovati in je njen značaj omahujoč, se utegne zaradi tega ta nevarnost zmanjšati. Tehnološka prenovitev poraja tako napetost prav tiste vrste, ki naj bi bila stvar preteklosti. In ker je vir takšne napetosti inherenten kapitalistični ekonomski organizaciji, jo lahko preseže le obsežna javna intervencija, ki naj bi bila, če verjamemo teorijam o »postkapitalizmu«, v sodobnosti nepomembna. Če naj bi si tako sadove kot žrtve, ki jih prinaša avtomatizacija, delili vsi, morajo biti socializirani: argumenti zoper privatno lastnino in privatno ekonomsko kontrolo dobijo še večjo veljavo. Tehnološko prenovitev lahko zavira, kot na primer zdaj, tudi pomanjkanje kvalificiranih delavcev in tehnične ekspertize. Toda če bo to pomanjkanje premagano z izobraževanjem in priučevanjem, se bodo nagrade, kakršne lahko danes zahtevajo novi strokovnjaki, še zmanjšale. Ne da se napovedati, ali bo »razširitev možnosti zaposlitve« z avtomatizacijo omilila politični radikalizem, ker bo povečala zadovoljstvo pri delu; kajti razmerje med zadovoljstvom pri delu in razredno zavestjo doslej še ni skoraj nič raziskano. Toda če gledamo na stvar z ekonomskega stališča, lahko rečemo, da sleherni »srednjerazredni« potencial nove »delavske aristokracije« sloni na razmerah delovnega trga, ki so verjetno le začasne.

Na splošno povedano, »optimistično« vrednotenje trendov v strukturi poklicev je utemeljeno s statičnim pogledom na relativno nagrajevanje, ugled in razmere, združene z različnimi poklici. Domneva se, da bodo nagrade za redke spretnosti ostale, čeprav ni verjetno, da bo ostala redkost. Domneva se, da bo belovratniško delo ohranilo svoj tradicionalni status, čeprav širjenje tega dela spreminja njegove tradicionalne poteze. Racionalna-

lizacija, mehanizacija in delna avtomatizacija administrativnega dela bodo poudarile delitev na kontrolorje in nadzornike na eni strani in na rutinske črno oblečene operative na drugi. Če bo tako, bodo zadnji postajali birokratski korelat polkvalificiranih delavcev v industriji. Obstoji dolgoročni trend v tej smeri. Toda verjetno je, da se bo ta trend še pospešil; in da bo dobil še večji pomen, ko bo tradicionalna kompenzacija za rutinsko administrativno delo, ki je pomenila možnost za vzpon, izginila. Ali bo končna posledica teh trendov socialna in politična identifikacija rutinskih administrativnih delavcev z razredom ročnih delavcev, ni jasno. Spremembe v njihovem statusu, razmerah in perspektivah lahko povzročijo drugačne reakcije — morda precej manj prijetne. Vendar pa še nadalje drži, da pomeni interpretirati razmah beloovratniškega dela tako, kot da to krepi »stabilni« srednji sloj družbe, uporabljati merilo, ki ima čedalje manj veljave v sodobni družbi.

4. Porazdelitev moči

Spori glede strukture moči sodobnega kapitalizma se sučejo okrog dveh sorodnih konservativnih teorij. Prva je teorija o »managerski revoluciji« — čeprav so interpretacije te teorije po drugi svetovni vojni vsebovale le malo pesimističnih prizvokov, ki so bili izraženi prej v Burnhamovi knjigi z istim naslovom. Druga teorija pa je teorija o »uravnovešajočih se močeh« ali »pluralizem«.

Teorija o managerski revoluciji trdi v svoji verziji iz časa po drugi svetovni vojni, da dobijo s tem, ko se delniška lastnina čedalje bolj cepi med mnogo rok, dejansko kontrolo nad korporativnim poslovnim svetom izvršilni organi, ki niso lastniki. Ker ti »menagerji« črpajo svojo moč iz položajev v birokratski hierarhiji businessa, ne pa iz bogastva, se njihovi interesi razlikujejo od interesov nekdanjih lastnikov-podjetnikov. Njihova kontrola je usmerjena k namenom, ki so lahko v konfliktu z načelom največjega profita namreč k rasti korporacij kot smotru, ki je sam sebi namen; k interesu zaposlenih, strank, javnosti sploh, kakor tudi k interesu delničarjev. Četudi naletimo zdaj na nevarnosti, pa le-te izvirajo iz koncentracije moči, ki je značilna za vsako birokratsko organizacijo; so pa brez zveze s porazdelitvijo privatne lastnine. V vsakem primeru tvorijo »managerji« — ne nov vladajoči razred, kot se je bal Burnham — ampak poklic, katerega etika je »služba«. Tako je bila privatna lastnina ukročena v sami sebi. Javna lastnina je postala brezpredmetna — tako sklepajo — čeprav se zdi, da se takšen sklep kaj malo ujema z implikacijo, da privatna lastnina nima več nobene jasne funkcije: profiti, ki se delijo kot dividende delničarjev, ne morejo biti spodbuda za managersko učinkovitost.

Dejansko ta analiza zatemnjuje resnično porazdelitev pravne lastnine. Kajti delničarji — ki so sami zelo drobcen del celotnega prebivalstva — se ostro delijo na mnoge, ki imajo malo in na

maloštevilne, ki imajo mnogo. Res je sicer, da je razpršitev zdaj večja. Mnogi so lastniki nekoliko večjega in maloštevilni nekoliko manjšega deleža celotnega števila glasov kot nekoč. Vendar pa je delniška lastnina še vedno zelo močno koncentrirana. In ravno zaradi difuzije potrebujejo veliki delničarji — družbe ali posamezniki — manjši del celotnih delnic, da bi lahko imeli odločilen vpliv na politiko. Ni nujno, da bi se takšen vpliv uresničeval — in pogosto se tudi ne — z neposrednim sodelovanjem v formalni kontroli. Lahko se realizira tudi z naravno istovetnostjo interesov tistih, ki imajo kontrolo, in velikih delničarjev. Zakaj direktorji in vrhunski managerji, ki majo v svojih rokah bistvene odločitve, so sami lastniki velikega dela delnic: pravzaprav so najbogatejši delničarji med vsemi skupinam, ki jih lahko identificiramo v družbi. Njihove delnice so lahko razdeljene med večje število družb; njihov delež v volilni kvoti v tistih korporacijah, kjer delajo, je ponavadi sorazmerno nizek — toda zelo pomemben v absolutnem znesku. Toda težko je verjeti, da bi kot bogati delničarji dovolili, da bi njihovo politiko narekovali razlogi, ki bi bili v neposrednem konfliktu z načelom *dolgoročno* največjega profita. Sodobne formulacije managerske ideologije sicer poudarjajo družbeno odgovornost korporativnega businessa. Toda zdi se, da ni nobenega dokaza, da bi bilo najvišje merilo, ki bi določalo politiko in opredeljevalo »družbeno odgovornost«, drugačno od načela največjega profita. Verjetno je, da ta smoter danes učinkoviteje in bolj »strokovno« uresničujejo kot v dobi klasičnega kapitalizma 19. stoletja. Če vzamemo daljše razdobje, lahko ugotovimo, da utegnejo dobičkonosnost podobno ocenjevati in to je brez dvoma tudi dejansko tako — veliki delničarji in vrhunski managerji v nasprotju z malimi delničarji. Toda nobenega sprejemljivega dokaza ni, da bi obstajal nekakšen nostranji konflikt med interesi velikih delničarjev in tistih, ki imajo v rokah neposredno kontrolo. Z družbene perspektive se interesi obeh prekrivajo. Še več: nobeden od njiju nima prostih rok, da bi spremenil svoje smotre: oba sta podrejena logičnim pritiskom velike kapitalistične ekonomije.

Toda kapitalistično podjetje bi vendar utegnilo biti ukročeno z neke druge strani, od zunaj. To je jedro teorije o »uravnovešajočih se močeh« v njenih različnih verzijah. Moč je porazdeljena, tako zatrjujejo, med množico različnih skupin. Pripadnost k tem skupinam se spreminja od problema do problema. Posledica tega je napol tekoče ravnotežje razpršene moči, v kateri ne prevladuje noben posamezni sklop interesov. Birokratska zaprtost utegne ločiti vodstvo od navadnega članstva v posameznih skupinah in organizacijah; toda takšne neenakosti v moči sekajo tradicionalne neenakosti razredov, lastnine in bogastva.

Ne moremo zanikati, da je nekaj resnice v tem opisu. Toda ni je več kot toliko, kolikor je samo po sebi očitno: ni popolne koncentracije moči v rokah nobene posamezne skupine. Ta teorija ne more nadomestiti analize o dejanski porazdelitvi moči. Kajti ne odgovori na dvojne bistvenih vprašanj. Prvič: koliko ra-

zlične formalno ločene skupine, med katerimi je porazdeljena moč, ne zastopajo različnih konfliktnih interesov, ampak v grobem podobne interese v različni institucionalni preobleki? Globlja analiza bi lahko odkrila izrazito zbiranje glavnih virov pritiska. Drugič: ko smo identificirali te poglavitne skupine interesov, kdaj je doseženo med njimi ravnovesje? Da bi odgovorili na ti vprašnji, bi bilo potrebno raziskati sestavo različnih elit in skupin pritiska, potrebno bi bilo ugotoviti stopnjo istovetnosti med njimi glede na socialno poreklo, vsakodnevno druženje in politično-ekonomske usmeritve. Raziskati bi tudi bilo treba sprejete odločitve in njihovo uresničevanje. Ta raziskava *se ne bi smela* — kot se marsikdaj napačno domneva — omejiti na to, da ugotovi izhod konfliktov med izrecno formuliranimi alternativnimi predlogi in pogledi: na to namreč, da bi zgolj videli, ali je končna odločitev v posameznih primerih bliže eksplicitnim predlogom te ali one stranke v konfliktu. Kajti sami ti predlogi so izraz »realistične«, taktične ocene verjetnega izhoda in so omejeni s tisto institucionalizacijo konflikta, ki je bistvo sodobne politike. Ta institucionalizacija pomeni, da je konflikt reguliran s celo vrsto kompromisov, ki ne samo opredeljujejo sredstva in postopke v konfliktu, ampak tudi *področje* konflikta v vsakem danem trenutku. Kompromis tako začrtuje meje konfliktu: samo zelo neznaten del od celote možnih alternativ pride v dejansko razpravo. Glede nekaterih problemov je ta možnost tako ozka, da se zdi, kot da odločitve sploh niso bile »sprejete« — ampak da nekako avtomatično pritekajo iz »ozračja javnega mnenja«, ki ga je ustvaril prvotni kompromis. Da bi torej določili, kje je moč, moramo raziskati naravo samega kompromisa: lokacijo (znotraj celote alternativ, ki pomenijo dolgoročne, objektivne interese spopadajočih se skupin) tistega ožjega razpona alternativnih političnih predlogov, na katere se spor dejansko, čeprav morda le začasno, nanaša.

Po teh merilih je nesporno, da v Britaniji moč ni razpršena med množico interesnih skupin, ki bi imele vsaka različno identiteto. Moč je tu izrazito podobna »roju«. Vladajoča grupacija je maloštevilna, homogena elita bogastva in privatne korporativne lastnine, ki je politično usidrana v vodstvu konservativne stranke; povezana je z vrsto vplivnih javnih in privatnih teles; zagotovljena ji je splošna podpora tiska, če že ne (na javni politični ravni) javno kontroliranih množičnih občil; njeni člani imajo v velikem obsegu skupno, ekskluzivno izobrazbo in so združeni z vsemi vezmi sorodstva in vsakdanjega druženja. Čeprav je ekonomska osnova te elite finančni in industrijski kapital, ima specifične britanske poteze, podedovane po agrarno-merkantilnem plemstvu in imenitnikih brez plemiškega naslova iz predindustrijske dobe. Ni niti tesno zaprta skupina — precej njene življenske moči utegne izvirati iz njene sposobnosti, da vsrka nove prišleke iz vsake generacije — niti ni monolitno združena. Toda znotraj se cepi le ob posameznih problemih in se ne oblikuje v velike in trajne razdore. Kolikor je bila njena moč izzvana, je

to prišlo od zunaj: od delavskega gibanja. Drugi viri izzivanja so bodisi silno šibki ali pa težijo k temu, da jih vsrka delavsko gibanje. Vzpon delavskega gibanja — ki ima, drugače kot vladajoča konservativna skupina, socialno heterogeno politično vodstvo, toda dokaj homogeno množično podporo delavskega razreda — je prvotni eliti vsilil omejitve v izvrševanju moči. Posebno po drugi svetovni vojni je bila lastninska pravica na nekaterih področjih omejena, koncepti javnega interesa in socialne blaginje so se razširili, področje dejanskega konflikta se je v primerjavi s preteklostjo premaknilo proti levi. Na splošno so se te težnje nadaljevala ne glede na to, ali je imelo laburistično gibanje formalno kontrolo nad vlado. Res je sicer, da ni mogoče prezreti desničarskega zamaha na področju socialne in ekonomske politike pod konservativno vlado po letu 1951. Toda večji del ukrepov, ki jih je uvedla laburistična vlada po vojni, je ostal bolj ali manj nedotaknjen — in nekatere ukrepe bi bili prav gotovo vsaj deloma storili tudi konservativci, če ne bi bili dobili leta 1945 večine laburisti. To osvetljuje omejitve, ki jih vsiljujejo glavni eliti stalne opozicije. Toda motili bi se, če bi mislili, da imamo opraviti z nekakšno »enako« delitvijo vpliva med obema skupinama. Delavstvo kot gibanje ostane v opoziciji celo v primeru, ko njegova parlamentarna stranka sestavi vlado. V šestih letih svoje povojne večine, do leta 1951, je uveljavila malo sprememb, ki bi jih bila zahtevala radikalna politika. Ekonomsko kontrolo je večidel opravljala prek privatnega businessa, kasneje pa je to kontrolo stalno zmanjševala. Nacionalizacija se je skržila na omejeno in deloma nerentabilno področje; pri tem ni bilo kake jasne koncepcije o tem, kako naj se nacionalizirano področje uporablja kot instrument javne politike; članstvo upravnih odborov je v precejšnji meri izhajalo iz privatnega businessa, s katerim je obdržalo zveze; in njegova odgovornost vladi, parlamentu in javnosti je ostala omejena in nejasna. S tem seveda nočemo zanikati dejanskih dosežkov povojne laburistične vlade in resnično levi premik v prvih letih njene vladavine. Res pa je tudi, da je izziv delavskega gibanja le modificiral, ne pa tudi radikalno omejil moč vladajoče elite in privatne korporirane lastnine. Toda za laburistično vlado iz leta 1964 ne bi niti mogli uporabiti tega koncepta »izziva«. Tega ne spreminja okolnost, da je takšno stanje izbralo laburistično gibanje samo zaradi dolgotrajne negotovosti glede svojih smotrov. Institucionalni kompromis, ki pogojuje politični konflikt, je bil sklenjen v trenutku, ki je bil pretežno ugoden za interese kapitala.

Tem interesom je še bolj naklonjeno »ravnotežje moči« v Združenih državah. To je tako očitno, da se niti ne zdi potrebno ta problem obravnavati. Vendar pa je, presenetljivo, teorija o uravnovešajočih se močeh dobila najmočnejšo podporo pri ameriških komentatorjih; med njimi jih je več postavljalo nasprotje med domnevo »pluralističnim« vzorcem razčlenjene moči v Združenih državah in med »elitnim« vzorcem v Britaniji, kjer, tako zatrjujejo, podpira koncentracijo moči široko sprejeto stališče

spoštovanja »legitimne oblasti«. Res je, da britanske družbene in politične vrednosti vsebujejo prvino takšnega spoštovanja. Toda uporabiti to dejstvo za to, da potem v celoti s tega vidika označimo britansko stanje in ga primerjamo z ameriškim, je absurdno. To pomeni, da ne upoštevamo dejstva, da je v Britaniji prevladujočo vlogo privatnega kapitala izzvalo delavsko gibanje, katerega opozicija, se je lahko institucionalno izrazila tako na političnem kot na industrijskem področju. Res je sicer, da sta bila učinkovitost in radikalizem oslabljeni spriči usledin spoštovanja, ki ga je gojilo takó vodstvo kot članstvo do oblik in simbolov tradicionalne avtoritete — čeprav je to samo eden izmed mnogih virov šibkosti. Res je tudi, da institucionalna omejitev interesnih konfliktov vsebuje stalno tveganje, da skrči strankarsko politiko na tekmovalstvo, ki ima samo obredni pomen. Takšen simbolizem brez vsebine je za britansko politično sceno značilen vsaj od leta 1964. Če je tudi tako, izziv je bil vendarle tu, in čeprav so kratkoročne in srednjeročne perspektive še tako neroznete, je še vedno tu kot možnost, ki utegne vplivati na prihodnost. V nasprotju s tem takšnega izziva ni bilo niti malo v ameriški politični sceni, kjer celo dandanašnji poganja kritika »konsenza« močnejše korenine le med skupinami, ki so nujno v manjšini — med študenti, intelektualci in črnici.

Kljub vsem svojim posebnostim sledi Britanija splošnemu vzorcu visoko razvitega kapitalizma v Severni Evropi, ki ga je zgodovinsko modificirala socialnodemokratska opozicija — ki je bila na oblasti ali pa ne. Neuspeh ameriškega delavskega gibanja, da bi si izdelalo stalno in dosledno politično orožje, je dobro znana izjema glede na splošno izkušnjo industrializiranih družb. O vzrokih tega že dolgo razpravljajo. Njihova posledica je, da so bile v Združenih državah omejitve privatne lastnine veliko manjše kot na splošno drugod po svetu. To je na primer očitno na takšnih področjih vsakdanje socialne blaginje, kot je stanovanjska politika, planiranje uporabe zemljišč in zdravstveno varstvo, kjer je vsak ukrep, ki je predlagan ali sprejet, pogojen s prvotno domnevo, da so pridobljene pravice privatne lastnine in privatnega profita nedotakljive do takšne mere, kot si ni mogoče zamišljati v nobeni drugi razviti kapitalistični družbi. Kolikor se pri oblikovanju politike slišijo različni glasovi, se te razlike uvrščajo v kontekst te domneve. Takšen je tudi obseg »pluralizma«. Kompromis je bil sklenjen na točki, ki leži dosti bolj proti desni kakor »uravnoteženje moči« v Britaniji; in to na takšen način, da je na večini področij dejanski razpon med političnimi spori in družbeno kritiko zelo ozek. Tisti, ki vidijo v takšni omejitvi politične debate krepost, ne delajo nič drugega, kot povzdigujejo eno izmed značilnosti običajne idealizacije »politike konsenza«, ki je po izvoru ameriška.

Prevedel: A. Bibič

Politika Kitajske v Aziji

Kitajska politika v Aziji je posebnega pomena z razumevanje položaja LR Kitajske v mednarodnih odnosih. Razen tega, da je Azija — zaradi zemljepisnih, zgodovinskih in drugih okoliščin — področje najneposrednejšega delovanja kitajske politike, moramo imeti pred očmi tudi to, da se nikjer bolj kot na tej celini ne križajo interesi velikih sil. LR Kitajska, ki je sicer nerazvita država in si po zmagi socialistične revolucije močno prizadeva, da bi premagala podedovano zaostalost, nastopa kot velesila s hegemonističnimi pretenzijami. Pri akcijah v tem delu sveta se izrazito čutijo zapletenost in notranja protislovja njene politike.

Kitajska je začela oblikovati svojo politiko do Azije že v prvih letih po revoluciji. Toda ker se je tedaj posvetila notranjim problemom, ni mogla hitro izoblikovati svoje strategije, razen tega pa je tudi korejska vojna s svojimi neposrednimi reperkusijami otežila oblikovanje celovite koncepcije. Takoj po korejski vojni si je LR Kitajska prizadevala navezati stike z novoosvoboženimi deželami Azije, pri čemer je posebej poudarjala nekdanjo skupno kolonialno zaslužnjenost in skupne interese v boju proti kolonializmu. Skupna kolonialna dediščina je nastopala kot kohezijski element, ki je pogosto prispeval k premostitvi nekaterih razlik in trenutnih nasprotij. Ta faktor je bil posebno pomemben za odnose med azijskimi državami v prvem desetletju po drugi svetovni vojni. Deloval je tudi kasneje, čeprav šibkeje, ker so z ustanavljanjem nacionalnih držav in z utrditvijo oblasti prihajali v ospredje drugi dejavniki, kot so ožji nacionalni interesi, prestiž in podobno. Za položaj LR Kitajske v Aziji je bilo velikega pomena v tem času dejstvo, da so bile izkušnje kitajske revolucije in prvi uspehi v gospodarski graditvi zelo privlačni za druge azijske države, ki so se znašle po zmagi nacionalne in antikolonialne revolucije pred podobnimi problemi. Za kitajsko stališče do azijskih držav je bila že tedaj značilna razdelitev teh držav na nekoliko kategorij:

- a) države, v katerih sta zrušena kolonializem in fevdalizem in ki gradijo »novo demokratično oblast«;
- b) države, ki so dosegle nacionalno neodvisnost, a v njih še zmerom vlada buržoazija, združena s fevdalci;
- c) države, v katerih imajo imperialistične sile še zmeraj svoja oporišča.

Severna Koreja in Severni Vietnam, ki sodita v prvo kategorijo, sta bila obravnavana kot poglavitni prijateljici in zaveznici LR Kitajske v Aziji. Ti dve državi sta dobivali tudi največji del kitajske gospodarske pomoči. Drugo skupino (Indija, Burma, Kambodža, Cejlon) so predstavljale v tem času države, s katerimi je razvijala Kitajska dobre sosedске in drugačne odnose. Prijateljstvo s temi državami je igralo pomembno vlogo v boju proti diskriminatorskim ravnanjem zahodnih sil do Kitajske. Politika tesnih stikov in prijateljstva z njimi se je razvijala vse do leta 1957. Kulminacijo je dosegla v Bandungu na prvi afriško-azijski konferenci, kjer je odigrala LR Kitajska pomembno in konstruktivno vlogo. V času bandunške konference je vzpostavila Kitajska več koristnih stikov s tedanjimi voditelji azijskih držav, ki so bile zunaj blokov; navezala je stike tudi s Pakistanom in Tajlandom. Ko se je nekje leta 1957 po uradni kitajski oceni spremenil odnos sil med Vzhodom in Zahodom v korist Vzhoda¹ in ko je LR Kitajska na podlagi te ocene postavila Sovjetski zvezi zahtevo, da se to, v skladu z njenimi splošnimi koncepti, izrabi za »obračun z imperializmom«, so nastale velike spremembe v kitajskem odnosu do politike neangažiranosti, s tem pa tudi do socialističnih koncepcij mnogih azijskih držav. Od 1957. leta dalje začne Kitajska odkrito nastopati proti politiki neangažiranja, s tem pa tudi komplicirati svoj položaj v Aziji. Tako je zašla v protisloven položaj, da se je deklarativno naslanjala na nacionalna gibanja nerazvitih držav, hkrati pa zanikala njihove zunanjepolitične koncepcije. V letih po 1957 je Kitajska drastično spreminjala svojo politiko do neangažiranih držav v Aziji. Od politike prijateljstva in dobrih sosedskih odnosov je prešla na politiko ostritve in izzivanja spopadov. Leta 1959 je izbruhnil indijsko-kitajski spor zaradi meje. Précej za tem se je sprla z Indonezijo zaradi statusa Kitajcev v tej državi. Mimo tega

¹ Ta ocena je bila objavljena v mnogih kitajskih dokumentih, najobširneje pa so jo razložili v članku »Naprej po poti velikega Lenina«, *Zen Min Zi Bao*, 22. IV. 1960, glej Dokumenti Inštituta za proučevanje delavskega gibanja, Beograd, 1960.

so se vneli mejni spori z Burmo in Nepalom. Ker so se ta čas zaradi sovjetsko-kitajskega spora poslabšali tudi odnosi med Kitajsko in SZ in ker so bili kitajski odnosi z Zahodom zmerom slabi, je privedlo poslabšanje odnosov z neangažiranimi azijskimi državami Kitajsko v precejšnjo osamitev.

V tem položaju je Kitajska že leta 1960, hkrati s korekcijami v politiki velikega skoka naprej in komun v notranji politiki, popravila tudi svojo zunanjo politiko. Začela je z intenzivno akcijo proti izolaciji na mednarodnem področju, pri tem pa je ohranila svoja stara stališča glede odnosov s SZ, ZDA, Indijo in Jugoslavijo ter še bolj zaostрила odnose z njimi. Spremembe v njeni tedanji politiki so bile usmerjene predvsem na razvijanje odnosov s sorazmerno majhnimi azijskimi državami. Z njimi je vzpostavila pretrgane zveze in iskala stika na gibkejši podlagi, ne da bi pri tem ocenjevala njihovo notranjo ureditev in njihove odnose s svetovnimi velesilami.

Burma je bila prva, ki je imela korist od te kitajske politike v Aziji. Januarja 1960 so podpisali v Pekingu kitajsko-burmansko pogodbo o prijateljstvu in nenapadanju in pogodbo o vprašanju meja. S prvo je bilo predvideno mirno urejanje vseh sporov in nepristopanje k paktom, uperjenim proti drugi sopogodbenici. Ti pogodbi sta bili skoraj povsem ugodni za Burmo, ker je Kitajska z njima priznala Mac Mahonovo črto (ki je pa noče priznati, kadar gre za indijsko-kitajske meje). Leto 1960 so na Kitajskem imenovali leto kitajsko-burmanskega prijateljstva in pomeni prehod na diferencirano politiko Kitajske do azijskih držav.

Pogodbe o ureditvi vprašanj meja je Kitajska podpisala še z naslednjimi državami: z Nepalom 1961.², z Mongolijo 1962.³ in s Pakistanom 1963. leta⁴.

Ta tako imenovana gibka kitajska politika v Aziji je kljub nekaterim omejitvam prispevala, skupaj z nekaterimi potezami, ki jih je storila predvsem v Afriki in Latinski Ameriki, k izboljšanju mednarodnega položaja LR Kitajske. Toda med uveljavljanjem te politike so se začeli že

² Protokol o kitajsko-nepalski meji je bil podpisan 21. januarja 1962 v Pekingu. Podpisali so ga na podlagi pogodbe, sklenjene oktobra 1961, ko je nepalski kralj obiskal Kitajsko.

³ Mongolija in LR Kitajska sta podpisali pogodbo o mejah 26. decembra 1962 v Pekingu.

⁴ Končni sporazum o razmejitvi med Kašmirom in Sinkjangom so podpisali 2. marca 1963 v Pekingu.

od leta 1964 dalje vrstiti na azijskih tleh dramatični dogodki, ki po svojem pomenu presegajo regionalne okvire in ki so, med drugim, postavili na preizkušnjo mednarodno politiko velesil. Ko so ZDA zaostriale vietnamsko krizo v avgustu 1964, so se začela v Aziji čedalje večja politična vrenja, kontinent se je spreminjal ne samo v žarišče pretenzij hladne vojne, ampak tudi v žarišče neposrednih vojnih spopadov. Indijsko-kitajski odnosi so bili še v kritični fazi, ko so se poslabšali odnosi med Indijo in Pakistanom in ko je izbruhnil leta 1965 oborožen spopad. Povečani vojaški udeležbi ZDA v Vietnamu v letu 1965 in njihovim napadom na Severni Vietnam so se pridružili še neurejeni položaj v Laosu, čedalje hujši zunanji pritiski na Kambožjo, spor zastran Malezije, politična kriza v Indoneziji idr. V obnašanju LR Kitajske sredi tega položaja, posebno v njenem odnosu do Vietnama in indijsko-pakistanskega spora, kot tudi v njenem ravnanju med pripravami za drugo azijsko-afriško konferenco, se je še bolj pokazala lažna revolucionarnost kitajskih koncepcij. Pokazalo se je namreč, da LR Kitajska ne želi, da bi se mednarodni položaj umiril, ampak da si prizadeva iz zaostrenega položaja, pravzaprav iz konflikta med drugimi izvleči koristi zase, ne da bi se pri tem neposredneje zapletla v nastale krize. Takšno obnašanje, pa tudi razvoj dogodkov v Indoneziji in Afriki, je pripeljalo LR Kitajsko v nezavidljiv položaj in pripomoglo, da je začela izgubljati prestiž v Aziji.

Vse to priča, kako kitajski vpliv v Aziji zadnja leta niha. Ta nihanja so rezultat različnih dejavnikov. Vrsta objektivnih faktorjev, kamor moramo vključiti tudi nekatere neurejena vprašanja v sodobnem svetu, ustvarja na eni strani pogoje za krepitev kitajskega vpliva v Aziji in v svetu. Na drugi strani pa doživljajo kitajska politika in njene koncepcije poraze zlasti v tistih trenutkih, ko jih postavi zaostrena azijska in svetovna situacija na resnično preizkušnjo.

O kitajskem vplivu v Aziji

Vpliv LR Kitajske se je v zadnjih letih močno povečal ne glede na občasne neuspehe njene politike. Ta vpliv je mnogostranski, raznovrsten in sporen. Po kvaliteti je različen, vendar je v tej ali oni obliki pričujoč v vseh azijskih državah. To je lahko razumeti, če upoštevamo, da je Kitajska največja azijska država, z velikansko površino in

številnim prebivalstvom, s samostojno izpeljano revolucijo, s političnim sistemom, ki ga — gledano od zunaj — odlikuje velika kohezija, s številno in aktivno narodno manjšino, posebno v državah Jugovzhodne Azije.

Toda ko govorimo v vplivu, ne mislimo reči, da je katerakoli država postala satelit Kitajske. Tega ni moč trditi niti za azijske socialistične države, ker jih splošni mednarodni položaj navaja tudi k sodelovanju z drugimi državami, pa tudi zato, ker vladajo med LR Kitajsko in temi državami močna mednacionalna nasprotja. Ta izvirajo predvsem iz kitajskih teženj po podrejanju teh držav pa tudi iz strahu pred močjo in aspiracijami močnejše sosedne. Ostritev boja za nacionalno neodvisnost je ena od značilnosti mednarodnega položaja po drugi svetovni vojni, prizadevanje za samostojnostjo in politično individualnostjo pa je močno zastopano v sodobnih mednarodnih političnih procesih. Zaradi tega uporabljamo na tem mestu besedo »vpliv«¹ v relativnem pomenu. Treba je poudariti, da kitajski vpliv ni samo izraz subjektivnih hotenj in aspiracij, ampak tudi rezultat tistih dejavnikov, ki ta vpliv sploh omogočajo.

Za ocenjevanje odnosov med azijskimi državami in vpliva LR Kitajske v tem delu sveta je neogibna analiza nekaterih dejanskih procesov v Aziji: nacionalnih, ekonomskih, družbenih in meddržavnih. Po drugi svetovni vojni se je politični položaj v Aziji bistveno spremenil. Postal je veliko bolj kompliciran in bolj kompleksen ter je — v primerjavi s prejšnjimi časi — izraz veliko bolj heterogenih odnosov in interesov. Spremenil se je tudi splošen položaj v svetu, s tem pa tudi politika velesil, kar nenehno vpliva na razvoj dogodkov v Aziji.

Procesi in spremembe v notranji strukturi azijskih držav, ki so odločujoč faktor pri oblikovanju njihove zunanje politike, njihovih odnosov do te ali one svetovne sile, koncepcije ali tedence, se ne pojavljajo v čisti obliki, zaradi česar nahajamo tudi v njihovi zunanji politiki različne elemente. Prav zato postaja v procesu razvoja azijskih držav in sprememb v njihovem mednarodnem položaju zunanja politika teh držav čedalje bolj odsev specifičnih notranjih razmer.

Skoraj vse te države so si pridobile državnost med drugo svetovno vojno in po njej. Že samo to dejstvo kaže na njihovo nacionalno »neizživetost«. To pojasnjuje ne samo nacionalni polet in željo za hitro uveljavitvijo, ampak tudi

določeno nacionalno romantiko ter nerealna prizadevanja, ki se pojavljajo v nekaterih državah. Pri tem moramo poudariti, da je imel nacionalizem v azijskih deželah med prevzemanjem neodvisnosti veliko skupnega po vsebini in po svojih manifestacijah, ne glede na različne pogoje in metode boja. Toda s kasnejšim razvojem je nastopilo tudi tu obdobje diferenciacije, ko so se nacionalni interesi v posameznih deželah vedno bolj različno manifestirali — odvisno od odnosa notranjih sil, stopnje notranje politične konsolidacije, gospodarskih problemov, števila prebivalcev ipd. Nekatere od teh dežel doživljajo šele po pridobljeni neodvisnosti proces, v katerem nastajajo kot narod, ki se uresničuje pod pogoji velikih ekonomskih in političnih težav (Indonezija). Zaradi tega včasih tudi izrabljajo zunanje nevarnosti kot sredstvo za mobilizacijo množic in za razvijanje njihove narodne zavesti.

Kitajski vpliv izhaja v marsičem iz sorodnosti družbenih pogojev v azijskih državah. Kronična lakota, epidemije, kratka življenjska doba prebivalstva, izpostavljenost katastrofalnim poplavam in drugim nesrečam, nizka stopnja gospodarske razvitosti — to so skupne značilnosti kolonialne dediščine večine azijskih držav. Zelo nerazvit in maloštevilen delavski razred, velikanska množica kmečkega prebivalstva, obremenjenega s specifičnimi oblikami polfevdalne odvisnosti azijskega tipa, sorazmerno pomembni sloji obrtnikov in trgovcev, maloštevilna inteligenca — to so poglavitne skupne črte socialne strukture v večini azijskih držav. Zaradi vsega tega je pospeševanje gospodarskega razvoja najnujnejši in najpomembnejši družbeno-ekonomski problem azijskih držav. Kapitalistični sistem se je pokazal v sodobnih azijskih razmerah nezmožen, da bi potegnil države hitro iz zaostalosti. Nezmožen je celo učinkovito odpraviti zaostale fevdalne in polfevdalne odnose v proizvodnji.

Številno prebivalstvo nekaterih azijskih držav (Kitajska več kot 700 milijonov, Indija več kot 480 milijonov, Indonezija in Pakistan več kot 100 milijonov), pa sorazmerno gosta naseljenost v posameznih državah tudi predstavljajo eno od pomembnih značilnosti azijske celine. Številnost prebivalstva, ki se včasih manifestira v problemu »prenaseljenosti«, postane v nekaterih primerih dejavnik, ki vpliva na ekspanzionistične tendence, postaja celo dejavnik politike sile.

Velik odstotek nepismenosti in zaostalost širokih slojev prebivalstva vplivata na to, da se lažje sprejemajo po-

enostavljene ideje in sheme. Velik vpliv religije, ki gre do verskega fanatizma, kot tudi prepletenost nacionalne in religiozne zavesti, sodita med dejavnike, ki vplivajo na idejna in politična gibanja v Aziji. Ohranjene tradicije iz časov starih civilizacij (kitajska, indijska, khmerska idr.), predstavljajo pomemben element za razumevanje azijskih dogajanj. Čeprav lahko vpliva ta element v sklopu drugih dejavnikov, ki smo jih omenili, pozitivno, lahko deluje tudi negativno na gibanja v posameznih državah.

Temu moramo dodati še skupni faktor nerazvitosti, ki v določenem smislu zbližuje azijske države, posebno v odnosih z gospodarsko razvitejšim delom sveta (in to ne glede na razlike v družbenih sistemih); ta se lahko pod določenimi pogoji manifestira tudi v tendencah globalnega konfrontiranja in antagonizma z razvitimi. Ker obarvanost ras deloma koincidira z nasprotjem med razvitimi in nerazvitimi, lahko razmere v Aziji — zlasti še, če upoštevamo izkušnje, ki jih imajo azijske države z zahodnimi silami — podžigajo tudi rasna nasprotja, ki jih izrabljajo najbolj ekstremne in najreakcionarnejše sile.

Nacionalni, religiozni in etnični problemi, mnogokrat pa tudi problemi različnih jezikov in jezikovnih skupin, otežkočajo notranjo konsolidacijo v mnogih azijskih državah in krepijo notranja nasprotja kot tudi nasprotja med posameznimi državami. Kljub temu, da se azijske države še vedno borijo za razrešitev poglobitvenih življenjskih problemov, prihaja med njimi včasih zaradi naštetih vzrokov do konfrontacij, do spopadov različnih aspiracij in do oživljanja tradicionalnih konfliktov in nesporazumov. Razen ostritve medsebojnih odnosov in splošnega položaja v Aziji se s tem ustvarjajo ugodni pogoji za delovanje neokoloničnih sil, za razna vmešavanja od zunaj in za izrabljanje posameznih »zgodovinskih nesporazumov« v docela posebne namene.

Vsi ti različni faktorji prihajajo do izraza v odnosih med azijskimi državami ter v njihovih odnosih z drugimi državami, zlasti z velesilami. Hkrati ustvarjajo ugodnejša tla za intenzivnejšo prisotnost LR Kitajske v azijskem dogajanju, ki se ponekod manifestira kot dejavnik pritiska in strahu, drugod kot protiutež ZDA in njihovi politiki, ponekod pa v pomenu, ki ga lahko imajo kitajske izkušnje za posamezne države ipd.

V zvezi s tem je treba poudariti, da je dosegla LR Kitajska po revoluciji kljub vsem težavam, napakam in ek-

stremom v notranjem razvoju pomembne rezultate, in to prav na področjih, ki so za azijske množice življenjskega pomena. Če pustimo ob strani metode, ki jih je uporabljala, in različne motive, ki so jo vodili, se je Kitajski z njenim sistemom oblasti posrečilo zagotoviti vsaj najnujnejšo hrano prebivalstvu pa tudi visoko stopnjo gospodarske rasti. Čeprav je to dosegla s tem, da je nalagala velike žrtve kitajskemu ljudstvu, ne smemo pozabiti, da socializem in marksizem azijskim množicam ne pomenita isto, kot pomenita Evropejcem ali azijskim intelektualcem. Ta dva pojma dobivata tam poenostavljene oblike in se zreducirata na nekatere osnovne elemente: izgon tujcev in vzpostavitev nacionalne neodvisnosti, boj za tako življenjsko raven, na kateri bo vsakomur zagotovljen potreben minimum hrane, spoštovanje tradicionalnih oblik življenja ipd. Razvite oblike socializma so v Aziji še zmerom stvar daljne prihodnosti, predvsem zaradi stopnje splošnega razvoja teh držav. Razen tega je tudi družbena delitev v teh državah (če izvajamo Kitajsko) tako neenaka, da se dandanes lahko teži samo k »pravičnejši delitvi«.

Sorodnost pogojev, ki vladajo na Kitajskem in v drugih azijskih državah, pa tudi nekateri dejavniki, ki označujejo njen položaj na azijski celini in v svetu, ustvarjajo — v celoti vzeto — ugodne pogoje za različne oblike delovanja LR Kitajske in za njen dolgoročni vpliv v tem delu sveta.

* * *

Ko ocenjujemo vlogo in vpliv LR Kitajske v Aziji, moramo imeti posebno pred očmi razna meddržavna nasprotja, ki se manifestirajo na področju Centralne, Južne in Jugovzhodne Azije. Kljub mnogim skupnim značilnostim je ta prostor zelo pisan in poln imanentnih notranjih nasprotij, toda tudi nasprotij, ki dobivajo močne vzpodbude od zunaj.

Zaostrena mednacionalna in meddržavna nasprotja v Aziji, med katerimi je treba posebej izločiti nasprotja med velikimi azijskimi državami, predstavljajo enega od dejavnikov, ki omogoča aktivnejše delovanje Kitajske na tem področju in izrabljanje teh nasprotij za krepitev njenega vpliva. Razdeljenost nekaterih azijskih držav in formiranje različnih družbenih sistemov v njih (Vietnam, Koreja) gre v določenem smislu na roko kitajskim koncepcijam ter jim rabi za argument, ki v praksi dokazuje »pravilnost« kitajskih koncepcij o imperializmu in negativni vlogi svetovnih velesil v tem prostoru.

Velike azijske države si prizadevajo vsiliti svojo politiko manjšim, jih navezati nase in si jih podrediti. Ta tendenca se kaže v nasprotjih, ki se pojavljajo med njimi, ali pa v sklepanju občasnih zavezništev.

Indijsko-kitajski spor, ki se je začel ostriti v letu 1959 in ki je ogrozil svetovni mir leta 1962, je izraz nasprotij med velikimi azijskimi državami, čeprav odsevajo v njem tudi svetovni odnosi. Podoben mu je tudi indijsko-pakistanski spor zaradi Kašmira. Ob obeh dogodkih so se večje azijske države različno razvrstile, se povezale v različne tabore, ne po ideoloških in idejnih afinitetah, ampak glede na podobne interese in pretenzije. Oba primera je poskušala LR Kitajska izrabiti za to, da bi vzpostavila nova in utrdila stara prijateljstva v boju proti Indiji. V tem boju se hkrati izraža tudi kitajski politični odnos do osrednjih svetovnih velesil — ZDA in SZ. Značilen primer, kako LR Kitajska izrablja nasprotja med velikimi azijskimi državami, ter primer njene taktike sploh je stališče v sporu zaradi Kašmira. Analiza reakcije LR Kitajske na ta spor in njenega zadržanja znova potrjujejo osnovno maksimo sedanje kitajske zunanje politike: oživiti spore in vojna žarišča, toda brez neposrednega kitajskega vojaškega angažiranja.

Nameni kitajske akcije v času pakistansko-indijskega oboroženega spopada zaradi Kašmira so bili naslednji: a) Kitajska si je prizadevala še bolj približati Pakistanu in utrditi svoje odnose z njim; to je imela pred očmi, ko je po izbruhu oboroženega spopada poslala Indiji ultimatum, da naj v treh dneh poruši nekatere vojaške naprave na sikimsko-tibetanski meji, kar naj bi praktično vezalo del indijskih sil na kitajsko mejo in omogočilo Pakistanu, da bi se še bolj angažiral v vojni; b) tako je Kitajska posredno prek Pakistana, pa tudi neposredno, z lastno akcijo, opravila na Indijo nov politični in vojaški pritisk, ki je bil preračunan na to, da jo kompromitira politično in vojaško; c) s tem, ko je pomagala zaostriti položaj v Aziji in ko je razglasila ZDA za poglobitnega krivca vojnega stanja v tem delu sveta, je skušala Kitajska na primeru spopada za Kašmir »dokazati«
pravilnost svojih koncepcij.

Ugotoviti je treba, da delujejo takšne kitajske akcije, usmerjene k temu, da se drugi vpletajo v konflikte in spopade, negativno na mednarodne pozicije LR Kitajske in na njen vpliv v Aziji.

Eden od bistvenih dejavnikov, ki povečujejo vpliv LR Kitajske v Aziji, je neposredna pričujočnost imperia-lističnih sil v tem delu sveta. Ne gre samo za razne neoko-lonialistične tendence, ki se posebej manifestirajo v zuna-njeekonomski politiki nekaterih zahodnih sil, ampak tudi za neposredno prisotnost tujih oboroženih sil v Aziji (vo-jaše baze ZDA in Velike Britanije, sedma flota idr.), za neposredno okupacijo nekaterih ozemelj, za v bistvu ko-lonialno vojno v Južnem Vietnamu, za napade na Severni Vietnam, za nespoštovanje suverenosti nekaterih držav ipd. Razen ZDA, ki so poglavitni nosilec te politike, vzbuja odpor v Aziji tudi politika Velike Britanije, ki se izpričuje zlasti v njenem stališču do vietnamskega spopada, v sporu zastran Malezije itd. V nasprotju s tem pa označujejo poli-tiko Francije v zadnjih letih nove, diferencirane preten-zije in v bistvu konstruktiven odnos do azijskih problemov.

Okupacija Formoze in nekaterih drugih kitajskih oto-kov ter podpora Čangajšku neposredno zadevata nacionalno suverenost LR Kitajske. Ameriško stališče do tega vpraša-nja, kot tudi nasprotovanje sprejemu LR Kitajske v Zdru-žene narode, presega odnose ZDA—Kitajska in vnaša na-sprotujoče si elemente na širšem območju. Oborožena in-tervencija ZDA v Vietnamu in njihova stalna podpora re-reakcionarnim režimom vzbuja odpor vsega vietnamskega naroda in daje močne argumente za širši odpor ameriški politiki v Aziji. Nemoč ZDA, da bi s klasičnim vojaškim posredovanjem pokorile ljudstvo, ki se bori za svojo neod-visnost, intervencije v Laosu, vojaški in politični pritiski na Kambodžo in podobno samo še bolj utrjujejo odpor do politike ZDA. Podobne sadove so dali tudi poskusi pritiska na nekatere druge države, kar še bolj dokazuje nevzdržnost takšnih metod v sedanjem položaju.

Tudi v državah, ki so na seznamu ameriških zaveznikov v Aziji, nastajajo značilna vrenja. Poskusi, da bi Japonsko spremenili v ameriško vojaško bazo in da bi uskladiščili atomsko orožje v deželi, ki je prva občutila njegovo stra-hovito rušilno moč, vzbujajo na Japonskem odpor in vpli-vajo na prizadevanja, da bi zavzela Japonska samostoj-nejšo vlogo v Aziji in v svetu sploh. Politika ustvarjanja vojaških blokov in prizadevanja, da bi države pritegnili vanje tudi z dajanjem vojaške ter ekonomske pomoči (kar bi jih pripeljalo v odvisen položaj), prav tako poraja ten-dence, da bi se osvobodili ameriškega vpliva. To se posebej vidi na primeru Pakistana, ki pa ni edini.

Ameriška vojaška in gospodarska pomoč, v celoti vzeto, ne dajeta tistih rezultatov, ki so jih ZDA pričakovale, kajti kljub tej pomoči v Aziji narašča protiameriško razpoloženje. V tem se med drugim kaže, da so prizadevanja za popolno nacionalno neodvisnost močnejša od neposrednih gospodarskih koristi. Iz takšnih razlogov zadeva ameriška politika pri neuvrščenih državah na močne odpore, posebno še tedaj, ko poskuša nekatere od teh držav trdneje navezati nase.

Vse to priča, da politika ZDA v Aziji praktično odpira vrata kitajskim vplivom, čeprav je njen poglavitni namen, kot pravijo, zoperstavljati se kitajskim pretenzijam.

* * *

LR Kitajska je kot nov pomemben dejavnik v mednarodnih odnosih s svojim delovanjem postavila na dnevni red nekatere nove mednarodne probleme in vnesla nove elemente v obstoječe razmerje sil v svetu; ali bolje povedano, nekatere tendence v kitajski politiki so se srečale s podobnimi tendencami v politiki nekaterih drugih držav, ki sodijo k različnim grupacijam.

Kot socialistična država je Kitajska hkrati tudi nerazvita država, ki jo tarejo enaki problemi kot druge nerazvite (pomanjkanje lastnih sredstev in tuje pomoči, neugodno gibanje menjalnih odnosov ipd.). Kot velesila (čeprav še zmerom predvsem po številu prebivalstva) kaže Kitajska v svoji mednarodni politiki hegemonistične pretenzije, vendar s svojih, neodvisnih pozicij. Ta kompleksen položaj v mednarodni skupnosti ji dopušča različne taktične poteze nasproti raznim silam v svetu, diferencirano politiko do posameznih držav, grupacij držav in gibanj.

Kitajska bo igrala zaradi svojega položaja in zaradi odnosov v sedanjem svetu kljub pomanjkanju materialnih sil tudi v prihodnje pomembnejšo vlogo v mednarodnih odnosih, kot ji dopušča njena materialna moč. Osrednji boj za vpliv v Aziji se bije med ZDA in Kitajsko. Celo v Indiji, na katero so usmerjene akcije ZDA in Sovjetske zveze, se za temi akcijami nahaja tudi Kitajska. Boj med ZDA in Kitajsko v tem delu sveta dobiva različne oblike, je dolgotrajnega pomena in bo v prihodnosti verjetno še bolj intenziven. Zaradi sedanje politike kitajskega vodstva se ta boj čedalje bolj spreminja v boj dveh svetovnih velesil za dominacijo na tem območju. Čeprav kitajska jedrska bomba ni spremenila razmerja sil v svetovnem atomskem klubu, je imela velik politični odmev v Aziji in pomeni za-

četek nove faze v dolgoročnem procesu konfrontacije ameriške in kitajske politike. Na obnašanje Kitajske v tej konfrontaciji, kot tudi na njeno politiko v Aziji sploh, bistveno vpliva precejšnje zaostajanje razvoja njenih materialnih sil za razvojem, ki so ga dosegle druge velesile in razvite države.

Značilno za politiko Kitajske v Aziji je, da nastopa proti drugim državam pragmatično, kar je preračunano na dolgoročne cilje. Kitajska ne nastopa zmerom s pozicij sile; pri njenih akcijah je ne vodijo predvsem ideološki motivi. Deluje tudi po posredni poti, ne da bi se neposredno angažirala, pri tem pa je rafinirana in potrpežljiva, ker računa z dolgoročnimi učinki.

V kitajski penetraciji v Jugovzhodni Aziji imajo pomembno vlogo kitajske manjšine v nekaterih deželah na tem področju. Čeprav je težko natanko določiti število Kitajcev, ki živijo v teh državah, je njihov vpliv praviloma daleč močnejši od njihove številčne moči. V nekaterih državah predstavljajo Kitajci precejšen delež prebivalstva: v Malaji 45%, v Singapuru več kot 85%, v Indoneziji jih je več kot 3 milijone, v Tajlandu preko tri in pol milijona itd.⁵ Po nekaterih ocenah živi v državah Jugovzhodne Azije več kot 14 milijonov Kitajcev, kar predstavlja približno 6,5% vsega prebivalstva na tem področju.

Ko govorimo o gospodarskem in političnem vplivu kitajskega prebivalstva v državah Jugovzhodne Azije, moramo upoštevati nekoliko momentov;

a) kitajske narodne manjšine predstavljajo praviloma močne in homogene celote in zavzemajo v posameznih državah sorazmerno močne gospodarske pozicije;

b) pripadnike kitajskih manjšin največkrat odlikujejo posebne lastnosti, kot so vztrajnost, trdovratnost, podjetnost itd., ki godijo domačemu prebivalstvu;

c) za politično miselnost kitajskih manjšin je značilna privrženost LR Kitajski, kar ni samo odsev nacionalne povezanosti, ampak tudi ekonomskega interesa. Njihov ekonomski interes se manifestira ravno v vedno tesnejši nacionalni povezanosti, kar prihaja pospešeno do izraza zlasti zadnja leta, ko se Čangkajškov režim vedno bolj kompromitira. Trdijo, da vlaga Kitajska v nekaterih državah prek

⁵ V Burmi živi okrog 400 tisoč Kitajcev, v Kambodži okrog 600 tisoč, v Vietnamu okoli 650 tisoč, pa tudi v drugih državah tega območja živijo pomembne kitajske manjšine. Za Singapur in Malajo tvorijo Kitajci največji odstotek prebivalstva v Tajlandu (12,7 % od skupnega števila prebivalcev), v Kambodži (10 %), v Južnem Vietnamu (7—8 %) itd.

bogatih trgovcev svoj kapital v donosna podjetja in tako tudi sama deloma sodeluje v njihovem gospodarskem življenju (Indonezija, Burma, Honkong, Pakistan). Razen tega izdajajo kitajske manjšine tudi svoje časnike, kar tudi prispeva k širjenju kitajskih koncepcij na tem področju.

Pomembna črta v kitajski politiki do posameznih azijskih držav je bilo razreševanje mejnih sporov z nekaterimi od njih, o čemer smo govorili prej. To je imelo precejšen politični učinek in je deloma tudi nevtraliziralo agresiven kitajski pritisk na Indijo, katerega formalni povod je bilo neurejeno vprašanje meja.

Kitajska si prizadeva razširiti svoj vpliv tudi tako, da se povezuje s posameznimi komunističnimi partijami ter s komunističnimi in drugimi političnimi skupinami. Zlasti močno je vplivala prek Komunistične partije Indonezije, ki je bila druga največja komunistična partija v Aziji.

Ideološkega spora, ki je nastal v mednarodnem komunističnem gibanju, Kitajska ni prenašala na svoje odnose z azijskimi državami. Proti tem državam nastopa kot pripadnica afriško-azijske skupnosti, kot nekdanja kolonija, ki jo še vedno ogroža ameriški imperializem. Ideološka komponenta je v teh nastopih obrobna. Razen tega je Kitajska pripravljena v teh odnosih tolerirati tudi politiko neangaziranja in celo odnose z Jugoslavijo. Tako koincidira v Kambožji naraščajoči kitajski vpliv s prijateljskimi odnosi do Jugoslavije. Podobno je tudi v Pakistanu.

Dajanje ekonomske pomoči posameznim državam je tudi ena od oblik delovanja LR Kitajske v Aziji. Čeprav ta pomoč ni velika, ima politične učinke že samo zaradi tega, ker Kitajska, ki se sama bori z vrsto velikih gospodarskih problemov znotraj svojih meja, nastopa kot dajalec pomoči, in to pod zelo ugodnimi pogoji (nizka obrestna mera, dolgi odplačilni roki). Pri tem ji ne gre za gospodarski učinek, kar često poudarjajo, ampak za to, da pokaže, »kako bi bilo treba pomagati nerazvitim državam«.⁶

Toda kljub temu, da je kitajski vpliv v Aziji močan, bi ga ne bilo treba fetišizirati. Neodvisno od trenutne konstelacije odnosov v Aziji delujejo med vsemi azijskimi državami in Kitajsko takšni faktorji, ki vodijo k sodelovanju, a tudi k določenim nasprotjem. Kitajska, kot največja azijska država z velikimi aspiracijami, je vedno pred-

⁶ Kitajska si tudi prizadeva čimbolje proučiti pogoje in možnosti afriških in azijskih tržišč, da bi prodrla nanje s svojim blagom. Zunanjetrgovinske odnose ima z več kot 60 državami, z 20 državami pa je sklenila trgovinske pogodbe.

stavljala potencialno nevarnost za mnoge države v Aziji. Po drugi strani bodo lahko ideološki elementi v njeni azijski politiki, čeprav sedaj niso v ospredju, postali pomemben faktor. To bi se lahko zgodilo v razmerah drugačne konstelacije azijskih odnosov, posebno v pogojih, ko bi začela slabeti ameriška moč na tej celini. Takšen razvoj bi povzročil novo razvrščanje sil in spremembe v azijskih odnosih.

O odnosih LR Kitajske z nekaterimi azijskimi državami

Indijsko-kitajski odnosi predstavljajo poseben primer v sedanji konstelaciji odnosov med Kitajsko in ostalimi azijskimi državami. To so odnosi neposredne in sovražne konfrontacije, ki jo utemeljuje vrsta okoliščin.

Kitajska in Indija sta dve največji azijski državi, s pretenzijami, igrati temu ustrezno vlogo v mednarodnih odnosih, posebno pa v Aziji. Obe imata bogato kulturno tradicijo in nacionalno samozavest, ki počiva tako na njunih zgodovinskih tradicijah kot na njunem sedanjem položaju. Razen tega sta Kitajska in Indija poosebljenje dveh različnih sistemov, dveh metod pohoda iz zaostalosti.

Z razvojem povojnega političnega položaja in nacionalnih aspiracij v obeh državah sta postali Kitajska in Indija sovražnici, čeprav sta ju prej družili prijateljstvo in medsebojno razumevanje. To se je zgodilo v času, ko je prišlo tudi v svetu do močnih diferenciacij; manifestirale so se predvsem v razraščanju sovjetsko-kitajskega spora in v določenem približevanju ZDA in SZ. To približevanje je sledilo karibski krizi, katere kulminacija sovпада s poostritvijo kitajskih potez proti Indiji.

Indijsko-kitajski obmejni spor v letu 1962, ki je bil predvsem političnega značaja, je vnesel nove elemente v odnose med obema državama, hkrati pa je vplival tudi na politiko velesil do Indije, kar je še bolj kompliciralo njihovo strategijo do posameznih azijskih držav. Od leta 1962 naprej je kitajska politika do Indije politika demonstriranja sile. Kitajske oborožene akcije proti veliki sosedu naj bi pokazale kitajsko vojaško pripravljenost in moč, slabost indijskega sistema, pripeljal naj bi pa v slepo ulico Sovjetsko zvezo, ker bi se morala odločiti med socialistično in neangažirano državo. S tem sporom si je Kitajska tudi prizadevala odvrniti Indijo od njene neodvisne in neangažirane politike, jo usmeriti k tesnejšemu sodelovanju z ZDA, k iskanju velike vojaške in gospodarske pomoči ipd. Spor z Indijo je pospešil proces diferenciacije v kongresni stranki,

v komunističnem in socialističnem gibanju Indije in v njenem nacionalnem življenju sploh. Razen tega pa je vnesel v indijsko politiko neangažiranja novo komponento — iskanje ravnotežja med ZDA in SZ. Kljub temu, da je agresivni pritisk na Indijo naletel na obsodbe v Aziji, je bil za Kitajsko priložnost, da se pokaže kot največja vojaška sila na azijski celini, s katero bodo morale računati ne samo ostale azijske države, ampak tudi velesile.

Hkrati s takšno politiko do Indije se je začela Kitajska približevati drugim azijskim državam, pri čemer je računala na različne razmere v posameznih državah in razlike v njihovem političnem in strateškem položaju. Tedaj je začela dobivati jasnejše obrise tako imenovana gibka kitajska politika. Posebno značilno je glede tega zbliževanje med Kitajsko in Pakistanom.

V odnosih s *Pakistanom* je hotela Kitajska izrabiti tako indijsko-pakistanska nasprotja kot tudi slabosti ameriške politike v Aziji. Pričakovanja Pakistana kot člana SEATO in CENTO pakta so se izjalovila. Ko je Pakistan pristopil k SEATO paktu, je med drugim računal, da mu bo članstvo v njem pomagalo pri razreševanju spora z Indijo, medtem ko je s članstvom v CENTO paktu povezoval svoje prizadevanje po tesnejšem sodelovanju z muslimanskimi državami. Te težnje so se izkazale kot nerealne. Pripadnost skupni religiji ni mogla rabiti za podlago skupnim akcijam. Konfrontacija Indije in Kitajske pa je po drugi strani privedla do premikov v ameriški strategiji, do povečanja ameriške pomoči Indiji, s tem pa tudi do sprememb v prej vzpostavljenem ravnotežju med Indijo in Pakistanom v odnosu do ZDA. Tako se je še enkrat izkazalo, da je politika izključne naslonitve na ZDA v nasprotju z interesi Pakistana. Posledica tega je bila, med drugim, da se je začela tudi pakistanska politika vključevati v dezintegracijske procese v zahodnem bloku.

Sedanjo zunanjo politiko Pakistana označujejo dobri odnosi z ZDA in s Kitajsko ne glede na to, da so odnosi med tema dvema državama skrajnje zaostreni. Zanimivo je, da so se medtem zboljšali tudi odnosi med Pakistanom in SZ, kar je ustvarilo pogoje za poznejšo sovjetsko posredovanje v kašmirskem sporu. Čeprav je predstavljalo približevanje Pakistana LR Kitajski v začetku samo taktično potezo, je pomenilo hkrati tudi izhodišče za postopno evolucijo v pakistanski zunanji politiki. Sedanji zunanjepolitični položaj narekuje Pakistanu, da igra aktivnejšo vlogo v mednarodnih odnosih, zaradi česar se v njegovi zunanji

politiki, ki vsebuje sicer blokovske prvine, hkrati odražajo tudi tendence za iskanjem samostojnejših poti.

Takšna evolucija v zunanji politiki Pakistana je šla Kitajski v račun iz več razlogov, posebno pa zaradi njenih odnosov z Indijo in ZDA. Kitajska jo je podprla z ureditvijo mejnega vprašanja v korist Pakistana (Sinkjang-Kašmir), dala mu je ugodno posojilo (60 milijonov dolarjev), obenem pa pokazala pripravljenost, da tolerira pakistanske zveze z ZDA, ni vztrajala pri tem, naj se umakne iz blokovskih organizacij in naj odpove ameriško pomoč, tolerirala pa je tudi zveze Pakistana z Jugoslavijo. Gibka politika Kitajske do Pakistana je otežila ameriški položaj v Aziji, posebno kar zadeva balansiranje ZDA med Pakistanom in Indijo.

Zadnja leta so se občutno spremenili tudi *kamboško-kitajski* odnosi. Čeprav sodi Kambodža v skupino nevezanih držav, kaže — zaradi poostrene krize v Jugovzhodni Aziji — *tendence naslanjanja na Kitajsko in tudi podpira* nekatera kitajska stališča. Pritisk ZDA na Kambodžo v okviru njihove splošne politike v tem delu sveta, s tem povezani pritiski njihovih zaveznikov (Tajlanda in Južnega Vietnama), incidenti na *kamboških* mejah, nemirno stanje v Laosu — vse to je inspiriralo princa Sihanuka, da se je približal velikemu sosedu, ne glede na razlike v ideoloških koncepcijah in na potencialno nevarnost kitajskih pretenzij na tem področju. Politika približevanja Kitajski vzbuja v državi opozicijo, toda kitajski odnos do Kambodže daje argumente v prid takšni politiki. Kitajska daje Kambodži gospodarsko pomoč, pri tem pa ne zahteva, naj sprejema njena stališča do SZ, Jugoslavije in ZDA. Kot nevezana država razvija tako Kambodža hkrati tudi čedalje boljše odnose s Kitajsko, kar posebno odobrava kitajska narodna manjšina v državi.

Odnosi LR Kitajske s *Honkongom* so poseben fenomen kitajske politike v Aziji. Na tem kitajskem ozemlju, ki ima še vedno status britanske kolonije, se ne srečujejo samo Kitajci ter pripadniki drugih azijskih dežel, ampak prav tako Kitajci, Američani, Angleži itd., tako da predstavlja Honkong specifičen primer koeksistence prav tistih, ki sicer niso zanj.

Honkong šteje sedaj 3,5 milijona prebivalcev. Po nekaterehih ocenah se je v zadnjih desetih letih doselilo iz LR Kitajske več kot milijon ljudi. Težko je verjeti, da je lahko tolikšno število ljudi prešlo mejo brez dovoljenja. Menijo, da gre za premišljeno infiltracijo LR Kitajske na tem področju.

Honkong ima za LR Kitajsko velik gospodarski pomen, ker dobiva prek njega okrog 40% deviznih sredstev. Mimo denarnih pošilk tamkajšnjih Kitajcev in rent, ki jih le-ti dobivajo na raznih osnovah, dobiva Kitajska devize tudi od tega, ker oskrbuje Honkong s kmetijskimi pridelki in pitno vodo. Če bi hotela Kitajska spremeniti svoj odnos do Honkonga, bi bilo dovolj samo, da ustavi tok reke Chun Chum, ki preskrbuje to milijonsko mesto s pitno vodo, pa bi prišlo v njem do velike zmede.

Kitajska buržoazija v Honkongu in LR Kitajska sta tesno povezani; poseben vir deviz predstavljajo Kitajski mešana podjetja, v katera vlaga sredstva skupaj z bogatimi Kitajci iz Honkonga. V Honkongu stoje druga poleg druge ameriške, angleške in kitajske trgovine. LR Kitajska ima tu tudi svojo legalno banko. Ena od posebnosti tega teritorija je ta, da ima LR Kitajska precejšen vpliv ne samo na siromašne, ampak tudi na bogate Kitajce, ki živijo tu, čeprav je Honkong pod britansko upravo in so v njem prisotni ameriški kapital ter ameriški interesi. Čeprav Kitajska priznava sedanji status Honkonga, ga v določenem smislu obravnava kot del kitajske kvantunske province. Dva poslanca narodnega kongresa sta obenem poslanca za Honkong in za del pokrajine okrog Kantona. Zanimivo je pripomniti, da živita v Honkongu in da sta zelo ugledna meščana.

Za analizo kitajske politike v Aziji je zelo ilustrativen razvoj *indonezijsko-kitajskih* odnosov. Znano je, da je bila Indonezija eden od pobudnikov politike koeksistence in nevezanja. Toda zadnja leta se je začela Indonezija v nekaterih zunanjepolitičnih koncepcijah naglo približevati Kitajski. Na premike v indonezijski zunanji politiki kot tudi na novejši razvoj dogodkov v tej državi je vplivala cela vrsta notranjih in zunanjih činiteljev.

V posebnih notranjih in zunanjepolitičnih razmerah je prišlo v Indoneziji do znanih dogodkov 30. septembra 1965. Čeprav so ti dogodki predvsem rezultat notranjih procesov in notranjih slabosti indonezijske družbe, so zaradi okoliščin, v katerih so se zadnja leta razvijali indonezijsko-kitajski odnosi, hkrati zelo pomembni tudi za analizo kitajskih koncepcij in njihovih učinkov. Že pred temi dogodki je bilo očitno, da kitajskega vpliva, ki sta ga v Indoneziji neposredno širili komunistična partija in kitajska manjšina, ne bi bilo treba jemati kot konstantno dejstvo. Ta vpliv bo doživljal nenehno transformacijo in bo zmerom obremenjen s protislovnimi faktorji, ker so nasprotja med državama

tako močna, da lahko v spremenjeni konstelaciji privedejo do raznih nesporazumov.

Komunistična partija Indonezije je imela pomembno vlogo v premikih, ki so nastali v indonezijski zunanji politiki že pred sedanjo krizo. Sprejemala je kitajske poglede na svetovne probleme, kar je tudi igralo določeno vlogo v dogodkih 30. septembra. Zanimivo je, da je prihajala takšna politika komunističnih partij v Aziji do izraza že v obdobju med dvema svetovnima vojnama, v nekaterih primerih (vključno v Indoneziji) pa še po drugi svetovni vojni. Posledica tega je bila, da so se komunistične sile osamile pred narodnoosvobodilnimi gibanji. Nekdaj je tako politiko inspiriral Stalin, sedanje kitajske koncepcije na mednarodnem področju — brez ozira na njihove specifične variante — pa so v resnici samo en vidik stalinističnih koncepcij, ki vodijo v praksi do istih rezultatov.

Komunistična partija Indonezije — ena najštevilnejših partij v Aziji in na svetu — je zaradi tega, ker se je vodstvo naslanjalo na kitajske koncepcije, doživela v dogodkih 30. septembra popoln polom; partija ni bila samo razpuščena, pač pa so tudi fizično likvidirali večino njenih kadrov. Hkrati je treba ugotoviti, ne da bi se spuščali v razglabljanja o vprašanjih, ki zadevajo nadaljnji razvoj Indonezije in njene zunanje politike, da je imel dosedanji potek krize za posledico znatno zaostritev odnosov med LR Kitajsko in Indonezijo.

* * *

Odkar se je pojavila LR Kitajska kot nova, neodvisna država, ki si je pridobila neodvisnost z antikolonialno in socialistično revolucijo, je čutiti njeno pričujočnost v Aziji veliko bolj kot prej. To ji omogoča vrsta činiteljev, ki utrjujejo njen položaj v Aziji. Mednje sodi tudi to, da je Kitajska od samega začetka predstavljala pomembno antikolonialno silo. K njeni močnejši prisotnosti v Aziji je pripomogla tudi politika ZDA do Kitajske: politika, ki žali nacionalni ponos in integriteto te države (kar se v Aziji zelo dobro razume), razen tega pa še nekateri drugi vidiki ameriške politike v tem delu sveta, zlasti občasna agresivna dejanja zahodnih sil. Z drugimi besedami: LR Kitajska deluje v Aziji kot eminenten faktor že s samim obstojem in s posebnostmi svojega družbenega življenja, tako da predstavlja odnos do nje važno komponento v zunanji politiki ostalih azijskih držav. Toda ne glede na te objektivne po-

goje je bila in je kvaliteta kitajskega vpliva v Aziji odvisna od kitajske politike, njene vsebine in ciljev.

Kitajski vpliv v tem delu sveta je posebno naraščal v tistih obdobjih, ko je bila Kitajska obrnjena predvsem v urejanje notranjih problemov in ko je vzporedno s tem vodila konstruktivno zunanjo politiko. Prevladovanje velikodržavnih koncepcij v kitajski politiki — koncepcij, katerih bistvo ni samo boj za enakopravno mesto Kitajske v mednarodni skupnosti, ampak tudi težnja, da bi uresničila nekatere velikodržavne interese —, je eden od pglavlitnih vzrokov za sedanje neuspehe kitajske politike v Aziji.

V današnji zapleteni mednarodni situaciji, ko se odpirajo nova vojna žarišča in ko grozi svetu novo uničenje, kažejo kitajske koncepcije o svetovni vojni kot sredstvu za zmago socializma v svetu popolno pomanjkanje realizma in absurdnost kitajske lažirevolucionarne politike. Po drugi strani pa kažejo nekatere neposredne poteze LR Kitajske do Vietnama (pa tudi v drugih primerih) nasprotje med proklamiranimi načeli in prakso. Kljub izjavam o pomoči osvobodilnemu gibanju v Vietnamu Kitajska s svojimi ravnanji ne prispeva k temu, da bi se uredil ta veliki azijski in svetovni problem. Politiko do vietnamske krize je usmerila tako, da se kljub svoji teoriji o novi svetovni vojni kot sredstvu za zmago svetovne revolucije ne vplete v neposreden spopad z ZDA, hkrati pa kritizira SZ, ker se aktivneje ne angažira v tej vojni in ne stopi v neposredno konfrontacijo z ZDA.

LR Kitajska igra danes na azijski celini pa tudi zunaj nje pomembno vlogo ne glede na trenutne oscilacije kitajskega vpliva in občasne neuspehe, ki so predvsem rezultat njene sedanje politike. Zaradi delovanja objektivnih činiteljev, ki označujejo politična razmerja v Aziji, kot tudi zaradi vpliva sodobnih mednarodnih problemov na ta razmerja bo vloga LR Kitajske v azijskem dogajanju še naprej zelo pomembna, čeprav sta moč in kvaliteta kitajskega vpliva odvisna predvsem od politike, ki jo bo v prihodnje vodila v Aziji in v svetu sploh.

SONJA OREŠCANIN-DAPČEVIĆ

Vzroki krize v Indoneziji

Skoraj leto je že minilo od poskusa državnega udara v Indoneziji. Ta je odkril vsa protislovja indonezijske družbe, ki so se kopičila od pridobitve neodvisnosti 1949. leta in omogočil vojski, da vzame v roke vso oblast. Vesti, ki prihajajo iz Indonezije, še niso take, da bi lahko rekli, kaj je dokončno preseženo in kaj nastaja. Da bi lahko spoznali nove indonezijske impulze in osvetlili vzroke krize, moramo analizirati dosedanje strukturo indonezijske oblasti, gospodarstvo in zunanjo politiko.

V krizi kolonializma, ki je zajela azijsko celino takoj po koncu druge svetovne voje, je bila Indonezija ena prvih držav, ki je dosegla neodvisnost z vojaškimi in celo vrsto političnih ter diplomatskih bojov. Toda pokazalo se je, da je to samo osnova za graditev trdne nacionalne enotnosti. Treba je bilo ustvariti možnosti za funkcioniranje nove države v nerazviti deželi z več kot 3000 naseljenimi otoki — oddaljenimi med seboj tudi 4500 kilometrov — kjer je tuji kapital obdržal še naprej vse ključne položaje v svojih rokah. Podedovana zaostalost je dala poseben pečat indonezijskemu razvoju in prihajala do veljave tako na ekonomskem kot na političnem področju. Poglavitne vzroke krize, v kateri je danes indonezijska družba, je treba iskati v nasprotjih med zaostalo ekonomsko bazo in politično strukturo, razen tega pa tudi v subjektivnih napakah.

Hkrati z utrjevanjem nacionalne neodvisnosti je bilo treba reševati ne samo gospodarske in socialne, marveč tudi politične probleme v nerazviti družbi, kjer še ni bilo jasno ločenih socialnih skupin, ki bi se postavile na čelo družbenopolitičnega razvoja in mu dajale obeležje. Če imamo to pred očmi, potem se nam ne zdi čudno, da je družbenopolitični razvoj po pridobljeni neodvisnosti spremljala negotovost, ki se je kazala v veliki politični razcepljenosti in pogostih uporih, ki so včasih zajeli cela področja, in da je na prvih parlamentarnih volitvah leta 1955 nastopilo kar 107 političnih strank in skupin.

Ta široki spekter političnih strank lahko pojasni politična razcepljenost, ki so jo namerno netile kolonialne oblasti zaradi lastnih interesov. Toda kljub tolikim strankam so se na volitvah uveljavile samo štiri: nacionalna stranka, Masjumi, Nahdatal Ulama in komunistična partija, in dobile 198 od skupno 260 mest v parlamentu. Druge stranke niso

imele večjega pomena in so se v svojih nastopih povezovale z navedenimi štirimi. Toda tudi te niso imele jasno izoblikovane politične koncepcije, kajti antikolonializem kot edino geslo ni bil dovolj, da bi zagotovil kohezijo v zapletenih razmerah povojnega razvoja. Zato so dajali strankarski boji in stalne spremembe vlad indonezijskemu razvoju poseben pečat. Posledica takšne politike so bile pogoste spremembe načrtov gospodarskega razvoja. Parlamentarna demokracija, kakršna se je razvijala v Indoneziji, ne samo ni služila splošnim nacionalnim interesom, ampak je zaradi nerazvitosti dežele in pomanjkanja zrelega javnega mnenja ustvarila možnosti za najrazličnejše zlorabe.

Stare konservativne sile so si prizadevale preprečiti vsako pobudo, ki je hotela kolonialno strukturo družbe zamenjati z novimi oblikami, ki bi varovale predvsem nacionalne interese. Bale so se za svoje položaje, zato so se povezovale s tujim kapitalom, ki mu je bilo seveda do tega, da brani svoje koristi. Zato sta poskušali socialistična stranka in stranka Masjumi — močni središči, okrog katerih so se združevale reakcionarne sile — prevzeti v svoje roke najpomembnejše položaje v političnem življenju. Nasproti temu pa je večina naprednih sil, ki so bile večidel zbrane okrog nacionalne stranke, sprevidela, da je nujno zamenjati razmajano politično strukturo liberalnodemokratskega tipa s sistemom, ki bo učinkovitejši in bo bolj ustrezal potrebam nerazvite države. Eden izmed dejavnikov, ki je cepil družbo in jo vodil v dezintegracijo, so bila poleg tega separatistična gibanja, ki so imela v geografskih razmerah Indonezije tudi svoje objektivne komponente (veliko število narodov, ki so bili na različnih stopnjah gospodarskega in kulturnega razvoja, in geografska razkosanost).

V takšnih razmerah so konservativne sile izkoriščale iz kolonialnega obdobja podedovana nesorazmerja v razvoju posameznih pokrajin za to, da bi zbrale vse, ki so bili nezadovoljni z vladno politiko. Predvsem je bilo treba razbiti vpliv naprednega središča Jave in onemogočiti uvajanje radikalnih reform. Del višjega oficirskega zbora — pomagale so jim nekatere zahodne države, ki so imele v Indoneziji naložen svoj kapital — je zanetil oboroženo vstajo v začetku 1957 na Sumatri, kasneje pa še na Celebesu. Imenovali so uporniško vlado, ki je dobila neposredno materialno pomoč od Čankajška s Formoze. Indonezija se je znašla v izredno težavnem položaju. Predsednik Sukarno je uvedel v državi izjemno stanje. Večji del armade, ki je bila prežeta z duhom boja proti nekdanjim kolonialnim izkoriščevalcem

— Holandcem, je dobil podporo v ljudstvu. To je vsekakor pripomoglo, da je bil upor zatrt že v začetku leta 1958.

Problem, s katerim se je srečala Indonezija, je bil v bistvu političen in ekonomski, čeprav je imel vojaški značaj. Z zatiranjem upora najreakcionarnjših oficirjev se je vojska čedalje bolj uveljavljala kot konstruktivna sila ne samo v boju proti upornikom, ampak tudi pri reševanju drugih vprašanj, ki so bila pomembna za celo nacijo.

Poglavitna naloga, ki je čakala predsednika Sukarna po zlomu upora, je bila odpraviti politične napake, do katerih je državo privedla parlamentarna demokracija. To pa je bilo moč doseči samo z ustvarjanjem nacionalne enotnosti zunaj političnih okvirov strank. Idejni temelj nove države so bila načela »panča sila«¹, načela, ki zaobjemajo široko lestvico pojmov in protislovnih nazorov ter so bila izraz prizadevanj, da se na ta način zmanjšajo konflikti med starim in novim.

V novem parlamentu je že prav od začetka potekala razprava o vprašanju, katera so načela, ki bo na njih zasnovana država. Radikalni elementi so se zavzemali za uredničev načel »panča sila«, medtem ko so se stare reakcionarne sile — predvsem veleposestniki in muslimanski duhovniki — zavzemale za to, da bi se Indonezija spremenila v islamsko državo. Ker ni mogla ne ena ne druga stran dobiti dvetretjinske večine glasov, je predsednik Sukarno 5. julija 1959 razpusil ustavodajno skupščino in znova razglasil ustavo iz leta 1945.

Ustava iz leta 1945 je dala legalno osnovo za uveljavitev programa družbenoekonomske in politične reforme. Sukarno je kot predsednik republike dobil precej večja pooblastila, kot jih je imel po ustavi iz leta 1950. Istega meseca je bil formiran nov kabinet; vanj so prišle osebnosti, ki niso pripadale nobeni politični skupini, in nekatere, ki so se odrekle strankarski pripadnosti.

Ustava je prinesla posebno novost: vzpostavila je nova predstavniška telesa, ki naj bi v skladu z načeli »vodene demokracije« zamenjala stare oblike parlamentarnega sistema. Namesto prejšnjega parlamenta je bil ustanovljen Gotong-rojong parlament. Sestavljali so ga predstavniki političnih strank in predstavniki funkcionalnih skupin (delavcev, kmetov, vojske, mladine, inteligence, verski pred-

¹ »Panča sila« označuje pet načel, na katerih naj bi bila zasnovana indonezijska država: nacionalizem, humanizem, demokracija, socialna pravičnost in vera v boga.

stavniki). Vse člane Gotong-rojong parlamenta je imenoval predsednik Sukarno. Drugo telo, ki so ga ustanovili po reorganizaciji, je bil začasni ljudski konsultativni kongres, sestavljen po istem načelu in imenovan na isti način kot parlament. V njem so bili v večjem številu zastopani predstavniki provinc. Poleg tega je bil ustanovljen tudi vrhovni posvetovalni svet, ki ga je sestavljalo 45 članov.

Družbenopolitični razvoj Indonezije je potekal po letu 1958 v znamenju iskanja najustreznejših rešitev, katerih namen je bil zbrati vse politične sile najrazličnejših nazorov v enotno indonezijsko gibanje. Toda vsi ti ukrepi so naleteli na nezadovoljstvo in odpor političnih strank, ker je ta pot držala k njihovi popolni odpravi. Uveljaviti jih je bilo moč brez večjih težav samo zaradi posebnih okoliščin notranjega razvoja, večletnega obsednega stanja (1958 — 1963), boja za priključitev Zahodnega Irijana in ekonomske krize. Pri tem je vsekakor igrala odločujočo vlogo podpora, ki jo je vladi dajala vojska.

Ta politična neurejenost je bila kriva, da so bile skoraj vse odločitve kompromisne, sprejete z željo, da bi ohranili enotnost po vsi sili, četudi na umeten način. V resnici so bile to samočasne rešitve. Nasprotij med političnimi strankami ni bilo mogoče odpraviti. Vedno bolj so se poglobljala, posebno pa so prišla do veljave v antagonizmu med Komunistično partijo Indonezije (KPI) ter Nacionalno stranko na eni strani in stranko verskih učiteljev Nahdatal Ulama na drugi strani.

Ker je predsednik Sukarno čutil naraščajoči vpliv KPI in nacionalne stranke, ju je želel vključiti v Nacionalno fronto, kjer bi med drugimi strankami izgubili svojo revolucionarnost. Toda KPI je v Nacionalni fronti hitro prevzela v svoje roke vse ključne pozicije. Zaradi tega se je predsednik Sukarno čedalje manj opiral na Nacionalno fronto in je iskal novo obliko političnega združevanja.

Naslednja etapa združevanja naj bi se izvedla na temelju načel marhenizma², kar naj bi predstavljalo uporabo marksizma v indonezijskih razmerah. V tem položaju je poskušala Nacionalna stranka izkoristiti to gibanje za svoje cilje, toda njeno vodstvo ni imelo niti širine niti političnega duha, da bi lahko ustvarilo osnovo, na kateri bi se zbrale vse indonezijske sile.

² Marhen je indonezijska beseda in pomeni malega človeka, polproletarca, ki živi od svojega dela.

V naslednji fazi združevanja političnih sil je začel predsednik Sukarno uresničevati idejo NASAKOM³. Bistvo te koncepcije je bilo v trditvi, da mora vse indonezijsko politično življenje temeljiti na enotnosti treh najpomembnejših političnih tendenc: nacionalistične, muslimanske in komunistične. NASAKOM naj bi predstavljal široko koalicio, ne pa samo zvezo treh močnih političnih pojmovanj. Zaradi te nejasnosti pa so stranke tolmačile NASAKOM tako, kot je najbolj ustrezalo njihovemu trenutnemu položaju, in zato so pogosto sprejemali popolnoma nasprotujoča si stališča.

Leta 1964 so prvič sestavili NASAKOM kabinet in tako so prišli v vlado komunisti. Toda to še ni pomenilo, da so poravnana vsa nasprotja med posameznimi skupinami. Osnovno vprašanje skupne platforme in skupnega nastopanja še ni bilo rešeno. Stranke so samo formalno ohranjale vlado, ker ni niti ena opustila izvajanja svojega programa. Vsaka stranka je še naprej delala sama zase in se ni hotela odreči nekaterim zahtevam.

Vloga armade

Med reorganizacijo političnega sistema je vojska popolnoma podpirala predsednika Sukarna, s čimer si je zagotovila izjemen vpliv v notranjem razvoju države. Vojska je bila zastopana v vladi, v parlamentu, v planski komisiji, v planskem svetu, diplomatskem zboru; po nacionalizaciji tujih plantaž in podjetij — po vstaji leta 1957 — pa so prevzeli oficirji tudi vlogo podjetnikov. Vedno bolj izrazita vloga vojske v vseh sferah javnega življenja je vplivala na to, da so se v njej pojavile težnje po nevtralizaciji političnih strank, posebno še KPI. V tej smeri je nenehno pritiskala na predsednika Sukarna. Ker predsednik ni hotel postati lutka v rokah vojske, je iskal oporo v KPI, ki je bila najbolj organizirana politična stranka v državi. Ker je KPI čutila predsednikovo naklonjenost in ker je imela velik vpliv na najširše množice, je začela postavljati zahtevo, da se ji zaupa vloga, ki ustreza njeni množičnosti in vplivu. To pa je bilo v popolnem nasprotju z idejo NASAKOM.

Vse to je bilo vzrok, da tudi združevanje na osnovi NASAKOM ni moglo rešiti politične enotnosti, ker so bili na političnem prizorišču venomer prisotni predsednik Su-

³ NASAKOM je sestavljena iz začetnih delov besed: Nasionalis, Agama (religija) in Komunism.

karno z državnim aparatom, vojska in KPI. S takšno politiko so lahko reševali poglavitne nacionalne probleme le začasno, rešitve pa so bile učinkovite samo v skrajnje zaostrenih in za nacijo nevarnih trenutkih. V resnici niso pripomogle k temu, da bi bila odpravljena ostra nasprotja med posameznimi strankami. Tako se je še bolj večal prepad med najbolj odločujočima dejavnikoma — vojsko in KPI. V trenutkih, ko je popustila zunanjepolitična napestost, so prihajala do veljave vsa nasprotja, ki so tlela v političnih skupinah, le da je bilo včasih bolj poudarjeno grupiranje elementov, naperjenih proti KPI, včasih pa grupiranje v drugi smeri.

Komunistična partija Indonezije

Najmočnejša politična sila tako v organizacijskem kot v političnem pogledu je bila KPI. Popolnoma se je uveljavila v zadnjih treh letih. Razširila je svoj vpliv skoraj na vse sloje indonezijske družbe in si zagotovila pomembno mesto na vseh področjih oblasti. S tremi milijoni vpisanih članov in z več kot desetimi milijoni pripadnikov sindikata SOBSI, Kmečke zveze, mladinskih in drugih organizacij, ki so ji sledile v njeni politiki, je vsilila KPI svoje zunanjepolitične koncepcije uradni vladni politiki. Indonezija se je za več let usmerila skoraj izključno na zunanjepolitične probleme, za kar sta ji bili potrebni notranjepolitična podpora in enotnost države. Tako politično konjunkturo je KPI spretno izkoriščala za svobodno delovanje v deželi.

Pomanjkanje osnovnih živil in nerešeno vprašanje agrarne reforme sta bili ugodna priložnost za njeno delovanje, ker je partija nepretrgoma nastopala v obrambo pravic delavcev in kmetov. Zaradi takšne politike je postala najmočnejša organizacijska in politična sila. Izrazito kitajska stališča v zunanjepolitičnih akcijah partije si lahko razlagamo kot bojazen vodstva, da bi s svojo analizo ideološkega spora med SZ in LR Kitajsko povzročilo razcep v svojih vrstah; s tem pa si je prizadevala ohraniti samo mehanično enotnost. Kolikor bolj se je vračala njena moč, toliko bolj je bilo jasno, da bodo odnosi v državi čedalje bolj odvisni od njene notranje in zunanjepolitične orientacije. Kljub tolikšnemu vplivu pa je bila vojska še naprej najresnejša ovira za njene akcije. Partija si je prizadevala, da bi se zavarovala pred morebitnimi napadi vojske, zato je izvedla posebno akcijo za pridobivanje pristašev v vrstah armade, zlasti med nižjimi oficirji.

S tem je bila povezana akcija KPI v začetku leta 1965, katere namen je bil organizirati in oborožiti delavce in kmete. Izgovor za to akcijo so bile britanske oborožene sile, stacionirane v Maleziji, ki so stalno naraščale. V resnici je partija čakala na ugodno priložnost, da ustvari novo vojaško ali polvojaško množično organizacijo, neodvisno od glavnega štaba, da bi se tako pripravila za bodoče obračunavanje z vojsko. Po intenzivni kampanji KPI je predsednik Sukarno objavil, »da bo zaukazal oborožiti delavce in kmete samo v primeru potrebe«. Partija ni bila zadovoljna s to odločitvijo in je delala naprej v tej smeri.

Prizadevanja vojske, da bi na eni strani ohranila svojo neodvisnost, po drugi pa ustvarila vtis, da sprejema načela NASAKOM (to je, da sprejema vlogo KPI v političnem življenju), so jo pehala v čedalje bolj zamotan položaj. Vojska je bila toliko bolj občutljiva, ker je njena moč rasla iz notranjepolitičnega življenja. KPI je imela za birokrate in kapitaliste vse oficirje, ki so upravljali nacionalizirane plantaže in podjetja. Korupcija med takimi direktorji, pogosti nemiri med delavci in zmanjševanje proizvodnje v nacionaliziranih podjetjih so dajali partiji nove argumente proti vojski.

Kriza indonezijskega gospodarstva

Ko ocenjujemo vzroke, ki so vplivali na zaostrovanje indonezijske krize, ne smemo pozabiti na to, da vodstvo ni imelo veliko uspeha pri oblikovanju dolgoročne gospodarske politike. Nasprotno, to, da so pogosto odlagali načrte gospodarskega razvoja in da je primanjkovalo sredstev za financiranje, je negativno delovalo na ves gospodarski razvoj. Posebno težaven je bil položaj v kmetijstvu, glavni indonezijski gospodarski panogi, kjer je zaposlenih več kot tri četrtine indonezijskega prebivalstva. Delež kmetijstva v nacionalnem dohodku je bil leta 1956 54%, 1958 58% in 1961. leta 65%. Toda pri ocenjevanju rezultatov, ki so jih dosegli v kmetijstvu po vojni, moramo upoštevati, da se je med vojno precej zmanjšala obdelovalna površina in da je Indoneziji uspelo šele 1960 obnoviti predvojni zemljiški fond. Med tem pa se je prebivalstvo vsako leto pomnožilo za 2%, zaradi česar se je večala razlika med potrebami po hrani in možnostmi kmetijstva, da jo zagotovi.

Ko gledamo podatke o gibanju deleža, ki ga ima kmetijstvo v oblikovanju nacionalnega dohodka, je treba poudariti, da povečanje ni rezultat uspešnega razvoja kmetij-

stva, ampak predvsem čedalje manjše vrednosti proizvodnje drugih gospodarskih panog. Poglavitni problem kmetijstva so bila razdrobljena kmečka posestva, ki niso presežala 2 akrov⁴, vsako od njih pa je sestavljalo 3 do 5 ločenih parcel. Več kot 70% kmetov na Javi in Maduri, kjer živi 75% indonezijskega prebivalstva, ima 0,5 hektara zemlje, 25% je ima od 0,5 do 1 hektara, 3% od 1 do 2 hektara, samo 0,5% pa ima posestva, večja od 5 hektarov. Medtem ko sta Java in Madura prenaseljeni, so velikanski kompleksi na Borneu, Sumatri in Celebesu neobdelani. Razdrobljena kmečka posest onemogoča uporabo sodobnih agrotehničnih ukrepov, zaradi česar je pridelek posameznih kultur zelo pičel.

Zaradi takšnega stanja v kmetijstvu je bila vlada konec leta 1959 prisiljena nastopiti pred parlamentom z zakonom o agrarni reformi, ki je bil sprejet decembra 1960. Da bi začeli zakon uresničevati, je bila imenovana posebna komisija za popis zemljišč, ki naj bi jih zajela reforma. Po končanem popisu je komisija priporočila, da se odvzame 27.000 lastnikom milijon hektarov zemlje. Čeprav je bil ta načrt precej umirjen, je sprožil oster odpor med veleposestniki in ga zato še do danes niso uresničili.

Poleg vseh elementov, ki so bistvenega pomena, je vplivala na počasnejše napredovanje gospodarskega razvoja še vrsta drugih dejavnikov. Ker so dajali precejšnja sredstva za oboroževanje in za druge neproduktivne namene in zaradi odhoda holandskih strokovnjakov po 1958. letu, niso mogli zgraditi veliko objektov, ki so bili uvrščeni v prvi petletni plan; stopnja naraščanja nacionalnega dohodka v obdobju 1955—1959 je znašala 2,2%, medtem ko je znašala v obdobju 1951—1954 3,5%.

Vlada je sklenila pospešiti gospodarski razvoj, ki je bil razmeroma počasen, in je zato sprejela osemletni plan 1961—1969. Ta poudarja na prvem mestu razmah kmetijstva, da bi zagotovili lastno proizvodnjo živil in povečali proizvodnjo pridelkov za izvoz. S planom so bili določeni skupni izdatki v višini 240 milijard rupij. Med uresničevanjem plana pa se je pokazalo, da ocena dohodkov, posebno deviznih, ni bila realna. Prav tako niso upoštevali posledic inflacije, ki je spremljala povojni razvoj Indonezije. Poleg tega se je leta 1961 poslabšal ekonomski položaj države zaradi tega, ker so morali nameniti precejšen del sredstev za oboroževanje v zvezi s prizadevanji za priključitev Zahodnega Irijana.

⁴ 1 aker = 0,40 hektara

Tudi 1962. in 1963. leta se položaj ni veliko zboljšal. Za celo to obdobje sta bila značilna zmanjšanje proizvodnje in inflacija. Če upoštevamo, da se je povečalo število prebivalstva, je bila proizvodnja v še večjem zaostanku, visoka natalnost pa je imela za posledico spremembe v strukturi prebivalstva. Spričo hitrega naraščanja prebivalstva in pomanjkanja kapitala je bilo težko zagotoviti nujno potrebna sredstva za ustrezno povečanje kmetijske proizvodnje. Zaradi tega je tudi kmetijska proizvodnja stalno zaostajala za naraščanjem prebivalstva.

Zmanjšanje proizvodnje kavčuka, sladkorja, čaja, kave in kopre, glavnih indonezijskih pridelkov, je povzročilo, da se je zmanjšal izvoz teh kultur, in to ne samo po obsegu, ampak tudi po vrednosti. Proizvodnja na plantažah se je zmanjšala tudi zato, ker so spreminjali plantažne površine v zemljišča, na katerih so pridelovali živež. Pereč problem je pomenila tudi starost nasadov. Konec 1958. leta je bilo 52% plantažnih nasadov starejših kot 30 let, to pa je starost, pri kateri je rodnost zelo nizka.

Ekonomska nestabilnost in neurejene razmere v zunanji trgovini so tudi vplivale na zmanjševanje proizvodnje. Podražitev blaga, posebno nekaterih vrst industrijskih surovin, je pomenila poseben problem za indonezijsko gospodarstvo. Poleg tega je imela prekinitev odnosov z Malezijsko federacijo konec leta 1963 dvojne posledice. Prvič, Indonezija je izgubila najvažnejšega trgovinskega partnerja — 40% njenega izvoza je namreč šlo čez Singapur in Malajo — in drugič, ker so se zaostрили odnosi z Malezijo, je večje število zahodnih držav zmanjšalo svojo pomoč ali jo celo odpovedalo.

Glavne indonezijske kmetijske pridelke, kavčuk, kopro, kavo in poper, so, preden so bili pretrgani diplomatski odnosi, izvažali čez Singapur in Malajo, kjer so jih dodelavali. Te pridelke je v normalnih razmerah moč pošiljati neposredno državam potrošnicam. Toda ker Indonezija nima na voljo dovolj ustreznih naprav za pripravo in dodelavo blaga niti razpredenega trgovinskega omrežja v tujini, se je tako znašla v težavnem gospodarskem položaju, ker so ostajale velikanske količine blaga v skladiščih.

Najvažnejša naloga, ki je spričo teh razmer čakala vlado, je bila preprečiti inflacijo, ki jo je povzročila dotedanja proračunska politika. Leta 1964 in 1965 je zavzela inflacija velikanski obseg. Od 260 milijard rupij v letu 1963 je količina denarja v obtoku narasla do konca 1964. leta na več kot 500 milijard rupij in znašala v začetku 1965. leta

818 milijard rupij. Posledice inflacije so povzročile povečanje življenskih stroškov.

Posebno težavo je pomenilo financiranje gospodarskega razvoja, ki je bilo zdaj oteženo zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. Prej jih je Indonezija dobivala od ZDA in OZN. Ker so se odnosi z ZDA poslabšali, je ameriški senat sprejel sredi leta 1965 amandma k zakonu o pomoči tujini, s katerim se prepoveduje gospodarska pomoč Indoneziji. Skupna vsota ameriške pomoči v obliki posojil, daril in prodaje kmetijskih presežkov je znašala do začetka 1965. leta 700 milijonov US \$. Ko je Indonezija v začetku 1965. leta izstopila iz OZN, se je hkrati odrekla tudi njene pomoči. Vse to je bilo krivo, da se je vrednost rupije nenehno zmanjševala. Čeprav je ostal uradni tečaj še naprej 1 US \$ = 45 rupij, so prodajali na prostem trgu 1 US \$ za 16.000 rupij.

Tak gospodarski razvoj in stalni inflacijski pritisk sta povzročila, da se je znašla Indonezija ob koncu leta 1965 po višini nacionalnega dohodka na zadnjem mestu v Aziji (49 US \$ na prebivalca), čeprav ima velika naravna bogastva in potencialne vire akumulacije.

Zunanja politika

Ker vsa prizadevanja, da bi rešili problem gospodarskega razvoja, niso dala pričakovanih sadov in ker ni bilo moč doseči politične enotnosti, je bilo treba združiti vse nacionalne sile v zunanjepolitičnih akcijah, da bi notranje težave prikrili z geslom boja proti zunanjemu sovražniku. Po tej koncepciji naj bi preložili reševanje gospodarskih in družbenopolitičnih vprašanj na poznejši čas. Razlogi, zaradi katerih so politične in vojaške skupine odlagale reševanje notranjih problemov in se zatekale k zunanjepolitičnim iniciativam, so bili različni in celo drug z drugim v nasprotju. KPI se je zavzemala za konfrontacijo z Malezijo in za zaostrovanje odnosov z zahodnimi državami. Vojaški krogi so upali, da se bo tako še bolj razplamenel nacionalizem, da bodo izrabili zase vojaške uspehe in politične zmage, zato jim je bilo zaostrovanje zunanjepolitičnih odnosov po volji. Takšen položaj je ustrezal tudi predsedniku Sukarnu, ker je lahko odlagal frontalni spopad med političnimi skupinami. Nova zunanjepolitična usmeritev se je diametralno razlikovala od usmeritve, ki jo je zastopala Indonezija do leta 1964 in ki ji je prinesla veliko prednosti. Čeprav je bila Indonezija eden poglavitnih organizatorjev bandunške konference leta 1955 in čeprav se je

udeležila tudi beograjske konference, je bilo od sredine leta 1964 čedalje bolj čutiti spremenjen odnos do politike nevezanja in miroljubne koeksistence. Dejansko se je vse bolj odmikala od te politike in od akcij nevezanih dežel. To se je posebno pokazalo na kairski konferenci, ko je nastopila s tezo, da bo miroljubna koeksistenca med deželami v razvoju in imperialističnimi deželami mogoča šele tedaj, ko se bodo lahko postavile druga drugi po robu z enakimi silami. V indonezijskih nastopih so dobili svoje mesto argumenti kitajske politike proti nevezanju in miroljubni koeksistenci. Indonezijsko vodstvo je menilo, da v okvirih politike nevezanosti nima dovolj možnosti za uresničitev svojih ambicioznih zunanjepolitičnih akcij. Zato so v zunanji politiki posebno poudarjali snovanje novih zvez, v katerih naj bi igrala Indonezija posebno vlogo. Skladnost kitajskih tez in stališč indonezijske vlade je nastala na podlagi teorije o »novonastopajočih silah«, teorije, ki skriva v še nedefinirani obliki kitajsko koncepcijo o nasprotju med Azijo, Afriko in Latinsko Ameriko na eni strani ter ostalimi kontinenti na drugi.

Oddaljevanje od politike nevezanosti, politika zaostrovanja odnosov z nekaterimi sosednimi državami, konfrontacija z Malezijsko federacijo, posebno pa izstop iz OZN v začetku leta 1965 so Indonezijo čedalje bolj približevali kitajskemu stališčem. Tudi istovetnost ambicij obeh držav je precej prispevala k temu, da je zavzemala identična stališča kot LR Kitajska. Kljub takšnemu približevanju pa so med njima še zmerom nekatera nasprotja.

To so bili nekateri izmed zunanjepolitičnih problemov, ki so skupaj z že omenjenimi gospodarskimi problemi pripeljali do nadaljnjega cepljenja notranjih sil. Še bolj so zaostрили splošno krizo indonezijske družbe, ki se je manifestirala v poskusu državnega udara 30. septembra 1965.

Ta najresnejša družbenopolitična kriza po pridobitvi neodvisnosti je pripeljala Indonezijo na rob državljanske vojne. V noči med 30. septembrom in 1. oktobrom 1965 so v Džakarti objavili, da je ustanovljen revolucionarni svet, ki mu načeluje komandant Sukarnove telesne straže, podpolkovnik Untung. Naloga sveta je bila prevzeti oblast v državi, da bi »onemogočili prevrat, ki ga je spodbudila ameriška obveščevalna služba in podprla skupina indonezijskih generalov«.

Poskus državnega udara se sicer ni posrečil, ker je general Suharto zelo hitro zadušil vstajo in se razglasil za

začasnega komandanta armade, toda odkril je vsa protislovja, ki so se kopičila od neodvisnosti naprej.

Takoj po zadušitvi vstaje so izrazile vladi podporo skoraj vse politične stranke razen KPI, ki je v svojem časniku »Harijan Rajat« označila vstajo za notranji problem vojske, gibanje 30. septembra pa za patriotično akcijo, ki je popolnoma pravilna. Takšnemu reagiranju je sledil napad vojske na KPI, ki so jo obdolžili, da je poskusila izvesti državni udar. Predsednik Sukarno ni v govoru po radiu 3. oktobra obsodil voditeljev državnega udara, niti jih ni identificiral s KPI. Izjavil je, da imenuje generala Suharta na položaj komandanta in mu nalaga dolžnost, da vzpostavi red. Ker je general Suharto objavil že dva dni prej, da prevzema poveljstvo, je bilo očitno, da predsednik Sukarno ni več odločal o tem in da se je vdal že sprejeti odločitvi.

Predsednik se je izogibal obsoditi KPI, ker bi s tem obsodil tudi osnovo združevanja v okviru NASAKOM, ki mu je še vedno dajala največje možnosti za akcijo. To je bil vsekakor eden izmed razlogov, da je obljubljal najti rešitev za krizo, brž ko se bodo polegile strasti med ljudstvom. V resnici je čakal na ugodno priložnost, da znova utrdi svoj omajani položaj in izvede akcijo, ki naj bi zmanjšala vlogo generalov. Toda vojska je prehitela predsednika: 11. marca 1966 je moral privoliti v novo koncesijo, in sicer prepustiti pooblastila generalu Suhartu in podpisati dekret o prepovedi KPI. Po teh akcijah so sestavili nov prezidij šestih članov, v katerem ni bilo več ministra za zunanje zadeve dr. Subandria; njega in še 14 drugih ministrov so dali v »varstvo oboroženim silam«.

KPI, ena izmed najboljše organiziranih strank, ki je dajala ton političnim gibanjem, je izginila z indonezijskega prizorišča, ker je pravno ni več. Vprašanje je zdaj, kako je mogoče, da je partija, ki je imela 3 milijone organiziranih članov in podporo večmilijonskih organizacij, ostala popolnoma osamljena. Odgovor bi morali vsekakor iskati v prešibki povezanosti vodstva partije s članstvom kot tudi v pomanjkanju ideološke osnove, ki bi povezovala vse članstvo. Število članov in simpatizerjev partije se je večalo zaradi težavnega gospodarskega položaja v deželi. Množice so iskale rešitve za probleme, ki so postajali trajni, toda možnosti so bile kar najmanjše. V teh razmerah je nastopala partija z demagoškimi gesli in nerealnimi zahtevami, za katere je vedela, da bi jih tudi sama ne mogla uresničiti, če bi bila na oblasti. Vendar si je s takšnimi nastopi ustvarjala naklonjenost med najširšimi sloji. Potem-

takem ni bilo izdelane ideološke osnove, ki bi združevala članstvo in ga obvezovala, da se bori zanjo. Nasprotno, edina osnova zbiranja je bil nerealen program gospodarskega razvoja.

Če bi analizirali vse dejavnike, ki so vplivali na intenzivnost sedanje indonezijske krize, bi morali začeti pri objektivnih težavah, ki so spremljale deželo od pridobitve neodvisnosti dalje (podedovana zaostalost, geografska razdrobljenost in tudi podedovana politična struktura). Po drugi strani je treba iskati vzroke v pomanjkanju enotnega političnega programa — kljub pogostim naporom, da bi ga ustvarili — v velikem birokratskem aparatu kot tudi v tem, da ni bilo velike socialne skupine, ki bi dajala ton splošnim političnim in gospodarskim gibanjem. Če dodamo temu še zunanjepolitični razvoj, ki je pripeljal tako daleč, da je Indonezija zdaj osamljena, dobimo odgovor na vprašanje, zakaj je ohranila ta dežela še 17 let potem, ko si je pridobila neodvisnost, kolonialno gospodarsko strukturo in zakaj je bilo tako malo storjenega za utrditev oblasti. Vnovič se je pokazalo, da indonezijskih problemov ne morejo rešiti niti osebnosti niti kompromisi, marveč samo sile, zbrane v skupni fronti, ki bi imela pred sabo nalogo ustvariti blaginjo indonezijske družbe.

Vse jasnejše napovedi, ki prihajajo v sedanji fazi iz Džakarte, kažejo željo indonezijske vlade, da bi poiskala izhod iz krize; zaradi tega tudi predlagajo splošne volitve. Hkrati s tem poudarjajo, kako potrebno je, da postane začasni ljudski konsultativni kongres tisti forum, ki bo sprejemal zakone in določal glavno linijo, ki jo morata uresničevati predsednik in vlada. To bo mogoče doseči, če bodo vrnili pravice tudi drugi stranki. KPI se bo morala konsolidirati in poiskati nove oblike dela, ki se bodo razlikovale od dosedanjih. Splošne volitve si je težko zamisliti brez tako pomembne politične sile, kot je KPI.

Vsi ti dogodki kažejo, da je Indonezija v obdobju preizkušenj. Sukarno je še naprej predsednik republike in glavni poveljnik vojske, čeprav je docela jasno, da njegova vloga v vodenju državnih zadev ni več taka, kot je bila prej. Jasno je tudi, da ne bo mogel več uporabljati svojih nekdanjih neomejenih pooblastil, ker je vse močnejši glas tistih, ki zahtevajo, da se politika oblikuje v parlamentu. Vsekakor je Indonezija zdaj pred velikim preobratom, njena blaginja pa je odvisna od poti, ki jo bo izbrala.

MILAN VELJAŠEVIĆ

ZYG MUNT BAUMAN

Kultura in vzgoja

Vsaka človeška grupacija, o kateri lahko iz kakršnih koli razlogov rečemo, da tvori celoto — »sistem« — in da ni zgolj običajna, slučajna skupina posameznikov, kot so to na primer potniki kakega tramvajskega voza, se med drugim loči od slučajnih skupin posameznikov po tem, da imajo njeni člani nekatere skupne lastnosti in da jim šele te omogočajo, da trajno zaživijo med seboj v eni družbeni skupnosti. Te skupne lastnosti so »vrednote« oziroma mnjenja o ciljih, vrednih spoštovanja in posnemanja; »spoznavni vzori« oziroma kriteriji ali načela, ki povedo, kako deliti doživeto resničnost na njene sestavne dele in kako iz teh sestavnih delov znova sestavljati miselno razumljive, smiselne celote; »vzori selekcije« ali kriteriji izbora nekaterih načinov vedenja kot »dobrih« in zavračanja drugih kot »slabih«; »norme« v navadah, ki povedo, kako naj se člani kake skupnosti obnašajo v posameznih situacijah. Vse te lastnosti imamo v mislih, kadar govorimo o »kulturi«.

Določene vrednosti, vzore in norme ima vsak človek, zato lahko priznamo kulturo za nujni atribut človeškega načina bivanja. Toda posamezne človeške grupacije se med seboj vendarle razlikujejo po tem, da so vrednote, vzori in norme, ki jih priznavajo, med seboj različne. Zato je treba govoriti ne le o človeški kulturi, ampak o k u l t u r a h; posamezna področja s skupno zgodovino, teritorialna in ekološka središča ter družbeni razredi so ustvarili lastne kulture, s tega ali onega stališča posebne, prilagojene urejanju človeškega obnašanja v situacijah, ki so za vsako skupnost najbolj tipične. Vse te kulture lahko gledamo kot neke vrste variante splošnočloveške kulture, kot posebno rešitev skupnih problemov vseh ljudi; vendar pa smo lahko pozorni tudi na posebne lastnosti teh kultur, na to, kar je posebno in neponovljivo v njihovih rešitvah — v tem primeru nas zanimajo kot posebne »kulturne celote«.

Vzgoja kot — »kultiviranje«

Vzgoja v najbolj splošnem pomenu besede je »kultiviranje« — to je napor, da bi mlade člane kolektiva ali prišleke iz drugih »družbenih skupnosti« utirili v spoštovanje kulture, ki je običajna v skupnosti, da bi jih pripravil urejati svoje obnašanje prav po teh vrednotah, vzorih in normah. Zaradi nenehnega pro-

cesa kultiviranja, doseženega z vzgojo, se človeške združbe lahko obnavljajo v zapovrstnih pokolenjih, lahko trajajo in pri tem ohranjajo relativno posebnost, tako ohranjajo nepretrganost v svojem razvoju.

Vsak pedagog ve, da nihče ni človek »sam po sebi«, da je človek šele »treba postati«. Človeški dojenček se rodi povsem nepripravljen za specifično človeški način bivanja in vzgojno okolje je nujno potrebno za to, da postane dojenček človek, to pomeni, da dobi vsaj najbolj osnovne spretnosti, potrebne za življenje. Vzgoja napravi tako iz dojenčka »človeka na sploh«, ima torej bolj splošen in več kot samo partikularni aspekt. Podobno kakor se sleherni človek uči neke govorice, čeprav se je uči vedno v konkretni izdaji posameznega jezika — tako tudi dojenček, »ko postaja človek«, postaja to vedno glede na posebni model človeka, ki ga je ustvarila konkretna kultura. V vzgojnem procesu človek »interiorizira«, »ponotri« ne »vrednote na sploh« ali »norme na sploh«, temveč konkretne vrednote in norme, ki jih spoštuje in vceplja stara kultura, ki v njej raste. To se pravi, da se določa kot človek, kot razumno bitje, kot človeška osebnost samo na ta način, da se določa kot član te ali one izmed konkretnih človeških grupacij.

»Vzgojno okolje« slehernega človeka je torej vedno konkretna grupacija drugih ljudi, ki so predmet njegovih izkušenj in doživetij in ki — zavestno ali tudi ne da bi o tem sploh kaj vedeli vplivajo na končno podobo človekove osebnosti. V tem okolju se človek »uči« biti človek s tem, da se uči biti član določene kulture.

Učenje ima veliko oblik; zavestno in planirano učenje, ki ga realizirajo poklicni pedagogi v specializiranih šolskih zavodih, nikakor ni edina ali celo najbolj pomembna oblika.

V prvi vrsti je mogoče tu upoštevati »empatijo«, imenujemo jo lahko tudi nenamerno, spontano posnemanje. Živahno, nezavedno, ne da bi o tem vedel, napravi nogometni navijač z nogo gib, kakor da brca žogo, kadar napadalec njegovega moštva strelja na nasprotnikova vrata. Podobno reagirajo obrazne mišice na nasmeh drugega človeka, ustnice ob pogledu na usta, ki prepričljivo šepetajo s prvega plana na ekranu, noge, kadar v bližini navdušeno plešejo twist. Izmed vseh oblik učenja kultura učenja z empatijo razmeroma najmanj kontrolira; bolj natančno povedano: to učenje ni predmet zavestnega napora, usmerjenega k temu, da bi se človek podredil zahtevam vladajoče kulture. Prav spontanost empatije izključuje možnost, da bi se lahko empatija podredila planiranemu kulturnemu reguliranju. To pa ne pomeni, da se vpliv kulture nikakor ne bi realiziral s pomočjo empatije. Ta vpliv je sicer posreden in neplaniran, vendar pomemben. Morebitnih objektov empatije seveda ne selekcionira noben vgojitelj, a do selekcije pride že samo z dejstvom, da je človek postavljen v takšno, a ne v drugačno vzgojno okolje; meje tega okolja označujejo hkrati tudi razred ljudi, ki lahko postanejo objekt empatije.

Možnosti zavestne kulturne ingerence so veliko širše v drugi obliki učenja, v namernem posnemanju, ki mobilizira zavest in voljo učečega, ki si želi delati »to, kar dela X, in to tako, kot to dela X«. Skrajna, najbolj radialna oblika intencionalne imitacije je identifikacija, istovetenje samega sebe z X, želja »biti« v vseh ozirih »tak kot on«.

V primeru namernega posnemanja pa učeča se oseba X-a ne izbira le za vzor, kako se opravlja dejavnost, ki mu je kakorkoli povšeči, temveč priznava X-a za razsodnika, ki določa, kaj je treba delati in kaj mora biti povšeči. V obeh primerih je polje za zavestno vzgojno ingerenco zares ogromno. Po standardih, sprejetih v dani kulturi, so posamezniki različno ocenjevani, pač glede na to, kako je njihovo vedenje približano modelu, ki ga ima določena kultura za dobrega in pravega. Vpliv kulture se torej kaže — na splošno vzeto — v tem, da se posameznike, ki so z navedenega stališča najvišje ocenjevani, v vzgojnem procesu »vsiljuje« kot primerne objekte za namerno posnemanje ali identifikacijo, kot »osebne vzore«, katerih ravnanje določa primerne standarde za vedenje drugih ljudi.

Ne poenostavljajmo: tu ne gre za osebne vzore, kakor so posamezne konkretne osebe, zgodovinski ali literarni junaki, kakor ta ali oni pogumni vojak, bistrourni učenec, slavni igralec ali odlični nogometaš. Pogosto imajo povsem nepravilno problematiko osebnih vzorov za problematiko modnih bogov, katerih popularnost naglo mineva in pušča sorazmerno neznatno sled v osebnosti njihovih priznavalcev. Ko opazujemo zvezo med nerazpoloženjem doraščajoče mladine do frizerja in neukrotljivimi grivami Beatlov, ostajamo često pri tej površni zvezi in ne sežemo do globljih, bolj bistvenih znakov kulturnega normiranja. Za to normiranje ni toliko značilno priznavanje aktualnega božanstva, kolikor kategorije oseb, izmed katerih se božanstva lahko izbirajo. Da bi se ognili nesporazumom, imenujmo to kategorijo »generični vzor« in si prihranimo termin »osebni vzor« za individualne, konkretne objekte posnemanja ali identifikacije.

Kulture se razlikujejo po različni porazdelitvi generičnih vzorov. V domala vseh stabilnih kulturah, ki pripisujejo veliko važnosti posnemanju tradicije in niso naklonjene spremembam ali inovacijam, tvorijo generični vzor za mladino odrasli ali celo starci: saj so prav oni zbrali največjo zalogo doživetij, najbolj polno so si prisvojili pravi stil življenja — in so živo utelešenje tega, kar je dobro in vredno hvale. V drugih kulturah, med drugim tudi v naši, pa so generični vzori porazmeščeni v starostnih skupinah; prej jih je treba iskati med sodobniki kakor med starejšimi osebami. Kultura, v kateri je za najboljšo obliko reklame priznan izvesek z napisom »poslednja novost« ali »tega še ni bilo« in v kateri se petnajstletni učijo tega, o čemer tridesetletniki, ko so bili v njihovi starosti, pojma niso imeli — ne more povezovati avtoritete s starostjo. Nasprotno, ta kultura rada nadomešča splošljivi termin »starost« s posmehljivim izrazom »zastarelo«. Stari

ljudje, ki so bili v drugih kulturah pozitivni generični vzor, so tu negativni vrstni vzor; ugotovitev »obnašaš se kot tvoj stari« ni več pohvala, ampak je norčevanje, opozorilo pred kaznijo, poziv k redu. Mladi človek ne določa samega sebe s tem, da se identificira s starejšim pokolenjem, ampak s tem, da se mu upira, da konstruira lastno osebnost s tem, da zanika lastnosti »onih«. Tiste kulture, v katerih so razredne razlike ostro izražene in skrbno varovane, skrbijo za to, da so generični vzori v okviru razredov. Plemiču se ne spodobi iskati generičnih vzorov med sebi enakimi. »Obnašaš se kot gosod« je za kmeta očitek v enaki meri, kakor je »ravnaš kot kmet« za plemiškega sina. V naši kulturi, za katero je za spremembo značilno premagovanje posebnosti razrednih podkultur in ogromna družbena gibljivost, je tipično, da ni razrednih spremenljivk pri določanju generičnega vzora, to je izvenrazredni egalitarizem vzorov. Končno so tu razlike med načini določanja generičnih vzorov pri posameznih kulturah, ki niso odvisne od stabilnosti kulture oziroma razredne delitve njene družbene baze. Primer zanje so lahko razlike, ki so v zvezi z razliko v spolih. Nekatero kulture ostro podčrtujejo razliko v vedenju deklet in fantov, spet druge pa razliko v vedenju glede na spol ne pripisujejo nobenega pomena in podpirajo podobnost obleke, etikete, slovarja in navad pri mladih osebah moškega in ženskega spola. In k temu še: generični vzori — naj bodo pozitivni ali negativni — so lahko tudi »zunaj« kulture; člane določene človeške skupnosti morajo na primer obvezno povezovati odločno negativne ocene s sosedi, ki pripadajo drugi kulturni skupnosti. S tako negativno oceno se navadno veže ostra prepoved učiti se od teh sosedov, posnemati jih in podobno — s pozitivno oceno pa je povezan praviloma ukaz posnemanja. Manipulacija z generičnimi vzori lahko olajšuje ali otežuje kroženje informacij med kulturami s tem, da ustreza izolaciji določene kulturne skupnosti ali pa da v nasprotnem primeru to skupnost »odpira«.

Pri učenju s posnemanjem se oblikuje osebnost samo s kulturnimi sredstvi; instrumenti intervencije so pozitivne ali negativne ocene, ki napravijo otroke ali mladino občutljive za ene primere, a jih odvrčajo od drugih. Kontrola nad procesom učenja je seveda najbolj polna v primeru posrednega učenja — ne s tem, da se posnema vedenje drugih ljudi, ampak s tem, da se prisvajajo določena načela in splošna pravila, ki učijo, kako ravnati v različnih življenskih situacijah. Tu kontrola nima več izključno kulturnega značaja: poleg običajnih ocen se uporablja tudi širok sistem nagrad za poslušne in kazni za uporne. Izbor vrednot, vzorov in norm, utrditev v postopkih ene norme in upadanje vpliva drugih se opravlja pod vplivom želje po nagradi in strahu pred kaznijo. Izbor nagrad in kazni, priznavanje ali nepriznavanje določene dobrine za nagrado ali kazen je vprašanje kulture; nagrade in kazni oziroma mehanizmi, ki služijo njihovi rabi, so zunaj kulture — spadajo v sfero zadovoljevanja človeških potreb, v sfero družbenih odnosov, družbene strukture, kakor je to, denimo, v primeru ekonomskega pritiska, najbolj splošnega sistema

kazni, ki so namenjene učenju discipline dela, ali v primeru šolskega spričevala, ki je pogoj za pristop do mikavnih družbenih pozicij in pomeni nagrado, ki spodbuja obvladanje programa, kakor ga predvideva šola.

Obnašanje = norma + situacija

Rezultat učnega procesa, ne glede na to, kako je prišlo do tega procesa, je v tem, da si človek prisvoji določeno zalogo informacij o tem, kako se mora obnašati. Vrednote, vzori in kulturne norme, vse to je kraljestvo dolžnosti. Pripoveduje o tem, kako je treba ravnati, katero ravnanje je modro, pravilno in prinaša človeku pohvalo ter povzroča, da je s seboj zadovoljen.

Toda človekovo delovanje temelji in mora temeljiti na manipulaciji z zunanjim svetom. Ko deluje, spreminja človek konfiguracijo stvari in odnosov, ki obstajajo »zunaj« njega in niso del njegovega »jaza«; nekako zapušča za seboj sled svoje lastne osebe in njenih dejanj na stvarnem svetu. Informacije, ki jih ima človek o tem, kar mora biti in kako se je treba obnašati, označujejo njegove namere in motive. Toda realizacija namer je odvisna ne toliko od oblike dobljenih kulturnih informacij, kolikor tudi od »materialne snovi« za delovanje, kot je na primer za človeka tisti izsek iz resničnosti, ki mu je dostopen in ki je predmet tega delovanja. Pomen te odvisnosti nam pojasnjuje poenostavljena analogija z odnosom med mizarso risbo in neobdelanimi deskami, ki so mizarju na voljo v njegovi delavnici: da bi lahko nastala omara, je potrebna tako risba, ki uči, kakšna naj bo omara, kakor deske, ki omogočajo izvedbo v skladu z namero, seveda če ustrezajo risbi, ali pa deske ne dajo, da bi imela omara v resnici takšne lastnosti, kakršne bi po risbi morala imeti. Vlogo kulturnih zapovedi lahko primerjamo z vlogo mizarске risbe, vlogo »zunanje resničnosti« pa z vlogo lesne surovine. Kulturne zapovedi označujejo tako zaželeno obliko delovanja kakor obliko, kakršno naj dobi dejanskost kot posledica tega delovanja oziroma bolj natančno, tisti del oziroma tisti vidik, ki ga imamo lahko za »situacijo delovanja« določa možnost oziroma nemožnost doseči to obliko; omejuje človeško delovanje in njegove rezultate. Ni slučaj, da čutijo ljudje ta aspekt svojih izkušenj oziroma doživetij, ki jih pripisujejo kontaktom z »zunanjo resničnostjo«, za neprimerno bolj »neprodirnega«, ki se ne podreja njihovi volji, ki je nasproten manipulacijam — v primeri z drugim aspektom, »miselnim«, ki je neposredno predmet postopkov razuma, ki je neposredno podvržen kontroli lastnega razuma.

Znani ameriški psihiater Kurt Goldstein je med zadnjo vojno raziskoval nekatere ranjene vojake, pri katerih je bila posledica delne poškodbe živčnega sistema v tem, da so bili sposobni samo takšnega delovanja, ki ni zahtevalo nobene odločitve. Goldstein je imenoval takšno delovanje »delovanje na lestvici konkretnega«: nekdo na primer vstopi v sobo, da bi vzel knjigo, ki leži na mizi; v sobi je temno, torej obrne stikalo, prižge luč

in vzame knjigo, ugasne luč in odide iz sobe. Ravnanje v navedenem primeru je tako sestavljena veriga dejavnosti, da izvira vsaka naslednja dejavnost eno z eno iz situacije, ki je nastala kot posledica prejšnje dejavnosti. Torej je ni treba izbirati, ni treba razmišljati o alternativah, delovati je mogoče brez pomote, brez omahovanja in zanesljivo, če si osvojil skromno zalogo pravil, ki povezujejo postopek P_1 s situacijo S_1 in postopek P_2 s situacijo S_2 itd. Veliko bolj zapleten je primer, ki ga Goldstein imenuje »delovanje na lestvici abstrakcije«. Predstavljamo si, da je v našem primeru vstopil ljubitelj knjig v sobo, v kateri je knjiga, in ugotovil, da v sobi na kavču nekdo spi. Iz dejstva, da leži knjiga v temni sobi, izvira potreba po luči; hkrati pa se je iz dejstva, da v tej sobi nekdo spi, rodil strah, da bi ga prebudili, torej prepoved prižiganja luči. Z druge strani je iskanje v temi tvegano: mogoče bi bilo treba odriniti kak kos pohištva in bi se ob tem speči zbudil. Tako imamo situacijo, v kateri je mogoče:

- a) alternativno vedenje,
- b) med temi alternativami je treba izbirati,
- c) normi, ki govorita za različni in med seboj izključujoči se možnosti, sta enako apodiktčni,

d) nobena od alternativ ni »povsem dobra«, da bi zadovoljevala z vseh možnih stališč. Ranjeni vojaki, ki jih je raziskoval Goldstein, niso bili zmožni delovanja »na lestvici abstrakcije«. Vendar je Goldstein storil, da so kljub trajni poškodbi začeli živeti kakor »normalni« ljudje. Toda do tega ni prišlo v »normalnih« pogojih, temveč v svojevrstnem umetnem svetu, ki ga je Goldstein načrtno konstruiral. Na posebnem zemljišču, ograjenem z neprodinim zidom in tako ločenem od mestnega hrupa in govorjenja, so uredili miniaturni »veliki svet«, vendar z določeno korekturo: večznačne situacije so enostavno izločili. Odpravili so možnost nasprotja med zapovedjo, ki izvira iz norme, in med možnostjo njene realizacije. Življenjski tok pacientov so planirali tako, da le-ti ne bi naleteli na tisto trenje »zunanjega sveta«, ki križa med seboj prepletene motive, vsiljuje misel o nasprotju med »nujnostjo« in »bivanjem« in povzroča strah pred nečim, kar ni v soglasju s pričakovanjem, kar je nepredvidljivo, presenetljivo.

Ta primer iz psihopatologije sem vzel zaradi tega, ker dobro prikazuje razlike med različnimi tipi družbenih skupnosti glede na vlogo, ki jo imajo posamezne determinante v človekovem obnašanju. Zgodovinarji in antropologi poznajo družbene skupnosti, ki so podobno urejene kot Goldsteinov zaprti svet. Repertoar situacij, ki jih lahko sreča človek take družbe v svojem življenju, je znatno manjši od tega, ki smo se ga navadili. In nekaj je še bolj pomembno: kulturni zgledi v teh družbenih skupnostih so ali enaki za vse ali pa so med seboj komplementarni, to pomeni, da se izpopolnjujejo: če se v situaciji srečata A in B, velja za A sicer drug ukaz obnašanja kakor za B, toda takšen, da ga B

sprejme — A pa sprejme hkrati ukaz, ki določa obnašanje B. Komplementarne so na primer norme, ki ukazujejo lovcu, ki je imel uspešen lov, naj odda jetra in ledvice plemenskemu poglavarju, plemenskemu poglavarju pa ukazujejo, da zahteva od lovca le jetra in ledvice in nič več. V tako urejeni družbi, ki zadovoljivo oboroži človeka za življenje, je enkrat za vselej vcepljen sistem kulturnih nauk, ki predvideva v različnih možnih situacijah vedno enoznačen način reagiranja. V taki družbi tudi ni prostora za to, da bi doživljali razlike, in še manj za konflikt med »tem, kar naj bi bilo« in »tem, kar je«. Človek pričakuje takšne situacije, v kakršnih se bo zares znašel, in pričakuje samo takšne situacije — ujemanje takih pričakovanj z dejstvi ga nenehno utrjuje v prepričanju o nezmotljivosti in absolutnem značaju med seboj prepletenih vzorcev.

Družba, ki smo jo tu zelo poenostavljeno označili, je seveda stabilna družbena skupnost in malo primerna za spremembe. Zdi se nam, da je najbolj bistvena lastnost take družbe dejstvo, da favorizira in postavlja na prvo mesto osebnosti, ki niso naklonjene spremembam, ki se dobro počutijo v situaciji, če je ta vedno enaka in brez nepredvidenih novih elementov, ki prinašajo težave in silijo k tveganju, ki je vedno povezano z uporabljanjem doslej še nepreskušanih sredstev. Z druge strani pa je takšna družbena skupnost nenaklonjena novatorjem vseh vrst; ima jih za »deviante« — ljudi, ki se »odmikajo od norme«, ki lomijo navado, posvečeno po tradiciji, za nesposobne za »normalno« življenje med »normalnimi« ljudmi. Vsaka stabilna družbena skupnost prej ali pozneje ustvari posebne, prav tako s tradicijo »legalizirane družbene niše« (posebne družbene norme, op. prevajalca) za deviante, poskus dati deviaciji ustaljene, prebavljive in za družbeno skupnost nenevarne oblike izraza. Srednjeveški bardi in potujoči pevci, nori vitezi, popotni derviši, puščavniški samotarji, menihi, »vaški norčki« — to je nekaj primerov kulturno urejenih »niš« za deviante. Postavljeni v takšne niše ostajajo devianti v družbeni skupnosti in so obenem iz skupnosti izključeni: čeprav marsikdaj opravljajo pomembne naloge, ne morejo biti vrednostni vzorec za nikogar drugega razen za tiste, ki so prav tako devianti, njihova ekstravaganca zato stabilni kulturni tradiciji ni preveč nevarna.

Sodobna družba, ki ji pripadamo, pa je zgrajena na povsem drugih principih. Nevsakdanje situacije, ki jih ni mogoče do konca predvideti, ki omogočajo številne reakcije, silijo k razmišljanju o alternativah in k izbiranju, v človekovem življenju niso redke. Nasprotno — v nekaterih sferah življenja in posebej v določenih odsekih družbene strukture so pravilo. To ne pomeni, da so ponavljajoče se situacije, ki zahtevajo uporabo običajne in mnogokrat preverjene norme, eliminirane brez ostanka; tudi si je težko predstavljati obstoj družbe, v kateri bi osnovni vsakdanji procesi, povezani z zadovoljitvijo elementarnih potreb, ne bili sestavljeni prav iz takšne ponavljajoče se situacije. Toda v naši fazi zgodovine so prenehale izčrpavati človekovo življenjsko

pot — in ker imajo v svoji enoznačnosti norme podobo predpisa — so prenehale biti zadovoljiv regulativ človekovih postopkov.

To se je zgodilo iz dveh razlogov.

Prvič — človekovo vzgojno središče je prenehalo biti enodno. Za sodobni tip družbe je značilna razmeroma slaba koordinacija različnih kulturnih sistemov, ki vplivajo v procesu človekove vzgoje — čeprav samo zaradi tega, ker je v pogojih nadvse naglega razvoja komunikacij in s tem nenehno podaljševanih kulturnih stikov vsaka družba danes pravzaprav »na stiku kultur«, teren stalnih srečanj in soočenj različnih kulturnih tradicij. Ker so na istega človeka v istem času naslovljene različne normativne zapovedi, seveda ne priznava rad izključni, absolutni in neomajni značaj katerekoli izmed konkurenčnih norm. Danes je mogoče najti le malo središč, ki bi bila toliko kulturno enodna, hkrati pa tako odlično izolirana od virov kulturne informacije, da bi lahko proizvajala osebnosti, ki bi bile docela stabilne, skrajno trdne, brez ostanka predane samo enemu povezanemu sistemu vrednot, zgledov in norm. Pravilo je v bistvu drugo: v procesu oblikovanja svoje osebnosti stoji človek ne pred enim in nedeljivim, trdnim in notranje neprotislovnim sistemom kulturnih zapovedi, marveč pred neke vrste »stičiščem kultur«, ki vneto ponujajo svoje predloge. Že proces prisvajanja kulture vsebuje zato izbor, ni ga mogoče opraviti brez selekcije, konfrontacije, odločitve. Veliko število med seboj nasprotnih kulturnih propozicij, katerih večji del ne vsebuje nobenega negativnega vrednostnega vzorca, vsiljuje misel o relativnosti, delni vrednosti vsake norme in o tem, da ni razumnih meril za izbor ene norme in za zavrnitev druge razen osebnega nagnjenja.

Drugič — kakor je bilo mogoče spoznati že samo na osnovi dosedanjih razglabljanj — v sodobni družbi neverjetno raste število situacij, ki niso predvidene ali pa jih norme, ki so bile do tega časa kulturi na razpolago, v celoti ne pridvidevajo, prav gotovo pa ne norme, ki se jih je posrečilo prisvojiti temu ali onemu posamezniku. Veliko število tehničnih novosti, ki globoko zadevajo vsakdanje življenje človeka (spomnimo se samo na televizor ali električni pralni stroj, da ne govorimo o avtomobilu: ko so se te novosti pojavile, so povsem pretresle dotedanje družinske navade in zahtevale povsem nov kodeks obnašanja), doslej neslutena lestvica družbene gibljivosti, vse to omogoča ljudem, da pogledajo »tja čez« zemljepisne in razredne bariere, kulturno različni sestav vsakega mestnega središča in predvsem kar se da nagli tempo spreminjanja življenjskih navad, ki povzroče, da človek od rojstva do smrti preživi nekaj zapovrstnih kulturnih razdobj — vse to povzroča, da bi — če izključimo nekaj vedno manjših in vse bolj izoliranih teritorijev — bilo težko najti en sam povezan sistem kulturnih ukazov, ki bi vnaprej vseboval natančno tak repertoar vedenjskih reakcij, kakršne utegne zahtevati prihodnost. Zaradi svojega položaja v družbeni strukturi ali v svoji sferi delovanja nekateri močnejše občutijo to neskladnost, nenaklonjenost zunanjih pogojev — toda vsi morajo biti v večji

ali manjši meri novatorji, iskati morajo originalne načine ravnanja, reševati probleme, ki jih znana kulturna tradicija ni naučila. To, kar je bilo v stabilni družbi »deviacija«, odrinjena na rob družbe, postaja v sodobni družbi delež vseh ljudi, za mnoge posameznike, postavljene v ključna področja družbene strukture, pa celo vsakdanje pravilo. Pogoji sodobnega življenja postavljajo v ospredje in favorizirajo ljudi z novatorskimi lastnostmi, ki upoštevajo zunanje pogoje kot probleme, ki jih je treba rešiti, in ki radi rešujejo te probleme samostojno in ustvarjalno.

Zato je umetelnost reševanja problemov in volja za to najpomembnejši kriterij ustrezne pripravljenosti človeka za pogoje sodobne družbe, in zato tudi najpomembnejša skrb sodobne vzgoje. Da bi se ne bali v novih in nepredvidenih situacijah, da bi bili pripravljeni alternative pravilno spoznati in med njimi odločilno izbrati — k temu morajo težiti vzgojitelji, če naj njihovo delo ustreza zahtevam položajev, za katere pripravljajo svoje varovance. Žal pa je to lažje govoriti, kakor storiti. Že pred tisočletji so se vzgojitelji naučili vcepljati svojim varovancem prepričanje o izključno takšnem sistemu pravil, ki se zdi njim samim pravilen, absolutno podrejanje temu sistemu pa imajo za dokaz smiselnosti svojega dela. Ta tradicija ima tendence, da se obdrži celo tedaj, kadar je družba postala toliko družbeno in kulturno diferencirana, da povsem konformističnega stališča do kakršnega koli trdnega kulturnega kodeksa — ne glede na to, kako bi ga moralno ocenjevali — sploh ni mogoče doseči.

To je zelo bistveno in v svojih rezultatih pomembno nasprotje sodobne vzgoje. Vendar to ni edino nasprotje.

Vzgoja in sodobna kultura

Sodobna kultura ima nasploh veliko posebnosti, ki tvorijo originalne in večidel vse doslej še nerešene probleme vzgoje. Vzgojni sistem vsake dobe, družbene ureditve, kulture je bil poskus odgovoriti na specialna vprašanja svojega časa in je nanje bolj ali manj dobro odgovarjal. Nam se še ni posrečilo zadovoljivo odgovoriti na svoje vprašanje. Pravzaprav smo šele v fazi, ko se samih vprašanj šele začnemo zavedati. Tudi jaz se ne čutim sposobnega poiskati dobre odgovore, zato bom samo poskusil izraziti nekaj problemov, ki jih postavlja pred vzgojo sodobna kultura z zahtevo, da jih rešimo.

1. Velikokrat je bilo opozorjeno, kako zelo se je razširilo vzgojno središče in kako pomembne rezultate je prinesla ta razširitev. Povzročila jo je intenzifikacija stikov v družbi in razvoj tehničnih sredstev, ki predajajo kulturne informacije na večje razdalje. Zaradi hitrih transportnih sredstev in knjižic za avto-stop, večjezičnih programov v kinu in radijskih sprejemnikov, ki zajemajo sporočila z ogromnih predelov sveta — je mladi človek v razdobju, ko se oblikuje njegova osebnost, izpostavljen vplivom, ki so nastali daleč za mejami neposrednega vzgojnega središča v tradicionalnem pomenu te besede — to je človeške

skupnosti, s katero je v vsakdanjih osebnih stikih. Za vzgojo je najbolj pomembno, da so vzgojne avtoritete zunaj območja in kontrole neposrednega vzgojnega središča. Učiteljeva vzgojna avtoriteta je prej temeljila pravzaprav na tem, da je bil učitelj za učenca kar se da merodajen, nekoč celo ključni vir znanosti. Danes pa na primer učenec, ki si ogleduje televizijsko znanstveno oddajo, dobi iz ust najboljših »centralnih« specialistov informacijo, ki je brez primere bolj sveža in bolj merodajna od teh, ki mu jih lahko da lastni učitelj. Človeška znanost se razvija danes tako hitro in v tako različnih smereh, da je zaloga učiteljevega znanja — pa naj je odlično končal svoje študije — že nekaj let zastarela, daleč od sodobnih standardov. Večno tekmo z »zadnjo besedo znanosti« učitelj nenehno izgublja in misel, da bi lahko dobil izgubljeno pozicijo monopolne avtoritete, je le jalovo upanje. Korenine vzgojnih vplivov so torej dobro locirane v mnogih razmeroma avtonomnih središčih, in doslej še niso našli načina, da bi jih vsaj približno uskladili. Lahko rečemo, da je za razliko od situacije, kakršna je nastala danes v odnosih človeka do prirode — načrtna realizacija kateregakoli vzgojnega sistema v sodobni kulturi težja kakor kdaj prej v zgodovini človeštva.

2. Posebna značilnost kulture naših časov in našega dela sveta, ki je doslej nismo srečali v drugih kulturah, znanih iz geografije in zgodovine, je obstajanje posebne »mladinske podkulture«. Tako v primarnih družbenih skupnostih kakor tudi v velikih tradicionalnih in stabilnih družbah »mladinska podkultura« ni obstajala — bile so to le zapovrstne stopnje »kako se postaja odrasel«. V lovskih plemenih so bile npr. edine igrače miniaturni lok in miniaturno kopje; otrok je opravljal s temi igračami iste dejavnosti, kot si jih je ogledoval pri odraslih, ki so uporabljali pravi lok in pravo kopje. Če je odrasli lovil antilope, si je otrok prizadeval uloviti rakuna ali jazbeca — njegov skromni lovski triumf je bil družinski praznik in izpit, ki je začel višjo, bolj odgovorno fazo praktične priprave za življenje odraslih. V evropskem srednjem veku je bila vzgoja tudi v tem, da so se otroci po stopnjah vključevali v način življenja odraslih — viteški sinovi so prakticirali kot paži in dvorjani, meščanski sinovi pa kot pomočniki v obrti. Razdobje dozorevanja in oblikovanja osebnosti je bilo v celoti organizirano v luči očitnih, s prostim očesom vidnih zahtev življenja odraslih. Vsaka faza v razdobju dozorevanja je bila povezana z določenimi obveznostmi mladega človeka, ki so se razlikovale zgolj po številu, ne pa tudi po kakovosti od obvez odraslih oseb in so bile vštete v ustvarjalno bilanco družbe.

V naši kulturi je videti ta zadeva čisto drugačna. Dolžnosti mladega človeka niso miniaturna dolžnosti odraslih in načina življenja odraslih, temveč nekaj čisto posebnega, kar je z življenjem odraslih nadvse malo povezano in prav nič očitno. Šolski vzgojni sistem se je izločil v posebno institucijo, ki je povsem ločena od osnovnega toka zadev »odraslih«. Za mladega človeka

ni niti najmanj jasno, da mu bo to, za kar mu govorijo v šoli, naj se uči, v življenju pomagalo. Še več — vse njegovo življenje ni organizirano tako, da bi se učil za delo v zreli dobi. Zaposlitev mladega človeka, tako obvezna zaposlitev kakor zaposlitev v prostem času, ni miniatura zaposlitev odraslih (vsi poskusi posnemanja so celo ostro prepovedani in kaznovani), temveč nekaj, kar je po kakovosti čisto nekaj drugega in je rezervirano za mladino in samo zanjo: drugačen tip obleke in način, kako se nositi, specialni tip zabav, plesa, preživljanje počitnic. Mladina pravzaprav razume svoj položaj ne kakor prehodno stanje oseb, ki »niso povsem odrasle«, »še ne končane«, »še ne povsem popolne«, temveč kakor položaj oseb, ki so povsem popolne, izdelane, razvite, a so preprosto člani druge človeške skupnosti, kakor je svet »starih«. Mladina je v naši kulturi zares posebna družbena kategorija in ne prehodna stopnja procesa »postajanja odrasle«. Ta okoliščina odloča o bistveni diskontinuiteti, ki je značilna za naš vzgojni sistem: o prekinitvi, o prepadu brez mostu med trenutkom, ko je človek »še mlad«, in trenutkom, ko bi moral biti po vseh pričakovanjih družbe že »odrasel«.

3. Ta splošna diskontinuiteta v vzgojnem sistemu se kaže v mnogih dejanskih vrzeli v procesu dozorevanja mladine. Navedam nekatere teh vrzeli:

a) Otrok — je s stališča družbe oseba, za katere dejanja odgovarjajo drugi, odrasli pa je nasprotno oseba, ki ne le v celoti odgovarja zase, temveč odgovarja tudi za druge. V procesu preobrazbe otroka v odraslo osebo mora torej obstajati faza, v kateri se doraščajoči človek po stopnjah uči odgovarjati za lastna dejanja, nato pa za dejanja drugih oseb. To pomeni, da se mora učiti samostojno sprejemati odločitve in potem nositi posledice. Takšna faza pa v naši kulturi praktično ne obstaja. Naša kultura zahteva od mladih ljudi nemogoče: da bi se učili plavati na pesku, da bi si ne zmočili nog. V trenutku, ko je mladina prenehala biti skupina pomočnikov, ki se pripravlja, da bi se osvobodila v mojstre — zanjo v družbeni delitvi dela ni bilo več dela; obdobje mladosti je postalo svojevrstna »zemlja nikogar«, za katero ni bilo poskrbljeno ne s kulturnimi normami, izdelanimi za otroško obdobje, ne s kulturnimi uravnalniki življenja odraslih. V takih pogojih je dovolj naravno, da se — če gre za odgovornost — navade, izdelane za obdobje otroštva, raztegnejo na obdobje mladosti. Vse do trenutka, ko postanejo odrasli — ko začno samostojno služiti ali si ustvarijo lastno družino, se mladim odreka pravica do odločanja, pri čemer jim s tem — pogosto nezavedno — onemogočajo, da bi si pridobili težko umetnost odgovornosti. Pozneje se zastoj čudimo, če mladi delavci ne čutijo odgovornosti do svojih obveznosti, da so mladi zakonski pari nemočni in da se zveze krhajo pri prvi življenjski preskušnji.

b) V življenju odraslih zavezuje načelo vzajemnosti. To načelo temelji pogosto na tem, da je mogoče dobiti kakršnokoli dobrino samo v zameno za drugo dobrino istovrstne vrednosti. Če se tega načela v svetu odraslih ne spoštuje, se ljudje jezijo in

imenujejo kršitev nepravilnosti. Toda načelo, ki je temelj naše kulture, ki ga v odnosih med odraslimi pridno in vneto gojimo, ne velja za mladino. Mladost je v naši kulturi obdobje pobiranja, ki ni uravnoteženo z dejanjem. Morebiti ker dejavnosti, ki jih je predvidela »mladinska podkultura«, niso družbeno porabne, družba od mladine ničesar ne pričakuje in ne zahteva v zameno za svoje usluge: za delež v delitvi potrošnega blaga in za znanje, ki jim ga daje preko šole. V življenjsko važnem, se pravi ključnem obdobju oblikovanja osebnosti, se ne spoštuje načelo vzajemnosti, ki je priznано kot organizacija sveta odraslih: toda obdobje formiranja osebnosti naj bi pripravljalo mlade ljudi prav za ta svet. Ni izključeno, da poleg drugih vzrokov prav ta diskontinuiteta v vzgojnem procesu oživlja potrošniške tendence, ki so v sodobni kulturi tako žive in jih je tako težko premagati.

c) V kontinuiteti vzgojnega procesa bomo opazili še eno vrzel, ko bomo sestavili model značajev, kakršne zahteva sodobna kultura od mladine in odraslih. Odrasli človek mora biti trden, vedeti mora, kdaj je treba vsiliti svojo voljo, manifestirati voditeljske sposobnosti; sme pa tudi, seveda v mejah, ki jih dovoljuje družba, sprostiti svoje impulze — kar se celo šteje za stopnjo njegove »dozorelosti« oziroma »moškosti«. Model značaja mladega človeka, kakor ga zahteva sodobna kultura, bi lahko orisali, če bi zanikali pravkar našete lastnosti »odraslih«: mladenič mora biti poslušen in pokoren, ne sme vsiljevati lastne volje in vse svoje impulze mora neusmiljeno dušiti. Vsi ti tabuji, če jih ne podpira ustrezna kontrola in so zaradi tega neuspešni, povzročajo zgolj nasprotovanja in mržnjo in nezaupanje med generacijami. Če pa so vsiljivo vcepljeni v življenje — oblikujejo značaje, ki niso sposobni za življenje odraslih, negativne in slabiče.

4. Nadaljnji nadvse težavni vzgojni problem, ki ga postavlja sodobna kultura, je povezan z dejstvom, da je — kakor kaže — za zmeraj omajana vzgojna avtoriteta »starejšega pokolenja« na sploh, staršev pa še posebej. Starši so izgubili vzgojno avtoriteto ne le zaradi tega, ker ima danes premoženjsko dedovanje kar najmanjšo vlogo v oblikovanju družbenega položaja mladih, temveč tudi zato, ker skoraj vse poklicno in strokovno znanje, ki naj ga te pozicije determinirajo, dobivajo mladi izven doma in ne od staršev. Toda kriza avtoritete »starejših« je posebna premena bolj splošnega pojava: krize avtoritete »starejših« prav kot starejših. Stari ljudje v naši družbi niso več — kot so bili nekoč poprej — živi »zbiralniki« življenjskega znanja in izkušenj. Informacije danes ne potekajo več samo »od zgoraj« po življenjski lestvici — pogosto potujejo prav v obratni smeri, kadar mlad inženir seznanja stare delavce s krivnostmi nove tehnologije, sin pa poučuje očeta o lastnostih umetnih satelitov in je domači strokovnjak za upravljanje televizorja. Še več, v zvezi s »prihodnjo« orientacijo sodobne kulture in kultom novosti in novatorstva mladi človek v življenju starejših ne vidi več podobe svojega lastnega življenja čez nekaj desetletij, kakor je bilo to nekoč v stabilnih družbah. Nasprotno, on določa samega sebe s

tem, da zanika življenje starejših kot poosebljenje ne tega, kar je razumno, kolikor tega, kar je slabo, kar je zastarelo in ni sodobno. Starejši rod ne le ni prenehal biti generični vzor, ki ga priporoča sodobna kultura, temveč postaja praktično celo negativni vzor; ko iščejo vzorov, se mladi ne obračajo k starejšemu rodu — iščejo jih med vrstniki.

Takšna situacija je nedvomno ugodna za dinamiko sodobne kulture. Vendar neizmerno otežkoča vzgojni proces, ki je nujen, da bi ohranili minimum nujne stabilnosti in razvojne kontinuitete družbenih institucij — stabilnosti, brez katere se novatorstvo ne more utrditi kot sestavni del kulture, brez katere se zlahka spremeni v golo ekstravaganco in zapravljanje družbenega prizadevanja.

Vsaka kultura ustvarja lastne vzgojne probleme. Vzgojni problemi sodobne kulture nikakor niso lažji od vzgojnih problemov prejšnjih razdobij. Kaže, da so celo zelo vprašljivi — prav gotovo zato, ker vse doslej ni videti, kako bi jih rešili. Čim prej jih bodo pedagogi začeli reševati in pri tem posegli po ugotovitvah sociologije kulture, tem bolje bo za družbo in mladino. Potrebna je sodobna pedagogika, skrojena po meri sodobnih kulturnih razmer. Te svoje pripombe ocenjujem kot poziv k povečanju skupnih naporov pedagogov, socialogov in psihologov, da bi ustvarili prav takšno pedagogiko.

Prevedla Breda Pogorelec

Znanstveno posvetovanje o OF

Slovenski zgodovinarji so z znanstvenim posvetovanjem o Osvobodilni fronti slovenskega naroda, ki so ga na pobudo glavnega odbora SZDL Slovenije in predsedstva Zveze združenj borcev NOV Slovenije organizirali v dneh od 28. do 30. aprila 1966 v Ljubljani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Slovenska akademija znanosti in umetnosti ter Zgodovinsko društvo za Slovenijo, počastili 25-letnico njene ustanovitve. Prireditelji so želeli s simpozijem pokazati uspehe dosedanjih znanstvenih raziskovanj o nastajanju ljudske fronte v Sloveniji, dejavnosti, vloge in pomena OF v NOB ter z njimi seznaniti širšo javnost. Na njem pa naj bi opozorili tudi na probleme, ki jim zgodovinopisje najnovejše dobe ni posvetilo nobene oziroma vsaj ne ustrezne pozornosti ali pa jih ni pravilno ovrednotilo. Predsednik pripravljalnega odbora Josip Vidmar je v svoji uvodni besedi poudaril, da je značaj simpozija »politično svečan in znanstven hkrati, posvečen proslavi tega velikega zgodovinskega dejstva in posvečen vsakršni znanstveni osvetlitvi te znamenite politične tvorbe, saj je v našem življenju še vedno živa in prisotna, dasi s svojimi junaškimi stvaritvami, zaradi katerih je nastala, že prehaja v zgodovino, in to v zgodovino, ki je in bo

ostala ponos slovenskega naroda, nato pa je na kratko prikazal pogloblitve značilnosti OF in njeno vlogo v revolucionarni preobrazbi slovenskega naroda.

Organizatorji so pripravili obširen program s štirimi referati, enainvajsetimi koreferati in eno informacijo. Težišče referata Frančka Sajeta je bilo prikazati nastajanje enotnosti demokratičnih sil slovenskega naroda v desetletju 1931—1941, v uvodnem delu pa je po literaturi opisal še nekatere značilnosti političnega razvoja do šestojanuarske diktature. Poglavitna hiba tega referata je naštevaje številnih marsikdaj manj pomembnih podatkov brez nadrobnejše analize pomembnejših dogajanj, zlasti večjih prelomnic v razvoju partije. Žal v referatu tudi ni podal sinteze obravnavane problematike, kar bi bilo spričo drugih šestih koreferatov s tematiko iz obdobja med obema vojnama vsekakor Sajetova temeljna naloga.

Pero Damjanović je v zanimivem koreferatu opisal razvoj ljudske fronte pri posameznih jugoslovanskih narodih, ga periodiziral in opozoril na velike posebnosti v boju za združitev demokratičnih sil v posameznih pokrajinah. Poudaril je, da je ljudskofrontno gibanje v Jugoslaviji v pozitivnem smislu preraslo okvire, ki mu jih je

začrtal VII. kongres Kominterne. Koreferat dr. Jožeta Šorna o nominalnem povečanju delavskih mezd in o načinu računanja draginjskih doklad v Sloveniji pred okupacijo je eden redkih prispevkov k poznavanju ekonomskega položaja delavstva. Poročevalec se je lahko omejil le na nekaj primerov, kako so reševali vprašanje mezd v obdobju naraščanja draginje. Vrednost njegovega prispevka je v tem, da je prikazal metodološke prijeme za globlje proučevanje gospodarskih in socialnih razmer v obdobju med obema vojnama. Glede na to, da so dostopni obsežno arhivsko gradivo Delavske zbornice, Inšpekcije dela in Jugoslovanske strokovne zveze ter številni podatki predvsem v slovenskem sindikalnem tisku, obstoje realne možnosti, da bi zgodovinarji končno vendarle začeli sistematično proučevati predvojne ekonomske razmere delavstva. France Kresal je v svojem koreferatu prikazal dve obdobji v nastajanju akcijske enotnosti slovenskega delavstva; prvo obdobje v letih 1920—1923 je opisal nekoliko pomanjkljivo, zlasti odnos neodvisnih strokovnih organizacij in Jugoslovanske strokovne zveze do skupnega nastopanja delavstva, proces nastajanja Delavske enotnosti v tridesetih letih pa je obdelan solidno. Koreferat pa je pokazal, da je precej lažje orisati razvoj akcijske enotnosti »od zgoraj« kot njeno nastajanje na terenu, za kar je potrebno nadrobno proučevanje medsebojnih odnosov delavstva in različnih strokovnih organizacij v številnih mezdnih gibanjih in drugih oblikah boja. Šele na

podlagi podatkov teh raziskovanj bo mogoče jasno odgovoriti na vprašanje, kakšna je bila akcijska enotnost delavstva »od spodaj«. Alenka Nedog je z opisom nekaterih večjih akcij, demonstracij in gibanj v letih 1935 do 1937 lepo prikazala začetke ljudskofrontnega gibanja med množicami na Slovenskem. Z dokumenti iz gradiva kominterne in s sodnimi spisi iz arhiva CK ZKS je osvetlila tudi vlogo partije v nastajanju ljudske fronte in težave, ki so nastale, ko se je njena dejavnost preusmerila iz ilegalne v legalno. Napredne tokove v naši predvojni književnosti sta obravnavala dva koreferenta. Janko Liška je prikazal pobude slovenske proletarske književnosti k oblikovanju in rasti socialne in nacionalne zavesti v dvajsetih letih, pri čemer je zlasti lepo osvetlil lik Srečka Kosovela. Koreferat je le odlomek daljše študije, v kateri namerava avtor obdelati socialni realizem v tridesetih letih. Dr. France Zadavec je v svojem prispevku analiziral načelne članke in korespondenco petih pomembnih svobodoumnih oziroma katoliških književnikov, osvetlil njihove idejne premike v tridesetih letih, zlasti njihov odnos do nacionalnega vprašanja, in s tem njihovo pot in pot njihovih somišljenikov do priznanja, da je bila vloga KPS odločilna za usodo slovenskega naroda. Nastajanje naprednih gibanj med Slovenci v zamejstvu sta obravnavala Milica Kacin-Wohinz in Tone Zorn. Koreferentka je prikazala razvoj protifašističnega gibanja med Slovenci in Hrvati v Julijski krajini, pri čemer je posebej poudarila, da so bile

možnosti za razvoj naprednih gibanj zaradi policijskega režima v fašistični Italiji dokaj težje kot v Jugoslaviji. Zorn pa je opisal napredne usmeritve v slovenskem političnem gibanju na Koroškem v letih 1921—1938, ki so v času NOB privedle do osnovanja novega naprednega tabora med koroškimi Slovenci in do spremembe v gledanju na slovensko narodno vprašanje. Oba koreferenta sta solidno osvetlila obravnavano problematiko, čeprav sta imela na voljo le malo arhivskega gradiva.

Drugi in tretji dan simpozija so bili na programu referati in koreferati, ki so obravnavali posamezne vidike dejavnosti OF med NOB. Dr. France Škerl je v svojem referatu o vlogi in pomenu OF solidno dokumentiral njen razvoj od programske enotnosti posameznih skupin, ki se je izražala v koalicijski obliki medsebojnih odnosov, do njene organizacijske enotnosti, ki jo je dosegla z dolomitsko izjavo oziroma z njeno potrditvijo na zboru aktivistov na Pungledu aprila 1943. Referat je lepo prikazal notranje odnose med skupinami v posameznih razvojnih etapah, utrjevanje vodilne vloge delavskega razreda v njej in njegovo prizadevanje, da NOB preraste v socialistično revolucijo. Dr. Škerl je skrbno analiziral pomembne pozitivne in negativne pojave v OF in prišel do nekaterih novih ugotovitev, v mnogih ocenah pa je lahko le pritrdil prvemu zgodovinarju naše NOB Borisu Kidriču. Prvi koreferat k temu referatu je prebral Boris Žiherl, ki je govoril o revolucionarnem in vsenarodnem značaju OF.

Poudaril je, da je bila OF »dejansko borbena zveza delovnega ljudstva, v katerem je odločilna vloga pripadala delavskemu razredu«. Žiherl je opozoril tudi na dejstvo, da je bila udeležba slovenskega izobraženstva v NOB »številčno in po tistem, kar je s svojo ustvarjalno močjo v slovenski kulturi predstavljalo, bržčas edinstveno v okupirani Evropi«. Dr. Bogo Grafenauer je za njim obrazložil teze, s katerimi je OF prikazal kot dediča svobodoljubnih in naprednih gibanj v zgodovini slovenskega naroda. Pomembne so tri njegove ugotovitve: prvič, da je šele OF celo tisočletje po tem, ko so Slovenci v 9. stoletju izgubili svobodo, prevzela suvereno odločanje o usodi slovenskega naroda; drugič, da je OF po kmečkih uporih prvo gibanje slovenskega naroda, v katerem je bila premagana strankarska razcepljenost in dosežen enoten politični koncept, in tretjič, da je program OF rasel iz izročil slovenskega zgodovinskega razvoja od kmečkih uporov dalje. Dr. Janko Pleterski je v svojem koreferatu poudaril, da se je program Zedinjene Slovenije z začetkom NOB prvič po 1848 pokazal »kot resnično možna in čisto konkretna, že uresničevana pot« ter da so bila prizadevanja za rešitev slovenskega narodnega vprašanja in izbojevanje suverenosti po smernicah KPS velikega pomena za razmah OF. Koreferat je tudi dobro prikazal odnos OF in KPS med NOB do vprašanja slovenskih meja. Na simpoziju smo pogrešali referat, ki bi navedene osvetlil vlogo partije v razvoju ljudskofrontnega gibanja pred vojno. To vrzel je

za obdobje NOB izpolnil s svojim prispevkom Mitja Ribičič. Po njegovem mnenju se ob poudarjanju ustanoviteljske in voditeljske vloge partije ne osvetli dovolj vpliv OF na KPS, ki se je kazal predvsem v tem, da je odklanjal njeno sektaško zaprtost, birokratično nezaupljivost, enostransko ocenjevanje in podcenjevanje odnosov do množic, zlasti do inteligence. OF, ki »ni bila transmissijska organizacija komunistov, pač pa avtonomna in iz potreb in teženj množic zrasla organizacija«, je tudi vplivala na graditev politike od spodaj navzgor in omogočala komunistom, da so preverjali pravilnost svojih stališč. Koreferent je tudi opozoril na nekatere napake v sodobnem zgodovinopisju in dal pobudo za znanstveno razrešitev nekaj pomembnih problemov iz NOB. Vodilna vloga partije v NOB pa bi morala biti na simpoziju še podrobneje osvetljena. Dr. Vladimir Dedijer je simpoziju v pisni obliki posredoval hipoteze za primerjalno zgodovino odporniških gibanj v Evropi med drugo svetovno vojno.

Dr. Metod Mikuž je v prvem poglavju svojega referata prikazal, kako so nastajale temeljne točke OF, in jih primerjal s programom OF na njenem prvem kongresu julija 1945. Dragocene so njegove primerjave programa OF s prvimi bojnimi programi pri drugih jugoslovanskih narodih, ki so pokazale veliko različnosti in posebnosti. V Sloveniji je partijsko vodstvo začelo osvobodilni boj s svojim kadrom in OF hkrati, drugače pa je KP organizirala vstajo pri drugih jugoslovanskih narodih. »Težko je že da-

nes reči,« je poudaril dr. Mikuž, »kateri način je bil boljši, lahko pa mirno trdimo, da bi bil vsak drug način začetka boja na Slovenskem verjetno težji.« V drugem poglavju je referent na nekaterih kompleksnih dejavnostih, partizanskem sodstvu, gospodarstvu, zdravstvu in delu nekaterih ustanov pri predsedstvu SNOS pokazal, kako se je temeljna točka OF o preoblikovanju slovenskega narodnega značaja in o stvaritvi novega lika aktivnega slovenstva »do pike natančno izpolnila«. V drugem delu svojega referata je dr. Mikuž prvi obdelal nekaj pomembnih problemov iz razvoja NOB v letu 1944 in s tem nakazal zgodovinarjem pot k poglobljenemu raziskovanju zadnjega obdobja našega osvobodilnega boja.

Koreferat Miroslava Luška o Delavski enotnosti je prvi začetek sistematičnega proučevanja ene najpomembnejših množičnih organizacij OF. Pregledno je prikazal razvoj in vlogo Delavske enotnosti od njenega nastajanja pred vojno pa do tedaj, ko se je vključila v Enotne sindikate 1945. Enega najzanimivejših koreferatov je prispeval Ivan Križnar, ki se je lotil izredno zamudnega in težavnega ugotavljanja socialne in politične pripadnosti borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem 1941. Zbrani podatki dokazujejo, da so bili jedro partizanskih enot na nemškem okupiranem ozemlju Slovenije delavci, drugi po številu so bili obrtniški pomočniki, na tretjem kmetje. Glede politične pripadnosti pa je pomembna njegova ugotovitev, da so bili na Štajerskem zaradi iz-

redno hudih razmer skoraj vsi prvoborci komunisti, na Gorenjskem pa so bili komunisti le jedro partizanskih enot, okrog njih pa se je zbralo zlasti precej sokolov, medtem ko več kot polovica prvih gorenjskih borcev pred vojno politično ni bila organizirana. Koristno bi bilo, če bi Križnar svoje delo nadaljeval še za druga območja Slovenije, ker bo moč šele tedaj odgovoriti na tako zanimivo vprašanje iz začetkov NOB. Jože Krall je s številnimi podatki prikazal rast slovenskega narodnoosvobodilnega tiska v posameznih obdobjih in po pokrajinah v letih 1941–1945. V svojem koreferatu je opozoril, da bo treba popisati še ves manjši osvobodilni tisk, ki so ga partizanske tehnike in tiskarne razmnoževale oziroma tiskale v kar največjih nakladah in je bil med najbolj razširjenimi oblikami obveščanja in propagande. Ferdo Fischer je predvsem na podlagi redkih spominskih zapisov sestavil koreferat o organizacijskih oblikah in metodah dela slovenskih kulturnih delavcev v OF. Zaradi pomanjkanja gradiva pa je avtor le delno odgovoril na vprašanje, ki si ga je zastavil v naslovu. Omejil se je predvsem na to, da je prikazal organizacijsko povezovanje kulturnih delavcev v OF. Nekatere njegove ugotovitve bo treba še preveriti, za to, da se osvetli pomembna vloga slovenskega izobraženstva v NOB, pa bodo potrebne še številne študije.

Dr. Makso Šnuderl je imel referat o OF »kot državi v državi«. V uvodu je poudaril, da je OF že od vsega začetka, s tem da je prevzemala nekatere funk-

cije oblasti, prerasla dejavnost, ki jo je imela kot množično politično gibanje. Njegov referat je skrbna pravna analiza vseh pomembnih etap in prvin v razvoju ljudske oblasti na Slovenskem do tedaj, ko so Slovenci dosegli lastno državnost l. 1945. Zanimivo je njegovo primerjanje NOO v Sloveniji z enakimi oblastnimi organi drugod. Pri tem je ugotovil, da so nastali fočanski predpisi tudi na podlagi slovenskih izkušenj pri graditvi ljudske oblasti.

Šnuderlov referat so dopolnili Zdravko Klajnšček z opisom vloge slovenskih partizanskih čet v procesu razvoja »države v državi«, dr. Tone Ferenc s prispevkom k problematiki zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, dr. Lado Vavpetič s prikazom nekaterih značilnosti v razvoju prava med NOB in dr. Marijan Brecelj, ki je v svojem koreferatu opisal pomen razširitve izvršnega odbora OF v septembru 1944. Klajnšček je opozoril na elemente medsebojne prepletenosti in pogojenosti dejavnosti partizanskih enot in množične dejavnosti v OF ter pomoč vojaških enot OF pri izvajanju njenih prvih oblastnih nalog. Dr. Ferenc je v prvem delu svojega koreferata prvi nadrobneje prikazal priprave za zbor predstavnikov slovenskega naroda še pred kapitulacijo Italije, v drugem delu pa je korigiral ugotovitve o številu odposlancev na kočevskem zboru ter delegacije za II. zasedanje AVNOJ. Opisal je tudi zanimive posebnosti v poteku volitev na posameznih območjih. Ker ni dovolj arhivskega gradiva, ni mogoče dokončno odgovoriti na nekatera vprašanja v zvezi s

pripravami za kočevski zbor, treba pa bo tudi nadrobno analizirati vzroke za neenakomerno ozemeljsko razvrstitev njegovih delegatov. V Vavpetičevem koreferatu je posebno pomemben opis dejavnosti zakonodajnega odbora SNOS oziroma njegove študijske komisije, ki je napisan po arhivskem gradivu in osebnih spominih. Dr. Breclj je razširitev izvršnega odbora OF v septembru 1944 označil kot idejno manifestacijo enotnosti OF in kot kraj združevanja vseh naprednih in patriotskih sil v njej ter tudi kot posledico dejstva, da je čas zahteval ločitev političnih funkcij IO OF od najvišjih predstavniških in izvršilnih funkcij ljudske oblasti.

Marija Oblak-Čarni je v svoji pismeni informaciji o primarnih in sekundarnih virih za zgodovino OF navedla predvsem tiste gradivo ki ga Vodnik po arhivih Slovenije ni mogel upoštevati. Opozorila je tudi na gradivo, ki ga hranijo tuji arhivi, v uvodu pa je opisala prizadevanja znanstvenega inštituta za ohranitev dragocenega gradiva o NOB.

Ker je bil program prenatrpan, se razprava ni mogla toliko razviti, kakor je bilo zaželeno. V razpravi — prispevkov k njej je bilo štiriindvajset — je bilo povedanih nekaj tehtnih kritičnih pripomb k ugotovitvam v nekaterih referatih in koreferatih, predvsem pa danih mnogo dopolnil in pobud za proučevanje novih vprašanj. Zgodovinarji naj bi se v prihodnje bolj pogumno lotili tudi znanstvene obdelave občutljivejših problemov. Zlasti vsebinsko bogat prispevek Toneta Faj-

farja, ki je govoril o akcijski enotnosti delavskega razreda pred vojno, o kratkotrajni krizi v ljudskofrontnem gibanju po sklenitvi sovjetsko-nemške pogodbe, o napačnem prikazovanju krščanskih socialistov kot levega krila Slovenske ljudske stranke, o dveh skupinah intelektualcev v okviru krščansko-socialne skupine OF in o pomembnem dejstvu, da je CK KPS osnoval OF, ne da bi čakal na navodila CK KPJ, je pokazal, koliko pomembnih dejstev zgodovinarji zaradi pomanjkanja ustreznih virov ne bodo mogli nikdar pravilno osvetliti, če ne bodo o njih spregovorili neposredni udeleženci.

Čeprav s sestavo in izvajanjem znanstvenega programa ne moremo biti popolnoma zadovoljni, pa moramo, ko ocenjujemo simpozij, poudariti, da se je pokazal kot zelo koristna oblika, da se prikaže stanje slovenske historiografije najnovejše dobe, in kot usmerjevalec za načrtno delo v prihodnje.

Simpozij je pokazal, da je proučevanje obdobja med obema vojnama skoraj še v začetni fazi. Brez dvoma je objektivni vzrok za tako stanje dejstvo, da skoraj vse pomembno arhivsko gradivo za to obdobje še ni dostopno in se zato zgodovinarji raje lotevajo takih tém iz obdobja NOB, ki jih lahko podprejo s trdnimi dokazi. Prav tako je že čas, da bi začeli zgodovinarji proučevati obdobje po osvoboditvi, za kar jim bo seveda tudi treba omogočiti dostop do ustreznega arhivskega gradiva. Tudi celi kompleksi vprašanj iz NOB, posebno iz njenega zadnjega obdobja, še niso obdelani.

Z Inštituta za zgodovino delavskega gibanja je bilo na simpoziju 11 predavateljev, od katerih je večina uspešno opravila svojo nalogo. Razveseljivo je, da so bili med njimi tudi mladi raziskovalci, ki obetajo, da bodo ob zanesljivem mentorstvu hitro napredovali. S tesnimi stiki, ki jih je ta ustanova v pripravah za simpozij navezala s Slovensko akademijo znanosti in umetnosti, Zgodovinskim društvom za Slovenijo oziroma filozofsko fakulteto, so ustvarjene ne le možnosti za njihovo pomoč pri vzgoji njenega znanstvenega naraščaja, temveč tudi za medsebojno usklajevanje programa pri proučevanju delavskega gibanja in NOB. Naloga IZDG je zdaj ta, da napoti svoje raziskovalce k obdelovanju problemov, ki jih je razprava na simpoziju prikazala kot posebno pomembne. Prav tako pa bi naj bila v prihodnje tudi stalna naloga IZDG organizirati znanstvena posvetovanja, vendar o ožji problematiki, kar bo lahko dalo še bolj pozitivne rezultate, kot jih

je dal ta simpozij. Koristno bi bilo tudi, da bi IZDG organiziral posvetovanje o metodologiji proučevanja najnovejše slovenske zgodovine. Če se bo IZDG vestno lotil nakazanih nalog, bo prav ta simpozij lahko pomembna prelomnica v njegovem delu.

Končno naj omenimo še, da je glede strukture udeležencev simpozij lepo uspel. Med približno 240 udeleženci so bili študentje, predavatelji vseh vrst šol, od osnovnih do visokih, raziskovalci, arhivarji in predstavniki 21 institucij iz 5 jugoslovanskih republik. Koristno bi bilo, da bi prav tako prizadevno kot na sedanjem simpoziju tudi v prihodnje sodelovali na njih pravni zgodovinarji. Posebno razveseljivo pa je, da je bilo med udeleženci največ predavateljev z osnovnih in srednjih šol, kar bo lahko ugodno vplivalo na pravilno posredovanje pomembnih dejstev iz prelomnega obdobja slovenske zgodovine mladi generaciji.

MIRKO STIPLOVSEK

Jugoslavija in gospodarski razvoj dežel v razvoju

V Ljubljani je 23. in 24. junija potekal simpozij o tematiki, ki jo zajema naslov tega poročila. Simpozij sta pripravili in sklicali visoka šola za politične vede in Gospodarska zbornica SR Slovenije. Udeležili so se ga — povečini tudi aktivno — predstavniki enainpetdesetih gospo-

darskih organizacij, strokovnjaki iz upravnih organov, ki se ukvarjajo z razvojem naših gospodarskih zvez z razvijajočimi se deželami, profesorji z visoke šole za politične vede in zastopniki nekaj družbenih organizacij. Med tistimi, ki so bili povabljeni, a se tega delov-

nega posveta niso udeležili, je bilo najbolj opaziti odsotnost predstavnikov iz nekaterih republiških organov.

Ogrodje za simpozij je ustvarila že pripravljalna skupina, ki je izdala vnaprej napisane temeljne referate v zajetnem ciklostiranem gradivu. To je omogočilo, da so bile razprave, ki so potekale v teh dveh dneh, zožene in omejene na nekaj bistvenih vprašanj.

*

Prof. dr. Vlado Benko in prof. dr. Avguštin Lah sta z uvodnima referatoma o mestu in vlogi dežel v razvoju v sodobni mednarodni skupnosti in o pomenu gospodarskih odnosov med razvitimi deželami in deželami v razvoju za hitrejši in skladnejši gospodarski razvoj sveta nakazala koordinate glavnega vprašanja, o katerem naj bi razpravljali simpozij, v sklopu svetovnih političnih in gospodarskih odnosov. Oba referata sta imela predvsem uvodni značaj; zato sta se vsebinsko ali, če hočete, spoznavnoteoretično ustavila, kar se poglobljenosti tiče, približno na tisti ravni, ki je bila pri nas dosežena v nekaterih študijah, izdelanih v beograjskem Institutu za mednarodno politiko i privredu, v državnem sekretariatu za zunanje zadeve in zveznem sekretariatu za zunanjo trgovino pred konferenco OZN o trgovini in razvoju v letu 1964 in po njej. V literaturi, ki je bila o teh problemih doslej natisnjena v Jugoslaviji, so to raven in širino razprave morda najvidneje dosegla tri dela: Janeza Stanovnika »Dežele v razvoju v svetovnem gospodarstvu« (Cankar-

jeva založba 1964), dr. Marijana Savinška »Mednarodna pomoč za razvoj nerazvijenih zemalja« (Institut za mednarodno politiko i privredu, Beograd 1964) ter dr. Milana Mesariča »Uvjeti i metode razvoja nedovoljno razvijenih zemalja« (Ekonomska biblioteka II kolo/broj 1, Informator, Zagreb 1965). Čeprav pričujoči sestavek ne more biti nikakršna vsebinska ocena minulega simpozija, marveč prikazuje samo potek, naj omenimo, da ta raven, kakor je videti, niti najmanj ne zaostaja za tako imenovano »svetovno ravniyo« razprave o teh vprašanjih. To se je v posrednem smislu dovolj jasno pokazalo pri nastopih naših delegacij na ekonomski konferenci razvijajočih se dežel leta 1962 v Kairu in na svetovni ekonomski konferenci 1964 v Ženevi, ki so bili zasnovani prav na teh teoretičnih izhodiščih...

Morda bi lahko zapisali, da je posebna odlika omenjenih uvodnih referatov njuna aktualnost. Oba zajemata splošne značilnosti razvoja v mednarodnih političnih in gospodarskih odnosih prav do današnjih dni — to se pravi tudi čas po svetovni ekonomski konferenci, katerega razvojne težnje so bile v naši publicistiki vsaj doslej obdelane povečini fragmentarno.

Vnaprej pripravljeno gradivo za simpozij označuje referat Iva Pelicono in še dvanajstih sodelavcev o dosedanjem gospodarskem sodelovanju Jugoslavije z deželami v razvoju in njegovih perspektivah ter referat Jožeta Korošca o institucionalnih elementih sistema našega dosedanjega ekonomskega sodelovanja z deželami v razvoju kot »temeljni analizi« simpozija. Da je

bila oznaka upravičena, je dokazal tudi potek razprave.

Referat Iva Peliconi in sodelavcev zajema predvsem zelo mnogo faktografskega gradiva. Zaradi izredno obsežne vsebine naj tu omenimo samo temeljne značilnosti referata.

V prvem poglavju obravnava skupina avtorjev vlogo razvijajočih se dežel v jugoslovanski zunanjetrgovinski bilanci. Po podrobnih podatkih, navedenih v tem referatu, se je jugoslovanski izvoz v desetletju 1956/65 povečal za 4,7-krat, v našem izvozu pa se je delež teh dežel povzpел od 11 na približno 15 odstotkov. Hitreje se je v tem desetletju povečeval le še izvoz v vzhodno Evropo. Podobna razmerja veljajo tudi za delež razvijajočih se držav v našem izvozu, le da se je naš uvoz iz tega dela sveta razvijal najhitreje med vsemi deleži, ki ga imajo v našem uvozu posamezne svetovne regije. V tem desetletju se je naša blagovna menjava z deželami v razvoju večala hitreje kakor vsa svetovna menjava v povprečju, skupna menjava med deželami v razvoju samimi in skupna blagovna menjava SFRJ. Pač pa delež razvijajočih se dežel v naši blagovni menjavi ni dosegel tiste stopnje, kakor jo dosega v svetovnih merilih, čeprav se v svetovnih merilih delež teh dežel zmanjšuje, v naši zunanjetrgovinski menjavi pa počasi več.

Posamezni predeli razvijajočega se sveta so spreminjali svoj delež v naši zunanjetrgovinski bilanci takole: delež južne in jugovzhodne Azije ter Afrike se je okrepil, delež Srednjega vzhoda je stagniral,

delež Latinske Amerike pa se je zmanjšal. V južni in jugovzhodni Aziji so naši največji zunanjetrgovinski partnerji slej ko prej Indija, Indonezija in Pakistan; na Srednjem vzhodu so to ZAR, Irak, Sirija in Izrael; v Afriki Alžirija, Etiopija, Gana, Sudan in Tunizija in v Latinski Ameriki Brazilija, Argentina, Kuba, Mehika in Peru.

Značilno se je v tem desetletju spremenila struktura našega izvoza v dežele v razvoju. Indistrijski izdelki so v letu 1956 znašali 74 odstotkov skupnega izvoza v ta del sveta, v letu 1965 pa že 89 odstotkov. Referat navaja vrsto podrobnih podatkov o strukturi našega izvoza v posamezne skupine držav in posamezne dežele v razvoju.

Spremenila se je tudi struktura našega uvoza iz dežel v razvoju. Delež surovin se je v obdobju 1956/61 povzpел od 55,8 odstotka na 65,6 odstotka. Toda ta težnja se pričenja že v letu 1962 spreobračati in delež surovin v lanskem letu spet zdrkne na raven iz leta 1956. Tudi na simpoziju je več udeležencev ugotovilo, da se mora ta obratni trend nadaljevati in da bo morala naša država zato, da bi še nadalje povečevala obseg in koristnost menjave z deželami v razvoju, kupovati več njihovih industrijskih izdelkov. V lanskem letu smo iz dežel v razvoju uvozili le 3,1 vseh v tujini kupljenih industrijskih izdelkov.

V referatu so podrobno razporejeni deleži posameznih vrst blaga v večjih skupinah surovin, kmetijskih pridelkov in industrijskih izdelkov v zvezi s posameznimi regionalnimi sku-

pinami držav v razvoju in celo s posameznimi deželami.

V tem poglavju je prikazano tudi količinsko razmerje med deležem klirinškega plačevanja in plačevanja s konvertibilnimi valutami. Več kot 50 odstotkov blagovne menjave z deželami v razvoju plačujemo prek klirirgov. Avtorji ugotavljajo, da izkušnje opravičujejo tak način plačevanja, ki je omogočal uravnavati tekoče bilance s posameznimi partnerji in širiti trg za naše industrijske izdelke. V prihodnje, pravijo avtorji, bo zaradi obveznosti do mednarodnega monetarnega sklada klirinških plačevanj vse manj, a jih načeloma le ne gre zametavati, ker nam še vedno dajejo ugodne bilateralne možnosti.

V sklepu tega poglavja ugotavljajo avtorji:

da je dosežena raven blagovne menjave z deželami v razvoju še zelo nizka;

da je asortiment našega izvoza preozek;

da je trgovinska menjava s posameznimi deželami v razvoju regionalno zelo neenakomerno razporejena.

V poglavju o investicijskem sodelovanju Jugoslavije z deželami v razvoju delijo Ivo Pelicon in sodelavci problematiko v sedem delov: izvoz investicijskih dobrin, graditev industrijskih in energetskih objektov, ladjedelništvo, industrijsko kooperacijo, nekatere probleme pri graditvi kompletnih objektov in naprav, izvajanje raznih investicijskih del in pogoje za kreditiranje investicijskih dobrin. Zaradi obsežnosti gradiva bomo navedli samo nekaj najpomembnejših podatkov, sklepov in priporočil.

Skupno je Jugoslavija v desetletju 1956/65 izvozila v dežele v razvoju za 402,2 milijona dolarjev investicijskih dobrin. Od tega je šlo največ v južno in jugovzhodno Azijo — 45,7 odstotka, v Afriko 30,9 odstotka, v Latinsko Ameriko 18,5 odstotka in na Srednji vzhod 4,9 odstotka. Med panogami je največji delež strojegradnje — 38,8 odstotka, ladjedelništva 38,2 odstotka, motorne industrije 11,9 odstotka, elektrostrojne industrije 9,6 odstotka ter industrije tirničnih vozil 1,5 odstotka. V skupnem izvozu v razvijajoče se dežele je bil delež vrednosti investicijskih dobrin v zadnjem desetletju 46 odstotkov, v vsem jugoslovanskem izvozu pa komaj 19,3 odstotka.

V obdobju 1957/65 so naše gospodarske organizacije zgradile v razvijajočih se deželah 133 industrijskih ter energetskih objektov in naprav. Skupna vrednost ustreznih dobav in storitev znaša približno 144 milijonov dolarjev.

Zanimivi so temeljni podatki o naših investicijskih delih v tujini, ki jih jugoslovanska podjetja izvajajo od leta 1952 dalje. Do konca 1965 je dosegla vrednost opravljenih in sklenjenih del ter storitev 206 milijonov dolarjev. Od tega so največji deleži graditve pristanišč in drugih pomorskih del, melioracijskih del in graditve jezov, daljnovodov, predorov in mostov. Največ takih del so naša podjetja opravljala v tehle razvijajočih se deželah (po velikosti deležev): v Siriji, Indiji, Etiopiji, Libanonu, Gani in Indoneziji. Največ del pa so med našimi podjetji opravili splitski »Pomgrad«, beograjski »Ivan

Milutinović«, sarajevska »Hidrogradnja« in beograjski »Invest-Import«. Pri teh delih je sodelovalo 6130 delavcev, od tega 16,9 odstotka Jugoslovancev, ki so bili povečini inženirji, tehniki in strokovni delavci.

Poseben del referata je posvečen ekonomski upravičenosti investicijskih del v tujini. Avtorji pripisujejo dosedanji delom v »aktivo« to, da so si naše gospodarske organizacije v pogosto zelo ostri mednarodni konkurenci ustvarile pomemben ugled v razvijajočih se deželah, zlasti še na Srednjem vzhodu. V »pasivo« (če smemo to tako imenovati) pa uvrščajo vrsto problemov in najpomembnejše med njimi tudi analizirajo. Pravijo, da smo doslej iskali rentabilnost in ekonomsko upravičenost investicijskih del v tujini predvsem le v izvozu naše opreme in materiala, tu in tam pa upoštevali tudi valuto, s katero so bila ta dela plačana. Opozarjajo pa, da je treba pri oceni rentabilnosti upoštevati predvsem to, da se z investicijskimi deli v tujini v zameno za »dinarske stroške« večja devizni fond naše države. V zvezi s tem pravijo, da je treba v prihodnje posvetiti pri ocenjevanju ekonomske upravičenosti investicijskih del v tujini veliko več pozornosti kakor doslej skupnim dinarskim stroškom. Zato priporočajo, naj bi naša industrija v prihodnje izdelala več kompletne opreme za energetske in industrijske objekte, ki jih naša podjetja grade v tujini; naj bi v prihodnje povečevali delež domačega reprodukcijskega materiala za taka dela ali pa reprodukcijskega materiala, ki prihaja iz uvoza iz de-

žel, s katerimi imamo v klirinških visoke aktive; naj bi bolj uporabljali jugoslovansko mehanizacijo; in naj bi povečali delež izvoza jugoslovanskega materiala (predvsem gradbenega in inštalacijskega) za ta dela.

Ivo Pelicon in soavtorji razpravljajo tudi o graditvi kompletnih objektov v tujini. Tu pravijo, da se moramo za dosežanje uspehe, ki pa so sorazmerno majhni, zahvaliti predvsem temu, da smo zainteresiranim državam dajali kreditne olajšave. Pri tem opozarjajo, da se bo moralo naše gospodarstvo resneje posvetiti specializaciji pri programiranju za proizvodnjo opreme za kompletne objekte; modernizaciji, mehanizaciji in avtomatizaciji proizvodnje; standardizaciji in tipizaciji; širši uporabi industrijske kooperacije; domači in mednarodni industrijski koprodukciji; konkurenčnosti pri dobavnih rokih; in naposled ustanavljanju dobrih projektivnih organizacij in znanstveno-raziskovalnemu delu. Naštevajo nekaj primerov, ko smo zanemarili enega ali več zgornjih področij in je to škodovalo našemu gospodarstvu in zunanji politiki. Nato podrobneje razpravljajo o slehernem naštetih vprašanj in dajejo vrsto priporočil.

V delu referata, ki je posvečen industrijski kooperaciji, so naštetih najprej elementi, ki po mnenju avtorjev definirajo ta pojem. Nato po kratki razčlenbi dosedanjih kooperacijskih sporazumov med nekaterimi našimi podjetji in poslovnimi partnerji dežel v razvoju ugotavljajo, da je prava industrijska kooperacija šele v začetni fazi. Po mnenju Iva Pelicona in sode-

lavcev bi morala naša industrija ob resnejšem povezovanju v mednarodne kooperacije urneje koncentrirati finančna sredstva, koordinirati in specializirati proizvodne programe ter nastopati v tujini bolj organizirano. Hkrati ugotavljajo, da pri nas skupine proizvajalcev in velika podjetja še niso izdelala dolgoročnih programov za vključitev v mednarodno delitev dela.

V poglavju o organizacijskih problemih, ki nastajajo zaradi razmaha gospodarskih stikov z deželami v razvoju, so avtorji najprej omenili zunanjetrgovinsko mrežo in ugotovili, da se je le-ta v primerjavi z omrežjem, ki se razteza v razvite države, močno razširila. Dandanes imajo podjetja dvakrat več stalnih delegatov v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki kakor pa v razvitih deželah. Prav v zadnjem obdobju pa se v zvezi z gospodarsko reformo zaostrujejo tudi zahteve glede nalog, ki naj jih ta mreža opravlja. Nehalo je na primer delovati mnogo predstavništev zvezne gospodarske zbornice, ne da bi jih bili nadomestili predstavniki drugih ustanov ali samih gospodarskih organizacij. Avtorji ugotavljajo, da so zunanjetrgovinsko mrežo v tujini pogosto organizirali kampanjsko, po neekonomskih merilih in pogosto po subjektivnih ocenah. Pričakujejo pa, da se bo v reformi bolj uveljavila dolgoročna poslovna politika podjetij in zunanjetrgovinska mreža »ne bo sama sebi namen, kar se je dogajalo«. Potem na kratko razčlenjujejo posamezne organizacijske oblike mreže in končujejo takole: »To, v čemer dokaj zaostajamo za drugimi deželami, je kontinui-

rano spoznavanje in opazovanje perspektive trga zaradi priprav na leta, ko bo izvozni potencial našega gospodarstva in industrije zahteval nove trge. S tem je povezan tudi ustrezen vpliv na našo industrijsko orientacijo. Za sedaj nimamo institucionalnih okvirov za takšen nastop na trgu dežel v razvoju.«

Na koncu referata dajejo Ivo Pelicon in sodelavci kratek pregled izkušenj, ki so si jih nabrale pri razvoju gospodarskih stikov z razvijajočimi se deželami gospodarsko najmočnejše razvite države, potem pa še zgoščen pregled nekaterih dežel v razvoju in njihovih odnosov z razvitimi državami.

Posebno dragoceno je v tem referatu faktografsko gradivo. V vnaprej pripravljeni snovi za simpozij obsegajo razpredelnice, ki količinsko osvetljujejo različne vidike sodelovanja med Jugoslavijo in razvijajočim se svetom, kar 85 tipkanih strani. Ivo Pelicon in sodelavci so prvič v Jugoslaviji sestavili tako obsežno in kompleksno podobo o dosedanjem razvoju tega sodelovanja, čeprav tudi njihovo delo še ne zajema vsega, kar je bilo doslej storjenega na tem območju. Prav gotovo se bo tako zbrano gradivo uvrstilo v študijsko osnovo za sleherno nadaljnjo razpravo o strategiji jugoslovanskega sodelovanja s tem območjem sveta. Že s tem je junjski simpozij mnogo prispeval k temu, da bo v prihodnje laže celovito in utemeljeno razpravljati o akcijskih smereh, ki naj bi jih naše gospodarstvo ubiralo v prihodnje.

Posebni del tega referata je prispevek Marjana Lenarčiča in Jerneja Jana o udeležbi SR

Slovenije v gospodarskem sodelovanju z deželami v razvoju.

Avtorja najprej ugotavljata, da v sicer naraščajoči blagovni menjavi med Slovenijo in deželami v razvoju prevladuje bistveno drugačna tendenca kakor pa v vsej Jugoslaviji. Medtem ko je jugoslovanska trgovina z razvijajočim se svetom naraščala hitreje, kakor se je večala vsa zunanja trgovina SFRJ, se je slovenska trgovina s tem delom sveta razvijala bolj počasi kakor slovenska zunanja trgovina nasploh. Tako je v obdobju 1960/65 delež razvijajočih se dežel v slovenskem izvozu zdrknil s 16,2 odstotka na 12,1 odstotka. Pač pa se je slovenski uvoz iz razvijajočih se dežel v zadnjih letih večal celo nekoliko hitreje kakor jugoslovanski.

Avtorja navajata za tak razvoj tele vzroke:

- vezavo uvoza na izvoz, ki je dajala prednost izvozu na konvertibilna območja in precej zanemarjala izvoz v klirinške države;

- slovensko gospodarstvo le delno pozna trge dežel v razvoju;

- slaba organizacija zunanjetrgovinske mreže;

- kooperantsko sodelovanje slovenske industrije z industrijo drugod v Jugoslaviji, zaradi česar statistika »slovenske« udeležbe ne evidentira posebej.

Med slovenskimi podjetji so se pri izvozu investicijskih dobrin uveljavili predvsem ljubljanski »Litostroj«, mariborska »Metalna«, trboveljska STT, ljubljanski »Agrostroy« in ljubljanski »INDOS« v strojogradnji, mariborski TAM v motorni industriji in mariborska TŽV

»Boris Kidrič« v industriji tirničnih vozil, pri energetske oblikah in napravah pa »Elektroindustrija« in splošna montaža iz Maribora. V kooperacijo se vključuje TAM v ZAR in Indoneziji. Geološka raziskovalna dela opravlja predvsem trboveljsko poslovno združenje RUDIS.

Omeniti velja, da je tudi prispevek, ki se nanaša na slovenski delež v našem sodelovanju z razvijajočimi se deželami, bogato opremljen s količinskimi in strukturnimi osvetlitvami.

*

Drugo temeljno analizo je na simpoziju prispeval Jože Korošec, ki je v referatu o institucionalnih elementih našega dosedanjega sodelovanja z deželami v razvoju predvsem razpravljal o naših sistemskih vprašanjih v luči priporočil, ki jih je sprejela konferenca OZN o trgovini in razvoju.

Jože Korošec je najprej ugotovil, da je obseg naših ekonomskih odnosov s tujino v primerjavi z našim prebivalstvom ali z našo skupno proizvodnjo in potrošnjo precej skromen; da se je sicer v zadnjih letih večal urneje kakor proizvodnja, a je (razen lani) zaostajal za uvozom. V daljšem obdobju intenzivnih naložb smo izvoz velikokrat ocenjevali predvsem kot plasma občasnih presežkov, uvoz pa kot kritje za primanjkljaje v domači proizvodnji. V kompleksu, ki ga zajema gospodarska reforma, pa postaja povečanje izvoza in uvoza strateška sestavina našega gospodarskega razvoja.

Avtor je ugotovil, da v dosežanem razvoju ekonomskega

sodelovanja z razvijajočim se svetom nismo izkoristili vseh možnosti. To pa je povzročila vrsta objektivnih okoliščin: šele pred kratkim smo lahko začeli dajati kredite; naša industrija se ni mogla takoj vključiti v svetovno konkurenco; delež izvoza, zlasti izvoza z visokimi stopnjami obdelave, je bil v primerjavi s celotno proizvodnjo majhen; zaradi naraščajoče investicijske potrošnje so se zmanjševale zaloge izdelanega blaga; zaradi velikih začetnih stroškov, ki jih terja osvajanje novih trgov, naša zunanja trgovina in drugi nosilci gospodarske dejavnosti za to niso bili dovolj zainteresirani.

Po avtorjevem mnenju smo zato, da bi v ekonomskem sodelovanju z deželami v razvoju ne »zaostajali« za razvojem drugih odnosov, večkrat forsirali izvoz s krediti za ekonomsko ne dovolj utemeljene projekte, ki niso vselej temeljili na obojestranskih koristih. Zavzel se je za bolj utemeljeno sodelovanje, ki se ujema z nameni gospodarske reforme. Nadalje je ugotovil, da je bilo v preteklosti večkrat slišati očitke na račun zunanjetrgovinskega in deviznega režima, premalo pa smo upoštevali, da je ta režim samo eden izmed sestavnih delov celotnega gospodarskega sistema.

Nato je Jože Korošec naštel vrsto ukrepov, sprejetih v sklopu gospodarske reforme, ki se ujemajo s priporočili svetovne ekonomske konference. Opozoril pa je tudi na vrsto vprašanj, ki bi jih bilo treba proučiti, med drugimi na tale: po kakšnih poteh zagotoviti sodelovanje pri pripravah za razvojne načrte in investicijske projekte v razvija-

jočih se deželah; kako si zagotoviti udeležbo pri izvajanju razvojnih načrtov, pri graditvi posameznih investicijskih objektov skupaj z vzgojo kadrov, pomočjo pri organizaciji proizvodnje in pri njenem poteku; kako zagotoviti bolj prožne oblike za sodelovanje pri financiranju in organizaciji proizvodnje v deželah v razvoju.

V zvezi s tem je predlagal, naj bi ustanovili posebno telo, enotno poslovno ali drugačno organizacijo, ki bi lahko spremljala izdelavo razvojnih načrtov in investicijskih projektov za dežele v razvoju ter zastopala interese združenj naših proizvajalcev na licitacijah za izvedbo teh načrtov. Ustanovile naj bi tako institucijo gospodarske organizacije, banke in federacija, tako da bi lahko na mednarodnem področju nastopala z avtoriteto državnega organa, hkrati pa bi z ekipo strokovnjakov koordinirala akcije posameznih podjetij, poslovnih združenj ali poslovnih bank. Jože Korošec je razen tega poudaril, da bi bilo treba pri nas uvesti zavarovanje proti političnemu tveganju, za katero naj bi jamčila federacija. Nato je avtor naštel še vrsto predlogov, ki veljajo za ožja področja v zunanjetrgovinskem režimu. Njegov referat se končuje s priložo, kjer so navedena najpomembnejša priporočila konference OZN o trgovini in razvoju.

Inž. B. Guštin in inž. B. Premelj sta pripravila referat o tehnični pomoči deželam v razvoju.

Njun referat navaja najprej nekaj značilnih podatkov. Trenutno velja 55 temeljnih držav-

nih sporazumov in 17 drugih podobnih aranžmajev o tehnični pomoči, pri kateri sodelujemo z 18 specializiranimi agencijami OZN in 62 državami. Ob koncu preteklega leta je 792 naših strokovnjakov delovalo v 20 deželah v razvoju. 1013 tujih strokovnjakov se je strokovno izpopolnjevalo v naših delovnih organizacijah. Konec leta se je redno ali strokovno šolalo pri nas 556 štipendistov naše tehnične pomoči iz 53 dežel v razvoju.

Največ naših strokovnjakov je delovalo v Alžiriji, Libiji, Etiopiji, Sudanu, Tuniziji, Iraku, Gani in Gvineji. Med njimi je bilo največ zdravstvenih strokovnjakov, kmetijskih in gozdarskih, prometnih in pomorskih, industrijskih in rudarskih ter gradbeniških. V tej strukturi in regionalni usmeritvi odsevajo predvsem potrebe dežel v razvoju in stopnja našega sodelovanja z njimi. V splošnem krijejo stroške za njihovo delo vlade prizadetih držav, ki rezultate tega dela večidel ugodno ocenjujejo.

Avtorja opozarjata zlasti na tale nerešena vprašanja:

Naši strokovnjaki odhajajo v dežele, ki zahtevajo njihovo pomoč, največkrat tako, da se spričo pomanjkljivih razlag o potrebah teh dežel ne morejo ustrezno pripraviti za naloge, ki jih čakajo.

Pri nas omejujemo čas njihovega bivanja v deželah, kamor odhajajo, na tri leta, kar povzroča nesporazume z vladami teh dežel in pogosto pretrga njihovo delo v najbolj koristnem in plodnem obdobju.

Naši predpisi ne urejajo statusa teh strokovnjakov. To velja

zlasti ob njihovi vrnitvi domov, kjer jim pogosto ni zagotovljena ponovna zaposlitev. Zaradi take negotovosti se najboljši strokovnjaki pogosto le stežka odločijo za odhod in spričo tega trpi kvaliteta naše tehnične pomoči.

Naše delovne organizacije pogosto zelo nerade privolijo v začasen odhod takih strokovnjakov, če njihovo delo v deželah v razvoju ne zagotavlja takojšnjega poslovnega učinka za materialne delovne organizacije. Nekaterne organizacije skušajo uporabiti tehnično pomoč razvijajočim se deželam celo kot sredstvo, ki naj jim posredno pomaga odpustiti »odvečno« delovno silo, in enačijo te strokovnjake z ljudmi, ki samovoljno prekinjajo delovna razmerja ter odhajajo na delo v razvite države.

Avtorja menita, da rezultati, ki so jih doslej dosegali tuji štipendisti naše tehnične pomoči na naših šolah in v gospodarskih organizacijah, zadovoljujejo. Pač pa opozarjata na to, da bi bilo treba te štipendiste bolj načrtno vključevati v naše družbene strukture in jih seznanjati z dosežki in značilnostmi našega družbenega sistema. Zato bi bilo treba pozorneje organizirati njihovo delovanje zunaj šole.

Referat posebej omenja delež Slovenije v številu in strukturi jugoslovanskih strokovnjakov, ki v okviru tehnične pomoči odhajajo iz Jugoslavije v razvijajoče se dežele. V letu 1965 je bilo v teh deželah od 792 jugoslovanskih strokovnjakov le 98 slovenskih. Avtorja menita, da tako razmerje ne ustreza deležu slovenskega gospodarstva

v jugoslovanskem in razvojni stopnji slovenskega gospodarstva v primerjavi z jugoslovanskim.

*

Popolnoma naravno je bilo, da se je razprava o referatih, ki so že sami zajeli tako široko problemsko območje, razmaknila še bolj v širino. Zaradi obilice te snovi naj v tem prikazu omenimo le nekaj konkretnih stališč in predlogov, ki so bili izrečeni med razpravo. Kar zadeva sklepe, je simpozij izvolil posebno komisijo, a ta ob času, ko to pišemo, še ni mogla urediti vsega gradiva in ga strniti v zaokroženo celoto.

Prof. Jože Zemljak je v svojem prispevku k razpravi dejal, da se socialistični svet ne zaveda, kako pomembno je gospodarsko sodelovanje z deželami v razvoju, in je navedel podatke, po katerih so vse socialistične države v obdobju 1954/64 dale deželam v razvoju za 5,5 milijona dolarjev kreditov, medtem ko so samo v letu 1964 dale Zahodna Evropa 4,8 milijarde in ZDA 3,5 milijarde dolarjev kreditov. Po Zemljakovem mnenju v tem ne odseva pravo razmerje ekonomske moči med socialističnim in kapitalističnim svetom, marveč predvsem vrsta nerešenih teoretičnih vprašanj v socialističnem svetu in pomanjkanje zavesti o tem, kaj pomenijo razvijajoče se dežele za socializem. Med takimi vprašanji je omenil na primer tole: kaj je danes osnovno nasprotje v svetu — nasprotje med kapitalizmom in socializmom ali pa, kot mislijo nekateri, nasprotje med razvitimi in nerazvitimi? In dalje: vprašanje neokolonializma. Neokolonializem je nasploh

lahko obsojati, obstaja pa vrsta odtenkov — od najbolj grobega vmešavanja do »normalnega« izkoriščanja, ki ga odnosi v svetovni trgovini nekako »sankcionirajo«. Taka vprašanja terjajo teoretično analizo in razlago. Pri nas je teorija v tem zaostajala za prakso. Prof. Jože Zemljak se je zavzel za poglobljen teoretični študij takih vprašanj, študij, ki bo tudi naši praksi omogočal ravnati tako, da bo dosegala najboljše učinke. Predlagal je, naj bi v že obstoječih institutih in v zavodu za tehnično pomoč poglobili proučevanje dežel v razvoju.

Prof. dr. Stojan Pretnar je v prvem prispevku k razpravi govoril o konkurenci med našimi podjetji na tujih trgih. Opozoril je, da najbolj razvite države, med drugimi tudi ZDA na zunanjih trgih docela nedvoumno dopuščajo karteliranje, ki se proti njemu doma sicer borijo; ali da se, širše povedano, na zunanjem trgu interes posameznega podjetja ali skupine mora umakniti nacionalnemu interesu. Konkurenca v tujini pa škoduje naši nacionalni koristi, kar še zlasti velja za nelojalno konkurenco.

V drugem prispevku k razpravi je dr. Pretnar opozoril na pomen industrijske lastnine v mednarodni tehnični pomoči. Gre za varstvo znanstvenih odkritij, izumov, tehničnih izboljšav, blagovnih znamk, skratka vsega, kar individualizira blago in storitve. V industrijski lastnini se po svoje izraža gospodarski razvoj. Jugoslavija doslej ni znala organizirati varstva za industrijsko lastnino. Individualizirano blago in storitve, ki se kot take uveljavijo na sve-

tovnem trgu, pa lahko dosežejo neprimerno višje cene kakor anonimne.

Marko Vrhunec je govoril o zunanjetrgovinski mreži. Svoje stališče je orisal v petih osnovnih točkah. *Prvič*: mreža ni sama sebi namen, marveč se v njej samo izražajo ekonomske in komercialne potrebe našega izvoza in podjetij, ki naj ta izvoz uresničijo. *Drugič*: mreža mora biti rentabilna in se zato gospodarstvo ne more strinjati s številnimi ugotovitvami političnih in državnih organov, češ da je mreža »slaba«; o njej naj odloča gospodarski interes tistega, ki jo vzdržuje. *Tretjič*: ločiti je treba troje elementov, ki danes sestavljajo mrežo — ambasade, komercialno-tehnične biroje in organizacije podjetij — ter dosledneje uveljaviti delitev dela med njimi. *Četrtyč*: zunanjetrgovinski razmah morajo spodbujati proizvajalci sami. Toda pri tem ni mogoče narediti koraka nazaj; tudi proizvajalci bodo morali ustanavljati trgovske in finančne organizacije. *Petič*: organizacijskih oblik za zunanjetrgovinsko mrežo v tujini ne bi smeli predpisovati, pač pa morajo nastati same na podlagi ekonomskega interesa in poslovnih aranžmajev.

Inž. Slavko Baum se je dotaknil nekaj vprašanj, ki so bila v referatih in dotedanji razpravi, kakor je sam dejal, »postavljena kot dileme«. O vprašanju, ali je petnajstodstotni delež dežel v razvoju v jugoslovanski zunanji trgovini velik ali majhen, je dejal, da tudi teh petnajst odstotkov v primerjavi s splošnim povečanjem zunanje trgovine, ki ga predvideva petletni plan, nalaga gospodarstvu

huda bremena. Po njegovem mnenju je teh 15 odstotkov realen delež. Ob drugi dilemi, spričo katere naj bi število dežel v razvoju, s katerimi gospodarsko sodelujemo, povečali ali skrčili, je dejal, da bi jih bilo treba skrčiti nemara tudi na tretjino, a s temi potem intenzivno sodelovati. Tretjo dilemo potiskajo v ospredje nenehne razprave o pomenu in prednosti političnih ali gospodarskih odnosov s posameznimi državami. Inž. Baum je dejal, da po njegovem osebnem mnenju lahko vzdržujemo z razvijajočimi se deželami zelo dobre politične odnose in jih podpiramo v mednarodnih forumih, vendar pa mora navezava ekonomskih stikov sloneti predvsem na obojestranskem ekonomskem interesu. Ob četrti »dilemi«, ob vprašanjih, ki jih zastavlja struktura zunanjetrgovinske menjave z deželami v razvoju, je inž. Baum povedal, da so naš uvoz iz teh dežel doslej v grobem sestavljale surovine in končni izdelki v razmerju 2 proti 1, naš izvoz v te dežele pa je bil sestavljen nasprotno, v razmerju 1 proti 2. Če bomo hoteli resnično še nadalje razvijati sodelovanje z deželami v razvoju, bomo morali strukturo uvoza spremeniti; v grobem tako, da bodo surovine in končni izdelki tvorili izvoz in uvoz v enakem razmerju 1 proti 2. Ob peti dilemi, kliring ali prosto plačevanje, je inž. Baum rekel, da je po njegovem treba omejiti klirinške sporazume na dosedanji obseg, zavračati pa jih ni mogoče kar povprek, ker bi se z odpravo klirinških sporazumov močno skrčila menjava z marsikatero deželo v razvoju. Pač pa naj o

morebitnem prenehanju klirinških sporazumov odločajo ekonomski interesi, pri čemer se moramo v odnosih s tujimi partnerji trdo pogajati za lastne koristi. Ob koncu je inž. Slavko Baum opozoril tudi na izreden pomen druge svetovne ekonomske konference, ki naj bi jo sklicali za prihodnje leto, in na to, da si je treba v pripravah zanj nadvse prizadevati.

Mirko Jakše je govoril o režimu za uvoz surovin in reprodukcijskega materiala v strojogradnji in elektrostrojogradnji. Dejal je, da bi po mnenju nekaterih resnih podjetij, npr. »Rade Končarja« in »Litostroja«, z izboljšanjem oskrbe iz uvoza zmanjšali proizvodne stroške tudi do 50 odstotkov. Zato naj bi novi zunanjetrgovinski sistem sprostil uvoz surovin in reprodukcijskega materiala. Tako bi se ustalile cene na domačem trgu in okrepile izvozne možnosti teh dveh industrijskih panog. Terjal je tudi, naj bi strojogradnji in elektrostrojogradnji omogočili praktično uporabljati 28. člen zakona o carinskih tarifih, ki določa, da se lahko povrne carina za uvoženo blago, ki ga naša industrija uporablja za proizvodnjo izvoznega blaga. V sedanjih okoliščinah ima namreč dolar za reprodukcijski material domačo in uvozno ceno okrog 1600 dinarjev, izvozno pa v najboljšem primeru 1400 dinarjev. Razen tega naj bi se retencijske kvote v prihodnje čim bolj povečale, ker bodo podjetja z njimi kupovala uvozno opremo za modernizacijo in investicijsko vzdrževanje, hkrati pa bo retencijska kvota po novem deviznem režimu omogočala podjetjem najemati v tuji-

ni blagovne kredite. Zakonsko naj bi določili, da bi surovine, reprodukcijski material, sklope, dele in instrumente, ki bodo namenjeni za predelavo, dodelavo in ponovni izvoz, lahko začasno uvažali brez plačila, ker tako devize ne bodo odtekale, pač pa bo prišlo do dotoka deviz. Ob koncu se je Mirko Jakše pridružil tudi predlogom, po katerih naj bi uredili refinanciranje izvoznih kreditov in zavarovali kreditno tveganje pri izvozu.

Boris Kokol je govoril o možnostih za prodor naše industrije motorjev in motornih vozil na trge dežel v razvoju. Dejal je, da ima naša industrija motorjev pri licenčnem sodelovanju več možnosti kakor v klasični trgovini. Dobre rezultate bo po njegovem mogoče doseči le tam, kjer bomo s finančno in tehnično pomočjo, z vezano trgovino ali kooperacijo partnerjem pomagali čez začetne težave ter negovali ustvarjene zveze tudi za prihodnost, za čas, ko bo dinar konvertibilen in pri izvozu ne bo več regionalnih pomislekov. Omenil je tudi prevelik lastni delež, pri izvoznih kreditih.

*

V tem prikazu smo se dotaknili samo nekaterih vprašanj, ki je o njih razpravljajal simpozij o Jugoslaviji in gospodarskem razvoju dežel v razvoju. Udeležba na simpoziju in število sodelavcev pričata, da sta organizatorja zadela žebljico na glavico. Prezgodaj je še, da bi lahko kakorkoli ocenjevali pomen in vlogo takega posvetovanja; sicer pa kaj takega ne more biti namen pričujočega sestavka. Če naj navzlic temu naznačimo vsaj najsplošnejši vtis, bi najbrž ve-

ljalo ugotoviti, da je ta simpozij prispeval vsaj dvoje. Predvsem je zbral obilico grobega gradiva, faktografije, ki je sicer že smiselno strukturirana, ne pa še vključena v nadaljnje raziskovalne in praktične akcije. Hkrati je tu v tematskem in osebnem spoju med tako imenovano »teorijo« in tako imenovano »prakso« prišla na dan vrsta predlogov, ki so bili usmerjeni nekateri na krajše, drugi na daljše proge, nekateri v čisto konkretne in podrobne, drugi v širše in bolj kompleksne akcije.

Morda ne segamo predaleč, če si upamo zapisati, da utegne

biti minuli simpozij prvi v vrsti podobnih delovnih posvetov, ki bodo prej ali slej nujno morali razpravljati o *strategiji* našega vključevanja v mednarodno delitev dela. Kaže, da to vprašanje hočeš nočeš vse bolj sili kot pereče na »dnevni red«, saj hkrati z našim gospodarskim in družbenim razvojem — tudi če za hip pozabimo na že institucionalizirane namene gospodarske reforme — neogibno spremlja široki proces integracije v svetovno skupnost, pa tudi razvoj samoupravljanja pri nas.

DUŠAN DOLINAR

JOSIP VIDMAR

Misli

Literarnokritično delo Jožeta Vidmarja je za slovensko literarno vednost izredno pomembno.* Kritikova dejavnost je z enotnega stališča zajela in ocenila vso novejšo slovensko književnost. Z istimi načeli in s podobnimi metodami je prevrednotila tudi svetovno književnost v njenih najboljših predstavnikih. Opravka imamo torej s široko zasnovano literarnokritično prakso, ki ima za osnovo celotnosten sistem. Vidmarjevo prakso pa je vedno spremljala tudi teorija. Konkretni literarni problemi so mu rabili tudi za to, da iz njih in ob njih izlu-

šči določeno načelno ali teoretično izkušnjo. Istočasnost teorije in prakse v Vidmarjevem literarnokritičnem delu omogoča primerjavo njune enotnosti ali razločkov. Za takšno vzporeditev pa je treba spoznati sistem življenjskih in umetnostnih vrednot, ki sestavljajo kritikov literarno-estetski nazor.

Čeprav je J. Vidmar v zadnjih letih večino svojih spisov zbral in objavil v samostojnih knjigah, ki so tematično in problemsko zaključene, je Mladinska knjiga z izdajo *Misli* storila slovenski kulturi veliko uslugo. Po zamisli in v ureditvi Jožeta Javorškega je omenjena založniška hiša tiskala Vidmarjeve misli o določenih literarnih vpraša-

* Josip Vidmar, *Misli*. (Misli je iz avtorjevih spisov izbral in uredil Jože Javoršek. (Mladinska knjiga, Ljubljana 1964, 201 + (II) str. (Sivi kondor VIII).

njih. Knjigo je urednik razdelil na dva dela, in sicer v poglavje *Umetnost* (str. 5—87) ter v poglavje *Pisatelji* (str. 89—181). Medtem ko med pisatelji razločuje podskupini, ki sta posvečeni svetovnim in slovenskim besednim umetnikom, je v poglavju o umetnosti mnogo več problemskih enot. Urednik je namreč v njem zbral mesta, ki se sučejo okoli sedmih problemskih kompleksov (kritika, kriteriji, nazor in tendenca, umetnost, organ za umetnost, moralni problemi, narodnost). S tem je ujel Vidmarjevo gibalno silo, ki izhaja iz besedne umetnosti, hkrati pa je predstavil vsestranskost spoznavnih zaleto, ki se kot koncentrični krogi vrste okoli svojega središča. Knjiga Vidmarjevih misli je s tem dobila pomen estetskega brevirja in slovstvenega priročnika, ki je enako pomemben tako za literarnega specialista kot za zahtevnega in samo literarno orientiranega bralca. Edino, kar moti in čemur velja oporekati, je nekronološko navajanje odlomkov. Tako se je zgodilo, da knjiga sicer prikazuje celotno panoramo Vidmarjevih pogledov, vendar v obliki, ki ne ustreza zgodovinskemu kriteriju. Namesto razvojne kontinuitete v tematično zbranih odstavkih, imamo zelo pogosto pred sabo notranje disparatne misli, ki niso iz istega prijemališča.

Obravnavana knjiga pa je omogočila uvodoma načrtano potrebo po analizi sestavin, ki sestavljajo Vidmarjev literarno-estetski nazor. Opozoriti velja, da ta pojem ni povsem natančen, če si za njim predstavljamo do kraja urejeni sistem

estetskih in idejnih kategorij. Vidmarjeva misel ni povsem enotna. Razvijala se je zdržema in nastajala prigodno. Njen zunanji impulz je bil določen dogodek literarnega življenja, ki je avtorja spodbudil k razmišljanju in formuliranju. Vidmarjev literarno-estetski nazor je nasledek intelektualnega vrenja v XX. stoletju, s čimer je dobil ob zgodovinski pomembnosti tudi nekaj strukturalnih neenotnosti. Ker se ne da govoriti o sklenjenem sistemu med sabo uglasenih in skladnih miselnih sestavin, mora raziskava najti predvsem živo jedro ali zvezo večjega števila osnovnih misli, s katerimi si je Vidmar razlagal temeljne probleme. Od tega jedra navzven pelje osnovna kritikova orientacija, zaradi česar lahko trdimo, da je najbolj obrobna misel vendarle identična s svojim izhodiščem.

Vidmarjev literarni nazor — kot Levstikov ali Stritarjev — ni posedica mirnega spoznavanja, marveč je rezultat zdaj tvornega in zdaj zaviralnega spopada ali boja. V njem se tvorec spoprijema z različnimi nasprotniki umetnosti kot avtonomne vrednote. Zato je v izjavah marsikod namerno pretiran ali polemično napadalen. Ocenjevalec se torej ne sme predati paradi ironične in bojevite zagnanosti, ampak mora iskati za takšno vnanjostjo globlje misli. V razmejitvi tistega, kar pripada času, od prvin, ki so last trajnosti, je naloga tistega, ki hoče razumeti idejno-estetska izhodišča in spoznati resnično vrednost Vidmarjevega literarno-estetskega nazora.

Literarno-znanstvena spoznanja, teoretični principi in metodološka uravnanost so se v Vidmarjevi kritični praksi zgostila okoli nekaj temeljnih vprašanj. Umetnost mu je najprej vir doživetij in spoznanj o človeku in življenju. Ker prihaja iz nezavestnih osnov človeške duševnosti, je v njej utelešena najgloblja resnica o človekovi usodi in o njegovi poti skozi zgodovinske situacije. »Ker imam umetnost za najvišji izraz celote človeškega duha, sem kot kritik psihološko usmerjen, se pravi, da si skušam ob vsakem delu pojasniti, kakšne in katere duševne moči so bile pri njegovem nastanku zaposlene. Za resničen umotvor priznam samo tisto delo, ki mi da slutiti, da se je v njem izrazila neka človeška osebnost v svoji celoti.« Ta načelna postavka pri Vidmarju konkretno pomeni skladnost med življenjem in umetnostjo. Ob L. N. Tolstoju je zapisal, da je resničnost življenja resničnost zemlje in telesa. Zato so mu determinante življenja spontanost, vitalnost in regenerativna moč. Očitno je, da je kritika prevzela prirodna čarobnost življenjskega procesa, ki mu pomeni edinstveno človekovo danost. Na dnu Vidmarjevega literarno-estetskega nazora je kategorija vitalizma, ki prežema vse ostale prvine ali jim stoji v nasprotju.

Iz takšne osnove si je mogoče pojasniti vrsto nadaljnjih Vidmarjevih postavk. Predvsem je to nazor, da se v umetnosti izražata dve sestavini človeške duševnosti, in sicer izpovednost ter igra. V izpovedni komponenti je globlja zanimivost, člo-

veška pomembnost in pretresljivost, medtem ko se v igri izražajo lahkotnost, sanjska prosojnost in očarljivost. Misel nemške klasične filozofije in estetike (Friedrich Schiller) pa je pri slovenskem kritiku dobila posebno vlogo in funkcijo. Pomagala mu je utemeljiti nazor o tistih lastnostih človekove biti, ki so apriorne in kot take za umetnost relevantne. Sem spada razločevanje nezavednega svetovnega nazora od zavednega. Okoli tega vprašanja sta se vrteli dve Vidmarjevi veliki polemiki: najprej zoper predvojno katoliško kritiko in nato v povojnem času zoper marksistično naglašanje svetovnega nazora v umetnosti. V obeh primerih je šlo za dokazovanje, da je lepota nad idejo in ideologijo. Nadalje iz tega izvira lastnost človekovega duha, ki teži v lepoto. S tem je Vidmar v svoj sistem zakoreninil estetsko komponento. Njej pa je dodal in — kar je zanj bistveno — poudaril pravstveno komponento, katere je odvisna prav tako od apriorne moralne moči in od prirojenega okusa, ki ima merilo v vesti. Umetnost je po Vidmarju etično in estetsko dejanje; v določenem umotvoru vidimo mesto in položaj življenja v moralnem in estetskem kozmosu.

Vitalistična koncepcija, ki je Vidmarjevo iradiacijsko središče, je torej navzoča v pomembnejših prvinah njegovega estetskega nazora. Vendar pa pri tem nastajajo določeni problemi. Vidmarjev pogled na življenje kot osnovni kriterij za umetnost je v ontološkem smislu statičen. Zavaljo feno-

menološkega izhodišča zanj razloček med določenimi umetnostnimi obdobji obstaja le v načinu oblikovanja ene in iste snovi. Ta zaokret v kritikovi miselnosti odpira problem tako imenovanega formalnega pristopa. Če je za Vidmarja — vzemimo — razloček med romantiko in realizmom samo oblikovne narave, potem se nahajamo blizu osnovnih premis estetike B. Croceja (»znanost o literarnem izrazu«). Na to evropsko duhovno izhodišče opozarja tudi Vidmarjevo načelo dosledne in popolne estetske polarnosti. Po njem obstajata umetništvo in literatstvo, kar je sorodno antagonizmu »poesia aut non poesia« italijanskega esteta. To načelo dovoljuje dve vrednostni stopnji, ki sta izraženi s pojmom negativnega in pozitivnega. Pot do nji ju bi mogla biti izključno samo estetska analiza.

Ta ekskurz je postavil vprašanje temeljnega neskladja v Vidmarjevi literarno-estetski miselnosti. Vitalistična koncepcija in načelo forme kot edinega relevantnega dejavnika se izključujeta. Na srečo to nasprotje v kritikovi miselnosti obstaja samo teoretično, medtem ko je v praksi skoraj izginilo. Za Vidmarja je namreč v literarno-kritični dejavnosti osnovno vprašanje, iz kakšnih nagibov in iz kakšnega hotenja je delo nastalo. Z njim odkriva psihološko ozadje umotvora in njegova poglobljena estetska svojstva. »Glavni moj napor pri kritičnem poslu velja razkritju osrednje kvalitete nekega dela ali osrednje pomanjkljivosti, ki jo skušam čim jasneje videti v

njeni literarni in psihološki naravi.« Vidmar potemtakem človeško komponento tolmači z literarno oblikovno in obratno, kar je po njegovih besedah »najtežje umstveno delo«. S tem se ponovno vračamo h kritikovemu izhodišču v vitaliteti, zakaj estetske značilnosti, ki jih kritik izrecno navaja, se prav tako prevešajo v to smer (enotnost, intenzivnost in izrazitost). To pa pomeni, da je Vidmarjevo intelektualno in načelno razglabljanje v sebi neenotno ter združuje različne nazore in načela. Njegova moč je v praksi, torej v realni pobudi, v kateri se mora opredeliti. Ker je to tako, ni prav nič presenetljivo, če je za organ, s katerim prodiramo v svet umetnosti, proglasil estetski instinkt. Ta čutna plat človekove duševnosti je v skladu z Vidmarjevim iradiacijskim izhodiščem ter je pri njem v načelu izredno zanesljiva.

Pri tem pa se spet pojavlja določeno vprašanje. Vidmarjeva estetska načela so zgrajena ob velikih evropskih pisateljih, od slovenskih pa predvsem na Prešernu, Levstiku, Tavčarju in Župančiču. Zadrževanje na pomembnih umetnikih je v skladu s kritikovim polarnim vrednotenjem (umetništvo — literatstvo). Značilen pa je izbor: večinoma gre za primere harmoničnih ustvarjalcev, v katerih življenjski nazor je vpisana pozitivno-tvorna komponenta. Pri njih je v ospredju svetli pol življenja, ki vedno lahko prekrije temne strani. Njihova dela so rezultat ravnotežja med človekom, družbo in naravo, kar ima za posledico

dico literarno homogenost. Takšen model (»eksemplarna književnost«) je Vidmarjev estetski ideal, ki se mu predaja z veliko strastjo in močno voljo. Ta ideal ne more zakriti svoje — v bistvu — klasicistično poreklo. V takšno determiniranost človeka kot generičnega in družbenega bitja se ne more včleniti vrsta postmodernističnih prizadevanj. Književnost XX. stoletja je tipajoč in tvegajoč proces, ki zaznava živo in resnično sedanjo stisko življenja. Po Vidmarju je nepovezano ali nestrnjeno upodabljanje življenja in stvari izraz nervozno krčevite, drobeče se zavesti, katera je sicer odsev časa, vendar odsev njegove živčne razrvanosti. Zato ima nasproti njej negativen odnos. Vendar je velik del književnosti te vrste, ki je odkrila slast nedeterminiranosti in razbila vizijo človeka idealne harmonije pa integriranosti, umetniško oblikovan z izjemnim darom, z nenavadnim čutom za opazovanje, z ostrino presojanja in z neobičajnim kritičnim angažmajem. Ob tem nas ne bi smelo motiti, da je resnica te izpovedi še v neurejenem, premalo celovitem in strnjeno izoblikovanem, malone vulkan-skem umetnostnem stanju. V tem neodstopanju od modela je vzrok za vrsto Vidmarjevih nesporazumov z novejšo književnostjo. Fenomenološki aspekt bi se moral historializirati, kar bi mu dalo definitivnost razsoje.

Ob praktični dejavnosti v kritiki se je Vidmarju pogosto utrnila misel, ki zasluži večjo pozornost. Predvsem spada sem

njegova razmejitev na delež subjektivnega in objektivnega v kritičnem delu. »Vsaka kritika je in ne more biti drugačna kakor subjektivna.« Objektivna je v njej samo raziskava ali je umetnina ali ne, in sicer »brez ozira na pravilnost ali nepravilnost idejnih kompleksov, ki se nahajajo v njih, in brez ozira na njih pedagoško ali socialno koristnost ali škodljivost«. Vidmar se je s tem dotaknil kreativnosti kritičnega pristopa in s tem svojo delovno metodo razumno omejil. Omejil jo je v tem smislu, da je kritikovo delo na višini svojega časa samo, če se nahaja v kontekstu tega časa. Ta misel anticipira dve možnosti: a) med kontekstom časa in med kritikom je možen nesklad ter b) vsaka kritika je časovno pogojena.

V zvezi s kritiko je izredno važno opozorilo, da se v umotvorih lahko določen element spontano in redno ponavlja ter postaja umetniški zakon. Vsak tak element ustreza določene-mu osnovnemu dejstvu človeške duše. Misel sama po sebi spominja na teoretično postavitev L. Spitzerja (jezikovni in duhovni etimon), kar pa na tem mestu ni toliko pomembno. Vrednost te misli je drugod, in sicer v njeni stilistično-filozofski orientaciji, ki jo predlaga za preučevanje književnosti. Redno se pojavljajoči in opazljivi elementi so lahko samo stilemi, njihove zveze z duševnostjo pa je mogoče ugotavljati samo z določenim filozofskim pristopom. Razhod med enim in drugim je pokopal tako imenovano zagrebško stilistično

šolo. Le-ta je izšla iz idealistično orientirane (zlasti nemške) literarne znanosti ter si prisvojila njene osnovne resnice. Ob soočenju z živim gradivom domače književnosti se je pokazala nezadostnost mehanične presaditve. Zato je današnja hrvaška literarna historiografija, če jo smemo tako imenovati, odšla v eklektični esejizem ali pa v sporni del koncepcij G. Lukácsa. Po totalnosti znanstvenega pristopa, ki ga poznamo iz Antuna Barca, je na tem terenu nastala nezapolnjena praznina. Ta primer je toliko bolj interesanten in informativen, ker se v zadnjem času tudi na Slovenskem pojavljajo samo stilistično orientirane interpretacije, katerim pa manjka ravno po Vidmarju spoznani sklad med vnanjim dejstvom (stilistično posebnostjo) in njegovo notranjo pobudo (nezavedna idejno-filozofska posebnost). Podobno bi lahko razpredali misli ob Vidmarjevem premišljevanju o tako imenovanih »razvezanih« likih. S tem zapažanjem in z zavestjo o smrti kot korektivu v človeškem življenju bi že bilo mogoče spoznati resnico sodobne književnosti. Sodobna slovenska literatura je na primer prav s tema dvema posebnostma posvetila v bistvo človeka. S tem, da je premaknila težišče z vprašanja *kaj je človek?* v *kdo je človek?*, se je približala Vidmarjevi misli, ki jo je formuliral takole: »Človeka ni soditi po tem, kaj misli in kaj veruje, temveč po tem, kaj in kdo je, kaj je kot moralno bitje in kot osebnost.« Vidmar se je — podobno kot

sodobna književnost — bojeval za moralno zdravje. Za njegovo dosego sta na razpolago umetnost, ki je vir doživetij in spoznanj o človeku in življenju, ter nacionalnost, ki spada med pojave najvišje duhovne prebujenosti. V njima bi človek spet lahko našel sklad s samim seboj. Njuna »odvrženost« iz sodobnega življenja odpira prostor odtujitvenim procesom in uničuje človeka kot »idealni sklop človečanstva« (K. Marx). Vidmar je pravilno videl, ko je zapisal, da so »ljudje, ki nimajo smisla in čuta za umetnost... navadno grobi in moralno malo razviti ljudje...«. S temi mislimi je spet bistro zadel pozitivni živec sodobne znanosti o družbi, ki se je postavila na podobno stališče (na prim.: Erich Fromm, *The Sane Society in Man of Himself*).

Vidmarjeva knjiga *Misli* je knjiga življenja in knjiga, ki navaja k razmišljanju. Čeprav so načela, ki sestavljajo njegov literarno-estetski nazor tu pa tam neskladna in brez enovitosti, gre praktično za kritični sestav, ki je estetsko jasn, logično domišljen in prodoren. Z njim je bil kulturno tvoren tudi tedaj, kadar je vzbujal polemiko, silil v ugovor ali zahteval brezpogojni dialog. V različnih konfliktnih situacijah se je brusil sam, še bolj pa je brusil slovenski literarno-estetski čut. Vidmarjevo delo je celovito in vsesranksko ter je neverjetno globoko vraščeno v osrednje tokove sodobnega slovenstva. Njegova literarno-kritična in splošno kulturna dejavnost je bila vedno de-ja-

nje, prebujenje in osvestitev. Te lastnosti pa so — po avtorju — smisel umetnosti in kulture, ki sta šli od pamtiveka dalje za tem, da bi se življenje »spoznalo in se zavedelo samo sebe«. Nagibi Vidmarjevega dela so bili, da se »razbije za-

ostala in omejena duhovnost«, ki je označevala »džunglo slovenskega duhovnega in družbenega življenja«. Kjer so bili ti nagibi čisti, so bili tudi rezultati kritikove akcije tvorni in plodni.

JOŽE POGAČNIK

VID PEČJAK

Poglavja iz psihologije

Letos so izšla pri Državni založbi Slovenije, označena z letnico 1965, Pečjakova poljudno napisana Poglavja iz psihologije.

Vid Pečjak je nanizal v svojem poljudnoznanstvenem delu, ki šteje 37 poglavij, razmeroma širok izbor spoznanj iz pojmovne zakladnice sodobne psihologije. Nekaj misli je posvetil zgodovinskemu razvoju psihološke vede, primerjalni psihologiji ter merjenju inteligentnosti, vendar je večino prostora v knjigi namenil problemom obče psihologije. Ker je v razlago splošnih psiholoških pojavov, ki jih omenja, vpletel tudi vidike socialne psihologije in psihofiziologije, mu ne moremo očitati vsebinske enostranosti ali ozkosti. Priznati moramo tudi, da je avtorju uspelo miselno in izrazoslovno zahtevno snov povedati v živem in privlačnem slogu ter v dovolj razumljivem jeziku. Zaradi številnih ilustracij v knjigi pa je snov še toliko bolj dostopna.

Knjiga je namenjena širokemu krogu izobražencev. Zlasti je primerna za vse tiste, ki se temeljiteje ukvarjajo z ljudmi in

humanističnimi problemi, kot so npr. zdravniki, socialni delavci, vzgojitelji in učitelji, strokovnjaki v kadrovskih službah in še mnogi drugi. Knjiga je primerna tudi za študente raznih višjih šol. Sicer pa bi morala vprašanja, ki jih obravnava Pečjak v svoji knjigi, zanimati slehernega izobraženca. Razumevanje poglavitnih psiholoških problemov in zakonitosti naj bi postalo integralni del široke splošne izobrazbe in humanistične kulture sodobnega razumnika. Pečjakova knjiga resda ni izrazito praktično usmerjena, vendar zato ni nič manj koristna. Za vsako praktično (strokovno) dejavnost je namreč nujno potrebno solidno teoretično oziroma splošno znanje. Človek, ki le-tega nima, se lahko izgubi v plitkem prakticismu. Potreben nam je posluh za probleme, za tisto, kar je v človekovi intimni in družbeni situaciji neuravnoteženo, nerešeno. Probleme pa lahko odkrivajo in rešujejo samo posamezniki z ustreznim znanjem ter primerno intelektualno in celovito osebnostno naravnostjo.

V prvih poglavjih knjige se je avtor dotaknil nekaterih družbenih in duhovnih dejavnikov v razvoju psihološke misli, od njenih zgodovinskih začetkov do današnjih razsežnosti. Psihologija v svojem razvoju ni bila odvisna samo od vplivov drugih znanosti in filozofij, temveč od celotnega družbenega in duhovnega gibanja v matičnih deželah (zlasti v Nemčiji, Franciji, Angliji, Združenih državah Amerike in Sovjetski zvezi). Znanstvena psihologija se je v svojem razvoju razrasla v številne smeri ali šole (npr. v strukturno psihologijo, likovno psihologijo, funkcionalno psihologijo, behaviorizem, refleksologijo, psihoanalizo idr.). »Posamezne šole so hotele z eno ali več povezanimi teorijami razložiti vse, kar spada v območje psihologije. Zaradi nasprotujočih si ugotovitev so morale neprestano popravljati svoja stališča ali pa so se cepile v nove smeri. Posledica je bila, da so se zbližale. Vendar še dandanes nimamo enotne psihološke znanosti.« (V. P.) Ob znanstveno utemeljenih psiholoških razlagah in metodah so se, zlasti v 18. in 19. stoletju, razvile tudi razne *lažne teorije*, kot npr. frenologija, fiziognomika, kirologija, astrologija idr. Mnogi laiki, in tudi strokovnjaki, so nasedli takim poskusom. V posebnem poglavju o tako imenovani *laični psihologiji* nas avtor opozarja na dve značilnosti vsakdanjega razlaganja duševnih pojavov. Gre za življenjsko potrebo po ocenjevanju duševnih lastnosti drugih ter za okoliščino, da smo pri ocenjevanju soljudi bolj ali manj osebni. Laična mnenja o duševnih last-

nostih drugih ljudi so praviloma enostranska, plitva, odvisna od čustvenih nagibov in predsodkov, torej so subjektivna in pomanjkljiva. To je tudi pomanjkljivost klasičnega šolskega ocenjevanja znanja. — V poglavju o *introspekciji in extraspekciji* nas avtor seznani z osnovno metodo psihološkega raziskovanja. Introspektivno metodo (opazovanje lastnega duševnega doživljanja) in extraspektivno metodo (opazovanje izrazov duševnega dogajanja pri drugih) deli na varianti naravnega in eksperimentalnega opazovanja. Naravno opazovanje mu pomeni bolj ali manj sistematično zaznavanje spontanih duševnih pojavov, eksperimentalno opazovanje pa označi kot načrtno ugotavljanje umetno izzvanih duševnih pojavov, in to v kontroliranih situacijah. Kar škoda se mi zdi, da Pečjak ni povedal še kaj več o eksperimentalni metodi, saj je ta postopek eden izmed najpomembnejših v znanstvenem spoznavanju sploh. Lahko bi navedel tudi še druge pomembnejše osnovne in pomožne metode psihološkega raziskovanja (npr. statistično metodo, razvojno metodo, klinično metodo, patološko metodo itd.). — V poglavju o *izvoru duševne dejavnosti* avtor pove, da izvira duševna dejavnost tako iz dednih zasnov biološkega organizma kakor tudi iz vplivov družbenega in fizikalnega okolja. Vplivi okolja spodbujajo človeka k dejavnosti in ga pri tem tudi usmerjajo. »Dejavnost pa spreminja organizem in spremenjeni organizem vpliva na nadaljnjo dejavnost.« (V. P.) Človek pa spreminja samega sebe in svoje oko-

lje. — V poglavju iz *primerjalne psihologije* nas avtor seznanja z nekaterimi bistvenimi razlikami med človeško in živalsko duševnostjo. Dejavnost nižjih bioloških vrst je odvisna predvsem od brezpogojnih refleksov in instinktov, medtem ko je dejavnost višjih vrst v večji meri odvisna od pridobljenih izkušenj. »Razvoj dejavnosti je povezan z razvojem živčevja... Vretenčarji imajo hrbtenjačo in možgane. Zato je njihova dejavnost tako raznolika in tako enotna obenem... Duševne razlike med človekom in živaljo pa niso samo kvantitativne... Človekovo delo se bistveno razlikuje od živalske dejavnosti... Z delom se je pojavila zavest. Človek ima to, kar bo, že vnaprej v zavesti kot smoter, kot načrt, kot predvidevanje, kot prihodnost, ki jo bo ustvaril. Takšno predvidevanje se pojavlja pri višje razvitih živalih v zasnovah, vendar nikoli ne preseže meja konkretnosti... Žival je tako rekoč ujeta v svoje okolje, ki pogojuje njene reakcije... Nikoli ne bo naredila orodja, s katerim bi napravila novo orodje... Človek pa svoja spoznanja posplošuje in si s simboli razširi okolje preko meja konkretnosti. Ne prilagaja samo sebe okolju, ampak tudi obratno, okolje svoji zamisli, svojemu načrtu, svoji predstavi o prihodnosti.« (V. P.) Človek tudi govori. Z govorom simbolično nadomešča konkretne pojave in se učinkovito sporazumeva s soljudmi.

V naslednjih poglavjih obravnava Pečjak *motivacijske* in *čustvene* duševne pojave. Pravilno poudarja, da motivi, gibalna vsega duševnega dogajanja ne izvirajo toliko iz vrojenih

nagonov, pač pa v večji meri iz družbeno pogojenih, privzgojenih potreb ter naučenih vzorcev zadovoljevanja. Tudi čustva se porajajo v stikih posameznika z okoljem ter zrcalijo njegov odnos do stvari, pojavov in ljudi. Ti odnosi se razvijajo iz posameznikove interakcije z družbo in naravo. Čustva vplivajo na spoznavne procese ter na prilagajanje človeka okolju. Njihov vpliv je lahko ugoden ali neugoden. Nekatera čustva spodbujajo človekovo dejavnost, druga ga zavirajo oziroma motijo. »Čustva so tudi v zvezi z zdravstvenim stanjem človeka. Psihiater Kanoni je dejal, da so se ranjenim partizanom-prostovoljcem celile rane hitreje kot mobilizirancem.« (V. P.) Prijetna čustva spodbujajo življenjske funkcije organizma, neprijetna jih ovirajo. — Posebno poglavje je avtor posvetil *duševnim konfliktom, frustraciji in obrambnemu vedenju*. Človek se pri zadovoljevanju svojih potreb verjetno nikoli ne bo mogel ogniti vsem oviram. Ovire se pojavljajo v njem samem (npr. nesposobnosti, neznanje, notranji konflikti itd.) ter zunaj njega (npr. socialne težave, materialno pomanjkanje, naravne katastrofe itd.). »Družba brez frustracijskih situacij je čista utopija. Toda družba brez razredov postopoma ukinja vzroke frustracij, ki so tipične za razredno družbo. V naši družbi se še pojavljajo take situacije zaradi premalo razvitih ekonomskih sredstev (npr. pomanjkanje stanovanj, ki pa ni tako pereče za visoko kvalificirane strokovnjake...; nizke štipendije, ki pa bolj prizadenejo študente zunaj metropole in štu-

dente, katerih starši imajo nizke osebne dohodke ter veliko otrok), zaradi parcialnih anomalij (npr. samovolja funkcionarjev v nekem podjetju) in zaradi nasprotujočih si tendenc v družbenem razvoju (npr. občasna brezposelnost zaradi pomanjkanja surovin), ki jih družbene sile še niso premagale.« (V. P.) Posamezniki reagirajo na ovire tako, da jih ali odstranijo ali pa opustijo oziroma spremenijo svoje motive. Odvisno pa je to od njihovih izkušenj, umskih in telesnih sposobnosti ter splošne duševne zrelosti. Duševno zreli posamezniki se uspešno borijo z ovirami, medtem ko manj zreli hitreje klonejo in se pri tem zatečejo v manj prilagojene obrambne reakcije (npr. v racionalizacijo, regres, projekcijo, domišljjsko izživljanje itd.). Obrambne reakcije začasno olajšajo čustveno stisko, vendar ne morejo odpraviti vzrokov težav. »Način obrambe pa ni odvisen le od posameznika, ampak tudi od družbe, v kateri posameznik živi. Družba njegova stremljenja zavira ali podpira, npr. ekonomsko podpira invalide in jih vključuje v delo, zaradi česar okvarjenost ni tako huda ovira, kot bi bila, če bi ostali invalidi prepuščeni sebi... Pri doseganju skupnih smotrov se ljudje ne borijo samo kot 'zasebniki', temveč se vključujejo v družbeno akcijo. Ta vidik je bil v psiholoških raziskavah zanemarjen... S tem sicer prehajamo v sociologijo, toda prav v tem območju moramo iskati odgovor na mnoga vprašanja, na katera psihologija ne daje odgovora.« (V. P.)

V naslednjih poglavjih nam avtor približa nekatera spozna-

nja o dolgi vrsti *splošnih psiholoških pojavov*, kot npr. o pozornosti, občutkih, zaznavah, iluzijah, sinestezijah, pogojnih in nepogojnih refleksih, posnemanju, asociacijah, učenju, navadah, transferu izkušenj, predstavljanju, spominjanju, domišljjski aktivnosti, miselnem reševanju problemov, miselnih simbolih in pojmi, inspiraciji, inteligentnosti in testih za merjenje inteligentnosti ter končno še o tipologijah. O psiholoških tipologijah meni Pečjak tole: »Po analitičnih teorijah je osebnost struktura večjega števila osebnostnih lastnosti, npr. inteligentnosti, čustvene stabilnosti — labilnosti, dominantnosti — submisivnosti in drugih lastnosti. Po sintetičnih teorijah pa je osebnost enovita in nedeljiva celota. Sintetični vidik imajo tudi tipologije, ker osebnosti ne razčlenjujejo, temveč jo klasificirajo v tipe.« (V. P.) Avtor se ni omejil na to, da bi najpomembnejše tipologije v zgodovini psihologije (npr. Hipokratovo, Pavlovljevo, Kreischmerjevo, Jungovo, Sheldonovo itd.) samo prikazal, ampak jih tudi kritično ocenil. »Tipologije imajo več pomanjkljivosti. Čeprav so osebnostne lastnosti večine ljudi poprečno razvite, opredeljujejo tipologije vsakogar v skrajnosti. Zato so črno-bele... Še tako popolne tipologije zajemajo le omejeno število osebnostnih lastnosti (večinoma so samo bipolarne), zato so nujno pomanjkljive.« (V. P.)

Ker so Pečjakova Poglavja iz psihologije poljudno branje, ne bomo ocenjevali njih pravilnosti in popolnosti s kriteriji podrobne znanstvene analize.

Zdi se mi, da je posebna vrednost pričujočega dela v tem, da bralcu odkriva različne poglede na ista psihološka vprašanja in da ga s tem spodbuja k razmišljanju. Vendar pogrešam v knjigi poglavje o psihologiji osebnosti, tj. sintetično obravnavo duševnega življenja posameznikov, komplementarno analitičnemu prikazu bolj ali manj parcialnih sestavin in vidikov duševnega dogajanja. Neokrnjeno in živo podobo duševnega življenja, v katerem so posamezne sestavine odvisne od celote, celota pa od svojih delov,

nam lahko približa samo psihologija osebnosti. Škoda torej, da Pečjak tega vidika ni upošteval v svoji knjigi.

Sklepam, da bo Pečjakovo poljudnoznanstveno psihološko branje s svojo ustrezno izbrano tematiko in primerno kakovostjo uspešno izpolnjevalo humanistično izobraževalno nalogo, ki je zanjo namenjena. V tem smislu lahko pozdravimo to knjigo kot pozitivno pridobitev naše domače, po obsegu slej ko prej preskromne poljudnoznanstvene literature.

BORUT ŠALI

PAOLO LEON

Hipoteza o razvoju kapitalističnega gospodarstva

Knjiga Paola Leona »Hipoteze o razvoju kapitalističnega gospodarstva«* poskuša utrditi osnovne postulate, na katerih temelji sodobna kapitalistična ekonomika oziroma monopoliistična ekonomika, v kateri »so monopoli osnova zavesti razreda podjetnikov, ki le-tim omogočajo, da utrdijo delovanje njih odločitev na gibanje celotnega gospodarstva«. Knjiga je zanimiva predvsem zato, ker avtor v njej obravnava izhodiščne točke najnovejših koncepcij ekonomskega razvoja, na katere se čedalje bolj opira praktična ekonomska politika

posameznih zahodnoevropskih dežel, zlasti pa posameznih nadnacionalnih organizacij na tem področju (kot so npr. OECD, komisija EEZ in druga nadnacionalna telesa), ki hočejo s svojih nadnacionalnih pozicij in v interesu najmočnejšega kapitala, ki ga predstavljajo, odkriti glavno oporo, da ohranijo gibanja v gospodarstvu v ravnotežju in seveda tudi sistem. V bistvu pa je čutiti prizadevanja korigirati tiste ekonomske kategorije, ki jih je obdelala zgodnja ekonomska teorija, ter napor, da se jih uokviri v funkcioniranje sodobnega kapitalističnega sistema.

Zanimiva so stališča, s katerih izhaja avtor, da bi oprede-

* Ipotesi sullo sviluppo dell'economia capitalistica, Edizioni universitarie, Paolo Boringhieri, 1965, p. 175

lil temeljne ekonomske kategorije, na katere se, po njegovem mnenju, opira funkcioniranje sodobnega kapitalističnega gospodarskega sistema. Predvsem pa zavrača Leon teorijo vrednosti dela (hkrati s tem zavrača tudi koncepcije Ricarda in Marxa), in sicer z utemeljevanjem, da različne profitne stopnje, ki jih dosegajo v posameznih panogah, gledano dolgoročno, niso odvisne od količine vloženega dela v dano proizvodnjo, temveč od gibanja potrošnje proizvodov teh panog. Avtor prav tako ne sprejema kategorije popolne svobodne konkurence, ki je po njegovem mnenju nezdržljiva s sodobnimi gibanji v kapitalistični ekonomiki.

Poleg tega se Leon ograjuje od marginalistične šole, ki pri proučevanju gospodarskih gibanj kot celote izhaja od funkcije proizvodnje, katero (po tej šoli) določa marginalna stopnja substitucije kapitala in dela, oziroma zavrača obravnavanje, ki izhaja iz odnosa med mezdo in profitom v proizvodu (družbenem proizvodu). Pri tem se sklicuje tudi na Kaldora, ki je prav v tem smislu kritiziral marginalistično šolo. Marginalna stopnja substitucije — kot si jo zamišljajo marginalisti — pa po Kaldorju ne predstavlja samostojne kategorije, temveč jo je mogoče določiti šele tedaj, ko sta že znani mezda in profitna stopnja. Čeprav Leon priznava obstoj odnosa med faktorji proizvodnje in skupnim proizvodom v danem gospodarstvu, pa vendarle meni, da ne more nihče a priori ugotoviti, kako delujejo na funkcijo proizvodnje spremembe v višini

mezd, profita in tehnični napredek, kolikor se pri tem ne upošteva še funkcije potrošnje. Zato izgublja funkcija proizvodnje po njegovem mnenju svoj pomen ne samo na makroekonomskem, temveč tudi na mikroekonomskem področju.

Marxu pa Leon najbolj zameri njegovo shemo razširjene reprodukcije. Očita mu, da je pri obdelavi sheme razširjene reprodukcije (iz katere izvaja tri temeljne odnose, ki so značilni za kapitalistično ekonomiko, tj. profitno stopnjo, stopnjo presežne vrednosti in organski sestav kapitala) postavil organsko sestavo kapitala v odvisnost od delovanja svobodne konkurence, ki po Leonu (če že določa tendenco izenačevanja profitne stopnje in presežne vrednosti) ne more vplivati na organsko sestavo kapitala. Te sestave namreč po njegovem mnenju ob svobodni konkurenci na ravni gospodarstva ne določajo posamezni podjetniki, temveč je odvisna od dane ravni tehnike, pa tudi od dejavnikov, ki jim sam pripisuje »neekonomski značaj«.

Leon meni, da je poglobljena napaka klasične in neoklasične teorije v tem, da tako ena kot druga uvajata povprečno profitno stopnjo v vse vrste proizvodnje, ki pa, če je v veljavi monopol, sploh ne obstaja. Klasični teoriji zameri tudi to, da neprestane spremembe v odnosu cena-vrednost podreja gibanju, mezd, kar pomeni navsezadnje vezati funkcijo proizvodnje na delitev dohodka. Prav tako zavrača kategorijo proizvodnih odnosov in odnos mezda-profit. Gibanje mezd obravnava zgolj kot »tehnični element« proizvodnje,

ki se razrašča zaradi delovanja sindikatov in pod vplivom tehničnega napredka. Izloči pa tudi profit, ki nastopa v njegovi shemi funkcioniranja gospodarskega sistema kot neto dohodek gospodarstva. Iz lastne analize pa izloči pojem faktorjev proizvodnje, zato da bi ga zamenjal s pojmom proizvodne tehnike.

Ker je izključil delovanje drugorazrednih faktorjev gospodarskega razvoja, ki zajemajo vpliv zunanjih faktorjev (zaradi poenostavitve je za analizo vzel zaprto gospodarstvo), brezbržnost danega gospodarstva za naravne vire, ki so na voljo, nespremenjenost števila prebivalstva itd., in ker je v proučevanju zajel gibanje gospodarstev na višji stopnji razvoja, ki v zadnjem času zaznamuje sorazmerno visoke stopnje gospodarske rasti (za razliko od gospodarstev na nižji stopnji razvoja, kjer je npr. raven akumulacije praviloma deficitarni element gospodarske rasti in se zato vse ekonomske zakonitosti razvijajo na nekoliko spremenjeni način), je Leon pri izdelavi lastnega vzorca izhajal od potrošnje, ki po njegovem mnenju določa strukturo proizvodnje. Izhodiščna točka tega, po avtorju, poenostavljenega vzorca, je tako imenovan Engelov zakon. Po njem so namreč spremembe, ki nastopajo v strukturi potrošnje vzporedno z večanjem dohodka, temelj, na katerem je osnovano celotno gibanje gospodarstva. Leon meni, da spremembe v gibanju potrošnje ne nastopajo glede na to, kako se spreminjajo cene, temveč nasprotno, določajo njihovo gibanje. Leon dodaja temu, da je

potrošnja zaradi različne hitrosti naraščanja posameznih dobrin osnova različnosti v gibanju stopenj profita. Le-te pa so po njegovem mnenju prvotna podlaga za nastanek monopola, kateri svoje pozicije, potem ko so jih utrdili, še nadalje utrjujejo.

Ko je avtor prišel v svojem razmišljanju do te točke, se je nenadoma znašel na slepem tiru, od koder se mu ni posrečilo izmotati, ne da bi hkrati zabredel v protislovje s samim seboj in s postavkami, ki jih je v začetku sam zagovarjal. Znašel se je pred vprašanjem, kako uskladiti lastno koncepcijo o vlogi potrošnje v odnosu do proizvodnje z obstojem monopolov, ki se, kot je povzel sklep sam, začno v določenem trenutku in ne glede na gibanje potrošnje krepiti z lastno notranjo dinamiko. Izhod je našel v novi vlogi trga, ki ni več, če obstoje monopoli, kraj, kjer se srečujejo potrošniki in proizvajalci v vlogi samostojnih subjektov. Vračajoč se h klasičnim in Marxu, poudarja daljnovidnost njihovih trditvev, da je »potrošnja, gledana dinamično, daleč od tega, da bi bila samostojni subjekt v kapitalističnem sistemu«. Po Leonu so namreč odločitve potrošnikov odvisne od proizvodnje in se lahko uveljavijo šele potem, ko so dobrine že na trgu. Ker je kapitalu oziroma monopolu uspelo, da je preko trga proizvajalce popolnoma ločil od potrošnikov, je prvim še ostala možnost določiti vsebino potrošnje, ki bi najbolj ustrezala njihovim ciljem. Cilj kapitala pa ni posebna struktura družbene potrošnje, ampak predvsem določena struktura proizvodnje, ki

se lahko realizira zaradi določene strukture družbene potrošnje. Iz tega izhaja, da imata tako potrošnik kot proizvajalec svojo vlogo v sodobni kapitalistični ekonomiki. Vendar pa je kapitalistična proizvodnja z neekonomskimi ukrepi državne intervencije tisti subjekt, ki določa celotni kompleks družbeno-ekonomskih odnosov, ki predstavljajo jedro sistema. Razvoj kapitalističnega sistema je namreč odvisen od razvoja potrošnje (po Engelovem zakonu), ki mora biti združljiva s »sistemom ciljev«, ki jih razred podjetnikov uveljavlja na monopolističnem trgu, in gledano dolgoročno, zagotavlja ravnotežje sistema. S tem se Leon vrača k prejšnjim postavkam klasične ekonomske misli, katerih verodostojnost je sprva zanikal. Ob enem pa odgovarja na vprašanje, katere elemente je treba vzeti za osnovo pri utrjevanju vrednosti. Ker je zavrnil teorijo o vrednosti dela, navaja kot osnovo vrednosti: a) potrošnjo, katere spremembe v strukturi, odvisne od večanja dohodka (ki je spet odvisen od tehničnega napredka), privedejo do različnosti v gibanju cen in profita, in b) »sistem ciljev«, ki jih kapital vsiljuje gibanju proizvodnje, da bi bila po strukturi v skladu z njegovimi interesi.

Knjiga ne pozabi tudi definirati položaj poglavitnih razredov kapitalistične družbe, tj. kapitalistov oziroma monopolov in delavcev. Leon še posebej poudarja pomen uveljavljanja kapitalističnega razreda, ki naj bi se zavedal gospodarskih gibanj kot »subjekt ekonomske realnosti« ter, vplivajoč na monopolistični trg, odpravil anar-

hijo akumulacije. Monopolist (ali pa oligopolist) ima na trgu, drugače kot podjetnik iz časa svobodne konkurence, dovolj visok položaj, da lahko spremlja razvoj gospodarstva kot celote. Monopol lahko, poleg tega, da vpliva na gibanje cen in stroškov, bolj ali manj uspešno vpliva na uvedbo produktivnejše tehnike v gospodarstvo, zlasti takrat, če bo le-to v večji meri okrepilo njegovo monopolistično podjetje. Tako postanejo monopoli »most« med mikro- in makroekonomijo. Po drugi strani pa Leon sam definira položaj delavcev v kapitalizmu, ki so, po njegovem mnenju, zlasti potrošniki in samo v nepomembnem smislu »lastniki« proizvodnih sredstev. Zato lahko le šibko vplivajo na gospodarska gibanja, in to celo, če so organizirani v sindikatih. Ti pa so, kot pravi Leon, eden najmočnejših temeljev, ki omogočajo kapitalizmu, da se obdrži. Razen tega v kapitalizmu nimajo resnične avtonomije, kajti na usmerjanje potrošnje nimajo nobenega vpliva. Pač pa je njihova naloga, da se nenehno borijo za zvišanje mezd, da se organizirajo in omejujejo »egoizem« posameznih podjetnikov, da bi se mezde višale po stopnji, ki bi ustrezala potrebam trga. Po njegovem mnenju pa kapitalu je do tega, da se mezde višajo, saj vendar hoče realizacijo proizvedenega blaga. V sodobnih razmerah izhaja ta interes iz tega, ker v razmerah, ko je v veljavi monopol, stagnacija v realizaciji blaga praviloma ne povzroči znižanja cen oziroma zviševanja realnih mezd, blagovnega prometa in profita. Da bi se temu izognili,

kapital z uporabo političnih instrumentov intervencije celo »uprizorja krize realizacije«, po drugi strani pa z novimi oblikami sodelovanja s sindikati zagotavlja višanje realnih mezd, kar v praksi ne pomeni, da maksimalizacija akumulacije ostaja še naprej poglavitno gibalno kapitalistične proizvodnje.

Leon predvideva tudi možnost, da bi se mezde povečale bolj kot produktivnost blaga in bi ustrezno temu profitna stopnja in akumulacija začeli pojemati. Ravnotežje v gospodarskih gibanjih se v tem primeru znova vzpostavi tako, da povzroče povečane mezde zvišanje cen in s tem inflacijske pojave, ki spravijo kupno moč potrošnikov spet v realne okvire. Po Leonu »je inflacijska kriza poglavitni pripomoček, s katerim usklaja kapital delitev dohodka z rezultati tehničnega napredka«. Kajti ravno sposobnost kapitala, da v lastne vrste vsili povišanje mezd in da hkrati preprečuje nižanje profitne stopnje in stopnje akumulacije, potrjuje njegove »dominantne pozicije«.

Positivna stran tega dela je v tem, da so v njem, in to kljub številnim poenostavitvam, od katerih se sicer avtor sam ograjuje, v sorazmerno malo besedah pojasnjuje nekatere, za gospodarski razvoj zelo važne ekonomske kategorije. Zanimiv je avtorjev poizkus — ne glede na formalno-logistično postavljanje problema in sodb — da bi v delu obdelal odziv potrošnje (tako po obsegu kot tudi po strukturi) na gibanje in strukturo proizvodnje. Zanimiva je njegova ocena gibanj na monopolističnem trgu in natančno

določeno mesto, ki ga daje posameznim subjektom, ki se pojavljajo na njem. Prav tako je treba pozdraviti prizadevanje, s katerim je avtor obdelal vlogo in pomen tehničnega napredka, ki mu podreja gibanje dohodka. Po njegovem mnenju se dohodki lahko večajo zgolj glede na to, koliko se uvajajo nova tehnika in tehnične izboljšave, za katere se odloča »razred podjetnikov«. V slehernem trenutku in na najvišji ravni se le-te (čeprav pri tem ne izključuje posameznih naložb kapitala v slabšo tehniko), po Leonu, izenačujejo s kriterijem tehnične superiornosti. Do tega sklepa pa je prišel tako, da je zavrgel možnost, da bi na problem uvajanja nove tehnike gledali s stališča odnosa med gibanjem mezd in profita pri različnih kombinacijah faktorjev proizvodnje, ki jih je mogoče na tej podlagi vzpostaviti, in v skladu z neoklasično koncepcijo, katero Leon odklanja.

Po drugi strani pa je treba poudariti avtorjevo privrženost razredu, ki mu pripada. Ko se Leon bori za uveljavitev podjetnika kot subjekta, ki se zaveda obstoječe ekonomske realnosti v kapitalistični družbi, gre celo tako daleč, da trdi, da za tehnični napredek ni mogoče šteti posameznih akcij, novosti in izboljšav v metodah proizvodnje, ki jih delavec, tehnik ali znanstvenik uvajajo na delovnem mestu, ne glede na odločitve in izbiro podjetnika (ki superiornjšo tehniko »proučuje« v lastnem »kabinetu za raziskovanja«). To pa zato, ker so to dejanja posameznikov in so te novosti zunaj dometa izbire »zavestnih« sil. S tem pa je de-

jansko osiromašil obstoječo stvarnost v kapitalistični družbi, ki jo prikazuje enostransko kot neizdiferencirano in statično družbeno formacijo, podrejeno objektivnim procesom v gospodarstvu, nad katerim se vzpenja edino monopol kot gibalna sila in edini, ekonomske stvarnosti zavedajoč se subjekt, kar pa ni res.

Delo je razdeljeno v sedem poglavij. V prvem ocenjuje avtor zgodnejše dosežke ekonomske znanosti, zlasti definicijo posameznih ekonomskih kategorij. Najpomembnejše je

drugo poglavje, v katerem navaja lastne koncepcije in ocene značilnosti sodobnega kapitalizma. Tretje poglavje je posvečeno gibanju profitnih stopenj in nastanku monopola, četrto vlogi tehnike, peto analizi odnosov v proizvodnji, šesto vlogi potrošnje v kapitalističnem gospodarstvu, sedmo pa odnosu vrednost-cena. V dveh prilogah so obdelane izjeme v gornji analizi, podatki, vzeti iz odprtega gospodarstva, in v izboru proizvodne tehnike.

MARIJA AMBROŽIČ-POČKAR

Beleške o tujih revijah

CRITICA MARXISTA,

št. 2., marec—april 1966

»Critica marxista« za mesec marec in april je vsebinsko zelo pestra in bogata. Uvodni jubilejni članek G. Amendole »Rojstvo republike« se spominja časov, ko je nastajala italijanska republika. Poleg tega podaja pregled uspehov dvajsetih let. Zmaga republike je logični konec antifašističnega in osvobodilnega boja, ki je moral Italijo rešiti fašizma in monarhije. Republiko so izbojevale predvsem leve sile. Če prvi člen italijanske ustave ugotavlja, da italijanska republika temelji na delu, je to izraz zgodovinske resničnosti: republika se je rodila iz volje delovnih ljudi. V dvajsetih letih je italijanski narod dosegel večje uspehe kot prej v osemdesetih. Ekonomskemu zastoju iz let fašistične oblasti, ko so osebni dohodki ostali enaki kot l. 1914, je sledilo obdobje široke ekspanzije. Z njo so se bistveno spremenile življenjske in delovne razmere Italijanov. Za preteklih dvajset let je značilna politična nestabilnost, ki izvira iz objektivnih proti-

slovij v družbi in iz vztrajnega delovanja komunistov za enotno organizacijo in mobilizacijo delovnih množic. Krščanska demokracija je dvajset let vodila vladu in vsiljevala monopol svoje oblasti; njene nadvlade večina ni priznala — zato je osnova vseh političnih protislovij v Italiji boj med krščansko demokracijo in delovnimi množicami. KP je edina politična sila, katere vpliv raste, čeprav njeno akcijo z vsemi sredstvi onemogočajo. Politična smer, ki jo je Togliatti označil kot »italijansko pot v socializem«, dokazuje, da najbolj ustreza zahtevam napredka in najbolj izraža težnje po demokratizaciji življenja. Težnje izvirajo iz zmage nad fašizmom in rojstva republike.

»Demokracija in socializem v Togliattijevi misli in delu« je naslov prispevka E. Serenija. Avtor pravi, da Togliattijeve zgodovinske individualnosti ne gre iskati samo v »vzvišenih trenutkih«, ampak v vsakdanjem delovanju, v »zgodovini sedanjosti«. Osnovna gibalna Togliattijevega dela in misli so svoboda, demokracija, politika. Njegovo delo je negacija vsakršne »propagandi-

stične politike; nasprotno, poudarja politično »spodbudo«, ki pomeni aktivni poseg v tkivo družbe. »Človek« je dejal Togliatti, »mora ustvarjati družbo v razmerju z lastno svobodo«. G. Berlinguer in P. Ciofi obširno razpravljata o delavskem razredu in socialnem varstvu. Članek je dokaj natančna primerjalna analiza ukrepov in uspehov, ki so jih razne, zlasti zahodne države izvedle na področjih socialnega varstva. Avtorja se največ ukvarjata z italijanskim socialnim varstvom. Ugotavljata, da ima v kapitalističnem svetu pojem »socialno varstvo« skoraj negativen pomen: je izraz uspeha delavskega razreda in pomeni obliko družbenega varstva delavskih koristi. V našem času in vsaj v državah z razvitim kapitalizmom je socialno varstvo postalo del »nujnih potreb«, ki zgodovinsko označujejo vrednost delovne sile. Pravo in dosledno izvedeno socialno varstvo ni le en aspekt, ampak končni cilj demokratičnega programa družbe; pogoj zanj so torej splošne družbene spremembe.

R. Milibandova razprava »Marx in država«, bogato dokumentirana s citati, je pomemben prispevek k marksistični teoriji države. Avtor uvodoma ugotavlja, da poznamo danes Marxovo teorijo države pretežno skozi prizmo zapovrstnih interpretacij in prilagoditev, ki že dolgo veljajo za marksistično ali marksistično-leninistično teorijo države. Miliband meni, da je Marxova misel tako tesno povezana s politiko sodobnega časa in tako globoko vsekana v »uradno« marksistično misel, da se velja vprašati, kaj je ravno Marx mislil in napisal o vprašanju države. To je tudi namen te razprave. — Čeprav Marx ni nikdar poskusil formulirati splošno in sistematsko teorijo države, pa že to, da najdemo bolj ali manj fragmentarne misli o državi v skoraj vseh njegovih delih, dokazuje, kakšen pomen je pripisoval temu vprašanju. Večji del Milibandove razprave analizira evolucijo Marxove misli o državi, od prvih članikov v Renskem časopisu, ki so še pod Heglovim vplivom, preko kritike Heglove filozofije prava, in do eksplicitno izražene lastne koncepcije v Manifestu. Avtor se obširneje ukvarja s konceptom predstavniške demokracije in diktature

proletariata. Pri tem ugotavlja, da Marx ni nikjer posebej razložil, kaj vsebuje diktatura proletariata, in zlasti, kakšen naj bo njen odnos do države. V tem vidi tudi vzrok zmedam v teoriji o tem vprašanju. Marxova teorija države ne velja le za bodočo komunistično družbo, ampak prav tako za prehodno obdobje, ko je država, kot pravi Marx, še potrebna, toda sprejemljiva samo, če uveljavi soudeležbo in oblast ljudi.

E. Raggioneri v bogato dokumentirani in v celoti zanimivi razpravi »Izbori marksizma II. internacionalne« obravnava zgodovino nastanka in uveljavitve revije »Neue Zeit«. Ta je splošno priznana kot uradno glasilo koncepcije, ki jo danes označujemo z »marksizmom II. internacionalne«. Ob metamorfozah tega časnika razgrinja zgodovino II. internacionalne, individualna stališča poglavitnih protagonistov, zlasti na široko pa piše o Kautskem in njegovem spreminjanju v socialdarvinista. »Razmišljanje o avstrijski socialdemokraciji« je prispeval F. Marek. Marsikatera teza socialistov o ravnotežju v družbi je odmev na zamisli teoretika avstromarksizma O. Bauerja o »ravnotežju med razredic. Zato avtor vprašuje: ali ima avstromarksizem še kakšno vlogo v avstrijski socialistični stranki? Uradno je stranka pretrgala vezi z marksizmom, uradno je njena ideologija t. i. »družbeno soudeleževanje«. Redki so ideologi in le nekatere leve skupine, ki se označujejo za avstromarksiste, in to v stranki, katere duhovni vzor je Karel Renner. Vendar pa so tradicije avstromarksizma še vedno dokaj močne.

V rubriki »Mnenja in polemike« oba prispevka obravnavata temo »kriza italijanske pravice«. Uredništvo z njima uvaja diskusijo o tej za Italijo tako aktualni problematiki. Bistvena vsebina je v predlogih za reformo pravnega sistema. Italijanska družba se spreminja, zakoni pa izražajo družbeno in politično stvarnost, ki je presežena. Gre za temeljna vprašanja človekovih pravic: za zagotovitev državljanskih pravic, svobode mnenja in izražanja, za sodobno koncepcijo družine in zakona. Javno mnenje nazorno obravnava te probleme.

— nb —

VOPROSY FILOSOFII,

št. 4, 5, april in maj 1966

A. S. Kovaljčuk, »O odnosu teorije in prakse pri graditvi komunizma«, meni, da zahteva analiza svetovnega socialističnega sistema predvsem upoštevanje dveh neogibnih pogojev: a) raziskovanje novih dejstev in b) filozofskih, splošnih metodoloških rešitev osnovnih problemov teorije in prakse, ki jih daje marksistična-leninistična znanost. A. F. Zatov — E. A. Lehner »Posebnosti razvoja metod naravoslovja«, govorita o treh osnovnih stopnjah: 1. empirični, na kateri teorija in eksperiment še ostajata v vizualni povezavi s predmetom, 2. abstraktno-logični metodi raziskovanja in 3. združitvi logičnih in gnosoloških načel.

I. A. Akčurin, M. F. Vedenov, J. V. Sačkov, »Metodološki problemi matematičnega modeliranja«, ugotavljajo vzroke povečanja vloge matematičnega modeliranja v prirodnih znanostih in protislovja v tem procesu: na eni strani velika hevristična vloga matematičnega aparata, na drugi strani pa potreba vsake posebne znanstvene panoge po »svoji« lastni matematiki. O. K. Tihomirov, »Hevristika človeka in stroja«, trdi, da se notranja miselna aktivnost človeka pojavi kot skrčena transformacija zunanje predmetne aktivnosti. Miselna aktivnost človeka ima selektivni značaj. Operacije stroja in mišljenja človeka nista identična procesa. Izkoriščanje miselnih zakonitosti za strojno programiranje terja tudi bistveno preoblikovanje aparata programiranja. S. J. Kogan, »Problem jezika v filozofiji Hegla in eksistencializma«, pokaže na pomen Heglovega razločevanja med simboli in znaki. Jezikovne znake je prišteval Hegel k čistim formalnim znakom; v tem je tudi videl njihovo prednost, ker je tu zavest bolj svobodna zaradi naključne zveze med izrazom in pomenom. Hegel je poudaril enotnost mišljenja in jezika in razločeval med abstraktnimi predstavami in pojmi. P. G. Zikov piše o »Antidemokrazizmu podilnih tokov ameriške sociologije prava«.

I. G. Kurakov, »Znanost in učinkovitost družbene produkcije«, prikazuje na podlagi matematične analize odnose med naslednjimi elementi proizvodnih sil: a) številom ljudi, zaposlenih v proizvodnji, b) znanjem, ki ga izrabljajo in c) orodji, s katerimi so opremljeni. Pospešiti je treba osvajanje najnaprednejšega proizvodnega znanja, ker je le tako mogoče bistveno zvišati gospodarsko učinkovitost družbene produkcije. Statistika kaže, da vsak rubelj, vložen v znanost ali za izobraževanje delavcev, poveča — glede na povprečno doseženo raven — narodni dohodek od 3 na 5 rubljev.

P. A. Račkov, »Problem učinkovitosti znanosti v sedanjem času«, analizira značilnosti uporabe znanstveno tehničnih odkritij v proizvodnji v primerjavi z izrabljanjem materialno-tehničnih objektov. Raste potreba po posebni znanstveni disciplini, ki se bo ukvarjala z učinkovitostjo znanstvenega razvoja in praktično uporabo znanstvenih dosežkov. Družbena narava znanosti je v kapitalističnih deželah v protislovju z zasebnim izrabljanjem njenih rezultatov. A. A. Ljapunov, »O nekaterih posebnostih strukture sodobnega teoretičnega znanja«. Govori o naslednjih štirih tipih znanstvenih teorij: 1. empiričnih, neformaliziranih teorijah, 2. njihovih matematičnih modelih, 3. aksiomatičnih teorijah različnih teoretičnih nivojev, 4. logičnih metodah raziskovanja. J. P. Askin, »Čas in vzročnost, kritizira poskuse izenačevanja vzročnih odnosov s časovnimi, izenačevanje vzročnih odnosov s funkcionalnimi odvisnostmi in tezo o istočasnosti vzroka in posledice. L. N. Danilova, »Falsifikacija nauka Karla Marxa o duhu platonizma, zavrača poskuse angleškega neopozitivista Karla Popperja, razloži Marxove družbene nazore kot eno izmed variant Platonove predstave organizacije družbe na temelju kasti«.

Revija prinaša obsežen povzetek stališč s konference »Sprememba socialne strukture sovjetske družbe«, januarja 1966. Skupina sovjetskih filozofov, ki je bila leta 1965 v Jugoslaviji, posreduje svojim bralcem nekatera zapažanja o filozofskem življenju v Jugoslaviji. Njihove kritične, a objektivne pri-

pombe zadevajo predosem abstraktno-normativistično osvoboditev problemov humanizma, pogosto neresno kritiko teorije odraza in izenačevanje kritike dogmatizma s kritiko sovjetske filozofije. Pravilno so ugotovili, da naše poznavanje najnovejše sovjetske literature ni vedno na ustrežni ravni. Odkrili so, da se v marsikateri knjižnici naših filozofskih oddelkov nahaja njihova zastarela literatura, ki je pri njih že davno zunaj znanstvene uporabe. Dotok sovjetske literature v naše knjižnice je pogosto naključen. Delno je za to kriva, po mnenju sovjetskih gostov, tudi organizacija njihove »Mednarodne knjige«. Dialog med sovjetskimi in jugoslovanskimi filozofi mora po njihovem mnenju nositi tovariški in ustvarjalen značaj.

DEUTSCHE ZEITSCHRIFT FÜR PHILOSOPHIE

št. 4, april 1966

Večinoma so prispevki posvečeni 20. obletnici združitve komunistične partije Nemčije (KPD) in socialnodemokratske stranke Nemčije (SPD) Fritz Richter, »Marksistični svetovni nazor in združitev KPD in SPD«, meni, da so pri združitvi obeh delavskih strank junija 1945 igrale odločilno, ideološko razjasnjevalno vlogo naslednje tri skupine problemov: a) vprašanja marksistične teorije države in revolucije; b) obračunavanje marksističnega svetovnega nazora s fašistično ideologijo in c) vprašanje odnosa med marksističnim svetovnim nazorom in drugimi svetovnonazorskimi smermi v odnosu do delavskega razreda in demokratičnih sil. Fred Kohlsdorf, »Dvajset let SED — dvajset let realnega humanizma«, ocenjuje antifašistični, demokratični prevrat pod vodstvom SED kot humanistično dejanje zgodovinskega pomena. Prvič v zgodovini Nemčije je postal humanizem, ki sta ga utemeljila Marx in Engels, vsebina politike nemške države. Horst Kramer, »Znanost in partija«, trdi, da pridobi z nastopom delavske-

ga razreda družbena vloga znanosti nove kvalitete. Pri graditvi socializma in komunizma se razreši konflikt med partijnostjo znanstvenika in njegovim praktičnim političnim stališčem, ker sovpadeta cilj delavskega razreda, da izgradi pristen človeški družbeni red, in cilj znanosti — služiti vsemu človeštvu. Heinrich Opitz, »Praksa kot centralna kategorija materialistične družbene teorije«, podrobno analizira razvoj Marxovega pojmovanja prakse v letih 1841—1845. Pri številnih marksistih je opaziti omejevanje prakse na spoznavno teoretsko raven, o čemer prida tudi razvrstitev snovi v učbenikih dialektičnega materializma. Praksa po mnenju pisca izpolnjuje naslednje bistvene funkcije:

a) proizvaja družbeno življenje in njegove potrebe, je dinamika tega življenja; b) zadovoljuje potrebe tega življenja in proizvaja ustrezne družbene potrebe; c) določa progres in smer družbenega življenja; d) prežema in določa vsa druga področja družbenega življenja (ideologijo, znanost, kulturo).

DRUŽBENI IN ČLOVESKI VIDIKI ZNANSTVENO-TEHNIČNE REVOLUCIJE

(Sociologický časopis 1966/2)

Tematika znanstveno-tehnične revolucije, ki že dolgo vzbuja pozornost družboslovcev industrijsko razvitih dežel Zahoda, prihaja čedalje bolj v ospredje tudi v industrijsko najrazvitejših socialističnih deželah: v NDR, CSSR in SZ. V zadnjem času so v teh deželah dosegli marsikje uspehe, ki kažejo vsestransko priznanje celo na Zahodu — in to ne le pri teoretični obravnavi, temveč tudi že pri praktični uporabi doseženih spoznanj, npr. na področju izobraževanja.

Letošnja druga številka osrednjo češkoslovaške sociološke revije je v celoti posvečena obravnavi te problematike. Revija prinaša prispevke 23-članske študijske skupine pri češkoslovaški akademiji znanosti, ki je bila v okviru priprav na XIII. kongres KPC

zadolžena, da z vidika raznih ved — od socioloških do medicinskih ali filozofskih — osvetli znanstveno-tehnično revolucijo našega časa in njene perspektive.

Iz povzetka in člankov z naslovi, kot so »Značaj in ozadje znanstveno-tehnične revolucije«, »Znanstveno-tehnična revolucija in spremembe v strukturi dela, v kvalifikacijski strukturi in ravni izobrazbe«, »Visoke šole in znanstveno-tehnična revolucija«, »Nekateri filozofski aspekti razvoja socialističnega človeka in njegovih potrebe«, »Znanstveno-tehnična revolucija in življenjski stil«, »Tehnika in fizično ter duševno zdravje človeka«, »Sodobni turizem in oddih«, »Znanstveno-tehnična revolucija in vodenje«, »Znanstveno-tehnična revolucija in spremembe v stratifikaciji« itd., povzemamo nekaj zanimivejših misli:

— Znanstveno-tehnična revolucija pelje v *novi civilizaciji*; človek postaja osrednja produktivna sila — toda zunaj neposredne proizvodnje. Med človekom in naravo ni več le delovni instrument, temveč avtomatizirani proizvodni proces. *Proizvodnja* bo ob prelomu stoletja *nehala biti delovni proces* v klasičnem pomenu besede. Avtomatizacija odpravi 80–90 odstotkov tradicionalnega dela; osnovni tipi delavca postanejo: delavec pri remontu, inženirsko-tehnični tip (konstruktor, planer), znanstveni tip (raziskovanje).

— Razmerje med znanostjo, tehniko in proizvodnjo se spreminja: *znanost postaja neposredno odločilna sfera človeške dejavnosti*. Stara delitev na »produktivno« in »neproduktivno« delo je v tej perspektivi čedalje bolj neustrezna. Sposobnost ali nesposobnost za izkoriščanje znanstvenih dosežkov je merilo naprednosti družbenega sistema.

— Avtomatizacija zahteva vsestranskega človeka, ne le delavca v klasičnem smislu. Komunistična družba in avtomatizacija druga drugo pogojujeta; toda proces skriva v sebi dramatične nejasnosti. Z znanstveno-tehnično revolucijo doseže družbeni razvoj tako stopnjo, ko *pot naprej ni mogoča, ne da bi imeli oporo v vseh znanostih o človeku*.

— Za civilizacijo bo v prihodnosti značilno čedalje večje število navzkrižij in nesorazmerij; *ostrejša bodo naovzkrižja med generacijami*. Vsaka generacija bo morala večkrat menjati svoj stil življenja v skladu s spremembami civilizacijskih razmer.

— Nujno potrebno bo spremeniti *planiranje v stvar ose družbe*, vsedružbene razprave. Nujen korelat nepretrgani razpravi pa je *organizacijska in vodstvena dejavnost vseljudske partije*. Idejni boj se bo okreplil; moral pa bo dobiti drugačne oblike in pravila, kakor so ta, ki jih narekuje razredni boj v sedanju (dialog).

— *Sistem izobraževanja* je poleg proizvodnje *najkritičnejše področje znanstveno-tehnične revolucije*. Mladostno »učenje za življenje« mora nadomestiti nepretrgano učenje skozi vse življenje. Dinamika znanstvenega in tehničnega napredka zahteva od *šole*, da *vzgaja ljudi za samovzgojo in samoizobraževanje*. Ne gre za oblikovanje človeka določenega tipa, temveč človeka, ki je sposoben, da se sam oblikuje v določen tip in se spreminja. Šola mora dati otrokom *pedagoško prirejen pouk metaznosti* — poleg klasičnih: gramatike, matematike in logike, tudi novih: teorije informacij teorije struktur in sistemov itd.

— *Množična potrošnja* je nujen *pogoj napredka*; ni pa treba slepo ponavljati preobratov njenega stihijskega razvoja na Zahodu (racionalizacija, nujnost znanstvenih norm potrošnje, odprava tiranstva javnih občil itd.); pogoj za to je, da demokratizacija potrošnje spremlja resnična demokratizacija odločanja v vsem družbenem, predvsem pa gospodarskem življenju.

— *Vzorec komunizma in pojmovanje marksizma, ki ne vključujeta znanstveno-tehnične revolucije* kot svojega bistvenega sestavnega dela in ki reducirata revolucionarni proces na vprašanje oblasti, oblik lastnine in ideološke spremembe (spremembe proizvodnih sil, značaja dela ipd. pa štejeta le za zunanje okoliščine revolucije) *praktično opekovečata podedovane družbene oblike*.

-mk-

Bibliografija knjig in člankov

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- DRAGICEVIĆ Adolf: Teorija i praksa socijalizma. Zagreb, Naprijed 1966. 292 str. — 11468
- PESIC-GOLUBOVIĆ Zaga: Marksizam i savremeni svet. — Polja 1966, br. 5, str. 93
- RASKOVIĆ Vladimir: Lenjinov doprinos sociologiji. — Sociološki pregled 1965, br. 2-3, str. 19-31
- SMILAGIĆ Nerkez: Marks i Bakunjin o Pariškoj komuni. — Pregled 1966, br. 3, str. 193-211

II. FILOZOFIJA

- FROMM Erich: Čovjek za sebe. Istraživanje o psihologiji etike. Preveo Hrvoje Lisinski. Pogovor Gajo Petrović. Zagreb, Naprijed 1966. 248 str. — 11025
- MARCUSE Herbert: Eros i civilizacija. Filozofsko istraživanje Freuda. Prevod s engleskog Tomislav Ladan. Redakcija i pogovor Danilo Pejović. Zagreb, Naprijed 1965. 242 str. — 11456
- MIKECIN Vjekoslav: Poslednji Lukacs. Osvrt na neke Lukacsove stavove od 1956 do danas. — Praxis 1966, br. 3, str. 403-419
- MUMINOVIĆ Rasim: Filozofija zavičaja. — Praxis 1966, br. 3, str. 354-366
- PEJOVIĆ Danilo: Max Scheler. Filozofski nazor na svijet. — Forum 1966, br. 3-4, str. 370-391
- PEJOVIĆ Danilo: Kasna žetva. (80-godišnjica Georga Lukacsa i Ernesta Blocha.) — Praxis 1966, br. 3, str. 315-321
- PELES Gajo: Lukacs i suvremena književnost. — Praxis 1966, br. 3, str. 393-405

RODIN Davor: Varijacije na Blochovu temu. — Praxis 1966, br. 3, str. 343-353.

SUPEK Rudi: Lukacseva teorija partije. — Praxis 1966, br. 3, str. 381-392

TADIĆ Ljubomir: Prirodno pravo i socijalna utopija. Marginalije o filozofsko-pravnim pogledima Ernesta Blocha. — Praxis 1966, br. 3, str. 321-332

III. SOCIOLOGIJA

- ACKOFF - RASSEL: Načrt sociološke raziskave. Prevedla Marija Lužnik. Ljubljana, Univerzitetna založba 1966. 741 str. (ciklostil) — IV/1873
- MILLER - FORM: Industrijska sociologija. Preveli Ilija Čosić i Marija Novosel. Zagreb, Panorama 1966. 1064 str. — 10034-10
- SUPEK Rudi: Sociologija i socijalizam. Eseji. — Zagreb, Znanje 1966. 437 str. — 11495
- BAKIC Slobodan: Jedan pojmovni okvir za sociološko istraživanje morala. — Sociološki pregled 1965, br. 2-3, str. 49-56
- HOROWITZ Irving: O alijenaciji i društvenom poretku. — Naše teme 1966, br. 3, str. 670-677
- ILIĆ Miloš: Teorijske premise zasnivanja sociologije umetnosti. — Sociološki pregled 1965, br. 2-3, str. 35-40
- ILIĆ Miloš: Društveni aspekti boemstva. — Polja 1966, maj, br. 93
- JEROVSEK Janez: Uloga neformalne organizacije. — Gledišta 1966, br. 5, str. 653-660
- KUVACIĆ Ivan: Veblenova kritika kapitalizma. — Praxis 1966, br. 3, str. 418-436
- MILUTINOVIC Milan: Prevencija omladinske delikvencije. — Arhiv za

- pravne i društvene nauke 1965, br. 1-2, str. 61—85
- MOZINA Stane: Delo na vodilnem delovnem mestu in formalna izobrazba. Organizacija kadrovska politika 1966, št. 3
- NOVOSEL Pavle: Društvena stratifikacija i norma o prihodu. — Naše teme 1966, br. 3, str. 617—631
- PECUJLIĆ Miroslav: Socializem in razredne spremembe. Pogovor. — Komunist 20. V. 1966, št. 20.
- PUHAN Milan: Osnutek kadrovske politike. — Organizacija kadrovske politike 1966, št. 3, str. 42
- SEMIZ-EFENDIĆ Djenana: Neke interpretacije socioloških aspekta Marksove misli. — Pregled 1966, br. 3, str. 235—241
- SOKOLOVSKA Magdalena: Sociologija medicine. — Sociološki pregled 1965, br. 2-3, str. 87—93
- ZIVKOVIĆ Ljubomir: Obeležja svesnog društvenog razvitka u socijalizmu. — Sociološki pregled 1965, br. 2-3, str. 2—19.

IV. PSIHOLOGIJA

- NOVOSEL Marija: Psihologija za inženjere. Zagreb, Panorama 1965. 375 str. — 10054-6
- PLATONOV K.: Problemi psihologije rada. Preveo Julije Knežević. Zagreb, Panorama 1966. 234 str. — 10043-9

V. ZNANOST — KULTURA —
PROSVETA — ŠOLSTVO

- : ODGOJNI PROBLEMI u suvremenoj porodici. (Avtori: Mladen Korić, Zoran Palčok, Josip Demarin i. dr.) Zagreb, Pedagoško-književni zbor 1965. 89 str. — 11490
- SAGADIN Janez: Povezovanje pouka s produktivnim delom učencev v osnovni šoli. Ljubljana, Državna založba 1966. 296 str. — 11485
- SINKO Ervin: Socijalizam i kultura. (Članak napisan za »Perganon Oxford«) — Forum 1966, br. 3-4, str. 306—315
- BEZDANOV Stevan i GRUJIĆ Milenko: Obrazovanje uz rad i pravo na rad. — Socijalizam 1966, br. 4, str. 512—525

- IKONOMOVA Vera: Nikada nije kasno — ali ne i za nepismene. — Gledišta 1966, br. 3, str. 744—753
- LEKO Ivan: O cijeni obrazovanja i dohotku. Jedinica cijene-nastavni sat. Kriza ali u odnosu prema obrazovanju. Školstvo bez hijerhije. Uloga učeničke samouprave. — Vjesnik 30. i 31. V. i 1., 2. i 3. VI. 1966
- MARKOVIĆ Nikola: Obrazovanje kao preduslov društvene afirmacije mladih. — Gledišta 1966, br. 3, str. 755—761
- PEDIČEK Franc: Nekaterne spremembe v današnjem pojmovanju vzgoje. — Sodobna pedagogika 1966, št. 1-2, str. 1—11

VI. POLITICNE VEDE

1. Splošna dela:

- : MALA POLITICKA ENCIKLOPEDIJA. Predgovor Jovan Djordjević. Beograd, Savremena administracija 1966. 1533 str. — III/2465
- TADIĆ Ljubomir i INDJIĆ Trivo: Partija proletarjata. Beograd, Sedma sila 1966. 392 str. — 11435-4
- ZUN Anton: Država. O funkciji, tipu in obliki države. Ljubljana, Cankarjeva založba 1966. 66 str. — 11486
- VRACAR Stevan: Pluralizam u socijalističkoj demokratiji. — Pregled 1966, br. 3, str. 211—234
- MILOSAVLJEVSKI Slavko: Problemi teorije proleterske partije. Povodom zbornika »Partija proletarjata«. — Gledišta 1966, br. 3, str. 771—780
- MORAČA Pero: Istorija Saveza komunista Jugoslavije. Kratak pregled. Beograd, Rad 1966. 247 str. — 5574

2. Družbenopolitični sistem SFRJ

- BAKARIĆ Vladimir: Savez komunista danas. (U Centru za političke studije i obrazovanje u Beogradu.) — Borba 19., Delo 20. V. 1966
- BAKARIĆ Vladimir: Kako uspostaviti jedinstvo u Savezu Komunista na novim principima. Razgovor s političkim aktivom Srbije. — Politika 19. VI. 1966
- BOSNIĆ Slavoljub: Neki idejno-politički problemi i tendencije u iz-

- boru predstavniških tijela. — Naše teme 1966, br. 3, str. 631—644
- BRAIBANT Guy: Pravni vidovi i problemi planiranja. — Arhiv za pravne i društvene nauke 1965, br. 3-4, str. 212—228
- : DRUSTVENO ANGAŽOVANJE i organizovanje omladine. Diskusija Velimir Tomanović, Miroslav Živković, Manojlo Bročić, Divna Mirković, Janez Kocjančič. — Gledišta 1966, br. 5, str. 661—707
- DRULOVIC Milojko: Osnova jedinstva i ravnopravnosti je, pre svega, u samoupravljanju. Medjunacionalni i medjurepublički odnosi. — NIN 22. V. 1966, br. 802
- GAMS Andrija: O odgovornosti. — Gledišta 1966, br. 5, str. 709—725
- GATARIĆ Djuro: Pravni problemi samoupravljanja u državnim organizacijama. — Arhiv za pravne i društvene nauke 1965, br. 1-2, str. 94—105
- : JUGOSLOVENSTVO DANAS. Šta znači Lenjinov princip »pre svega u svojoj kući«? Referat u Gradskom komitetu SKS u Beogradu. — Borba 28., 29. V. 1966
- : KONFERENCA Zveze komunistov ljubljanske univerze. Razprava o inteligenciji 27. V. 1966. — Tribuna 1. VI. 1966, št. 27
- KREFT Bratko: Posvet o mednacionalnih odnosih. (MK ZK Beograd). — Delo 24., Komunist 27. V. 1966, št. 21
- LUKIĆ Radomir: Društvena svojina i naše pravo. — Arhiv za pravne i društvene nauke 1965, br. 3-4, str. 167—185
- PEROVIĆ Latinka: Sloboda u društvu — a ne sloboda od društva. Intervju. — Vjesnik 5. VI. 1966
- RAICEVIĆ Jovan: O centralizmu i decentralizaciji, jugoslovenstvu i nacionalizmu. — Socijalizam 1966, br. 4, str. 435—460.
- RAKOČEVIĆ Milan: Ipak nešto novo. Još jedanput o slučaju Gajšek. Književne novine 28. V., 11. VI. 1966, br. 276, 277
- : O NEKIM GLEDANJIMA i stavovima u časopisu »Praxis«. Sudjeležali: Marinko Grujić, Milivoj Plačković, Kalman Vajs, Vatroslav Mimica, Vlatko Pavletić, Mladen Zvonarević, Predrag Vranicki i. dr. — Vjesnik 14., 15., 16., 17. do 24. V. 1966
- REDŽIĆ Enver: Protivrječnosti tendencija u socijalnoj strukturi Saveza komunista. — Pregled 1966, br. 3, str. 175—195
- : PROBLEMI OSTVARIVANJA SAMOUPRAVLJANJA: Dušan Bilandžić, Adolf Dragičević, Drago Gorupić, Ante Fiamengo i. dr. — Naše teme 1966, br. 3, str. 517 do 595
- TOMSIĆ Vida: Idejno politična organizacija novega tipa. Iz članka Na rob republičkim kongresom in zveznemu kongresu SZDL. — Naši razgledi 28. V. 1966, št. 10, Socijalizam 1966, br. 5
- VESELINOV Jovan: U borbi za jedinstvo u SK mora se polaziti od opštih i pojedinačnih interesa, interesa radničke klase i svih naroda i narodnosti. Plenum CK SK Srbije. — Politika 17. V. 1966
5. Politični sistemi in organizacije:
- SANTIĆ Vojin: Kenija u previranju. Beograd, Sedma sila 1966. 64 str. — 9011—114
- DAPČEVIĆ-OREŠCANIN Sonja: Politički sistem NR Kine. — Arhiv za pravne i društvene nauke 1965, br. 3-4, str. 185—194
- BLAGOJEVIĆ Novica: Uloga države u privrednom razvoju Afrike. Medjunarodna politika 16. V. 1966, br. 387
4. Delavska in progresivna gibanja
- GUSTAVSEN Fin: Vanblokovska solidarnost sa siromašnim svetom, Alternativa »nove levice« na Nordu. — Medunarodna politika 16. V. 1966, br. 387.
- JANKOVIĆ Mirjana: Kongres Komunističke partije Italije. — Socijalizam 1966, br. 4, str. 534—545.
- ROCHET Waldeck: Zahteve prihodnosti. Marksistična misel v svetu. Govor na marčnem plenumu CK KP Francije. — Komunist 27. V. 1966, št. 21.
5. Mednarodni odnosi:
- BEBLER Aleš: Nemirna jugovzhodna Azija. Ljubljana, Cankarjeva založba 1966. — 11085-9.

GABELIČ Andro: Strategijski aspekti evropske bezbednosti. — Medunarodna politika 16. V., 1. 16. VI. 1966, br. 387, 388, 389.

VII. POLITICNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

CERNE Franc: Ekonomija iz novega zornega kota. Ljubljana, Cankarjeva založba 1966. 339 str. — 11509.

—: EKONOMSKI ZBORNIK VIII. letnik. Ljubljana, Univerzitetna založba 1966. 395 str. — II/3121-8.

—: STIMULIRANJE I KADROVI. Beograd, Ekonomika, preduzeća 1966. 176 str. — 4351-7/1.

FABINC Ivo: O kriterijumima zaštitne politike u razvijenim zemljama. — Medunarodni problemi 1965, br. 4, str. 9—27.

GUNDELACH Finn: GATT i problemi međunarodne trgovine. — Medunarodni problemi 1965, br. 4, str. 123—129.

GRLICKOV Aleksandar: Dvanaesti čas za slobodniju razmenu. — Ekonomska politika 28. V. 1966, br. 759.

KRNDIJA Drago: Privredna reforma i razvoj poljoprivrede. — Pregled 1966, br. 3, str. 157—173.

MAHKOTA Rudi: Zaposlovanje v tužini. Pogovor Naših razgledov o ekonomski migraciji in zaposlovanju doma. — Naši razgledi 28. V. 1966, št. 10.

MIKECIN Vjekoslav: Politična ekonomija i socijalizam: U povodu Leksikona političke ekonomije A. Dragičevića. — Naše teme 1966, br. 3, str. 595—617.

MARSENIC Dragutin: Kretanje produktivnosti rada u jugoslovenskoj privredi u periodu od 1952. do 1963. godine. — Produktivnost 1966, br. 4, str. 240—262.

MILENKOVIC Vlada: Zajedničko tržište na pomolu. — Ekonomska politika 21. V. 1966, br. 738.

—: NASA PRIVREDA U MEDJUNARODNIM EKONOMSKIM ODNOSIMA. Kiro Gligorov o konvertibilnosti dinara. Danilo Milešević o integraciji i međunarodnoj podeli rada. Miodrag Trajković o izvozu. Marjan Hubeni o podeljenosti svet-

skog tržišta. — Socijalizam 1966, br. 4, str. 460—512.

—: SVETSKE cene, ne i produktivnost. Aktuelni razgovori. — Ekonomska politika 21. V. 1966, br. 738.

VEKIĆ Djuro: Zaposlenost u uslovima realizacije privredne reforme. — Produktivnost 1966, br. 4, str. 243—250.

VIII. SREDSTVA MNOŽICNEGA OBVEŠĆANJA IN JAVNO MNENJE

DZINIĆ Firdus: Jugoslovensko javno mnjenje i VIII kongres SKJ. Beograd, Institut društvenih nauka 1965. 102 str. — II/10280-4.

GLEDIĆ Petar, Pandurović Zoran: Jugoslovensko javno mnjenje o aktuelnim ekonomskim i socijalnim pitanjima 1965. Beograd, Institut društvenih nauka 1965. 219 str. —

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

BOSNJAK Branko: Filozofija i kršćanstvo. Racionalna kritika iracionalnog shvaćanja. Zagreb, Naprijed 1966. 625 str. — 11455.

CEPUĐER Bogdan: Cerkev na Poljskem. Nekaj misli ob podatkih. — Naši razgledi 28. V. 1966, št. 10.

KERSEVAN Marko: Religija, znanost, znanstveniki. — Mladina 21. 28. V. 4. VI. 1966, št. 20, 21, 22.

SOBOLEVSKI Mihael: Šta je sporno u odnosima između crkve i države u Poljskoj. — Medunarodna politika 16. V. 1966, br. 387.

FRIEDLANDER Saul: Pij XII. in tretji rajh. Dokumenti. (Prevedel Dušan Savnik.). Ljubljana, Državna založba Slovenije 1966. 198 str. — 11511.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE —

—: SVJETSKI almanah 66. Događaji, činjenice, brojke. Četvrto godišće. Zagreb, Stvarnost 1966. 759 str. — 9929-4.

B. KNJIGE IZ TUJINE

II. FILOZOFIJA

JUHOS Bela: Die erkenntnislogischen Grundlagen der klassischen Physik. Von Bela Juhos und Hubert Schlei-

chert. Berlin (1964) 119 str. (Erfahrung und Denken, 12.) — II/6367-12.

KOCKA Ján: Gnozeologické základy pojmov. Bratislava 1961. 167 str. (Filozofická biblioteka, 6.) — 11349-6.

GRIGORJAN Sergej Nikolaevič: Srednevekovaja filosofija narodov Bližnego i Srednego vostoka. Moskva, Nauka 1966. 350 str. — 11432.

PÖGELER Otto: Der Denkweg Martin Heideggers. (Tübingen), Neske 1963. 318 str. — 11463.

—: SOVREMENNAJA filosofskaja i sociologičeskaja mysl' stran Vostoka. (Otv. red. S. N. Grigorjan). Moskva, Nauka 1965. 241 str. — II/10242.

III. SOCIOLOGIJA

ADORNO Theodor W.: Einleitung in die Musiksoziologie. Zwölf theoretische Vorlesungen. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1962. 225 str. — 11475.

ASIN G.: Sovremennaja buržnaznaja sociologija. (Kritičeskij očerk idealističeskikh teorij o roli narodnyh mass i ličnosti v istorii.). Moskva, Vyssšaja škola 1965. 203 str. (cir.) — 11526.

BAILEY Robert B.: Sociology Faces Pessimism. A study of european sociological thought amidst a fading optimism. The Hague, Nijhoff 1958. 173 str. — III/2465.

BEIJER G.: Rural Migrants in Urban Setting. An Analysis of the literature on the problem consequent on the internal migration from rural to urban areas in 12 european countries (1945—1961). The Hague, Nijhoff 1965. 327 str. — III/2258.

DAHRENDORF Ralf: Homo sociologicus. Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle. 5. Aufl. Köln und Opladen, Westdeutscher Verlag 1967. 92 str. — II/10080.

JAIDE Walter: Das Verhältnis der Jugend zur Politik. Empirische Untersuchungen zur politischen Anteilnahme und Meinungsbildung junger Menschen der Geburstjahrgänge 1940—1946 3. Aufl. (Neu-

wied & Wien), Luchterhand (1964). 174 str. — 11464.

KATONA George: The Mass Consumption Society. New York (itd.), McGraw-Hill (1964). 343 str. — II/10243.

MUMFORD Lewis: Die Stadt. Geschichte und Ausblick. (Aus dem amerikanischen von Helmut Lindemann.). (Köln & Berlin), Keipenheuer & Witsch (1965). 800 str. — II/10263.

MYRDAL Gunnar: Das Wertproblem in der Sozialwissenschaft. Mit e. Einführung u. e. Anhang von Paul Streetn. Hannover, Verl. f. Literatur und Zeitgeschehen (1965). 275 str. — II/10261.

IV. PSIHOLOGIJA

KISKER George W.: The Disorganized Personality. New York (itd.), McGraw-Hill (1964). 651 str. — II/10259.

LEONTEV Aleksej Nikolaevič: Problemy razvitija psihihi. (2-e., dop. izd.). Moskva, Mysl' 1965. str. — 11447.

MALETZKE Gerhard: Psychologie der Massenkommunikation. Theorie und Systematik. Hamburg, Bredow-Institut (1965). 311 str. — III/2464.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela

BURDEAU Georges: Einführung in die politische Wissenschaft. (Neuwied a. M. & Berlin 1964.) 502 str. (Politica, 12.) — II/9026-12.

CAGA Viktorija Francevna: Sovremennye psevdonaučnye teorii socializma. Moskva, Mysl' 1966. 270 str. — 11508.

MEYNAUD Jean: Les consommateurs et le pouvoir par Jean Meynaud. (Lausanne 1964.) 623 str. (Etudes de science politique, 8) — 10492-8.

5. Mednarodni odnosi

GOROVE Stephen: Law and Politics of the Danube. An interdisciplinary study by Stephen Gorove. With a foreword by Hans Kohn. The Hague, Nijhoff 1964. 171 str. — II/10262.

Iz vsebine naslednjih števil:

Franc Pediček:

Problemi naše telesne vzgoje

Lojze Sočan:

Koncentracija slovenske industrije in mednarodno gospodarstvo

Radomir D. Lukić:

Nekateri problemi samoupravljanja

Slavko Podmenik:

Inteligenca kot sloj

Robert Kalivoda:

Hus in Wiclif

Leszek Kolakowski:

Krščanska zgodovina filozofije

Alojz Lavriha:

Problemi ekonomskega razvoja v ČSSR

Milan Merčun:

Javnost dela in sredstva obveščanja

Mirko Bunc:

Turizem kot sodoben družbeni pojav

TUJI AVTORJI

JOHN HAROLD WESTERGAARD, rojen 1927, je višji predavatelj sociologije na London School of Economics, raziskovalec pri Centru za urbane študije na londonski univerzi, sekretar raziskovalnega komiteja za urbano sociologijo pri Mednarodnem združenju za sociologijo, član upravnega odbora Centra za socialistično vzgojo. Prispeval je več sestavkov za knjige: Centre for urban Studies (ed): *London-Aspects of Change*, London 1964; Ruth Glass and John Westergaard: *London's Housing Needs*, London (Centre for Urban Studies), 1965; P. Anderson and R. Blackburn (eds): *Towards Socialism*, London, 1965. Razen tega je objavil več člankov v strokovnih in akademskih revijah o urbani sociologiji, družbenih aspektih načrtovanja mest in o socialni stratifikaciji.